

מולד

ירחון מדיני וספרותי

175-176

י. בן צבי

מפולטבה
עד ירושלים

ש. הלקין, י. בהט
ג. שופמן

אהרן צייטלין
גורדיוב ואוספנסקי

ישראל קולת
ליאונרד שטיין

י. גולה
שלושה שירים

י. דיטוו
דסטאליניזאציה

מאיר יערי ומפ"ם מנחם דורמן

צבי לם השויון המדומה בחינוך

אפריקניות וערביות אב. נ. פולק

דוד אריאל סוריה חולת האחדות

שיחות עם טרוצקי פריץ שטרנברג

אברהם בנד עגנון שלפני עגנון

מדע ותרבות רוברט אופנהימר

בָּלְנוּ הַכֶּמֶיִם
בָּלְנוּ נְבוּגִים
בָּלְנוּ הוֹסְטִים

לפי תכנית

בַּנְק לְאוּמִי
 לְיִשְׂרָאֵל בְּעָיִם

רְקִים
מַחֲפָשִׁים
אֶת הַמַּטְוִן

אֵתָה

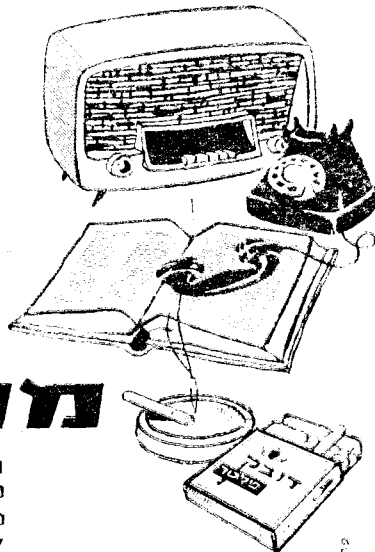
תִּמְצָא אֶת הַמַּטְוִן
 אִם תַּחְסוֹךְ כַּסְפְּךָ
 בַּחֲבוּת הַחֲסָכִין הַחֲדָשָׁה
 עַל

בַּנְק הַבּוֹעֵלִים

מַטְוִן

רְבִית-מַעֲנֵק או הצמדה
 פְּטוּר מִמַּס הַכְּנָסָה
 מְשִׁיכָה כַּסְפִּים בְּהוֹדָעָה
 שֶׁל חֹדֶשׁ יָמִים
 בְּכֹל 130 סוּיֵי

בַּנְק הַבּוֹעֵלִים

5075 628

מולד

ירחון מדיני וספרותי

ינואר-אפריל 1963

כרך כ"א חוברת 175-176

אדר-אייר תשכ"ג

3	הרציפות והשבר מנחם דורמן
13	שיוון ושיונות כחינוך צבי לם
20	אפריקניות וערביות אב. נ. פולק
26	הדסטאליניזאציה: תנופתה וגבולותיה ה. ריטוו
33	סוריה חולת האחדות הערבית דוד אריאל
38	הארצות הערביות הקרויות "משוחררות" אשר גורן
41	מפולטבה ועד ציון יצחק בן-צבי
47	בין מדע לתרבות י. רוברט אופנהיימר
54	עגנון לפני היותו עגנון אברהם בנד
64	הפנס ש"י עגנון
66	שלושה שירי ירושלים י. גולה
68	על ג. שופמן ש. הלקין
71	עיצוב המציאות בידי שופמן יעקב בהט
74	שיחות עם טרוצקי פריץ שטרנברג
83	גורדיוב, אוספנסקי וחינוך התודעה אהרן צייטלין

ספרים:

91	הדרך לאומה מוכרת ישראל קולת
98	האספקלריה והמשתקף בה אלי שביד
99	ספרים שנתקבלו

דמי החתימה: 8.00 ל"י לשנה, 4.00 ל"י לחצי שנה. החוברת 1.00 ל"י, (חוברת כפולה 1.60 ל"י). מחיר המודעות: 200 ל"י העמוד, 120 ל"י חצי עמוד, 80 ל"י רבע עמוד. אין המערכת אחראית לחוכן המודעות; כתבידוד שלא צורפה להם מעטפה כתובה ומבוללת אינם מוחזרים. כתובת המערכת: ת. ד. 1165, ירושלים. כתובת המנהלה: רחוב פינסקר 2, תל-אביב, ת. ד. 4449, טל. 58478.

**המועצה
לשיווק
פרי הדר
לישראל**

מועצה מולאד

M O L A D

MONTHLY REVIEW OF POLITICS AND LETTERS
EDITED BY EPHRAIM BROIDO

Vol. XXI No. 175-176 Jan.-April 1963

Published by the Jewish Labour Party of Israel. The offices of MOLAD are at 2, Pinsker Street, Tel Aviv, Israel, P.O.B. 4449 Annual Subscription L17.00; abroad \$6, including postage.

הרציפות והשבר

על ספרו של מאיר יערי ועל ועידת מפ"ם

מנחם דורמן

אולוגיה כהיפותיזה חברתית ודאי שאינה ממצה תופעה רוחנית זו, שפעמים זוהי מסכת שלימה של ערכים מוסריים, סמלים ורעיונות, שיש בהם גם משום ראיית-הנולד. אידיאולוגיה איננה מדע, אפילו היא מכילה יסודות מדעיים. אידיאולוגיה איננה דת, אבל טול ממנה את יסוד האמונה, ומיד כל שאר יסודותיה מתמוטטים. אידיאולוגיה איננה בחזקת פילוסופיה, שהאידיאולוגים מבטאים ביוזעים אינטרסים מסויימים, ואילו הפילוסופים עושים מלאכתם מאהבת-הדעת, שכביכול אינה תלויה בדבר. בין כך ובין כך ניתן אולי לומר, כי האידיאולוגיה היא מעמד הקולקטיבי-זאציה של אידיאה חברתית. אידיאה חברתית, הנעשית נחלת הרבים מתוך מאבק ציבורי, סופה ללבוש צורה אידיאולוגית.

ואולם דווקא משום החשבה זו של האידיאולוגיה, יש לשלול את גישתו של מ. י. למשבר האידיאולוגיה, שעליו הוא פוסק בפתח הספר כמה פסוקים בוטים, כאילו ניתן לדחות כלאחר-יד משבר זה, שיש לו שרשים עמוקים בתקופה שבין שתי מלחמות-העולם, אשר הולידה, כזכור, אידיאולוגיות על ימין ועל שמאל, אך ככל שהללו היו צרופות יותר, כוללניות יותר, כן עכרו רוחו של אדם וורעו שעבוד מסביב. אידיאולוגיות אלו, אשר תבעו או את כל האדם — כולן הכויבו, ולא דווקא הציניקן יאמר עתה, כי מיטב האידיאולוגיה כובה. וזה הטעם שהיחס האידיאולוגי לוגי אל החיים צריך לחידוש האשראי בעיני דור, שהספק התגנב אל תודעתו, אם עוד ניתן לבני-אדם להשתלט על ההיסטוריה שלהם ולכוון-נה לאפיק הרצוי. שהרי בלי אמונה כזאת אין יסוד לשום אידיאולוגיה. ההנחה כי בגבור של-טונו של האדם על הטבע, יגבר ממילא כושרו להיות אדון על גורלו — הנחה זו, לפחות ודאי-תה ניטלה ממנה, ולפיכך אין תימה שמתוך מבורכות הזמן ומדווי הזמן כאילו מתבקשת מאליה המסקנה, שאין עוד תכלית בשום שאיפה היסטורית והעיקר הוא "להתקיים", אף כי חיים כאלו שאין בהם על מה להגן, זולת עצם קיומם, אינם

נסיונו של מאיר יערי להגיש לחברי מפלגתו לקראת ועידתם האחרונה משנה סדורה על כל העניינים, המתבקשים לדיון בעולמנו בשעה זו, ראוי לתשומת-לב ולהוקרה עכשיו יותר מבכל זמן אחר. איני זוכר, אם זוהי הפעם השלישית או הרביעית שם. י. עורך ראשי-פרקים להדריך את מפלגתו, אך נוטה אני לשער, כי בשום זמן בכ"ה השנים האחרונות לא היתה עריכת שולחן זו מלאכה מסובכת וקשה כמו עתה, משנתגשם לא מעט מן החזון הלאומי והחברתי, אצלנו ואצל עמים אחרים, ואילו פני המציאות, אשר נוצרה בתוך כך, שונים הרבה מן הדמות שנכספנו לה. רבים השואלים בתמיהה לטעמו של שוני זה. איך לה-עריך אותו? איך להתייחס אליו? מה להוקיע בו ועל מה לברך? מה לקבל ומה לדחות? בדיבור אחד: איך לקיים רציפות בתוך התמורות — לא רק מדור אל דור, מדור האבות אל דור הבנים, מדור המייסדים אל דור היורשים, אלא קודם-כל בתוך דור האבות והמייסדים עצמו, שדבקו בו בכיסופיו ובמפעל-חיייו היא יסוד יחיד לסיכוי כי גם דור הבנים והיורשים ימצא בהם תכלית וטעם ויקבל עליו עול מצוות מתוך בחירה חפשית?

לאחר עיון בראשי-הפרקים, שנתפרסמו בשם "בין חזון למציאות", נראה לי שבפתח דברי-ביקורת עליהם יש צורך להטעים, כי גם מי שבא להפריך פרטים שבהם וכללים שבהם, אינו רשאי שלא להוקיר כובד-ראש זה בטיפול במסכתא האידיאולוגית של מפלגת-פועלים, ולזלול בו כדבר מיסכן, שכבר יצא מן האופנה. אין שום מפלגה סוציאליסטית יכולה להתקיים בלי הערכה מסויימת של המציאות לאור חזונה. והוא הדבר, הנקרא אידיאולוגיה. אידיאולוגיה זו היא לגבי היצירה החברתית מה שהיא ההיפותיזה לגבי היצירה המדעית: שתיהן נחוצות, בדרך כלל, אם כדי לכבוש את הטבע ואם כדי לכבוש את הטבע-עי שבהיסטוריה. עם כל החילוק שביניהן, הרי גם האידיאולוגיה, כמו ההיפותיזה, צריכה להיות פתוחה לנסיון, שאם היא מסתגרת בפניו — מיד היא קופאה ומאבדת את תכליתה. הגדרת האידי-

מכשלונות. והרי כשלון היה כאן, שאת פרינו אוכי לת מפ"ם עד עצם היום הזה. באין מובאות אחרות תחת ידי, אביא ראייה מדברית יעקב חזן במועצת-ההסתדרות של אפריל 1944, שאז אמר, גם על דעתו של מ. י. כי התביעה להקמת מדינה עברית לאלתר היא בחזקת "הפלגה בעולם הדמיונות" — לא בגלל אומדן זה או אחר בדבר שיעור רי העליה, אלא בגלל עצם המחשבה, כי בשל הזמן, בעם ובעולם, לחולל את מדינת-היהודים בארץ-ישראל. כלפי מחשבה מהפכנית זו נאמר איפוא באותו מעמד נסער, שיזה דמיוני, זה לא יכול לקום, זה לא יינתן לנו. ולו ניתן לנו דבר זה, היה הוא רע מאוד..."

אולם אין צורך לעסוק כעת בפרשה ההיא, שכי בר צרורה בצרור ההיסטוריה של התנועה הציונית, אך כיון שמ. י. הזכיר ממנה מה שהזכיר, וכיון שדין הוא להכחיש את גירסתו, מן הראוי גם להוסיף, כי עיוות זה בראיית העבר מסייע למפ"ם גם בהווה שלא לראות את מציאות המדינה כהווייתה. יש גם רציפות כזו. היסטוריונים של עתיד-לבוא ימצאו ענין בניתוח השאלה, איך קרה הדבר שחלק לא-מבוטל מן התנועה החלוצית, האקטיביסטית, המסורה בלב ונפש לתקור מת העם, שכל חבריה הם מאכסימאליסטים באו-רחיחיהם, סירב או להרים יחד עם אחרים, את דגל המדינה העברית-לאלתר. תהא מה שתהא התשובה לשאלה זו, מכל-מקום כשלון היה כאן. האם אסור למפלגות ולמנהיגי מפלגות להודות בכשלונות? הרי אין שום מפלגה קיימת, אלא משום שהיא טוענת כי כל המפלגות זולתה דרכן מוטעית, מבחינה זו או אחרת. אבל האם לעולם רק אחרים טועים ונכשלים? — איני זוכר, אם מצדדי תכנית-בילטמור הבטיחו או עלייה של מיליון מדי שנה, אבל אפילו כן, הרי טעותם מתבטלת בששים מול טעותו של מ. י. בזמן ההוא, שאם נתברר לו עתה, כי אומדנו הסטאטיסטי היה קרוב יותר למציאות, הרי נתאפשר הדבר אך ורק בזכות העובדה, שבענין הגורלי לעתיד האומה לא נתקבלה אז דעתם של יערי וחבריו.

אולי איננו יכולים לומר עתה בוודאות, כי במשך ט"ו שנות קיום המדינה הועלו אליה ונתאזרחו בה מאכסימום של יהודים; אולי קליטת מיליון יהודים כשלעצמה, עדיין איננה ראייה חותכת, שלא מן הנמנע היה להעלות עוד רבבות, ואף-על-פי-כן, אם היו שנים שזרמה העליה בקי-לוחים דקים, לא מדיניותם של המוסדות היהו-

שוים מאומה. מכל-מקום, הגיג-ספקות כאלו וכי-יוצא באלו, הכוססים עתה לבו של כל אדם, אי אתה יכול לגרש אותם בגערה, כגרש רבי את ה"דיבוק", וגם לא על-ידי הדבקות תו של "אפסיסטנציאליזם", כדרך שעושה יערי בספר. אין אדם צריך להיות חסיד אסכולה זו דווקא, כדי להגיע לכלל מסקנה, כי מי שאיננו מכבד אידי-אולוגיה זרה, ולו רק כדי לעמוד על טיבה, בשי-ביל להאבק עמה, לא זו בלבד שהוא ראוי כי ימ-דדו לאידיאולוגיה שלו במידה שהוא מודד לכל אידיאולוגיה אחרת: לעג תחת לעג, ולזול תחת ולזול, אלא יתר-על-כן: אידיאולוגיה, האומרת "אני ואפסי עוד", סופה מביאה לידי כך שנפסד טעמן של כל האידיאולוגיות.

ב.

כיאות וכמקובל בידו פותח יערי את עיקר דיונו בשאלות העם היהודי וסיכויי עלייתו למדינת-ישראל, אך כדי להעריך הישגים ומחדלים בת-חום הזה וכדי להטעים יפה את רציפות גישתו הריאליסטית לבעיות אלו, הוא מזכיר, כי "לפני עשרים שנה ומעלה הלכו מנהיגי מפא"י שבי אח-רי תכנית-בילטמור, אשר התנבאה לעליית מיליון יהודים מדי שנה ולהקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל השלימה, בעזרת מעצמות-המערב המנצח-חות"; והוא מוסיף: "אנו הוקענו אז כמינימאליסטים, משום שבהיותנו ריאליסטיים יותר תבענו 'רק' 250 אלף עולים לשנה". וראה זה מוזר: עכשיו מתברר, לדעת מ. י., כי המינימאליסטים מאז היו כמאכסימאליסטים, ואילו המאכסימאליסטים מן הזמן ההוא, לא הפריחו את מספריהם הדמיוניים אלא כדי ללכוד את הבריות ברשת הדימאגוגיה הלאומית. אכן, קשה לומר מה במדי-רש-פליאה זה מעורר השתוממות גדולה יותר — אם שאיפתו של מ. י. להעלים עובדות כפשוטן, ואם תקוותו כי קוראיו קצרי-זכרון הם. בימים ההם התנהל ויכוח גורלי בתוך התנועה הציונית, שלא היה לו אח בתולדות התנועה, פרט אולי לפולמוס-אוגאנדה. ולא על כך נחלקו אז הדעות, אם צפויה בשנים הקרובות עליה שנתית של מיליון או של מאתיים וחמישים אלף יהודים, מי שמסיט עתה את נקודת-הכובד של הווי-כוח ההוא לענין האומדנות הללו, מעלה על עצמו את החשש, שאינו מכבד אפילו את דעתו הוא במחלוקת, ומכל מקום הוא נמצא חוטא לרציפות תנועתו, המורכבת איך-שהוא גם מהישגים וגם

בם נעשו בלעדי התנועה הזו, לא בהשראתה ולא בכליה המצויינים.

הנה כי כן, משמגיע המעיין בראשי-הפרקים של מ. י. לפרק, הדין בשאלת סיכויי העליה, ישתכנע בוודאי מלהט ציוני זה, המפלל לעליית מיליונים בעתיד הנראה-לעין, אבל לגופם של העניינים ובחינתם המוחשית, יגלה כאן חוסר-יכולת מופלג להציע פתרונות לבעיות אקטוא-ליות על יסוד נתונים שבמצביאות הנוכחית. העינים מופנות לאחור, אל הגדולות והנצורות, אשר נעשו בימי וייצמן ורופין, שתנאי פעולתם שונים היו תכלית שינוי מתנאי פעולתנו בזמן הזה. לא זו הגולה ולא זו הארץ, לא זה הדור הצעיר ולא זה העולם שבו כולנו שרויים. אין ספק, כי גם העליה אשר תבוא בעשור הבא, אם אך תהלום את צרכי העם בגולה ואת צרכי הארץ בבנין חברתה ובטחונה, שוב תהא, בעיקרו של דבר, עליה של הצלה ופדיון-שבויים. כי מעולם לא עזבו היהודים בהמוניהם את ארצות-הגולה שלא מתוך מצוקה מחרידה ומיאשת. גם התנועה החלוצית באירופה אשר הופיעה שם, בין שתי מלחמות-העולם, בתנאים ספיציפיים ובלתי-חזריים, היתה בראש וראשונה פרי התמוטטות. גייבושה הממושך, לערך, ועיצוב דמותה קשורים היו בעובדה, כי תחת השלטון הזר היו שערי הארץ סגורים מפקידה לפקידה, או פתוחים קמעה, לפי "המיכסה" הידועה. תנועה זו, לפי מה שהכרנוה בכל תפארתה, צמחה על העץ העתיק של יהדות-אירופה והבשילה בלהט התנועות הסוציאליות והלאומיות, שעמדו בחלל יבשת זו בשנות העשרים והשלושים, ואולי נתגלמה בה התעוררות משיחית אחרונה של גולה ותיקה לפני שקיעתה. ומשנחרב הזרם החלוצי בתוך החורבן הכללי — נחרב מקור-היניקה של החלוציות הקיי-בוצית בארץ.

בזאת אין כוונתי לומר, שעתה נבצר מאתנו לט"פ גרעינים של נוער חלוצי בארצות-התפוצה — באנגליה, בצרפת, במדינות דרום-אמריקניות ובכל מקום ששם רשאים היהודים להתארגן ולחנך את דורם הצעיר לפי טעמם ולפי צרכיהם הלאומיים, אבל גם אם ירבו גרעינים אלו כהנה וכהנה במאמץ חינוכי בלתי-נלאה — בכל-זאת לא הם שיקבעו את היקף העליה, את הרכבה ואת אופיה. אם אמנם תקום תפילתו של יערי, שהיא תפילת כולנו, כי במהרה ועוד בימינו נגיע לארץ-בעה ולחמישה מיליוני יהודים במדינת-ישראל

דיים העצמאיים גרמה לצמצום את העליה. כי כהגדרת מ. י. היתה העליה הזאת, בעיקרו של דבר, עליה של "הצלה ופדיון-שבויים", אשר באה מארצות של שעבוד-מלכויות — וברצות השליטים נפתחים שעריהן, ברצותם הם נסגרים על מסגר. אופיה של עליית המיליון הזה, הרכבה, דרכי הירצאתה מן הגולה, שיקפו נאמנה גם את מהותה של מצוקת היהודים בתקופה זו וגם את מהות התמורה אשר נתחוללה בהווייתם עם התחדש עצמאותם המדינית. היתה זו איפוא עליה של הצלה ופדיון-שבויים, לא מחמת "העדר גרעין חלוצי", כהסברו של יערי, אלא אדרבה, בזכות קיומו של כוח יהודי, שיש לאל ידו להציל יהודים מכליון, או לפדות רבבות מבני העם, אשר נעשו בני-ערובה בגלות.

בספרו חזור מ. י. ומציין לשלילה פעמים אחדות את אופיה ה"סטיכית" של עליית המיליון הר"אשון, כאילו לא היתה "סטיכיות" זו גשמת-אפה של הציונות, למיום שנעשתה תנועה מתגשמת בהיקף מתרחב והולך. והרי לא בכך טעה ב. ברוכוב במשנתו, שחשף את הגורמים הסטיכיים, המאלצים את היהודים להגר ולנדוד ולחפש להם מקום-מקלט, שזכותם עליו כזכותו ההיסטורית של כל עם על ארץ-מכורתו. מה שלא נסתבר לברוכוב בתחילתו, מתוך חקירתו השנונה, היה הצורך בגורם חלוצי, ההופך, כמו גופו, את מטרות הסטיכיה לערכים לאומיים ואנושיים. אף יערי אומר זאת בספרו לפי הנוסח שלו (וביתר הטעמה חזר על כך גם בנאומו בפתח הוועידה), אבל עם שהוא מצביע על חסרון זה בברוכובים המקורי, הוא מחדש את שגיאתו בנסיבות זמננו. לא קשה להסביר בדיעבד איוו תרומה תרמה התנועה החלוצית בעבר הקרוב לתקומת העם ומדוע רק תנועה כזאת יכולה היתה לתרום אותה תרומה מכרעת. לא קשה לציין, שנבצר משום-מה מברוכוב בשערתו להורות דרך איך יוצר גורם חלוצי לתקומת העם; אלא שהשאלה כיום היא איך תתחדש החלוציות בתוך העם הזה, שנשתנה מאוד בגלגולי המאורעות של הדור האחרון. טענתו של יערי כנגד ה"סטיכיות" של העליה ההמונית למדינת-ישראל, מבטאה, מבחינה זו, שתי עובדות נחרצות: האחת — שדפוסי התנועה החלוצית הקלאסית לא נקלטו על-ידי העליה ההמונית של ט"ו השנים האחרונות, האחרת — שמעשים חלוציים כבירים, אשר נעשו בכל-זאת באותו פרק-זמן, רו-

השלטון, במיוחד בשטח התרבותי, הנני מיעץ לוועידת מפלגתנו, שלא לתת ידה לגירסה הנפסדת הזאת, המטופחת ביד אמונה כל-כך על-ידי תעמלני מפא"י... די לקבוע, כי המיעוט היהודי מופלא בנוגע לזכות ההגדרה העצמית, התרבותית והלאומית".

נראה לי כי פיסקה זו, על פיתולי הדיאלקטיקה שבה, צריכה לשמש, יותר מכל דבר אחר שנאמר כאן, ראייה חותכת בעיני הקוראים לא רק לכך, כי אין מ. י. מסוגל ל"שיפוט הפשי ובלתי-תלוי" בכל מה שנוגע ל"עולם המהפכה", אלא יתירה מזו — שאין הוא ולא מפלגתו מסוגלים להילחם כיום מלחמה מדינית, נחרצת וזקופת-קומה, לחידוש זכויותיהם האלמנטאריות של יהודי סס"ר.

ישנה לשון אחת ותרבות אחת, המוקצות ב-סס"ר מחמת אנטי-מהפכניות ואנטי-סובייטיות — זוהי העברית, שבה נכתבו לפנינו גם אי-אלו דברים, אשר בלעדיהם לא תתואר כלל תרבות-רוסיה הגדולה, ושבה מדברים כיום אזרחי מדינה, אשר זכתה לעת תקומתה, לעזרה נדיבה מצד הממשלה הסובייטית. אמנם, ספר-התנ"ך בלשון-תרגום איננו אסור שם. לאחר מות סטאלין התיי-רו השלטונות את הדפסת הכיכליה בשביל בני הדת הפראוסלאבית והפרוטסטנטית, אבל למן 1917 ועד עצם היום הזה לא הורשה שום בית-דפוס סובייטי להדפיס את ספר-התנ"ך בלשון המקורית, ולו גם כ"ספרות" בלבד, כמו, דרך משל, היוונית העתיקה. הרבה צריך לחפש בקור רות הפליית היהודים ודיכוי תרבותם, וגם אז ספק אם ימצא עוד מקרה אחד, שכך עלה הכור רת על לשונם הלאומית, שהיא אחת ואין בלתה. השלטונות הסובייטיים מכבדים את דתיהם של אזרחי המדינה, וכל מי שזקוק לקוראן בסס"ר, בלשונו הערבית, מבוקשו ינתן לו מיד. כל בן דת נוצרית, אם הוא נזקק לספר לוח חגיו, יכול להשיגו במשרד או בחנות בלא כל קושי. אבל הלוח העברי — שאני, בתי-כנסת של יהודים נסגרים לעשרות, וסגירתם מלווה בתעמולת-זוועה, אנטי-קלירקאלית כביכול, כדי להציגם כמין בתי-ועד של קוביוסטים וספרסים, אך לא שמענו בשנים האחרונות על איזו כנסיה נוצרית, שדלתותיה נסגרו בכוח-הזרוע, כדי לקפח את הקליריקאליזם הפראווסלאבי הצנוע. ועתה צא וחפש אם תמצא בראשי-פרקיו של מ. י. רמז

שאף מיעוט אוכלוסייתה עלול לסכן את קיומה, נעמוד גם בשנים הקרובות לפני גלי עליה "סטי" כית", שידה של שום סלקציה לא היתה בה מלכתחילה, פרט לאותה "סלקציה" נוראה, אשר נעשתה בנו על-ידי הצורך בשנים הנוראות ביר-תר של הגלות. קליטתה של עליית-המונים כזאת, השתלבותה כאן בתהליך היצירה הלאומית, מבחינה חברתית, כלכלית ותרבותית, מצריכות כלים שאינם מצויים כיום, שתנועת-הפועלים עדיין איננה מכינה אותם — כלים שגם מפ"ם תשתתף אולי בעיצובם, אם אך תסתלק מכמה הנחות-יסוד, המוצעות בראשי-הפרקים.

ג.

דבר הלמד מעניינו של הספר, כי יערי מעלה בו, בזיקה לבעיות העליה, גם את שאלת יהודי ברית-המועצות, אלא שבדין הוא מרחיב את הדין בור על מצבו המיוחד של שבט יהודי זה, שהוא לא רק הגדול בשבטי העם אחרי יהדות אמריקה הצפונית, אלא הוא גם המועמד המיוחל ביותר לעליה של הצלה ופדיון-שבויים. ביתר דיוק: מ. י. דן בשאלת יהודי סס"ר בשני משורים: האחד — קיבוץ הגלויות, האחר — מדיניות-החוץ הישראלי, עד שהוא כורך אותם יחד בקונצפציה האומרת, כי אמנם, יהודי הארץ היא מקופחים הם בכמה וכמה תחומי-פעולה-זחיים, ושעל-כן קיים בקרבם דחף לצאת משם ולעלות למדינת ישראל, אלא שהשערים הסובייטיים סגורים, והם יוסיפו להיות סגורים בפניהם כל עוד לא תנהל ממשלת-ישראל מדיניות-חוץ, הזוכה באהדה מצד ממשלת סס"ר, אלא שיערי נמנע מלשאול לטב"עם של קיפוחים והפליות אלה אף-על-פי שאין לך דבר טבעי מזה, שאדם העוסק בספרו בסוג-יות אידיאולוגיות, לא ינקוט בנקודה חשובה זו דווקא עמדה של דיפלומאט גרידא. סוף-סוף לא מן הנמנע כי בירור עצם השאלה, מדוע "מופלים" שם היהודים לרעה (אם דיכוי אלים של תרבות-עם נכנס עדיין לגדר המושג "הפליה"), עשוי לשפוך אור מסויים לא רק על היהודים, אלא גם על המשטר שבו הם שרויים באותה מדינה ובאותה גולה. כנגד זה מעלה מ. י. בפרק הנידון סברות מסברות שונות, בלשון "יש טוענים" ו"מוסיפים ואומרים", עד שהוא בא לידי הכללה, "שאם כי אין להתעלם ממצאותם של גילויים אנטישמיים בקרב שכבות מסוימות של האוכלוסיה הסוביי-טית ומגילויי-הפליה כלפי המיעוט היהודי מצד

היה מרים קולו להתריע בלהט על אנטישמיות מחפירה. אבל כלפי ברית-המועצות זוהי, לדעתו, "גירסה נפסדת", שצריך להסתייג ממנה, שמא יחשדו בו ובמפלגתו שנלכדו אף הם ברשת של תעמולה אנטי-סובייטית. אין צריך לומר, כי אין זו שאלה סימאנטית גרידא, אם חשש זה מסנוור את עיני מ. י. מלראות, כי התבוללות, שכופים על היהודים בכוח-הזרוע, מצמיחה תמיד בלבם גם את הנטייה להכחיש את שרשה האנטישמי.

אותם טעמים אידיאולוגיים ומדיניים, אשר הניעו את מ. י. ליעץ לחברי מפלגתו שלא להעלות על דל שפתם, שיש ויש אנטישמיות סובייטית, הם שמניעים אותו להסתייג מנסיונות שונים לאינטרנאציונאליזאציה של שאלת יהודי ססס"ר, כדרך יחידה של מאבק מדיני לשינוי מעמדם מעיקרו, אף כי לא פחות מכל יהודי וציוני זולתו, הוא מתפלל ל"ריפאטריאציה" ומצפה לשחרור רם הלאומי. למען תקומתם בציון לא יחשה. ואולם דווקא משום כך בולט ביתר שאת הניגוד בין הזיקה ל"עולם המהפכה", על-פי הנוסח המפ"מי, לבין צרכי המדיניות הציונית במאבקה לפתרון בעיית היהדות הסובייטית. ניגוד זה כבר היה בעוכרי מפ"ם המאוחדת. בגללו ומתוכו נזהרנו בומנו מלומר בפה מלא את שהיה בלבנו בשעה שהגיעו בשורות-איוב הראשונות על גורלם של הסופרים היהודים במדינת הסוציאליזם. בגללו ומתוכו פרצה המחלוקת הסופית בתוך מפ"ם אז על משמעותם של משפטי מוסקבה ופראג. בגללו ומתוכו, ומחמת אותם נימוקים עצמם, מיעץ יערי כיום "לקבוע" שיש, אמנם, "הפליה לרעה" בססס"ר, אבל "אנטישמיות" אין, יען כי — מפלגתו "די" לה בזאת, האידיאולוגיה שלה אי-ננה יכולה לסבול יותר, אף כי אותם היהודים שבהם מדובר כאן, אנוסים לסבול קצת יותר במציאותם בפועל-ממש.

ד.

הרי עצם זיקתה של מפ"ם ל"עולם-המהפכה" עומדת בעינה, וכלפנים כן עתה מהווה זיקה אידי-אולוגית-מדינית זו את עמוד-התווך של ה"אל-טרנאטביות", הווה אומר של צידוק קיומה המי-חד. אין זו זיקה מחייבת מבחינה ארגונית ואין היא נכנסת לגדר של חובת המשמעת הקומוניס-טית, ואף-על-פי-כן מחייבת היא את המחזיקים בה מן הבחינה האידיאולוגית והמצפונית. אך כיון ש"עולם-המהפכה" ומושגיו נתונים לתמורות ול-

כלשהו ל"הפליה" זו כלפי דת אחת ויחידה, שכל פשעה הוא, שרק היהודים מאמינים בה.

כחצי-מיליון יהודים רשמו שם בספירה האח-רונה את האידוש כשפת-אמם. אזרחים סובייטיים אלו הצהירו איפוא שחור על-גבי לבן שזוהי שפתם. אך, להבדיל מכל עם ולשון, אין להם לא גני-ילדים ולא בתי-ספר ולא תיאטראות ולא עתונות ולא ספרות, אף-על-פי שכל אלו היו להם שם בשפע עוד לפני שנים לא-רבות, עד שהומתו מיתה לא-טבעית בסוף ימיו של סטאלין. יהודים, אשר הגדירו את זיקתם הלאומית לשפה זו והזדהו עמה, חרף עזובתה, חרף יתמותה והיותה חשודה כליכך בעיני השלטונות הביעו בכך מש-אלתם ותביעתם כי יהדותם שבדרכון לא תהא עוד רק סימן-היכר משטרתי. ואיך נענו? הנה עומד שם ה"באבי יאר" של התרבות היהודית וזועק חמס מהוויית שממונו. "הפליה" יש כאן? משל למה הדבר דומה, לאדם הנידון למיתה ברעב ואתה אומר: חבל שהוא "מופלה לרעה"...

זה שתיים-שלוש שנים נערכים בברית-המוע-צות "משפטים כלכליים", שתכליתם לדכא מעי-לות וספסרות. יש נאשמים שנידונים לתקופות-מאסר קצרות או ארוכות, ויש שנידונים למוות ומוצאים להורג. קרוב לשער, כי רק אותם משפ-טים שנמצאו מתאימים לשמש גם משפטי-ראווה, זכו עד כה לפומבי גדול. והנה אחוז מכריע של הנשפטים והנידונים והמוצאים להורג על עוונות כאלו הם היהודים, המתגוררים באזורים שונים של ססס"ר. כמובן, איש אינו מאמין, פרט לחסי-דים-שוטים, ואולי אף לא הם, כי מקומם הבולט של השמות היהודיים בשפטים אלו, אשר נעשים שם בספסרי-מטבע-זר ובגונבי-רכוש-המדינה משקף דווקא את רמתה המוסרית של היהדות הסובייטית. תשובתו של חרושצ'וב לברטראנד ראסל בענין הזה, שבה הוא מחפה מניה וביה גם על מעשים נוראים אשר נעשו כלפי היהודים (בידיעתו) בימי שררתו של סטאלין, יש בה כדי לשכנע רק בנקודה אחת והיא — שנגע המעילות והספסרות, אשר פשה שם עד כדי כך שיש להיל-חם בו במשפטי-מוות, מפעיל את זכותם ההיס-טורית של היהודים לשמש זעיר-לעזאזל לכש-לונות של משטר ושל שלטון.

מסכת רצופה וצפופה כזו של מעשי דיכוי, קיפוח והכמתה — איזה שם נקרא עליה? אין שום ספק בלבי, שאילו נוכח יערי לדעת, כי מדינה מן המדינות הועידה גורל כזה לאורחיה היהודים,

בהקשר זה, היא העתק ממה שמצוי בענין הנידון בעלונית-תעמולה קומוניסטיים, שלפיהם הביאה "מדיניות השלום" של ממשלת סס"ר לידי "הוצאתם מרצון של הטילים ואף של המפציצים הכבדים של הסובייטים בקובה", ובכך תרמה ממילא "תרומה מכרעת להצלת השלום" וגו'. ברם נקל לראות כי נוסחה זו ענינה לא לפרש את המציאות כמו שהיתה, אלא לשנותה, אילו אך ניתן הדבר במשיכת קולמוס. הרי עצם משבר קובה התחולל, ובחריפות שאין למעלה ממנה, משום שלא הטילים ולא המפציצים לא הוצאו משם "ברצון". במסגרת האסטרטגיה הגלובאלית הפכה ברית-המועצות אותו אי שבים הקאריבי לבסיס צבאי בשערי פלורידה, שאמור היה להיות מצוייד בטילים לטווח בינוני עם ראשי-חץ גרעיניים. אין צורך להיות מומחה צבאי כדי להבין, כי אותם טילים ואותם מפציצים, היה להם, במ"קום הזה, ערך צבאי רק במסגרת השיקולים של מלחמה טוטאלית. הואיל וכך ראתה ממשלת ארצות-הברית הכרח לעצמה לעקור, בעוד מועד, מפתח ביתה איום אטומי זה ואף מצאה אפשרות לעשות כן בלי לחולל קאטאסטרופה, שאין לה תקנה עולמית. אם נמלטה אז האנושות מאסון, הרי היה זה בוודאי נצחון סובייטי-אמריקני משותף. באותן שעות הרות-חרובן גילו שני מדינאים, חרושצ'וב וקנדי, כקומוניסט כקאפיטאליסט, לא רק תקיפות וגמישות וזהירות, אלא על הכל אחריות לגורל האדם. ובידי מי מאתנו מאוד ניצדק לפסוק עתה מי משניהם תרם באותה שעה תרומה גדולה יותר להצלת השלום?

שורת ההגיון נותנת, כי בסיס-הטילים הסובייטי בקובה הוקם בהסכמתו של ד"ר פידל קאסטרו (אם גם לא ביזמתו), אלא שפירוקו נעשה, כידוע, בלא לשאול את פיו. אדרבה, הוא וממדתו וארצו נהפכו באותם הימים לאובייקט גמור של הכרעות גלובאליות, אשר נפלו כאשר נפלו מבלי להזדקק כלל לשיקול-דעתו. מעתה חייב היה לשלם בצורה כזו את מחיר מישגהו בהסכימו לעשות את קובה כמין קלף במשחק האדירים, מכאן ומכאן. על אפו ועל חמתו של קאסטרו תרמה ממשלת סס"ר מה שתרמה להצלת השלום בסיבוב האחרון של אותה התמודדות מחרידה. הוזה אומר, לא "פנייתה של ברה"מ אל ארה"ב מעל ראשה של ממשלת קאסטרו וללא ידיעתה, שייכת לאותו יחס פרובלימאטי, שבו נוהגת המטרופולין הסוציאליסטית במוסקבה בעצמותם של עמים

משברים, מותנית אף הזיקה אליו למלאכת הגות ותיקונים, שבה נקבעים מדי פעם בפעם היסודות המתמידים והחולפים. נקל להבין איפוא כי גם לקראת וועידה זו של מפ"ם ראה מ. י. צורך לחזור ולבחון מה הם הענינים בויקה אל עולם-המהפכה שאין שום שינוי חל עליהם, ומה הם הענינים, שיפה לכוף אותם למציאות המשתנה, בצורה זו או אחרת. להלן לא אעסוק במה שצריך, לדעתו, ניסוח חדש, כגון תורת-המשבר, רים, המורכבת מסוגיות קשות בכלכלה המדינית, מה גם שכבר הסכימו תיאורטיקנים קומוניסטיים, כי תורת-המשברים, שעל-פי הנתונים מלפני יובל שנים, שוב אינה יכולה לעמוד בפני ביקורת העובדות מן המחצית השניה של מאה זו. בין כך ובין כך אין מ. י. מחדש כאן כלום, ובמידה שהוא מתיר שינויי מושגים, אין השינויים המותרים חורגים מגבולי המותר בתיאוריה הקומוניסטית בכלל. מצד אחר מן הראוי לבחון כאן אותם יסודות, שהם, לדעת מ. י., קבועים ועומדים ושבמעדיהם אין זיקתו לעולם-המהפכה בת-קיימא כלל.

אם כן, הבה נשאל: האם אמת נכון הדבר, כי המחנה, המוגדר כסוציאליסטי, היינו מחנה המדיניות שבהן שולטות המפלגות הקומוניסטיות, הוא מחנה השלום העולמי, בניגוד למחנה אחר, המוגדר כמחנה קאפיטאליסטי? האם מבחן השלום זהה עדיין עם מבחן המשטר החברתי? האם מדינות קאפיטאליסטיות, כגון ארצות-הברית של אמריקה, או בריטניה הגדולה, הן מדינות, המעוניינות בתקופה זו בקיום השלום העולמי פחות מאשר מדינות סוציאליסטיות, כגון ברית-המועצות או פולין או סין? האמנם מתרחשים עדיין בראשונות תהליכים אובייקטיביים, כלכליים וחברתיים, המכריחים אותן, מעבר לרצונם של מפלגות ומדינאים, לחפש מוצא מניגודיהן הפנימיים במלחמות-דמים, בניגוד לאחרונות, שאם יש להן ניגודים פנימיים, הכל מתיישב שם בדרך הקונסטרוקטיבית? או שמא הולידה התפתחות המדע והטכניקה, מצד אחד, וחיסול הקולוניאליזם, מצד אחר, בקרב החברה האנושית גורמים כאלו, המרוקנים אותה סכימה מכל תוכנה ומותירים ממנה רק קליפתה התעמולתית?

מטבע הדברים ש. י. בוחן בעיות אלו וכיוצא בהן בעיקר לאור מה שנתרחש זה-לא-כבר בפרשת קובה, שבה היו, כנראה, רגעים שלום העולם היה תלוי על בלימה. נוסחתו של מ. י.

אם כן, איזו משמעות ריאלית יש עדיין לכי-נויים אלו ולזיהויים אלו, שעליהם מוסיף לעמוד עולמה האידיאולוגי של מפ"ם? ואיזה תוכן של ממש יש עדיין ל"תנועת-השלום העולמית", ש-מפ"ם היא "חלק ממנה", פרט למה שהיא עשויה לשמש מפקידה לפקידה שופר-תעמולה למדיניות-החוץ הסובייטית? חלקה של ממשלת ברית-המו-עצות בזיהום הראדיו-אקטיבי של אוויר העולם שבו אנו חיים אינו מיגאטוני פחות ואינו נופל במאומה מחלקה של ממשלת ארצות-הברית; וחרם עולמי על ניסויים אטומיים עוד לא הוקם, כיון ששתי הממשלות עדיין אינן רוצות בכך; ומשלחות הודו וסין ממלאות תפקיד ראשי בכי-נוסי תנועת-השלום העולמית, אבל צבא סין הת-נפל זה-לא-כבר על צבא הודו והכה אותו לרסי-סים; ומי לנו כמשלחות ערב לכבוד ויקר בתנו-עת-השלום הזאת, אבל קאהיר האימפריאליסטית, הנאציונאל-סוציאליסטית, היא מרכז לייצור נשק-השמדה, המכוון כלפי מדינת-ישראל. נכון הוא מה שמציין יערי, כי "המשלחות של העולם הסוצ-יאליסטי ממלאות את התפקיד המרכזי" בתנועה זו, אבל כיון ש"העולם הסוציאליסטי" שוב אין לו כל מונופולין על שאיפת השלום ושמירת הש-לום, כיון שהמאבק בין שלום ומלחמה מתחולל בתוכו גופא, כיון שהמאבק הזה איננו זהה עם ניגודי המשטרים הסוציאליים ושוני מבנה המדי-נות, ממילא אין שחר לזיהוי המפ"מי של "עולם המהפכה" עם מחנה השלום, אלו סמלים תלושים ומושגים אשר גתרוקנו מתוכם.

ה.

עצה טובה השיא מ. י. לחבריו בספרו, שלא ישקעו בועידתם יתר על המידה בסככי המחלוקת האידיאולוגית בין מוסקבה ופאקין, ולא רק משום שידיעתם בסוגיה זו היא בהכרח קלושה. (וטוב עשתה, כמובן, הועידה עצמה שקיבלה עצתו בני-דון זה). ואף-על-פי-כך, מפלגה, אשר הזיקה לעו-לם-המהפכה הוא מעמודי-התווך שלה, מן הנמנע שלא תהא מושפעת מן המחלוקת היא בין שני מרכזי הקומוניזם העולמי. אף מן הבחינה הזאת אין עולות בקנה אחד "הזיקה האידיאית אל אר-צות הסוציאליזם המתגשם" והשמירה הקפדנית שזיקה זו "תהיה כרוכה בשיפוט חופשי ובלתי-תלוי". הזיקה המפ"מית אל ארצות השלטון הקו-מוניסטי, הגם שהיא אידיאית בלבד, הרי על-פי עצם הגדרתה, זוהי הלכה למעשה. לשון אחר:

קטנים", כפי שכותב מ. י. בספרו, כשהוא בוחר שוב, כיון שהמדובר ב"מטרופולין הסוציאליס-טית", במילות-עקיפין אפורטוניסטיות, שכבודן ייחד לאודווקא בבירור האידיאולוגי של בעיה מדינית. לא את פנייתה של ברית-המועצות אל ארצות-הברית "מעל לראשה של ממשלת קאסטרו וללא ידיעתה", חובה לדון, במקרה זה, לכף-חובה, אלא את עצם החלטתה של מוסקבה להפוך את קובה לבסיס של טילים אטומיים, שאין להפעיל אותם ואין להגן עליהם כאן, אלא בתוך מלחמה כללית, שממנה סולדים שני הצדדים. מכל-מקום, הצבתם של כלים אלו והוצאתם, אינן מעידות על יחס "פרובלימאטי" כלפי עצמאותם של עמים קטנים, היינו על יחס שיכול להתפרש לכמה פנים, כשם שתפקידה של ממשלת ססס"ר במירוץ הזיון במזרח התיכון איננו דבר "פרובלימאטי", כדברי יערי מעל במת הוועידה. הן היחס והן התפקיד הם ברורים מאוד ותכליתם איננה מוטלת בספק, כי לא שם ולא כאן אין הניגוד בין ברית-המו-עצות לארצות-הברית וזה עם הניגוד בין מלחמה ושלום, וכאשר הן מתפשרות או מתחרות ביניהן, מוכנות שתיהן לפגוע בשלומם של עמים קטנים ואף לסכן את קיומם.

משבר קובה, אם היכה את העולם בפלצות, הרי היכה במיוחד את עולם-המהפכה, לפי שגילה, כי באותם רגעי הכרעה, שבהם היה גורל האדם על עברי-פיתתהום, היה היתה בכל-זאת שפה משו-תפת, בגלוי ובחשאי, לחרושצ'וב ולקנדי; הם הבינו זה את זה, הם ידעו איש על-אודות רעהו, שאין פני הוולת למלחמה טוטאלית, אבל לא היתה שפה משותפת בין חרושצ'וב למאו טסה טון. חרושצ'וב אמר: מדיניותי מצילה את השלום ואת ארצי ואת עתיד הסוציאליזם. מאו טסה טון אמר: מדיניותך היא כניעה לאימפריאליזם ובגידה ב-סוציאליזם, ולו שמעת בקולי לא הית נזהג ברגע היסטורי זה כאשר נהגה הסוציאלידימוקראטיה הגרמנית בשנת 1914... אפילו נזקוף קצת מ-חומרתי של הקבלה זו על חשבון הפולמוס המי-לולי, הרי מכל-מקום יש לזכור, שאין באוצר הנומנקלאטורה הקומוניסטית מילות-גנאי צורבות יותר, מחלוקת זו על דרכי מלחמה ושלום, שלא היתה, כנראה, מכרעת ממנה בכל ההיסטוריה, הרשומה בזכרון, — מחלוקת זו חוצה עכשיו את "עולם-המהפכה" ואת "מחנה-השלום", ולאודו-קא בעיבורו האלבאני, כי אם בטבורו הסיני-רוסי.

של הקומוניזם, בלוויית רמיזא ככורמיזא, שאם או הילכה רוח זו אימים על הצאר, על מטרניך ועל גיזו, הרי עכשיו היא מפחידה את הרושצ'וב, את טיטו ואת טוליאטי; כאשר הסינים מזכירים לחרושצ'וב, בקשר עם קובה, את הסוציאליזם מוקראטיה בשנת 1914; כאשר הסינים טוענים שחור על-גבי לבן, כי פני בעלי-הפלוגתא שלהם מועדות ל"שילוב העולם הקומוניסטי בעולם ה"קאפיטאליסטי"; כאשר הסובייטים עונים לעז-מתם, כי שכר המהפכנות הסינית עלול לצאת בהפסד הקיום האנושי על גבי הפלאניטה הזו — הרי אין כאן עוד רק דיבורים של פולמוס מורתח; יש כאן שבר בתולדות הקומוניזם; יש כאן שבר במה שקרוי בלשון-מפ"ם "עולם-המהפכה".

וממילא אין "עולם" זה קיים עוד כשלימות אידיאולוגית ומדינית. במקדם או במאוחר יבוא אולי גם מ. י. לידי הכרה, כי המושג הזה "עולם-המהפכה", שהוא נזקק לו בזיקתו לקומוניזם ו" שהוא חרד כל-כך שמא יתנדף ממוחות בניו ונ" כדיו, הרי מלבד מה שגרמו לו חישובים פידאגוגיים פנימיים, שורשו העיקרי נעוץ היה בעובדה ההיסטורית של קיום המונוליות הקומוניסטית, מימי לינין וסטאלין. כיון שמונוליות זו מתפרקת לכמה חטיבות — בתקופה זו שבה מתלכדת האגור שות ביתר-שאת, תוך כדי הבלעת מרחקים גיאוגרפיים בין עמים וארצות וזניקה אל מה שהוא הרחק מעבר לכדור-הארץ — ניטלת נשמתו של מושג זה, המוסיף להתגלגל בלי להשמיע עוד קול של ממש. ברם, דומה, שגם חברי מפ"ם מתחילים לחוש משהו מן התמורה הזו, שכן בוועידתם גופא שוב לא רווח צמד-מלים זה, אף כי בפרוגראמה, שר הוכנה לקראתה, הוא עדיין תופס מקום ניכר — כלפנים. והוא הדין במארכסיות-לניניזם, שגם הוא הפסיד את הגושפנקה הרשמית, ואף-על-פי שכל חטיבה קומוניסטית תוסיף לתלות את האידאולוגיה שלה באילן זה, בכל-זאת קרוב לשער, כי פירושי התורה לא יאחדו את המחזיקים בה יותר משאיחדה תורת ישו את הנוצרים.

לפיכך אין תימה, כי גם תנועת-הפועלים באירופה שוב עומדת על פרשת-הדרכים. אירופה זו, אין בה עוד אף מדינה קולוניאלית אחת, ואם נותרו זעיר שם זעיר שם אייאלו שרידים קולוניאליים מנחלאותיה העצומות באפריקה ובאסיה, אף הם ייבלעו בקרוב בים השחרור הלאומי. אי-רופה נשתחררה מן האימפריאליזם שלה בלי ש-ההפכה לסוציאליסטית, ורמת-חיוו של מעמד-

תמורות בעולם הקומוניסטי משתקפות בהכרח בטיב הזיקה אליו, ותכניה תלויים בהן לפחות בה-במידה שהם תלויים בשיפוטו "החפשי" של כל חבר מפ"ם.

אם השלכות הדסטאליניזאציה חוללו את שחור-ללו בעבר הקרוב בנפש זיקתה של מפ"ם אל עולם המהפכה — לא-כל-שכן תמורות מופלגות ומעמיקות עוד יותר, העוללות להתרחש בשנים הבאות, בעקב המחלוקת "האידיאולוגית" בין מוסקבה ופאקין. שום מאמץ להתנזר מטעמי מחלוקת רחוקה זו לא יועיל כלום, וכל עוד עומדת בעינה עצם הזיקה, תשלם מפ"ם את מחירה בוי-תור על עצמאותה הרעיונית, כמפלגת-פועלים סוציאליסטית וציונית.

כבר עתה ברור, כמדומני, כי הניגוד בין המפ"לגה הקומוניסטית הסינית למפלגה הקומוניסטית הסובייטית נוגע בשרשי הקומוניזם העולמי, גם אם תימצא עוד איזו נוסחת-פשרה כנגד הקרע, שלא ייהפך לפילוג נחרץ. תנועת-הפועלים הבינ-לאומית, כפי שנוצרה במפנה המאות התשע-עשרה והעשרים, לאור הסיסמה "פרולטיטארים של כל הארצות התאחדו!", נתפלגה ונעשתה שני מחנות של ריב-דברים וריב-דמים ערב מלחמת-העולם הראשונה, במהלכה ובגמר-חתימתה, המלווה מהפכות. לנין, בחוללו את מהפכת-אוקטובר, יותר משהמשיך בזאת את תורתו של מארכס, הפך אותה, למעשה, על פיה. שהרי לא אמת היא, פשוטו כמשמעו, מה שכותב מ. י. כי "מארכס חזה בדיקטטורה הפרולטיטארית, כפי שנתגלמה במהפכת-אוקטובר. תנאי להשלמת הסוציאליזם וכו'". הכולשביזם תמך את יתדות מדיניותו ה-מהפכנית בהיקף עולמי בהערכה מסוימת של עתיד הקאפיטאליזם, של האימפריאליזם כשלב אחרון בקיומו של המשטר הזה, ושל כורח המל-חמה העולמית במאבק בין האימפריאליזמים ה-אומיים השונים. מבחינה זו אין ספק, כי מאו טסה טון הוא בולשביק אדוק, לא מפני שהוא "דוגמא-טיקן" (הוא השליך בארצו לא-מעט דוגמות לסל-הניירות), אלא מפני שהוא מבטא משהו יסודי במציאותה של סין. ניכרים פני הדברים שמאו טסה טון, כלנין בזמנו, הגיע עכשיו לידי מס-קנה, כי מהפכתו זקוקה לתנועה עולמית משלה ויש להקימה על חורבות האינטרנאציונאל הסוב-ייטי. כאשר הסינים מזכירים לרוסים את פתי-חתו של "המאניפסט הקומוניסטי", כי "רוח רעה מהלכת אימים על אירופה — הרוח הרעה של

מוקים חדשים, כביכול, את צידקתה של ה"אל-טרנטיביות" המסורתית. ברם, שוב אין טעם לבי-חון נימוקים אלו לגופם. מפני שלא הם העיקר כאן. מפני שגם אילו היו נפרכים בעליל, אחד אחד — לעולם היו נמצאים אחרים במקומם. מי שזוכר פחות או יותר את ספרות הדיונים על פי-לוג'איחוד בארצנו בשלושים השנים האחרונות, יודע כי נימוקי האלטרנאטיביות של "השומר-הצעיר" הם כמעין המתגבר. הרי גם באותם הדי-מנים, המשתקפים כיום בתודעתו של מאיר יערי כימי שיא החלוציות, כאשר מחנה הפועלים כאן היה שוויוני מאין-כמוהו, וארץ-ישראל כולה היתה כמעט במצב טרום-קאפיטאליסטי, — ובכן גם בזמן שהוא עגו יערי וחבריו עוגה סביבם והצ-דיקה בנשמתם הסוציאליסטית היתירה. עכשיו כותב מ. י. כי "בנאמנותנו לדרכנו האלטרנאטיבית טמונה ההצדקה לקיומנו המיוחד", הווה אומר שיש כאן איזו אמונה, שכל מי שאין לו חלק בה, תמה עליה כעל תחושה מסותרית, אמונה שגם אם אין מתוכחים אתה, בכל-זאת גם לה מקורות-יניקה ריאליים — הם קיימים, הם מתגברים או הם חולפים ועוברים מן העולם.

מבחינה זו יש לומר, כי אחד ממקורות-היניקה השופעים ביותר של אלטרנאטיביות זו, של אחר-רות זו, היה והנהו גם היום רעיון הפילוג מבית-מדרשו של לנין. לא היה כבול כצנלסון לראיית העובדה הזאת בבחירות נוקבת, כי הפילוג בתוך תנועת-הפועלים העברית הוא, בעצם, רסיס של ה-פילוג העולמי בין הסוציאליזם והבולשביזם. ודאי, גם לפני הופעת הבולשביזם היו פילוגים הרבה בתנועת-הפועלים, אך בכל-זאת במשך כמה דורות היה דבר אחדות-המעמד דגל ראשי ומקודש. עד שנקרע לגזרים בהשפעת הסיטואציה הרוסית — לפני מהפכת-אוקטובר, ומכל-שכן לאחר נצחונה. המהפכנות הקומוניסטית גרסה בכל מקום פילוג של מעמד-הפועלים, כדי לחזור ולאחדו איחוד טוטאלי בתנאים של דיקטאטורה. מחמת עוד גור-מים, שלא כאן המקום לעמוד עליהם, איבד רעיון האחדות הסוציאליסטית את חנו, את טעם הכ-רחיותו. אמנם, חויון כללי זה אינו ממצה את סיבות הפילוג בתנועת הפועלים העברית, לפי שבלי סיבות מסייעות, מקומיות ולאומיות, אשר נתגבשו במרוצת הזמן, לא היתה ההשפעה החי-צונית פועלת כאשר פעלה, אך בלעדיה, שלא על הרקע שלה, גם לא היו הסיבות הפנימיות, הספי-

הפועלים השתפרה הרבה ועולה בכל מקום כמה וכמה מונים על רמת חיי ההמונים תחת שלטון קומוניסטי. אין עוד קומוניסט המאמין, כאשר האמין עוד לפני עשר שנים, כי סופה של כל אי-רופה ליהפך לקומוניסטית עקב כיבושיו של ה-צבא האדום. תהליך התאחדותה, הכלכלית והמי-דינית, הולך ומעמיק, חרף מכשולים ארעיים, ומחולל מניה וביה עובדות, שסופן לשנות גם את מצבו של הסוציאליזם השסוע. הרי הסוציאליזם האירופי — ולא רק הוא — שילם מחיר יקר בעד הסטאליניזאציה שבתקופה בין שתי מלחמות-ה-עולם; הדיסטאליניזאציה, ועמה שינוי הזיקה כלפי עולם-המהפכה, עושים ויעשו אף הם פירות. דו-מה, אם כן, שמה שצף ועולה מחדש בתנועת-הפועלים האירופית, מעבר למחיצות המפלגתיות, הוא דבר ההכרה הישנה-נושנה, כי הגשמת הסוצ-יאליזם בדרך הדימוקראטית מותנית באחדותה של תנועת-הפועלים. לא שהפילוג בין הסוציא-ליזם והקומוניזם עומד לחלוף במהרה. לא ולא. אבל מה שמועמד בכל-זאת לעבור לגניזה של תקופה חולפת ודור-מנהיגים חולף, הוא המיתוס של "הדיקטאטורה הפרוליטארית" המחוללת את הסוציאליזם על-ידי מיעוט מהפכני וכופה אותו, הר כגיגית, על העמים הבלתי-מאושרים.

אמנם יערי עדיין איננו מוכן לוותר על הדיק-טאטורה של הפרוליטריון ולפיכך הוא קובע, ב-ספרו, שזהו "היסוד החמישי" בכלל ששת היסו-דות, שעליהם עומדת או נופלת מפלגת-הפועלים-המאוחדת. אלא שהוא ממליץ על דיקטאטורה זו בשביל אחרים, אשר להם תביא בוודאי את הסוצ-יאליזם. "יסוד" זה, שבלעדיו אין גופה של מפ"ם יכול להתקיים, הוא, מצד אחר, רק קישוט קוסמו-פוליטי, או, כדברי יערי בועידה, "עקרון גלובאלי והיסטורי", שאם אתה מוסיף עליו גם הסתייגות של זמן ומקום, הוא נהפך למין אידיאה ערטיל-אית, בלתי-מעשית ובלתי-מחייבת, כמוהו כאמירה האחרת, שאף היא בלתי-מעשית ובלתי-מחייבת, שמפ"ם חותרת בארצנו ל"השלטת הסוציאליזם בדרך דימוקראטית-פארלאמנטארית", מבלי ש-תסיק את המסקנה, כי דרך זאת מצריכה את אחר-דחתה של תנועת-הפועלים.

ה.

את הפרקים האחרונים מראשי-פרקיו הקדיש מאיר יערי לענין פילוגה ואיחודה של תנועת-הפועלים הישראלית, וכאן הוא חוזר ומנמק בני-

יכולים היו להשיב לו, כי מה שכתב הוא עצמו בספרו על-אודות "שיתוף-פעולה ספוראדי ואקטואלי" עם כל מפלגה, הנלחמת מלחמת-חרמה במפא"י, היה בו לפחות משום מתן מכשול לפני עיוור, אם לא למעלה מזה. והיו שהציעו להשליך יתבה של האלטרנאטיבה הסוציאליסטית-המהפ-כנית על פילוגה של אחדות-העבודה ועל פילוגה של מפלגת-פועלי-א"י (בלשונם: "דיפרנציאציה"), שמא תקום על חורבותיה של תנועת-הפועלים מפלגה חדשה, בהנהגתה הגואלת של מפ"ם. אמ-נם, הוועידה בסיכומיה דחתה גם את הפתרון הזה, אבל בין כך ובין כך עמדה חסרת-אונים נוכח מבוכה אשר תבעה את זכותה להביא את האלטרנאטיביות המפ"מית עד אבסורד.

משום כך נתברר גם בוועידה הרביעית של מפ-לגת הפועלים המאוחדת כי תנועת הפועלים הישראלית, על כל חלקיה, על כל אגפיה, על כל מסגרותיה, עומדת על פרשת-הדרכים. ועידה זו, שעיקר תכליתה היה ביצור היסודות של האידי-אולוגיה האלטרנאטיבית — הטיח שלה לא הספיק להסתיר את העובדה, כי "אלטרנאטיביות", אשר הוליקה בימי דור אחד מא. ד. גורדון לי. סטאלין, שיני "הזמן הטורף", כמאמר משורר קדמון, עשו בה את שלה: רציפותה הגיעה עדי שבר.

ומשום כך יש רגלים לתקווה ולציפיה, כי למרות מה שהוחלט בוועידה, בעקבות ראשי-הפרקים, סוף התאחדותן של מפלגות-הפועלים לבוא יחד עם מפ"ם, כי בזה, ורק בזה, הערובה להמשך קיום ערכיה הממשיים ונכסיה החלוציים גם של מפלגה זו, לבל ייסחף הכל במערבולת הזמן ותמורותיו.

ציפיות, מספיקות להרוס את אחדותה המדינית של תנועת-הפועלים הסוציאליסטית בארצנו. ברם, מבעד לטעויות וכשלונות של דור חוזרת ובוקעת האמת, כי פילוגה המדיני של תנועת-הפועלים והדרך הדימוקראטית אל הסוציאליזם הם תרתי דסתרי. הדרך הדימוקראטית אל הסוצ-יאליזם, אם אינו חזון רחוק, מותנית במוחלט באחדותה של תנועה זו, בהליכתה שכם אחד וב-מאבקה יחד. על אמת זו מתקומם יערי, ובהכח-שתה כל תכלית ספרו, המעמידנו על כך, כי המ-ציאות הישראלית היא שחורה משחור; שהקא-פיטאליזם ניצח כאן נצחון גמור; שהדרך הסוצ-יאליסטית לבנין הארץ והמדינה אינה באה בחש-בון כיום; שאחדותה של תנועת-הפועלים אינה אפשרית ואיננה מציאותית והוא ממילא מיקסם-שווא; שהחזון הוא נצחוננו של "עולם-המהפכה" במרבית כדור הארץ, נצחון שממנו ינשור אולי אי-פעם כפרי בשל גם נצחונה של מפ"ם, בתנאי שלא יבולע בינתיים לאלטרנאטיביות. אך מה שהסתיר הספר בענין זה, גילתה אחר-כך הוועידה, אשר הוכנה על-ידו בשקידה כה מרובה ואגב בדיקת כל סעיף וסעיף.

כי בוועידה זו נתברר לכל מי שאוזן שומעת לו, כי עמדתה האלטרנאטיבית של מפ"ם שרויה כעת בסככי מבוכה שאין קשה ממנה. היו בה שהציעו לממש את האלטרנאטיבה הסוציאליסטית-המהפ-כנית על-ידי ברית מאבק פארלאמנטארי ומקצועי עם מפלגה, שעוד אתמול הכתירוה כנציגת הפא-שיום — וכנגד אלו, "המתרפקים ממש" על "חי-רות", חייב היה מאיר יערי לכוון את אבני בליס-טראותיו הכבדות, אף כי בעלי פלוגתא שלו

שׁוּיוֹן וּשְׁוִינֹת בַּחֲנִינוֹךְ

עת לבדיקה נוקבת

צבי לם

כלומר חינוך שהוא גורם בעיצובה של אישיות אבטונומית מבחינה אינטלקטואלית ומוסרית, ה־ מופעלת על ידי רגשות חיוביים כלפי סביבתה והמסוגלת להתערות במערכות החברה ולקיים תפקידה בהן, בשום מקום אי אפשר שיהא אחד, ולא כל שכן בחברה הטרוגנית כחברתנו. את מר־ בית הכשלונות של העבר יש לזקוף לחשבון הת־ פיסה השוויינית הזאת, וגרעיני התפיסה הזאת חיים עד היום והם ניכרים בכל הפתרונות המוצגים עים עתה. ובכל זאת, לפחות קצתם של הפתרונות שגישתם דיפרנציאלית טובים הם יותר מן העק־ רון המשובש והמשבש שעודו מרחף עליהם. כוונת דברינו אינה לברר עקרונות בלבד, אלא להורות על הצנטראליזם — שהאוניפורמיזם הוא אביו מולידו — כגורם מכריע אשר סופו לסכל את הש־ גי המטרות הנכספות ולבטל את יתרונות הדי־ פרנציאציה המתוכננת.

"החינוך לכל" הוא מקוי האופי של המדינה המודרנית ופירושו מתן סיכוי שווה לכל — לזכות בהשכלה ועמה בעליה חברתית. יותר מכל סעיף אחר של המדיניות החברתית תורם העקרון וה־ מעשה של "חינוך לכל" להפיכת הדמוקראטיה המדינית לדמוקראטיה חברתית, אך באותה מידה עצמה עלולה הגשמתה של מדיניות זאת לסכן את החברה הדמוקראטית. במה דברים אמורים, כשהעקרון של "סיכוי שווה לכל" מתפרש כ"חי־ נוך שווה לכל נפש".

פירוש כזה נשתגר עם המעבר מהחינוך הסלק־

קו חדש מסתמן במדיניות של משרד החינוך. בנאומים האחרונים של שר החינוך¹ ובפעולות אחדות של מנהלי משרד החינוך² אנו מוצאים עדות על התערערות הגישה השוויינית ששלטה בתחום הזה מראשית המדינה. הנחת־היסוד של השוויינות היא שכל ילדי ישראל צריכים לקבל אותו חינוך כערוכה למיזוגה התרבותי של האוכ־ לוסיה ולביטול המחיצות החברתיות. אחדות ה־ חינוך הובטחה על ידי חוקת לימודים אחידה, תקן אחיד של שעות לימוד, ומבנה צנטראליסטי של מערכת החינוך שכל דפוסיו מכוונים לכל יל־ די ישראל. כל שנות קיומה של המדינה הוכיחו את כשלונה של השיטה. לא זו בלבד שילדי עולים לא הדביקו את רמת הלימודים שנקבעה כנורמא־ טיבית בתכנית הלימודים, אלא אף ילידי הארץ, בני עולים באזורי פיתוח, לא השיגו את הנורמות אחרי שמונה שנות לימוד בבית ספר ממלכתי, ורבים מהם מסיימים לימודיהם ברמה שאינה רחו־ קה בהרבה מבורות גמורה³. רק בזמן האחרון ניכרת התרשמות מעובדות אלה, המביאה לידי נסיונות תיקון. מצד אחד מעידים כל הנסיונות האלה על הודיה בכשלונו ועל נכונות לקבל את העובדות כפשוטן — ואף בכך, אחרי שנים של התעלמות, יש צעד גדול קדימה; מצד אחר הרי הפתרונות המוצעים והמוגשמים על סמך אבחנה זו אינם שונים מבחינה עקרונית מן הפתרונות שהוצעו קודם. כאז כן היום העקרון הוא: אין חינוך טוב אלא אחד, שהוא יפה לכל. השינוי הוא רק בהודיה שישנן קבוצות של ילדים הזקוקים לתקופת הכנה לקראת אותו חינוך⁴. חינוך טוב,

לתפיסה הזאת: "המגמה היא להורים אותו (את הילד הנחשל — צ. ל.) בסופו של חשבון, בורם הכללי של השיטה הלימודית הארצית המקובלת. אולם אי אפשר לומר שצריך לזרוק אותו לתוך המים מתוך בטחון וודאות שהוא ישחה. אולי הוא לא ישחה, אולי יטבע? הנסיון הוכיח שהוא טובע בים הכללי הזה ויש צורך בחגורת הצלה כלשהי, לא על מנת שיהא כפוף לה כל ימי חייו, ועל ידי כך ייבדל משאר הילדים, אלא על מנת שילמד לשחות פעם בלי המשענת המיוחדת הזאת". "בחינוך ובתרבות", שבט תשכ"ג עמ' 4.

¹ למשל בישיבת ועד החינוך ביום 31 בדצמבר 1962, פורסמה ב"בחינוך ובתרבות", שבט תשכ"ג, או בדבריו בפתיחת כנס המפקחים במשרד החינוך ביום 1.4.1963.
² כמו: הקמת מכרו לבתי ספר טעוני־טיפוח, הקמת המפ"ע להוצאת ספרי לימוד לילדים נחשלים, בדיקת נהגים מוסיימים הכרוכים בחינוך תיכוני וכיו"ב.
³ ראה בענין זה את דו"ח מפקח מחוז הדרום א. סימון, שמדבריו הביא שר החינוך בכנסת.
⁴ שר החינוך בהצאתו בועד החינוך נתן ביטוי מדויק

טריונים ערכיים ברורים. אולם בחברה המודרנית הופיע תחת סולם ערכים ברור ספקטרום של הרבה ערכים הערוכים בשורה שבאה להבליט את שוויונם. וכך נקלע החינוך בחברה המודרנית למצב שאין ממנו מוצא: מעצם טבעו עליו לברר את הטובים ביותר כדי להעמידם לרשות החברה, אך אותה חברה עצמה טוענת שהכל שייכים. כך נהפך השוויון לשוויונות.

ב.

ההבדל בין שוויון לשוויונות בחינוך הוא כי הבדל בין הדגשת נקודת-המוצא לבין הדגשת נקודת-הסיום. עקרון השוויון מניח שבנקודת ה- מוצא, בזכות ההנאה מן החינוך, הכל שווים, ואילו התפיסה השוויונית מצפה שבנקודת הסיום יהיו הכל שווים. ההבדל הזה מכתוב גם גישה שונה אל התהליך החינוכי עצמו. המניחים זכות שווה חייבים להודות בהכרח של טיפול חינוכי שונה; שהרי ההנאה מן הזכות הזאת יכולה להיות בת ערך ומשמעות רק אם הטיפול יהיה מותאם ל- כוחות המצויים בבני אדם שאינם שווים. המבקר שים שוויון בתוצאות החינוך סופם שמגיעים ל- שוויון בטיפול כדי למנוע יתרון אפשרי מכל אחד. אולם כדי שהטיפול יוכל להיות שווה לכל עליו להיות שווה לכל נפש. שוויונות זו מוליכה לדלדול כוחו היוצר של החינוך. על פיה מפליגה השייטת לפי מהירותה של האניה האישית ביותר. וכך פורקת השוויונות מעל החינוך את התפקיד הנעוץ בטבעו והנחוץ לחברה: לברור.

אולם על החינוך הפורמאלי בחברה המודרנית למלא לא רק תפקיד של ברירה לצורך ההצבה החברתית של בני אדם. עליו להניח גם בסיס לחיים משותפים של בני אדם. הצורך הזה הזין לא במעט את הגישה השוויונית. למען חיים משותפים, למען טיפוח הסולידריות החברתית, על החינוך הפורמאלי להפיץ ולהקנות ערכים ותקנים המקובלים בחברה. והרי זה תפקידו של החינוך הפורמאלי דוקא משום שהמשפחה, רשות החינוך הבלתי פורמאלית, חדלה בחברה המודרנית למלא — מכל מקום כראוי — את התפקיד הזה. הצורך של הבטחת הסולידריות בחברה הוא בסיסי כל כך, עד שכשלוך בתחום זה ברי שהוא מעמיד בספק את יכולת קיומה של החברה. אולם משום מה נתפס התפקיד הזה כעומד בניגוד לברירת הטובים, גילוי המעולים ועידודם, הכרוכים ב- שמירת המורשה התרבותית וטיפוחה.

טיב-המעמדי אל החינוך הממלכתי הכללי. החינוך הסלקטיבי קיפח לא רק את היחיד בן השכ" בות "הלא-היסטוריות" אלא גם את החברה כולה, כי הוא הפקיע שכבות שלמות מן המאגר של כוח-אדם אשר ממנו נשאבו מועמדים לתפקידים חברתיים מורכבים. ההשכלה נעשתה קריטריון עיקרי להצבת בני אדם לתפקידים אלה, מה-גם שחלוקת התגמולים החברתיים כרוכה בהצבה זו. בני השכבות אשר נמנעה מהן ההשתתפות ב- תחרות, גם משפג תקפם של הערכים שקודם הצדיקו בלבם את הימצאם בתחתית הסולם ה- חברתי, לא נטו בתנאים של חברה פתוחה להצדיק את הדין על חסימת דרכם לעליה חברתית. ה- זכות לחינוך שווה לכל נהפכה לגורם בעל משקל בתסיסה החברתית. אולם מתנגדי העקרון של חינוך לכל לא נוצחו רק על ידי יתרון כוחם של המעמדות החדשים. עם התפשטות ההישגיות כ- ערך, ועם היות החברה לחברה נידה-פתוחה מ- בחינה מעמדית, נשמש הקרקע מתחת לרגליהם. חינוך לכל היה לעובדה שהיא תנאי לתיפקודה התקין של החברה הדמוקראטית.

במערכות החינוך הסלקטיבי נתקיימה הסלקציה החברתית עוד בטרם הגיעו הילדים והנוער ל- בתי-הספר. לידתם לשכבה זו או אחרת קבעה לרוב את מקומם בחברה, וממילא גם את סוג בית הספר שקלט אותם. עוד בתקופה שבין שתי מל- חמות העולם אמר ראש ממשלת בריטניה, סטנלי בולדווין: "הסיווג של בתי הספר שלנו הוא יותר על פי קו הבחנה חברתי מאשר חינוכי; סמל בית- הספר על דש בגדו של הצעיר הוא גם סמל מעמדו". נדייק יותר אם נכנה את מערכות החינוך הללו בשם מערכות בלתי סלקטיביות, שכן ה- ברירה נעשתה מחוץ להן. הצבת בני אדם לתפקי- דיהם החברתיים מחייבת ברירה. משהונהג חינוך חובה כללי והחינוך אמנם נעשה "חינוך לכל" נתברר לפתע כי פעולה זו של ברירה, שנעשתה מחוץ למערכות החינוך, היתה מעתה מתפקידיו העיקריים של בית-הספר, תפקיד שהיה פטור ממנו עד-כנה. עם היות ההשכלה לקריטריון העי- קרי של הצבת בני אדם לתפקידיהם היה בית- הספר לגורם המוסת את כוח האדם והקובע את חלוקתו בין התפקידים החברתיים. החינוך במור- בנו הרחב הוא מעצם טבעו תהליך של ברירה. על פיו זוכים לאישור הטובים, ונפסלים הגרועים. זהו תהליך שמעיקרו לא בא אלא לשרת את ה- חברה על ידי טיפוח ערכיה המתגלמים בטובים, ואכן ברירה זו עשויה להתקיים רק על פי קרי-

תחילתו של הטשטוש הזה משנהפך רעיון השוויון לעקרון של האסטרטגיה הסוציאלית בידי פוליטיקאים, ולא דוקא בידי אלה הקרויים מתקדמים. ברבות הימים נעשתה אסטרטגיה זו לטקטיקה חינוכית, החותרת לדמוקראטיזציה של החינוך, שביטויה הם: חוקי חינוך חובה בגיל החינוך היסודי והאחדות, פיצול החינוך התיכון לפי כשריהם של בני-הנעורים כדי לאפשר למרביתם ליהנות ממנו, הקלות בכניסה ללימודים הגבוהים וכיו"ב. כמעט בכל מקום קדמה לאלה התגברות הכרת ערכו של החינוך בעיני השכבות שהורחקו ממנו על פי המסורת המעמדית.

צפייתם של הורים מן החינוך ביחס לעתיד בניהם הלכה ורבחה למן ראשית הזמן החדש והם השרישו בהכרת בניהם את חשיבות החינוך וההשכלה, אולם עקב תהליכים חברתיים שמיהרו להתפתח יותר מן השינוי שחל בתודעת בני אדם, הועמדו שכבות ואף חברות שלמות נוכח עובדות החינוך קודם שנעשה להם החינוך ערך.

כך אירע למשל לכמה מן השכבות החברתיות בארצנו. המדינה על חוקי החינוך שלה הגישה להן את עובדת החינוך כחובה, בשעה שבלב ההורים והילדים עדיין לא התפתחו הציפיות המתאימות מן החינוך. באין ציפיות כאלה אין סיכוי רב לפעולה החינוכית. האכזבה הנה בלתי נמנעת. עם זה ברור שהאסטרטגיה הסוציאלית אשר הזכרנו אינה מתירה להשהות את חוקי חינוך החובה עד שיופיעו הציפיות המתאימות. במלכודת הסתירה הזאת מפרפר החינוך. אך עוד סתירות כרוכות במצב הזה. התרחבות החינוך על כל שכבות החברה מגבירה את ענין המדינה בחינוך. מאז ומעולם היה למדינות ענין כזה, וכך כל ששכבות חדשות פילסו להן דרך אל ההשכלה, כלומר את הכוח החברתי הכרוך בהשכלה, גברה התערבות המדינה בחינוך מתוך דאגתה להבטחת המשטר הקיים. התערבות זו באה על ביטויה בצנטראליזם, ביחוד בצנטראליזם מינהלי, החותר מטבע ברייתו להאחדה, לאוניפורמיזציה. צנטראליזם זה נשען לרוב על אידיאולוגיה של אחדות. אך משנהפכת האחדות לאחידות, מיד אובד כל סיכון להשוואה אמיתית של האזרחים. השכבות הנחשלות זקוקות לחינוך אחר כדי להגיע לשוויון. משכבש עקרון האחידות את החינוך, הרי כל עקרון אחר מוחזק קיפות, בעוד שדוקא הדרך האחת היא המחסום העיקרי לקראת שוויון אמיתי. שהרי הנחשל זקוק לעידוד, ויחס אמיתי אל

והנה, לא זו בלבד שאין אלה תפקידים מנוגדים, אלא שאין להם קיום זה בלעדי זה. ברוב החברות המודרניות, ועל אחת כמה בארצנו, אין כיום שכבה חברתית נורמאטיבית, כלומר שכבה שממנה רואים וכן עושים. כוונתנו לשכבה הקיימת בזכות מסורת היסטורית. שכבה כזאת צריכה החברה להצמיח בכל דור מתוך עצמה, וכללי ההתנהגות המקובלים בשכבה כזאת הם יסוד לקיומה של האחדות והסולידריות החברתית; שכן כוח המשיכה של השכבה הזאת מעורר דד חיקוי והחיקוי הזה ממלא תפקיד מאזן בין הערכים והנורמות השונים הרווחים בחברה. אין לקיים סולידריות ויסודות חיים משותפים בלעדי שכבה המייצגת את הנחשב לטוב בחברה. שכבה כזאת אישורה ואבחנתה על-ידי ערכים שהחינוך מנחילם. אך בשעה שכל הערכים זוכים לאותה מידה של הערכה, אובדת האוריינטציה כלפי מרכז-משיכה, וכל תת-חברה היה על פי עקרון נותיה שלה. במצב זה מתפוררת הסולידריות החברתית. נקבעו שאין סתירה בין תפקידו ה-סלקטיבי של החינוך לבין תפקידו החברתי המאזן ביצירת תרבות משותפת, אין אנו מתכוונים לטעון שיש זהות ביניהם. אם יועמד החינוך בחברה המודרנית רק על תפקידו הסלקטיבי בלבד, הוא יעורר בעיות חברתיות שאינן ניתנות לפתרון בחברת-המונים. התפקיד הסלקטיבי יכול להתמלא, כפי שהתמלא במשך דורות בחברות של מבנה מעמדי נוקשה, מבלי ליצור ולהבטיח את יסודות החיים המשותפים. שזכותו לשלטון היתה מוכרת ומקובלת על הכל. אולם בחברה הדמוקראטית המבטיחה זכות השתתפות בחיים החברתיים לכל, הרי טיב המשתתפים ויחסם לחבריה יקבעו את גורלה. על כן לא די להבטיח מגוון היגות בדרך הברירה. על החינוך להניח יסודות לסולידריות חברתית ולחיים משותפים על ידי חינוך של הממונים. אין אמנם ניגוד בין שני התפקידים האלה, אך אין הם זהים. הם מטילים על החינוך שני תפקידים מקבילים — ואם אחד מהם יסיג את גבול חברו יבולע לחברה.

טשטוש שני התפקידים הנזכרים, התפקיד ה-סלקטיבי והתפקיד המאזן של החינוך לא המחנכים התחילו בו. הפדגוגיה הסוציאלית שקדה לנטוע את הכרה כי ניתן לתקן את החברה על ידי העלאת האדם המקופח, וכי יש בכוח החינוך להעלותו. אך חסידיה לא טענו מעולם שרק החינוך לבדו יפתור את בעיות החברה ושיש בכוח החינוך להעלות את כל בני-האדם לרמה שווה.

עמוקה לגורל החברה. בבית-הספר המסורתי, שאף הוא שימש צנור השפעה של המדינה ושל המשטר על האידיאולוגיות שלהם, היו כל אלה נתקלים בילד שתפקודיו האינטלקטואליים, ה-אמוציונאליים, המוסריים וכו' עוצבו בהשפעת ה-משפחה. ההשפעות החיצוניות הוטלו על אישיות שהיה בה גם כושר קיבול להשפעות המשפחה. ההשפעות החיצוניות הוטלו על אישיות שהיה בה גם כושר קיבול להשפעות וגם הכוח להבחין ולברור ביניהן. החינוך במשפחה איפשר קליטתם של אידיאלים שבית הספר הנחילם, על ידי הנחת יסודות לספיגת אידיאלים בכלל, אך עם זאת הוא גם צייד את הילד בכוחות נפשיים להערכתם ולבחירתם. אפשר לוקוף לחשבונה של המשפחה, בעודה ממלאה את תפקידיה, גם את ההצלחות וגם את הכשלונות של החינוך הפורמאלי. בימינו כל האידיאלים שמנחילות מסגרות החינוך הפורמאלי מופנים אל ילד — וביחוד הדבר כך לגבי ילד בן השכבות הנחשלות — אשר אינו מוכן (מלשון הכנה כפשוטה) לקלוט אותם, וממילא אינו מסוגל לבחון אותם. הטקטיקה החינוכית הנגזרת מן האסטרטגיה הסוציאלית הופכת בתנאים כאלה לרועץ לחינוכו של הילד הזה. במקום עידוד כוח חשיבתו, יכולת התרשמותו, עידוד רגשותיו וזי-קתו אל הזולת, מטילים עליו סדר ערכים זה, בלתי מובן ודוחה. האסטרטגיה הסוציאלית תורמת בדרך הזאת רק לחינוך אדם הדוחה — ואפילו שונא — את החברה שבה הוא חי.

ג.

שלושת צמדי הניגודים: חובה כנגד מוטיב באציה, אוניפורמיות כנגד תמיכה בחלש, וכפיית ערכים כנגד פיתוח כוחות לשם הפנמתם, הם מסימניה של הבעיות בחינוך השכבות הנחשלות. שמטרתו המוצהרת שויון ופריז אך אכזבה. האכזבה הזאת מולידה רעיונות פאליאטיביים, שכולם מנסים להציל עקרונות שלא ניתן להצילם. כך מנסים להציל את העקרון הצנטראליסטי, למרות הוודאות שהוא נועל דלת בפני מציאת פתרון, או להציל את העקרון של הטלת הערכים גם משנתברר כי הטלתם סותרת את אפשרות הפנמתם, ושבלעדי הפנמתם הם חסרי חיות. מערכות החינוך לא הסתגלו אל התמורה, ואם לא יסתגלו אליה לא תמצא הדרך. והסתגלות זו כל עיקרה שחינוך בני השכבות הנחשלות לצורך שילובם כשונים בחברה מחייב גישה השונה שוני עקרוני מזו שהיתה מקובלת במערכות החינוך

שויון מחייב העדפה⁵. זוהי המלכודת השניה שבה נלכד החינוך בתקופת השוויינות.

קשה מהן היא הסתירה השלישית: בימינו הור-לכת ומעמיקה התמורה במבנה המשפחה. התפ-קיד שמילאה המשפחה בעיצוב האישיות הולך ומתדלדל, עד שבית-הספר בימינו אמנם ראוי ל-היקרא "בית הספר ללא הורים", ככינויו הקולע של פרוף' פרנקשטיין "המשמעות החינוכית של התמורה הזאת היא שעל בית-הספר למלא אותם התפקידים שמילאה המשפחה בעבר. אין כאן רק תפקיד השלמה, שנושאו המסורתי חדל למלאו. אם בית-הספר לא ימלא את התפקידים האלה, לא יוכל לעולם להגיע למילוי תפקידיו המסורתיים בחינוך האינטלקטואלי. כי לאלה יחסר הבסיס במבנה האישיות. התמורות במבנה המשפחה וה-תמורות החברתיות מסכנות את סיכוי עיצובה של אישיות חברתית ואת יכולתה לחשוב ול-הרגיש. כלומר את התפקיד האינטגרטיבי שעל החינוך למלאו ביחס ליחיד וביחס לחברה. הנפ-געים הראשונים בתהליך זה הם ילדי השכבות הנחשלות, אלא שהפגעתם זו עלולה — או מוכ-רחת — לפגוע בכלל המבנה החברתי. עבריינות למיניה, חוסר סולידריות עם החברה, דחית ערכים של החברה — בשעה שהללו נעשים סימני היכר לחטיבות וציבורים, יש מקום לחדדה

⁵ דוגמה מובהקת של שימוש בחינוך כמכשיר באיסטר-טגיה הסוציאלית המסלף את עקרון התמיכה בחלשים היא הנוהג של שתי נורמות בסקר המקובלת אצלנו. לפי הנוהג הזה נפתרה הבעיה של העלאת הנחשלים על ידי הורדת הדרישות בדרך אדמיניסטרטיבית. וכך ילד אשכנזי, יליד הארץ, למרות שהישגיו גבוהים יותר מאלה של ילד מבני עדות המזרח לא יזכה בשכר לימוד מודרג ולרוב גם בכותר כניסה לבית-הספר התיכון. לא זו בלבד שיש כאן מאניפולאציה בלתי מוסרית בגור-לות בני אדם, אלא היא מחבלת בכל הגורמים המער-רבים בה. התלמידים אשר "הועלו" בדרך זאת סיכוייהם להפיק תועלת מחינוך תיכוני מועטים והם מועמדים לנשירה המשאירה בלבם רגש קיפוח. הללו שנפסלו בגלל הסדר כזה מתנסים בחווייה מרה ומתחילים את נעוריהם במפחנפש מחבל. החברה מפסידה את המוע-מדים הטובים מבלי לזכות אף בפחותים מהם למילוי תפקידים שונים. רק הסטאטיסטיקה לבדה תורה על עלית האחוז של בני עדות נחשלות בחינוך התיכון בשנותיו הראשונות, והאחראים להסדר זה יתברכו ב-"צמצום הפער". תמיכה חינוכית בחלשים מן הדתן שתביא להעלאת רמתם ולא להורדת הסף כדי שיוכלו לעבור... קשה להצביע על דוגמה שהיא מבליטה יותר את ההוגאה שבשוויינות הבאה במקום חתירה אמיתית לשויון.

⁶ "מגמות", מארס 1962.

כשלונות. נוותר כאן על הנסיון להסביר מדוע המורים בדור הזה, וביחוד המורים המוצבים בגיזרה הקשה ביותר של החזית — חינוך השכ" בות הנחשלות — חסרים את הפאתוס הזה? הבה נבחן מה היו תוצאות עבודתם, אילו היה פאתוס זה מפעם אותם.

עיקרו של החינוך ברוח הפאתוס הזה הוא ש"אדם נועד למלא תפקיד. הוא חי למען משהו, ומשהו זה הוא תמיד אידיאל של חברתו הנובע מצרכיה המוכתבים על ידי אידיאל בהגשמתו. היכולת להזדהות עם אידיאל כזה מותנית על ידי השקפה בלתי-אישית על המציאות, שלפיה אין האני הרכיב החשוב ביותר של אותה מציאות. אולם זו הבעיה בחינוכם של הילדים שבהם אנו דנים כאן, שאין הם על פי רוב מגיעים להשקפה בלתי-אישית ממין זה, וממילא אין לפאתוס הזה כל הד בתפיסתם וברגשותיהם. גם באותם מקרים מועטים שאין הפאתוס הזה חסר לא במחנך ואף לא בסביבה החינוכית שהילד בן השכבה הנח"שלת נקלט לתוכה, אין התוצאות שונות מאלה שהושגו — או לא הושגו — על ידי המורים בטולי הפאתוס. יש במציאותנו כמה דוגמאות הי עשויות להוכיח, שלא העדר הפאתוס אלא העדר שיקול-דעת חינוכי עצמאי של המורה הוא שמנע העלאת הילדים הללו מהסתגרות אָגוצנטרית אל ההזדהות עם ערכי החברה.

ד.

אפשרות תפקודה התקין של דמוקראטיה-המונים תלויה מצד אחד בשילובם של בני השכ" בות הנחשלות במערכות החברה, בשחרורם מרגשי קיפוח ומן הצורך בתוקפנות לסוגיה, בני-צול הפוטנציאל היצירי כדי להפוך את הזכות השווה הניתנת להם להשפיע על גורל החברה לזכות של ממש. מצד אחר תלוי תפקוד זה ב"עידודם והעלאתם של המסוגלים לעלות עד לישיא יכולתם. את שני הדברים האלה יכול לעשות רק החינוך לבדו. ובכורח של עשייה זו משתקף תפקידו של החינוך, שאינו רק פונקציה של החברה אלא היסוד הרגנראטיבי שלה. באמצעות החינוך מביטחה החברה לא רק את המשכה, אלא גם את הסתגלותה אל השינויים שחלו בה עצמה. כדי שיוכל החינוך לקיים חובתו זו עליו להיות חפשי מהשפעת החברה המאורגנת בה במידה

בכל הזמנים. ההבדל, המחייב שינוי, הוא בכך שלפנים פעלו מערכות החינוך בתוך החברה, כאחד מתפקידיה לגבי הדור הגדל, שאף הוא גדל בתוך החברה. בעית השכבות הנחשלות היא ש"חינוך ילדיהן נעשה על ידי אנשים הבאים מן החברה, המבקשים לקרבם אל החברה, כלומר שהחינוך הזה בא מן החוץ. משמעות הנחשלות של השכבות האלה היא בכך שהן אינן בחברה אלא בשוליה. תיפעול החינוך כשליחות אל מחוץ לחברה המחנכת מחייב הסתגלות, כי המעשה הזה שונה שוני עקרוני ממעשה חינוכי בתוך החברה. נדגים את הבעיה הזאת על ידי בעית המורה בלבד. כאשר כל הפעולה התנהלה בתוך החברה המחנכת היה מקום רב לאינטואיציה חינוכית וההשפעה החינוכית היתה תלויה בעיקר באי-שיותו של המחנך. כאשר החינוך בשכבות הנח"שלות צריך להיעשות על ידי אנשים שלא גדלו בהן, גובר (נוסף על תכונות האישייות) תפקידה של המקצועיות החינוכית. המחנך הפועל בתוך חברתו ולמענה צריך להיות מחונן קודם-כל בסגולות של מחנך, ואילו זה הפועל מחוץ לחברתו צריך מלבד אלה להיות מחונן בדעת מרובה, בי שיקול דעת וביכולת של קביעת אבחנה ותחזית. משל למה הדבר דומה, למגיש ארוחה לאנשים בריאים לפי דמיונו וטעמו, שתפקידו שונה משל המרכיב תפריט דיאטה לחולים. טעם וכוח-המ"צאה בלבד יוכלו במקרה האחרון להוליך לאסון. כאן נדרשת בקיאות בטיב המחלה ובסגולותיהם של המזונות. דומה שפטור אני מלומר כי בחינוך הענין מורכב עוד יותר מאשר בהכנת סעודה. לא באה דוגמה זו אלא לרמז כי המפתח הראשון לפתרון הבעיה הנדונה הוא קיומו של מורה שהכ"שרתו ויכולתו הופכים אותו לדיאגנוסטיקן, אשר מגעו עם הכיתה ועם הילד, הם בלבד היסוד ב"קביעת דרכי עבודתו. צמיחתו של מורה כזה מותנית בדצנטראליזציה של מערכת החינוך. העלאת הנחשלים היא תהליך תיראפויטי, וכיון שאין סיבה אחת לנחשלות אין לה גם תירפיה אחת. הצנטראליזם, ואפילו מתון הוא, מעצם טבעו מחבל הוא בסיכוייה של אותה גישה אינדיווידואלית, שרק בה יימצא פתרון של אמת.

נסיונות לא מעטים נעשו להציע במקום הי מומחיות הדרושה (ובמקום שיש מומחיות מצויה גם אמביציה מקצועית) פאתוס — מעין הפאתוס שהיה מסימניו המבורכים של דור המורים בשחר התנועה הלאומית וראשית ההתיישבות בארץ. הסידי הפאתוס סבורים כי העדרו הוא מקור הי

⁷ במקצת דנתי בבעיה זאת במאמרי "האם הקיץ הקץ על האידיאולוגיות?" "מולד" חוב' 173—174.

יהיו זעומים או אף אפסיים. אמנם לא הוא נכשל, אלא השיטה נכשלה. אך מטבע הדברים שהוא יזקוף את הכשלונות לחובתו (ואחר־כך יאשים גורם חיצוני). מורה שנכשל — ובתנאים אלה בהכרח נכשל — ויהא מנגנון ההגנה שיפעיל כנגד כשלונו מה שיהיה, לא יהיה מורה טוב יותר אחרי הכשלון, אלא גרוע יותר. העמדת ה־מורה במצב של מגשים מדיניות סוציאליזם, ולא במצב של מחנך הפועל בהתאם לנתונים שב־מציאותו החינוכית היא אם הכשלון החינוכי, ובגללה אין סיכוי כי יקום לנו מורה המתחסס אל המציאות שבה הוא פועל ומבקש את הפתרונות המתאימים למציאות הזאת. כשלונותיו מתפרשים במערכת צנטראליסטית כראיה על נחשלות ה־מורה ומולידים תכניות שכולן מיוסדות על חיזוק הצנטראליזציה (יותר דפוסים, יותר פיקוח), כלומר על חיזוק גורמי הכשלון העיקרי.

ענין הכלים מצריך דיון רחב יותר. על פי סי־מנים רבים ניתן להסיק כי הגענו לתקופה של ציפיה לישועה מן הכלים. טיפוח הכלים נעשה לסיסמה של הרשות החינוכית ולמקור תקווה למורים רבים מוכי יאוש. אין צריך לומר שהחינוך זקוק לכלים, שהמעשה החינוכי נותן פירות טובים יותר כשהעושה מסתייע בכלים טובים יותר. בתקופה הטכנולוגית דומה שפטורים אנו מלהגן על כלים. אבל לא הכלים עובדים. בני־אדם הם העובדים עלידי כלים. כלומר אין ב־כלים עצמם כדי לתקן אם הנוקקים להם לא ידעו להשתמש בהם נכונה. אולם בחינוך אין קביעה זו ממצה את הבעיה כולה. גם על הכלים חלים בחינוך אותם החוקים שחלים על התהליך החינוכי כי כולו. ילדי השכבות הנחשלות תגובתם על כלים שונים רגישה יותר מאשר בשכבות האח־רות, שהרי חינוכם הוא תהליך של שיקום וממ־לא זקוקים הם לכלים דקים ביותר, וקנה המידה לדקותם היא מידת יכולתם של כלים אלה להפ־עיל את התלמידים. וגם כאן אין דרך נכונה אלא אחת: שיוכל המורה לבחור מתוך כלים רבים את אלה הדרושים לו על פי שיקול דעתו לאחר ש־יעמוד על טיבם של תלמידיו. אבל כאשר במע־רכת צנטראליסטית מתעוררת האמונה בכלים, אין אלו אלא כלים סטנדרטיים. מעתה שוב אין כלים אלה צריכים להיות טובים "לכל הילדים" (אמונה זו נתערערה), אלא "לכל הילדים הנחש־לים". הבה נשאל: האמנם בגדר האפשר הוא לק־בוע למען הילדים הנחשלים כלים שהם טובים

שהוא מושפע ממנה, לאמור שעל החינוך לפעול לפי שיקולים חינוכיים בלבד. ממה שאירע לחי־נוך השכבות הנחשלות אנו למדים מה מתרחש כאשר האסטרטגיה הסוציאליזם נהפכת לטקטיקה חינוכית ומבטלת את שיקולי האסטרטגיה החי־נוכית. דומה שהפתרון נעוץ במידה של פרופסיו־נאליזציה בחינוך והעמדתו על עקרונות שהם יאים ושייכים לו בלבד. אף הבריאות היא סעיף נכבד במדינות הסוציאליזם, אך לא יעלה על דעת איש לשנות את דרכי הרפואה לפי שיקו־לים סוציאליים. החינוך יוכל לקיים תפקידו כלפי השכבות הנחשלות (ולא רק בקרבם) רק אם דרכיו ייקבעו במסגרת מערכת שיקולים יחודיים לו. מערכת שיקולים כזו יכולה לפעול רק ביחסי מחנך־חניך. כל נסיון של פיקוח אדמיניסטרט־טיבי, הסדר צנטראליסטי, וגישה שוויינית אל החינוך, סופם להביא לידי פתרונות אשר משום שנועדו לכל אחד לא יצליחו לשום אחד.

מצדיקי הגישה הצנטראליסטית (הקורלאט ה־אידיאולוגי שלה: "עלינו לחנך עם אחד") מסכי־רים את הכשלון על ידי אחד הגורמים הבאים או צירופיהם: (א) המורים אינם טובים; (ב) אשמים התלמידים (וחוסר יכולתם האינטלקטו־אלית מוסבר בדרכים שונות); (ג) חסרים הכלים הדרושים (שיטות הוראה, ספרים, מיתקנים וכו'). אין פלא שאלו הן הטענות הנשמעות מפי בעלי הגישה הזאת, שכן עצם קיומה של השיטה הצנ־טראליסטית יוצר — או לפחות מתריף — את שלוש הבעיות. נעיין בבעית התלמידים תחילה. מחנך התולה קולר כשלונותיו בתלמידו דומה לרופא המאשים את החולה במחלתו. טיבו של התלמיד הוא מגופי חשבונו ושיקול־דעתו של המחנך. המתעלם מכך דומה למי שבא לצקת יסו־רות בלי לבדוק את התשתית תחילה. הבא לתלות כשלונות בטיבם של התלמידים משמע שהוא כפוף לסטנדרטים חיצוניים, והריהו כתובע מה־תלמידים שלא יהיו הם עצמם. עצם הטענה מופ־רכת היא מבחינה חינוכית; כי בחינוך החניך תמיד "מתאים", ורק החינוך יש שאינו מתאים. החינוך הצנטראליסטי לגבי הנחשלים לעולם אינו מתאים, שהרי בהיותו צנטראליסטי עליו להיות יפה לכל, לרבות הנחשלים. ואולם כל תכנון חינוכי מן הדין שנקודת מוצאו תהיה התלמיד כפי שהוא, ותכנון כזה אינו אפשרי במסגרת צנ־טראליסטית. הוא הדין במורה. המורה שבידו שיטות, תכנים, ודרכי חינוך שהם "טובים" לכל, לרבות הילדים מן השכבות הנחשלות, הישגיו

אין בכוחם להגשימו. שוויון אמיתי, כלומר זכות שווה לכל ליהנות מן החינוך כדי להשתלב השתלבות חיובית במערכות החברה ולמלא בה תפקיד בהתאם ליכולת האינדיבידואלית, שוויון כזה יוכל להתגשם רק על ידי החינוך גופו, אף על פי שכל מקורות אי-השוויון הם מחוצה לו, אולם את התפקיד הזה הוא יוכל למלא רק בתנאי שינתן לו להיות חינוך, כלומר שלא ישתמשו במערכתו לצורך תיפעול מדיניות סוציאלית מתוך זלזול בחוקיותו היחודית. התנאי הראשון לכך הוא מיצוי כל הדרכים להעמדת תפקידו של המחנך על עיקרו והוא מגע בלתי-אמצעי בינו לבין חניי-כו ללא מחיצות ביניהם; מחיצות של דעות קדומות או אידיאולוגיות שנתרוקנו מתכנון; לא תכני תיבים "מן המרכז", ולא בורות מקצועיות.

לסיומו של דבר נעיר: על הדברים שנאמרו יבואו המערערים לטעון בשם המציאות. תיזכר, כך יש להניח, העובדה של חפיפת הנחשלות החברתית במדינתנו. עם קוי החלוקה העדתית, על כל המשתמע מכך. תיזכר גם העובדה של מחסור חמור בכוחות הוראה ובוודאי תועלה השאלה של מיוזג העדות והשאיפה ליצירת חברה אחת. במציאות הזאת יש להבחין בשני רכיבים לפחות. האחד מהם כולל גורמים אובייקטיביים, והאחר תוצאות של כשלונות שלא היו הכרחיים, ושנאפשרו לעובדות של המציאות. במצב הזה הנטייה היא לא לבקש את הנכון אלא את האפשרי, את הניתן להעשות. תהא זו איוולת שלא להודות בהכרחיות של פתרון לאלתר, שהוא צורך השעה, אך סכנה היא להציג פתרונות דחופים כאלה כפתרונות נכונים מבחינה עקרונית. המגמה המוצעת במאמרנו אינה יכולה להתגשם מהיום למחר, היא מצריכה עיון ובדיקה, משום שפירושה תיקון יסודי נוקב בכל מערכת החינוך. רפורמה כזו דורשת הכנה של שנים אחדות. אולם רק רפורמה שמגמתה דצנטראליזציה של מערכת החינוך והשתתפות החינוך על כוחות הוראה מקצועיים בעלי סמכות מקצועית להכרעה בפעולה, יש עמה סיכוי להעלאת הנחשלים כשם שיש עמה סיכוי לשחרור מירב כוחות היצירה הטמונים בכל היתר, לטובתם ולטובת החברה.

כשלבטי השעה נהפכים לקו לאורך ימים, אין תקוה לשיפור, ולא עוד אלא הבעיות מחריפות. שעת המצוקה סופה שנעשית מציאות של מצוקה.

לכולם? הרי עצם הנחשלות מחייבת אידיודו-אליזציה של הטיפול, וזו מצריכה כלים מסוגים שונים, שהמורה יבחר מהם את היפים לצרכיו. נדגים בעיה זו בדוגמה מוחשית: בין הכלים בבית-הספר תופס ספר-הלימוד את המקום הראשון. במשך כל שנות קיומה של תכנית הלימודים הממלכתית (הצנטראליסטית) זכו לאישור רק ארבע תספרי-הלימוד, אשר תכנם תאם את התכנית הזאת. כך נסתם מראש המקור לתמורה בדרכי ההוראה, כי מעתה לא היה מקום לשום חידוש, ויהא המוסמך ביותר. הועדה לאישור ספרי הלימוד בחנה את תכנם של ספרי הלימוד: אלו הערוכים על פי התכנית (והתכנית שלנו מפורטת וגדושה כל-כך שאין היא מניחה מקום כמעט לפירושים ותוספות) היו מותרים לשימוש; אך ספריו של מחנך שנסיון עבודתו הורה לו דרך חדשה, שונה מן המקובל, לא היה סיכוי שיזכו לאישור. בהסדר האדמיניסטרטיבי המושתת על התפיסה הצנטראליסטית נבלמה למעשה כל אפשרות ממוסדת של תמורה והתפתחות במחשבה החינוכית. אי אפשר שלא להניח כי אלמלא אותה תכנית ואותו הסדר של אישור ספרים, היו מצויים עתה בידי מחנכים בישראל כמה וכמה ספרי לימוד, שמחבריהם ביקשו להתאימם לצרכי הילדים הנחשלים על פי נסיון עבודתם בקרבם. אולם עדיכה שולטת היתה ההנחה הדמיונית שאפשר ללמד באותם הספרים את כל ילדי המדינה.

עכשיו שהוכרו על חוסר ספרים מתאימים כאחת מסביות הכשלון, קרוב לשער כי המסקנה תהיה לא פנייה אל כל המוכשר לכך להסביר מדוע לא צלחו הספרים המקובלים, ולהציע ספרים שיצלחו לדעתו, אלא תהיה שוב — מרכז אחד, פתרון אחד, מערכת ספרים אחת, ועמם משאלת-לב, שספק הוא אם יש לה על מה לסמוך, כי הפעם יהיו הספרים טובים. הנה כי כן, יהיו מעתה ספרים לילדים "רגילים" וספרים לילדים נחשלים, אך אלה ואלה יבואו מן המרכז. והמרת כויות במקומה עומדת.

ה.

השוויון היה ערך שמחנכים רבים טיפחוהו לפני שהפך לערך מוצהר של החברה ההמונית, נסיון החברה הזאת מלמד שלא מדיניות סעד ולא תחוקה ולא משטר ולא הכרה פורמאלית בשוויון

אפריקניות וערביות

שילוב ואיחוד ביבשת אפריקה

אב. נ. פולק

המאוחר של התפתחות התרבות האירופית נעשו נושאים מסוגלים לעמוד על היופי שביצירה ה"אמנותית האפריקנית (כגון הפיסול) ובאפרו-אמ"ריקנית (כגון ה'ג'אז, שירי העם, המחולות השור-נים מטאנגו ועד רומבה ועד צ'ה-צ'ה-צ'ה), ואף נעשו מסוגלים ליצור יצירה דומה (כגון אמנות הסורריאליזם). אפריקה מתוארת כמורת-דרך לא-נושות גם בתחום החברתי: הרעיון הסוציאליסטי, אשר אירופה הגיעה אליו מתוך לבטים ומכאור-בים ועדיין היא מתחבטת בדרכי הגשמתו, הריהו באפריקה השקפת העולם השרשית והיציבה של ההמונים, חלק מסגולות האופי הלאומי. "האפרי-קני היה מצטרף לפלוגות העבודה הקהילתיות לשם עבודה בשדות או בניית בתים לאנשים אחרים, אשר יבואו מצדם לבנות את שלו. אדם הוא אדם בזכות אנשים אחרים, כפי שאומרים דוברי באנטו (שפת האפריקנים במזרח ובדרום). רעיון האחריות המשותפת והתלות ההדדית הוא בסיס לכל חיי התרבות של האדם האפריקני. לעומת שאיפת-הבצע המערבית עומדת ההשקפה המובעת בפיתגם באנטו: "רק מה שבבטנך הוא שלך, ואין שום דבר אחר שתוכל לתבוע כשלך". גדולתה של התרבות האפריקנית ניכרת בהגור-תה. "הפילוסופיה היא בסיס לתרבות אפריקה", ומלומדים אירופיים שבעבר "ראו את דרך-המח-שבה האפריקנית כבלתי-הגיונית רק משום שלא יכלו להתאימה לשיטות המחשבה האירופיות". אדרבה, מצטיינת היא באחידות ובתיאום מופ-לגים של הרעיונות והידיעות אשר עליהם מוש-תתת השקפת העולם, בגישה לקוסמוס כאחדות גדולה אחת, בכושר להבחין אפילו ביכלתו של החומר ליהפך לאנרגיה ולהיפך (גילוי כה מאור-חר לגבי תרבות המערב!), ובהרמוניה מופלגת בין כל מה שאדם יודע, חושב ועושה. פילוסופיה ותיאולוגיה, רעיונות מדיניים וחברתיים, משפט ורפואה, פסיכולוגיה ומנהגי הלידה והקבורה, כל אלה מהווים מערכת אחת מתואמת ומהודקת.

בשנים האחרונות הולכים ומתגבשים לעינינו כמה תהליכים אשר יש בהם כדי להשפיע על גור-רל המרחב שבו נתונה ארצנו, וממילא גם על עתידה.

(א) נתגבשה האידיאולוגיה האפריקנית, השול-טת בחוגי המשכילים ומשפיעה מהם על מדי-ניות של מדינות. היא רואה את האפריקנים כלאום, יותר מאשר כגזע: לאום אשר מולדתו היא היבשת האפריקנית כולה (ולא רק "אפריקה השחורה" או "אפריקה מדרום לסהרה"), ואשר עליו לחתור לאחדות מדינית, שהתכניות המוצ-עות בשבילה נעות בין "ארצות-הברית של אפ-ריקה" לבין ברית של פדראציות.

האוכלוסים השחורים שבארצות אמריקה הם "אפרו-אמריקנים", כלומר יוצאי אפריקה שהש-תלבו באומות האמריקניות ומשתתפים בחייהן, כשהם שומרים על זכות אהדה ועזרה למולדת אבותיהם, ובמיוחד זכות לקשרי תרבות אתה ול-ייצוג מסורתה הרוחנית. דינם מבחינה זו כדין "האיטלקים-האמריקנים", "הגרמנים-האמריק-נים", ושאר "אמריקנים בעלי-מקף" (לפי ההגד-רה האמריקנית הרווחת); והוא הדין גם מבחינת איסור ההתערבות בעניינים הפנימיים של מדינה אחרת ואזרחיה. אגב-כך פסקו "הקונגרסים הפאן-אפריקניים", שהיו מתכנסים לשם שתוף מדיני בין התושבים השחורים של יבשות אמריקה ואפ-ריקה (1919—1945), ובאו במקומם קונגרסים וועידות של יבשת אפריקה לבדה וכולה (ולא רק השחורה): "הפאן-האפריקניזם היבשתי" דחה מפניו את "הפאן-אפריקניזם הגזעי".

(ב) האידיאולוגיה האפריקנית אימצה לה את הדעה שלמרות הבדלי השפות באפריקה יש לאפ-ריקה תרבות אחת ומיוחדת, המשקפת את סגולות האופי הלאומי, וקולטת אגב-כך גם את יצירתם התרבותית של "האפרו-אמריקנים" (השומרים אותן הסגולות). הימים כשניסו להוכיח זכותה של התרבות האפריקנית לשוויון עם התרבות האי-רופית, חלפו זה-כבר. עתה המגמה היא לדגול בעליונותה של התרבות האפריקנית, וגם להביא כראייה מובהקת לכך את העובדה כי רק בשלב

¹ E. Mphahlele, "African Culture Trends", p. 112 (P. Judd, et.: "African Independence", New York, 1962).

ממצרים הפרעונית; כשהשלב המחבר הוא אוֹ-תה מלכות "כוש" שהתקיימה בסודאן הצפונית עד אמצע המאה הריבועית, ושמלכיה ראו את עצמם גם כמלכי-פרעה של מצרים (בכוח יוחסין של ממש) ושמרו על גחלת התרבות הפרעונית גם לאחר ששקעה זו במצרים עצמה.

(ג) עיקר גדול הוא כי העלאת זכרו של עבר מפואר באה כדי לתבוע הווה ועתיד מפוארים. לשם כך מן הדין שתהא "נוכחותה של אפריקה" בתרבות העולמית המודרנית; מן הדין שתרבותה המסורתית של אפריקה תלבש צורה המותאמת לדרישות הזמן החדש (ליהפך ל"ניאו-אפריקני" זמ", כפי שאומרים ביחוד בארצות הנזקקות לאנ-גלית), ומן הדין שתהא ספרותה מבטאת את הרוח האפריקנית המיוחדת, הן בתוכן והן בצורה. הרע"ן על חובתה זו של ספרות הופץ בידי המשוררים כתבי-הצרפתית ליאופולד-סידאר סנגור (עתה נשיא סנגאל) ואימה סוזאר בשנים 1933—1935, כלומר עוד בתקופת השפעתו של "הפאן-אפרי-קניזם הגזעני". לפיכך משתמשים עדיין בצרפתית לגבי הרעיון הזה במונח שנטבע אז, "כושיות" (במובן "עצמיות השחורים") négritude; ואי-לו המונחים "נוכחותה של אפריקה" ו"ניאו-אפריקניזם" הנם מאוחרים יותר, ואגב-כך תוא-מים יותר את "הפאן-אפריקניזם היבשתי" הק-יים. "אפריקה של מאתיים מיליון בני-אדם המ-פוזרים על פני שלושים מיליון קמ"ר", "יש לה דבר שהיה אופייני לה אלפי שנים ושימש משען חיים לעמיה, — הרי זו תחושת הסולידאריות בתוכה. הרגש האנושי הזה, תחושת יחסי אנוש, — העלולים להיכרת בקרב האנושות בגלל האירגון התעשיין, של אירופה, ועתה אפילו, למרבה הא-סון, גם של אסיה, — אותו יכולים אנו לתרום, כשמצורף הוא למשקל העצום של יבשת אפרי-קה ולמכלול אוצרותיה".⁴

(ד) האידיאולוגיה האפריקנית רואה איפוא את אפריקה הצפונית, על ארצותיה הערביות-המוסל-מיות, כחלק מן המולדת האפריקנית הגדולה. היא

הדקדוק של שפת ההמונים המדוברת משמש אף היא גילוייה וביטויה של מערכת זו: כגון חלוקת המלים, המצויה בבאנטו, לסוגים המבטאים את מושגי מונטו (יצור אנושי ושכמותו, לרבות אלהיה ורוחות), קינטו (חפץ, עצם), האנטו (מקום זמן), קונטו (צורת הפעולה או ההופעה, כיצד), כשהבסיס המשותף למונחים הללו (נטו) מבטא את האמונה באחדות הקוסמוס, בכוח אחד המת-גלה בכל הדברים.²

התרבות האפריקנית היא מכורת התרבות העו-למית. כבר באלף החמישי לפני הספירה התגוררו בבקעת הנילוס התחתית אוכלוסים כהי-העור כעדות חקלאיות מאורגנות, והם הניחו יסוד לתר-בות מצרים הפרעונית. תרבות זו, שצמחה באלף הרביעי, הופרתה מחדש במגע עם אוכלוסי צפון סודאן: על כך, ובכלל על גדולתה התרבותית של אפריקה בעבר, כתב במיוחד שייך-אנטה דיופ,³ שבחיבוריו האחרים הדגיש את האחדות התרבו-תית, את הניגוד לתרבותם של "האריים" — האי-רופיים, ואת הנתונים המצויים שבביל איחוד פד-ראלי מדיני, המושתת על מורשת העבר הגדולה. קוואמה אנקרומה, בהעלותו בשנת 1953 באסיפת הנבחרים של חוף הזהב (עתה גאנה) את הצעת-החוק לקבלת העצמאות, כבר דיבר על כך ש"ב-ראשית ימיה של ספירת הנוצרים, זמן רב לפני שהיתה חשיבות כלשהי לאנגליה, זמן רב אפילו לפני שהתאחדו אנשיה לאומה, הגיעו אבותינו לכלל הקמת קיסרות גדולה". ואילו בביקורו בליבריה באותה שנה, ראה הוא בעיני רוחו בעת נאומו כיצד בימיה הביניים "בעיר הקדומה טימ-בוקטו היו אפריקנים מלומדים עוסקים בתרגום חיבוריהם ליוונית ולעברית, ובאותה שעה היו נוהגים להחליף מורים עם אוניברסיטת קורדו-בה בספרד". (הוא מביא משני הנאומים בהרחבה בתולדות חיינו). עתה אומרים וכותבים דברים מרחיקי-לכת הרבה יותר, ומסתייעים בכך שגם המדע המערבי נגש למסורות התרבות האפריק-ניות במידה גוברת של הערכה. נזכיר, כדוגמה בלבד, את הדעה הרווחת כעת כי דמותן המסו-רתית של מלכויות אפריקה השחורה, עם מלכים הנחשבים אלים ועם מנגנוני-פקידים גדולים ("ה-טיפוס הסודאני", כשמו המוסכם), מוצאה ממש

⁴ הכינוי הזה אומץ מאז 1947 עלידי זרם סופרים המו-ציא כתבי-עת בצרפתית (ומקיים עתה גם הוצאת-ספרים), שמרכזיו פאריס ודאקאר, בירת סנגאל: Présence Africaine.

⁵ Gabriel d'Arboussier, "L'Afrique vers l'unité" (1961), pp. 17, 39.

המחבר, שגריר (מקורם ש-המשפטים) של סנגאל, בנם של צרפתי ואשה שחורה.

² Janheinz Jahn, "Muntu": המחבר הגרמני סיכם את דברי ההערה להגות האפריקנית המסורתית ולתר-צאותיה (1958). החיבור תורגם לאנגלית בשנת 1961.

³ Cheikh Anta Diop.

זו הגיע לדעה כי יש "לבנות" אומות כתנועות מקומיות למען השגת האידיאל הקוסמופוליטי המשותף לכל של חיים מודרניים הוגנים. לפיכך הוציא למעשה מן המושג "אומה, לאום (נאציה)" כל תוכן "לאומי" לפי מושיגנו, והפריד בין "אור-מה" לבין "תרבות" מיוחדת — כשם שמפרידים, להבדיל, בין המדינה לכנסייה, "פיתוח התרבות יות של אומותינו, כמו פיתוח המשק של אומותינו, יש לו משמעות רק במסגרת בניית ציוויליזציה עולמית שכל בני-האדם יהיו שותפים בה". "האומות האפריקניות שנועדו למלא תפקיד היסטורי כלשהו לא תהיינה אומות של שחורים, ברברים או ערבים, ולא אומות נוצריות, מוסלמיות או אנימיסטיות". "הן תהיינה סינתזה, או נאמר ציוויליזציה, באם עשויות הן להיות משהו בכלל". אגב-כך הוא מדבר פעם על "אומות אפריקניות" ופעם על "האומה האפריקנית", כי השוני בשבילו טכני בלבד: פניו לחזון עולמי של "קהילת האומות", אשר אפריקה תוכל לסייע להגשמתו על-ידי מתן מופת של שיתוף-פעולה וסולידאריות במסגרת יבשתית.⁶

נצחונו של סנגור על דיא במאבק המדיני (1962) בא בעקבות בידודו של דיא במישור האי-דיאלוגי. הוא הוריד מן הבימה אדם שביקש לפתור את יחסי אפריקה השחורה והערבית בד"ר "פשוטה": לדרוש ממדינות הצפון כי תחדלנה להיות ערביות כדי שגם מדינות הדרום תור-תרנה על מורשת תרבותית מקבילה. בתגאים של סנגאל, ארץ תרבויות מתנגשות, היתה זו אידי-אולוגיה פחות משונה ממה שהיא עלולה להיראות, אך התלהבות לא עוררה גם שם.

(1) הרי שלמעשה תובע האפריקנים מן המוסלמים דוברי הערבית התבוללות מבחינת התודעה ומבחינת התרבות. האם האתגר הוא רציני? נטפל תחילה בצד המוסלמי של הבעיה.

האפריקנים הביא לידי ריהאביליטציה של האמונות הפגניות של אפריקה, המוחזקות עתה ביטוי לרוח הלאומית ולהשקפת-העולם המסור-תית, המעוררת התפעלות. עם זאת מצא הוא את אפריקה ששהיא כבר מפותלת מבחינה דתית, ובא להתנהג בסבלנות עם כל דת ותעמולתה, מתוך מגמה שכל דת תסתגל ותשתלב במידת האפשר במורשתה התרבותית של אפריקה.

אירועים של אפריקה, במידת הניתן מבחינה מבקשת לכלול ארצות אלה בגושים, כינוסים ו-טכסיסית, אך ללא כל ויתור על שטחים מבחינה עקרונית. ומאידך גיסא, אין היא קונה כל עיקר הכללה זו במחיר ויתורים לגבי השקפתה העקרונית האחרת: כי אפריקה יש לה תרבות אחת ומיוחדת, הנחשפת בצורתה המקורית והבסיסית ביותר מתוך הקר האוכלוסים באותם השטחים הפנימיים שלה (שטחים בתוך אפריקה השחורה, למעשה) שנשארו מרוחקים ביותר מהשפעות החוץ, וביחוד של הקולוניאליזם.

אין להתעלם כל עיקר מן האתגר שבכך, מבחינת התודעה התרבותית והלאומית, ומגורליותו של האתגר הזה לגבי המרחב הערבי, אשר רוב מכריע של תושביו הם בתחומי אפריקה.

(ה) היה מי שניסה להימלט מבעיית האתגר הזה: מאמאדו (מוחמד) דיא, לשעבר ראש-הממשלה המוסלמי של סנגאל, ארץ בלתי-ערבית, אך מעונינת מאד בבעיית היחסים בין התרבות והאידיאולוגיה של אפריקה לבין תרבות ואידיאולוגיה של האיסלאם. מכאן — רוב-אוכלוסים שהוא מוסלמי, אשר האיסלאם השתרש בו עוד מאמצע ימי-הביניים, עיצב את ההווי והתרבות והחיים המדיניים, שימש דגל המאבק נגד הכיבוש האירופי. (גם מוצא המנהיגים התיאוקראטיים של מלחמת-מצוה מוסלמיות במאלי, בני-גיר ובניגריה במאה ה-17 היה מסנגאל). ומכאן — האינטליגנציה שהלכה אחר האפריקנים והעלתה לנשיאותה של סנגאל העצמאית את הנוצרי סנגור: משורר שביקש להחיות את צורות הביטוי של מכשפים-משוררים פגניים, העלה בגעגועים את זכרון "חגי האשכבה שבהם עלה עשן דמם של העדרים הנשחטים לקרבן, הידהד שאון הצגות-קרב וזמירות הקוסמים", וסירב להיות "דונג רך בידי אלהים לבן-העור שעניו כתכלת-השמים". (האפריקנים-הנוצרים הם בדרך כלל צאצאים של שבטי הפגנים, וזה משפיע תדיר על תודעתם).

הפתרון של מאמאדו דיא היה יוצא-דופן: הוא נאחז ברעיונות על "מרידת האומות הפרולטארי-יות" נגד הקולוניאליזם לא רק כדי לצמצם את ערך הניגודים החברתיים בתוך כל אומה כזו (תי-אר מרידה זו כבאה אחר המארכסיזם, כמהפכנית יותר במהותה, ומן הדין שלא להשתעבד לו) אלא גם כדי לצמצם את ערך ההבדלים ביניהן, לרבות ההבדלים בין האפריקניות לאסייניות. בדרך

⁶ Mamadou Dia, "Nations Africaines et Solidarité Mondiale" (1960). (באנגלית 1961)

צונם, וללא תעמולה מיוחדת, למסור חינוך ילדיהם לידי מורים מקרב המוסלמים השכנים, שכן היתה זו הדרך הטבעית להקנות לילדים דעת קרוא וכתוב ומושגים על עולם החוץ. מסורת השילוב הממושכת יש בה משום הסבר מסוי פיק לעובדה שהאיסלאם השכיל גם בתקופת ההשפעה האירופית להתפשט באפריקה יותר מן הנצרות, כפי שהדבר גם עתה, וזאת חרף הזכרונות הקשים של ציד העבדים (שהונמק בשעתו כמלחמת מצוה נגד עובדי האילים). ההסבר הניתן תדיר בספרות הנוצרית, על הקירבה הרוחנית בין האיסלאם הערבי לבין אפריקה, הריהו (אם להוציא מנהגים מעשיים מסוימים) משתמש בנימוק שיכול היה להשפיע אולי רק על משכילים מסוג מפותח ביותר.

מאיך גיסא, יש להדגיש כי האיסלאם הוא בעל מסורת גדולה וממושכת של השתלבות עם מסורות תרבות אחרות. די להזכיר את האפוס הגדול "ספר המלכים" (שאה-נאמה) של המשורר פירדוסי, אשר הושלם בשנת 1010 ועודנו מאביני הפינה של התרבות הפרסית המוסלמית. האפוס הזה (הכתוב במידה רבה בעקבות המיתולוגיה הפרסית הקדומה) מתאר את הפרסים מראשיתם כעובדי האל הנאמנים, וקובע כי אמונתם גם זוקקה וטוהרה בידי זרתוסטרה; הכיבוש הערבי במאה השביעית לא היה בו איפוא משום חידוש בעקרונות הדת אלא בעניני נוהג בלבד; ולא זו בלבד, אלא מתואר הוא בראש וראשונה כמהפכה חברתית, שהחליפה את המוסר המוצק של המלוכה הפיאודלית בירידת המידות הכרוכה בחברה מסחרית. לגבי נושאנו, כוחה של דוגמה זו יפה אף יותר מן הביקורת שהעלו תנועות לאומיות מודרניות באיראן ובתורכיה כלפי תפקידם של הערבים בדת האיסלאם כשלעצמה, וכן יותר מהתרסתן של תנועות מוסלמיות נגד עליונותם של אוכלוסים ערביים. (דבר שאינו חסר באפריקה: "המפלגה האפרו-שיראזית בזאנזיבאר").

(1) בשלהי המאה הי"ט, ועד אחר מלחמת העולם הראשונה, היתה דרכן המדינית של התנועות הלאומיות באפריקה דוברת-הערבית מנוגדת לזו של התנועה הערבית באסיה: הן ביקשו להיאבק בקולוניאליזם המערבי-הנוצרי בהישען על תורכיה הפאן-איסלאמית של אז, הדגישו את האיסלאמיות שלהן ולא את ערביותן; ואילו התנועה הערבית שבאסיה ביקשה לקרוע

אלברט לוחולי, בעל פרס-נובל מאפריקה הדרומית, המדגיש יותר מן הרגיל הן את דבקותו בנצרות והן את מתינותו המדינית היחסית, מסתפק בהנחה כי הנצרות לא הומצאה בידי הלבנים (מוצאה אסיני "ועד היום היא מדברת בקול שמי"), שתואמת היא את מאבקה של אפריקה, ושיכולה היא להשתלב בתרבותה של זו. הוא חוזה בעתיד "ציוויליזציה, תרבות, שתתפוס בהיסטוריה האלוהית את מקומה בצד הסינתזות האנושיות הגדולות האחרות: הסינית, המצרית, היהודית, האירופית. היא לא תהיה בהכרח כולה של שחורים, אך היא תהיה אפריקנית".⁷ המגמה המבצבצת כאן, להפריד בין היהודים מולידי הנצרות לבין הגזע הלבן, גרמה לכיתות נוצריות אפריקניות ואפרו-אמריקניות שונות שיבקשו סמוכים במקרא לסברה ישראל הקדום היה עם שחור, ושיטענו, כי צאצאיו מצויים בקרב השחורים דוקא. מורה ועתונאי מדרום-אפריקה שהשתקע בניגריה מדגיש, כי השתלבות הנצרות בתרבות אפריקה היא תהליך המתחולל כבר עכשיו ומנחיל לנצרות סגולות חיוביות שלא היו לה מקודם. "רוב המשכילים האפריקנים קיימו את אמונתם השלמה בהתערבות והשתדלות של רוחות האבות בעתות מצוקה"; דבר זה "הכניס לתוך פולחן נוצרי יסוד אדיר של דרמה, והמיר את נושא קדושת העינויים, המקובל באמונה הנוצרית, באהבת החיים המחודשת".⁸ אלה דברייהם של אפריקנים הדוגלים בצורות הנצרות המקובלות, אולם רבים מהמוני העם הולכים אחר הכיתות המרשות לעצמן שינויים חריפים בצורת אלה, בסמכות "נבואית" של מייסדיהן ותוך מגמת תיאום-יתר למסורות אפריקה. אלה הן "הכנסיות הציוניות", ששמן אינו מורה אלא על השאיפה לסלול דרך עצמאית לציון שבמרומים, לירושלים של מעלה. עם זאת מצויה בהן נטייה מסוימת להחיות את מצוות התורה שנדחו בנצרות.

דומה הגישה לאיסלאם, אלא האיסלאם הקדים בהרבה להתפשט בתוך אפריקה (לרבות השחורה) ואף להשתלב במסורתיה: עד כדי כך שלפחות משלהי המאה הי"ח (תקופת מסעיו של החוקר הבריטי מונגו פארק) נהגו גם הורים פגניים מר-

⁷ Albert Luthuli, "Let my People Go" (1962), pp. 47, 231.

⁸ Mphahlele, p. 114.

אלה¹⁰ בלי להיתקל בהתנגדות רעיונית, — ומצד אחר גברה בכל זאת באפריקה הצפונית הג'טייה להבליט לא רק את גדולת מצרים הפרעונית אלא גם את עברם ומלחמותיהם של הברברים לפני האיסלאם (המגמה שנתחזקה בקרב הלאומיים באלג'יריה ביחוד מימי המערכה של השייך עבד-אל-חמיד בן באדיס בשנים 1931–1940 נגד ההתבוללות הצרפתית), הגם שאותה הסכימה של אחדות המוצא וההיסטוריה לא הוסבה על אלה ושכמותם. יותר משבולט שוני בגישות, בולטת העובדה כי שוני זה לא הוליך לבירורים ופולמוסים אידיאולוגיים של ממש; וזאת על רקע העובדה כי למן מלחמת-העולם השניה הועתק מרכז הכובד של הדיונים על הערביות לתפקיד שיכולה היא למלא לפתרון בעיות העתיד (בשימת לב מיוחדת לסיכויים הכרוכים בתיקונים כלכליים וחברתיים וכדומה), וכי הרצון להרחיב את מסגרת הפתרון על-ידי הכללת כל המוסלמים והנוצרים דוברי-הערבית קצת הביא לידי אדישות-מה כלפי שלשלת היוחסין של העבר. אופייני להתפתחות זו, למשל, סיכומם של הדיונים על הלאומיות הערבית¹¹ שנעשה בידי האומן נוסיי-בה (שמרני כשלעצמו בדעותיו, מצמרת השלטון בירדן לשעבר); אופיינית גם העובדה כי פיליפ חיתי כותב אנגלית.

על רקע זה, דוקא בימים שגברה הדגשת הערביות בארצות אפריקה הצפונית, גבר גם כוח משיכתו של האפריקניזם לגביהן. נעשים גישושים ואף הסכמים בשטחים מקבילים (חתימה לשוק המשותף, לפיקוד המשותף, וכו') בשני הכיוונים בבת אחת. נוכח העובדה שאפריקה היא חטיבה גדולה יותר בשטחה ובמספר אוכלוסייה, מסתמנת בפאן-אפריקניסטים מגמה להשלים עם מצב זה מתוך ראיתו כהרחבת התחומים של אפריקה והגברת כוחה. כך, כשבא מדינאי (שאינו "פרו-ערבי" מבחינת היחס לסיכסוך שבין הערבים לישראל) לדבר על איחודים חלקיים של האפריקנים, כך לשונו: "מדברים על הפדרציה של המגרב. הקהילה הערבית המאוחדת היא נסיון, הפדרציות של אפריקה המזרחית ואפריקה הדרומית הן צורות ביטוי אחרות של השאיפה

את ארצותיה מתורכיה בהישענה על מעצמות המערב. עקב ניגוד מדיני זה הדגישו אז דוברי התנועה הערבית תדיר שאומתם אינה כוללת את האפריקנים ששפתם ערבית: כבר נג'יב עזורי כתב ש"המצרים אינם שייכים לגזע הערבי, הם מן המשפחה האפריקנית הברברית (ר"ל החמית), ואין כל דמיון בין השפה שבה דיברו לפני האסלאם לבין הערבית", ואין לפיכך מקום לאיחוד מדיני⁹; ועוד בשנת 1938, כשפירסם ג'ורג' אנטוניוס את חיבורו באנגלית על "התעוררות הערבים", הגביל את עצמו בהתמדה לערבים האסייתיים, שבהם ראה את האומה הערבית כולה. בדרך זו נהגו גם אוהדיה המערביים של התנועה הערבית: לורנס אף העלה בספרו "שבעת עמודי החכמה" כי היהדות העולמית (בכוח מוצא אה השמי) קרובה לערבים יותר מן המוסלמים דוברי הערבית שבאפריקה (להוציא לוב).

המצב נשתנה בעקבות קריעתם של השטחים הערביים מתורכיה; עקירת צביונה הפאן-אסייתי של זו והפיכתה למדינה חילונית; עליית חשיבותם של השפה והחינוך הערביים בעיני הלאומיים באפריקה הצפונית כנשק נגד המדיניות הצרפתית לחזק את שליטת צרפת על-ידי הטמעה תרבותית (וביחוד המדיניות במארוקו מאז 1930, שבאה להפריד את שבטי הברברים מדוברי הערבית, לא כדי לפתח את לאומיותם המיורדת אלא לשם הטמעתם המזורזת, כשהם נשואים נחותים במעמדם החברתי והכלכלי מן המתישבים הצרפתים). — ומאמציה של מצרים, מאז קיבלה זכות ליחסי חוץ עצמאיים בשנת 1936, להעלות את קרנה על-ידי אפוטרופוסות על אינטרסים ערביים. מאז שנות החמשים החריפה במיוחד באפריקה הצפונית הדגשת הערביות.

עם זאת לא הדביקה ההתפתחות האידיאולוגית את המדיניות המעשית, ונוצר המצב שבו האידיוולוגיה (ביחוד בחלקה הנוגע לעבר) משקפת עדיין את תקופת הערביות האסיינית, את אחדות המוצא המיוחסת לכל הערבים שם בכוח סברה כי גם אלה מהם שאינם צאצאי הכובשים הערבים מן המאה השביעית הנם ולו בכוח היותם שמיים) יוצאי חצי-האי הערבי, ואם גם בתקופות מוקדמות יותר. כך נוצר המצב כי מצד אחד, יכול היה חיתי להמשיך ולפתח השקפות

¹⁰ Ph. K. Hitti, "History of the Arabs", "History of Syria", etc.

¹¹ H.Z. Nuseibeh, "The Ideas of Arab Nationalism" (1956).

⁹ Negib Azoury, "Le Réveil de la Nation Arabe" (1905).

רובות בעקבות התפתחות ההוראה והמחקר במ-
דעי-הרוח באוניברסיטאות הצצות על פני צפונה
של אפריקה. בינתיים קולטת ומעכלת האידיאור-
לוגיה האפריקנית רעיונות שנסתייעה בהם האי-
דיאלוגיה הערבית קודם. כך במארוקו (שחוק-
תה החדשה מדגישה את האפריקניות) נוהגים
להבליט את המגע הקדום עם קרתגו. הדבר שי-
מש סימן לקדמות הקשר עם השמיים, וממילא
עם הערבים. מגמה זו מצויה בחיבורו של עלאל
אל-פאסי, ממנהיגי הלאומיים המקומיים, על קו-
רות התנועה הלאומית בארצות המגרב. עתה
כבר עוסקת האידיאלוגיה האפריקנית מצדה
בקרתגו כחלק ממסורתה המדינית והתרבותית
של אפריקה. אכן בימי שקיעתו של השלטון
הצרפתי במגרב הועלה בספרות הצרפתית הרע-
יון על קרתגו כמוקד רצוי לתודעה הלאומית של
מגרב, אגב טשטשו ושלילתו של הצביון הש-
מי של קרתגו, והדגשת קשריה לאפריקה בכל-
לה. ואולם הפינוי הצרפתי המהיר הפך את הע-
יון, המחקר והכתיבה בכיוון זה ל"רכוש נטוש"
כביכול מבחינה מדינית.

הנה כי כן, דומה שדברים אלו מדגימים באיזו
מידה בשלו התנאים להמרצתם ולתיאומם של
לימודים, מחקר והכשרת מומחים לארצות ערב
ואפריקה.

הזאת לאחדות"¹². (התנועה האפריקנית אינה
שואפת לפירוקה של אפריקה הדרומית אלא לה-
עברת השלטון שם לידיה). נימה של בטחון עצמי
ביכולת לעכל הרבה, מצויה בתנועה האפריקנית
לא רק מתוך סיכוי עיוני להתגבר על חולשתן
של מדינות אפריקה בדרך איחוד רב שטחים
ואוכלוסים, אלא גם בגלל האופי הדינאמי האור-
בייקטיבי של תנועה זו. בגבולות שהוצבו בידי
מעצמות אירופה בעת חלוקת אפריקה ביתרו או
איחדו אוכלוסים מקומיים בצורה שרירותית כל-
כך ששוב אי אפשר לקיים את המדינות העצמ-
איות (המקיימות גבולות אלה) על בסיס לאומיותן
המקומית ומסורתן ההיסטורית המיוחדת; ומא-
דך גיסא אין גם אפשרות לפרק אותן, הואיל
ובינתיים הפכו לחטיבות משקיות, וצמחו בהן
ערים ומעמדות-פועלים ואירגונים שמשתתפים
בהם יוצאי מקומות, שבטים ועמים שונים. בנסי-
בות אלו כיוון ההתקדמות האחד הוא לקראת
שיתוף, והמצב הזה משפיע גם על הלכי רוח
והגות, וגורם (למשל) להתפתחות היסטוריוסופיה
אפריקנית דוקא בימי משבר בהיסטוריוסופיה
הערבית.

הדברים עלולים לבוא לידי מבחן בשנים הק-

¹² D'Arboussier, p. 19.

הדסטאליניזאציה: תנופתה וגבולותיה

שיעור שליטתו של כרושצ'וב

ה. ריטון

מתורותיו). רק על ידי שלטונו המוחלט ותימרונו הערום במנגנון המפלגה אפשר היה לסטאלין לשנות את מערכת היחסים המוסדיים הלניניסטיים המקוריים בין הביורוקרטיה של המפלגה, ה"מדינה", המשטרה והצבא ולשעבד את החברה הסובייטית בכללה ומכשירי השלטון השונים לאישיותו שלו, ובדרך יפוי-כוח — למשטרתו שלו. אבל המהירות שבה הצליחה המפלגה (כלומר, ההנהגה הקולקטיבית ביוני 1953) למעט דמות המשטרה, לאחר חיסול מנהיגיה, כדי שיעורה הנכון בהיארארכיה המוסדית, הוכיחה כי שתי עשרות שנים של סטיה סטאליניסטית לא ערערו את תקפם וכוח-חיותם של התפיסה וה"מכניזם" הלניניסטיים של שלטון מדינת-מפלגה. רק לפי שגינותיו או צרכיו של סטאלין יכלה המשטרה למלא את תפקידה המיועד לה בתקופות של טיהור והפוגה; וכפי שגורלם של יא-גודה ויוזוב מזכיר לנו, לא היתה מעולם לשום ראש-משטרה בתולדות ברית המועצות יותר מאשר סמכות מוקנית ובת-חלוף. הנה כי כן, למרות הפגנת עצמתם בתחילה — או, בעצם, בגללה — לא יכלו בריה ושותפיו להחזיק מעמד יותר מ"מאה ימים" ככוח-בלתי-תלוי; קצם המהיר והחרוץ מוכיח כי המפלגה היא מקור הכוח הממשי היחיד בברית המועצות, ובמנותק ממנה המשטרה הריהי, כאנטיאוס המורם מעל לאדמה, חסרת אונים.

כל נסיון להעריך את פעולת הכוחות החברתיים והשפעותיהם בברית המועצות כיום הזה מן הדין שיעשה בהקשר המשטר במתכונתו ה"לניניסטית". יש צורך במחקר מקיף הרבה יותר (ונתונים לגופו של עניין עדיין אינם בנמצא), בטרם נוכל לדבר בודאות כלשהי על העצמה ה"גוברת של כוחות סוציאליים אלה בחברה תעשייתית מודרנית אשר בה לא נמנע השלטון הטוטאליטרי מהסתייע בקידמה הטכנולוגית כדי להביא לידי רתימה גדולה עוד יותר של האוכלוסיה לשירותו. שאלת יעילותם של כוחות אלה לא תעבור מתחום התיאוריה לתחום המציאות אלא כשהללו יהיו מסוגלים במובן ארגוני לערער על המונופולין הפוליטי הגמור של המפלגה; או,

התמורה החשובה ביותר לאחר מות סטאלין בברית המועצות היתה, לכל הדעות, הפסקת השימוש השרירותי באמצעי טרור וכפייה, והמעבר לשיכנוע ולשימוש נאות יותר בתמריצים כדרכים עיקריות להשגת מידה מתקבלת על הדעת של הסכמה למדיניות הרשמית. רק הדוגמטיקנים שבחוקרי ענייני ברית המועצות במערב לא ראו כי שינוי יסודי זה בהפעלת מכשירי-הכפייה בדו-קיהזמן, הקיים זה עשר שנים, יש בו כדי לעורר ספק רב בהנחתם כי מדינת-מפלגה טוטליטרית איננה יכולה לרפות את מנגנון-השלטון שלה החובק-כל בלא לסכן בהכרח את המשטר. מצד אחר, כיוון שעשר השנים האחרונות לא הרמיזו אפילו ברמיזה קלה שבקלות על יצירת מסגרת מוסדית שיש בה משום תריס בפני התערבות שרירותית מצד הנהגת המפלגה בעניינים משטרתיים ומשפטיים, הרי באותה מידה הדעת נותרת לראות כמוקדמות וכבלתי מוכחות את טענה-תיהם של "רביזיוניסטים" מערביים שהדמוקרטיזציה הפוליטית נובעת בהכרח מתיעושה ומעירונה של החברה הסובייטית. ההבדל בין שתי תיאוריות אלו על האפשרויות האבולוציוניות של הדיקטטורה הקומוניסטית שרשו נעוץ במישורן בהערכות המנוגדות לגבי מהותם ותפקידם של המפלגה הטוטליטרית ושל מנהיגה בעיצוב התפתחות הכלכלית והפוליטית. לפי הראשונה, המנהיג הטוטליטרי ומפלגתו השלטת הם בלתי-נפרדים כגורם המלכד ההכרחי בחברה שהאטומיזציה שלה גוברת והולכת; לפי האחרונה, משטר שבו שלטת המפלגה שלטון מוחלט כבר נחשב למיותר ומנוגד ניגוד חריף לתביעותיה של חברה תעשייתית מודרנית המולידה כוחות חברתיים הדוחפים את השלטון לריפורמות נוספות.

עיקרה של הדסטליניזאציה מתבטא בכך ש"כרושצ'וב החזיר למפלגה את מעמד בכורתה שהיה לה במערכת הלניניסטית של שלטון מדינת-מפלגה, דבר שנתאפשר עקב הפלתם של בריה ו-המשטרה. (אין כאן "ליברליזאציה" של כל ספירות החיים הסובייטיים, אלא בראש ובראשונה גינוי של פשעי סטאלין כלפי חברי-מפלגה "לוי-יאליים" וריאהביליטאציה שלהם, וכן בידוק כמה

תקנות הריפורמה הופרע, הרבה יותר באורח סביל מאשר פעיל, על ידי כל הביורוקרטיות, אולי חוץ מן המשטרה שהותז ראשה; תגובת ה" עם נדה בין אמירת-אמן נלהבת לבין קבלת-דין קודרת. אף על פי כן, בכל עת שהשתמש כרוש" צ'וב במפלגה כ"מערכת מאניפולאציה", השתדל להתחשב בצרכי החברה הסובייטית בכללה; ואכן, אין כיום בברית המועצות איש המכיר כמוהו את השאיפות המפוצלות מאוד, ואף הסותרות, של החטיבות הסוציאליטיות בחברה זו שעודנה שרויה בתהליך של תמורה.

באווירה של טרור משטרתי שקוצץ בהרבה וחופש ביטוי שהוגדל בהרבה, הרי תביעות ותו" חלות אלו ניתן להכירן יותר מאשר בעבר; שיעור סיפוקן או דחייתן עד-זכה היא עדות לכך ששינוי גבולות הכפיה הנדרשת והחירות המותרת יצר איוון המתקבל על דעתו של מנהיג המפלגה ה" שלטת ועל דעת מרבית העם. ברם זהו איוון אשר יופרע על נקלה, ביודעים או בלא יודעים; הוא עלול להתערער על ידי החשה נמהרת של קצב המעבר לקומוניזם, או על ידי האטה בלתי-שקולה של ההתקדמות לקראת סיפוק הצרכים החמריים והרוחניים. הללו שבידיהם מנופי השלטון בברית המועצות יודעים שרק על ידי הנעת "כוח" כפיה פוחת ממרחק רב יותר מנקודת-המשען של השלטון אפשר יהיה להוסיף תוספות חדשות ל"משקלות" החירות. היכולת הבלתי-מוגבלת להפעיל את ה" ראשון לפי ראות-עין מבטיחה את ההכרעה הסו" פית בקביעת האחרונה.

ב.

תוך שבועות ספורים לאחר מות סטאלין נת" חזור שנעשתה הערכה מחודשת של תפקידו ב" תולדות ברית המועצות. לא נמתחה כמובן כל בקורת לאתרו, אבל העובדה שנעלם כמעט לחלו" טין השם שהיה מולך בכיפה בעתונות חצי יובל שנים דיברה בשפה ברורה. "קשר-שתיקה" רא" שון זה לאחר מות סטאלין נתפרש עד-מהרה כחלק מן המאבק העתיד עם "פולחן האישיות", בשעה שגליון מאי 1953 של הירחון העיוני "קומוניסט" ציין את השיגרה החדשה של לשון נקיה לגבי סטאלין כ"מוזיקה ביותר" למפלגה וכ"שריד של תיאוריות אידיאליסטיות". עד שנתפרסמו ב"פראוודא" (16 ביולי 1953) ה"תיזות" ליום- השנה החמישים של המפלגה הסובייטית, כבר קוצצה פעולתו של סטאלין במשך יובל שנים בהנהגה המפלגתית ובהנהגת המדינה לארבעה

לפחות, לכשיינתן לנציגים "עצמאיים" של קבור צות אלה יותר מאשר תפקיד מייעץ בפעולה ה" מדינית. על יסוד חמש השנים הראשונות של שלטונו ללא אתגר של כרושצ'וב אין כל רמז לכך שמנהיג סטליטרי זה יהיה נוטה יותר מקודמו לוותר על אלו מן הסמכויות המכריעות המרוכזות עכשיו בידיו, לטובת שאר חברי מנ" גנון המפלגה, או הראשים המינהליים של שאר הביורוקרטיות, ולא כל שכן לטובת נציגי קבור צות חברתיות אמורפיות. כראש מדינת המפלגה בחר עד כה כרושצ'וב לשלב את המכשירים ה" מסורתיים של שיכנוע, שלטון וכפיה, כדי לקדם את החברה הסובייטית לקראת הקומוניזם, בדרך שונה מזו שנקט סטאלין כדי לבנות סוציאליזם במדינת-המשטרה שלו. אולם הבחירה איננה פרי לחצים שאין לעמוד בפניהם של קבוצות סוציא" ליות, אף לא פרי ציוויים שאין להשיבם של המשך התיעוש. הדבר תלוי בגורמים סובייקטי" ביים יותר, כיוון שאף הכרעה כה חותכת ניתנת ליהפך על פיה בכל עת ובכל שעה על ידי המנ" היגות הפוליטית, כפי שהודה לפני פרופסור ברמן בגילוי לב אחד הגבוהים שבמפעילי החוק לפני כמה שנים: "בשעת הצורך ננהיג שוב את השי" טות הישנות, אבל אינני מאמין שיהא צורך בזה". היסודות הראשיים של הדסטליניזאציה ניתן לגלות שרשם ביזמה האישית של כרושצ'וב, והגבולותיהן של הרפורמות המתוכננות הללו, משהוחל בהגשמתן, נקבעו בעיקר על ידי מנהיג המפלגה, ברי, כמובן, כפי שהזכיר מיקוואן למרת ניקסון, כי "אפילו לא כרושצ'וב יש לו די ידים לטפל בכל דבר והוא זקוק לעזרתם של אחרים"; וכן ברי שתשוקת כרושצ'וב לשלטון אינה בגדר הפשטה, אלא היתה הכוח המניע להחלטתו ה" נחושה להשיג את המטרות החברתיות המשתק" פות בפרוגרמה החדשה של המפלגה הקומוניסטית בברית-המועצות.

יש עדות בשפע להתנגדות המתמדת בצמרת המפלגה למדיניותו של המזכיר הראשון בשנות 1953—1957, הסילוקים מן הנשיאות במאי 1960 וחילופי האישים בוועידה העשרים ושתים מרמ" זים, לכל הפחות, על המשכם של חילוקי דעות חשובים בקרב תומכיו הקרובים ביותר, אף כי, להוציא את כשלונו של באלאיאב בקאזאכסטאן, אי אפשר להגדיר אף אחת מן הבעיות השנויות במחלוקת, (אפשר היה להוסיף, שאי ידיעת טיבה של הפלוגתה הפנימית במפלגה גברה ככל ש" נתבסס שלטון היחיד של כרושצ'וב). הגשמת

נותיהם של טרוז וטוליאטי כי "אפשר היה להש-
תמש ב"שיטה אחרת" ("פראנקפורטר אלגמיינה
צייטונג", 24 במארס 1956). בדיעבד, לאחר
הדסטליניזציה השניה הבלתי-צפויה בוועידה
ה-22, יש להדגיש (כדברי קונקוסט), "כי כל
אימת שנתגברה השפעתו של איזה אנטי-סטאלי-
ניזם אמיתי, היה כרושצ'וב יוצא מגדרו להטעים
את תפקידו "החיובי" של סטאלין" ("בעיות הקו-
מוניזם", ינואר-פברואר 1962, עמ' 16).

באחד מראיונותיו המרשימים ביותר ראה
כרושצ'וב אפשרות לעצמו לדבר על קודמיו
כלהלן:

"כשמגיעים הדברים לידי הכרעה בעניין דרך פתרונו
של בעיה מיוחדת במינה, נודעת חשיבות אפילו לתכר-
נותיהם האינדיווידואליות של המנהיגים. כן, גם לאלה
נודעת חשיבות ברורה. לפנינו ו. אי. לינין — התי-
אורטיקן, המנהיג הגדול, ויוצר מפלגתנו ומדינתנו.
רק נשחית דברים אם נדבר על עומק מסירותו לקו-
מוניזם. הוא היה אחד האדריכלים הגדולים של הקו-
מוניזם המדעי. ולפנינו סטאלין. כלום מישור מטיל
ספק בכך שסטאלין היה קומוניסט, ושהיה מסור לקו-
מוניזם? אם יש איש כזה, הריהו נטול הבנה לגמרי.
סטאלין הקדיש עצמו בכל נפשו ובכל מאוודו לקומר-
ניזם ואף על פי כן כתב לינין... שהוא גם וצפרוני
מדי ועלול להשתמש בשררתו לרעה... ואכן, סטאלין
השתמש בשררתו לרעה בדרכים שאין להן כפרה. ועל
זאת גיינו אותו." ("פראודא", 27 באפריל 1962).

קוראים סובייטיים, וכן גם מערביים, ימשיכו
בלי משים שלשלת מחשבה זו וישיבו אל לבם
כמה "חשובות" היו "התכונות האינדיבידואליות"
של המנהיג הנוכחי בפתרון "הבעיה המיוחדת
במינה" של "פולחן האישיות", וכל שאר בעיות
עשר השנים האחרונות.

לאיש אשר תפס את הבעיה לעומקה והעיו
להתבונן עין בעין אל תוצאות הדסקאראליזציה
של חצי יובל שנות היסטוריה סובייטית, עצומות
היו הסכנות, ושוה להן הגמול הצפוי, מבחינת
השלטון — לאחר נצחוננו על מתנגדיו. בעמלו,
עמל סיופוס, להרוס את המיתוס של חצי-אל
ולשמור את פעלו העיקרי מכל פגיעה, להוקיע
את הטרור ולקיים את המשטר אשר חוללו, לנצל
את התשוקה העמוקה להפוגה ברחבי החברה
הסובייטית ולהגביר עם זאת את גיוסם של ההמו-
נים לשיתוף במערכות הציבור, כיוון המזכיר
הראשי תמיד את השעה, ושמר בידו בכל עת
את השליטה על הקצב והעומק של הוקעת העבר
וחקרו; כך היה בידו לקבוע את כל המשתנים של
משוואות הדסטאליניזציה לפי אומדנו את צרכיו

הזכרים שגרתיים, שלוש פעמים בשמו ופעם אחת
בתוך הקאנון של מארכס-אנגלס-לינין-סטאלין.
לינין, לעומת זה, הוזכר לפעמים קרובות ובהערצה,
לפרקים ארבע או חמש פעמים בסעיף אחד ויחיד.
התיזות, שהיו בלי ספק מיסמך של פשרה, שחיי-
בורו הצריך זמן ניכר, שיקפו הכרעת רוב, ואולי
הכרעה פה אחד, בעניין הצורך להעריך מחדש
את פעלי סטאלין, וכן גם את אי היכולת לבוא
לעמק השווה בעניין זמנם ותכנם של הביקורת
והגינוי.

עד שנתכנסה הוועידה העשרים של המפלגה
לא נתפרסם כל חומר להעיד שמושב המליאה של
הוועד המרכזי ב-10 ביולי 1953 גילה אילו הפ-
רות גסות של עקרונות הנהגת המפלגה "שנגרמו
על ידי פולחן האישיות" (א. אריסטוב, "פראודא",
17 בפברואר 1956). הדברים שנשנו במחלוקת
תוך ארבעה חדשים לאחר מותו של הדיקטטור
לא היו רק פשעיהם של סטאלין ובריה, אלא גם
אופן פירסומם וזמנו, וכן גם מידת שותפותם של
כל השאר, לרבות כרושצ'וב. כדברי הקומוניסט
האיטלקי, הסנאטור טראצ'יני:

"האחריות מקיפה, לפי האמת, מלבד סטאלין את כל
הקבוצה השלטת הישנה מתקופת סטאלין... איזולת
היא להאמין שהתהליך המפליץ של ההסתאבות שנת-
גלתה לפתע בוועידה העשרים רק אחד ויחיד היה
מחוללו ומגשימו... מכאן השאלה הבלתי נמנעת,
ואם גם בלתי מפורשת, אם אין עוד הוקעות עתידות
לבוא, אפילו עד כדי לסלק את החבר כרושצ'וב עצמו.
יש להוסיף כי החבר כרושצ'וב היה אף הוא אחד מן
החבורה השלטת מסביב לסטאלין שהיה לה חלק בכל
האחריות. אך זאת לזכור כי החבר כרושצ'וב הוא
החבר אשר הביך, מתוך תוכה של החבורה, את הצורך
למגר את פולחן האישיות, להוקיעו ולפסול את מו-
רשתו הנתעבה. ויתרה מזו, הוא התיצב בתוקף ובאר-
מץ לב במערכה המסוכנת, לחיים ולמוות, שניטשה
על הצעותיו-בעתן לחדש את השיטה הקודמת. זו
זכותו, ובשבילה חייבים לו תודה כל הלוחמים המהפ-
כניים" ("לאוניטא", 12 בנובמבר 1961).

טראצ'יני מעניק אפוא כפרת-עוונות שלימה
לכרושצ'וב בזכות וידויו על מעשי העבר והבט-
חותיו לגבי העתיד.

אם הדורות הסובייטיים הבאים יעניקו גם הם
לכרושצ'וב כפרת-עוונות בזכות וידויו, רק ימים
יגידו. ההיסטוריונים, באיזה מועד מאוחר, יהיו
מצויידים בלי ספק ביתר חומר על מניעי החלטתו
המפתיעה של כרושצ'וב לנקוט טכסיסי תדהמה
כגון נאומו הסודי על הבעיה העדינה של "פולחן
האישיות". רק באמצעות תירפיה כזאת יתכן
להתחיל בקו חדש — כך השיב כרושצ'וב לטע-

מולוטוב וקאגאנוביץ' בחומרה על פשעים שנת-משכו לעבר עד לשנת 1934, ומאלנקוב על טיהור רים אף בשנת 1952. בבעיה זו, כבפרשת אישיותו של סטאלין, אולי נשמעו גם קולות אחרים שתבעו פחות או יותר זירון; אבל על אף ניגודי דעות אלה, שנשתקפו בחילוקים בעניין גירוש הקבוצה האנטי-מפלגתית, היה שוב כרושצ'וב מורה-הדרך בכל מערכת החקירה של פרק-זמן זה בתקופת-עבר קודרת. אין כיום שום כוחות ניתנים לזיהוי העשויים לדחפו ביתר מהירות לקראת פרשת קירוב משבוחר הוא עצמו להתקדם בה. המפתח לתיבת-פנדורה זו, כמוה כפרשיות רבות אחרות, בידי כרושצ'וב הוא.

ג.

הכפפת המשטרה למפלגה לאחר תקופת בריה היא הציון הארגוני הראשי בדרך לדסטאליניזאציה. צעד זה העיד לא רק על החיאת העקרון הארגוני הלניניסטי היסודי של מפלגה שלטת; הוא העיד ושימש עדות לויתור על מכונת הטרור הסטאלינית כמכשיר המכריע בפיקוח חברתי וכי-גורם חשוב בהתפתחותה הכלכלית, מבחינה פי-סית ופסיכולוגית.

עדיין אין בידינו כל עדות חותכת על עמדתו של בריה כלפי מערכת עבודת העבדים וענפים אחרים של מדיניות הפנים או החוץ. בדומה לראי-שי משטרה אחרים במדינות הגרורות אחר כך (צאיסר או וולובר בגרמניה המזרחית, באראק בצ'כוסלובקיה, ראיך וקאדאר בהוגריה), עתיד היה הוא להיאשם על הטפה למדיניות סוטה, כלומר "ליברלית", בתוך המדינה (בענייני הלאומים ובחקלאות) ושאיפה לקשור קשרים עם "אוי-בים" מחוץ למדינה (האינטליגנס הבריטי — ב-1919, יוגוסלאוויה — ב-1953). פשעו האמיתי, כפשעם של הפונקציונרים המזרח-אירופיים, היה ארגוני: האיום על מנהיגות המפלגה שהיה גלום בנסיונו "לנשא את המיניסטריון לענייני פנים מעל למפלגה הקומוניסטית ולממשלת בריה המור-עצות" ("פראוודא", 10 ביולי 1953).

זו היתה בוודאי האשמה רצינית למדי בלא התוספות הסטאליניסטיות המובהקות שנוספו אחר כך. יתר על כן, כל הגירסאות על חיסולו של בריה, שנתפרסמו בהשראת כרושצ'וב, מסכימות שבא עליו קץ-פתאום בשיבת הנשיאות ביוני, זמן-מה לפני ההודעה על מאסרו, ולא בשעת משפטו בדצמבר 1953. על כל פנים, ההחלטה להיפטר ממנו היתה בוודאי אחת מן ההצבעות

שלו, את העמדות השונות בקרב הכפופים לו במפלגה ובמדינה, ואת חילוקי הדעות בחלקים השונים של האוכלוסיה. משימת פתרונה של דיל-מת סטאלין לא באה לידי גמר. בפרק זמן זה של יותר מחמש שנים שבין הנאום הסודי ב-1956 והגילויים הפומביים ב-1961 קיים כרושצ'וב את שנת 1943 כקו מפריד כדי לאפשר את הריהאבי-ליטאציה של תומכיו הקודמים של סטאלין בלא לקפח את הקטיגוריה כלפי מתנגדיו האידיאולוגיים. מעבר לגבול העתיק גומולקה את נקודת-ההתחלה של התנהגותו הסוטה של סטאלין אחר-נית כמה שנים עד לראשיתה של הקולקטיביזאציה, וסאקיה באיטליה התקרב עוד יותר אל מקור החטא הקדמון הלניניסטי, הוא נידוי הסיעות בוועידה העשירית ב-1921.

יש אומרים כי היה הסכם מוקדם בעניין הבעיה הכללית של ביקורת סטאלין וגינוי פשעיו. אכן אין משום סתירה גדולה יותר אם נזכה חבר אחד או חברים אחדים מן "הקבוצה האנטי-מפלגתית" הנוכחית מאשר אם ניתן מחילה גמורה לכרושצ'וב ולמיקויאן על חלקם הם באחריות. אימתי בדיוק נעשתה בעית השותפות לפשעי בריה או סטאלין מכרעת בשביל האופוזיציה שהובסה עכשיו, דבר זה אי אפשר לקבוע לפי מקורות רשמיים.

אולם האשמות פליליות מילאו תפקיד מועט לפי הערך במסע התעמולה לאחר תבוסת הקבור-צה האנטי-מפלגתית באמצע 1957; עד שלא נת-כנסה הוועידה ה-21 לא הועתק הדגש מ'אוב-סטרוקציוניזם' ל"הפרת החוקיות הסוציאליס-טית". אולם בוועידה ה-22 הדגישו כרושצ'וב, פורצ'אבה ושאלאפין במיוחד שוויכוח-מליאה על "הריהאביליטאציה המלאה של טוכאצ'בסקי, יקיר, אבוראויץ'... הביא במישרין לידי הפעור-לות הנואשות של האופוזיציה" (ראה ביחוד י. פורצ'אבה, "פראוודא", 22 באוקטובר 1961). עוד אסמכתה תימצא בהערותיו של פונומארב על הכ-נת ההיסטוריה החדשה של המפלגה: "קאגאנו-ביץ' ומולוטוב, על אף החלטות הוועידה העשרים, תבעו שכל מה שאירע בעבר — גם בשנות 1937-1938 — יוכר ככשר וישר" ("פראוודא", 26 באוק-טובר 1961).

באוקטובר 1961 צירף כרושצ'וב בפעם הרא-שונה את שני הנושאים הסמוכים: ההתקפה על סטאלין בוועידה העשרים, והוקעת הקבוצה האנטי-מפלגתית בוועידה ה-21 על שותפותם לאחריות בפשעיו. לעת סיומה של הוועידה ה-22 הוקעו

ג'אן נעשו שני שינויים, ובשלש הרפובליקות האחרות (אסטוניה, בלרוסיה, ליטא) — רק אחד. אף לא פעם אחת לא הועלו האשמות כלשהן נגד האנשים שהוחלפו או הועברו "מחוץ לתחומי הרפובליקה". החילופים בראשות המשטרה הם איפוא סימנים שמנגנון זה, ככל השאר בשירותו של מנהיג המפלגה, נתון לבדק עתי לא רק לשם בדיקת היעילות, אלא גם לשם בדיקת הנאמנות לשליט החדש. בימים שנאמני המפלגה למן מוסקבה ועד ולאדיבוסטוק הצטרפו למקהלת ההערצה לכרושצ'וב, על אף רמיזותיו הצנועות להנהגה הקולקטיבית בוועידה העשרים ושניים, הרי אזהרותיו של המזכיר הראשי מפני סכנות הכרוכות בנוהג "לתלות כל דבר בשירות-לבו של אדם אחד" נעשות בעלות משמעות אקטואלית יור-תר מבכל זמן. כה בטוח הוא במעמדו לגבי ה"צ'קיסטים הנאמנים" שלו, עד שבאפריל 1962 הניע את נשיאות הסובייט העליון לשלול מ-700 פקידי משטרה את פרסיהם על הגליית הצ'כנים והאינגושים בימי המלחמה. היעדרו של עיטור אחד מן המדים משופעי העיטורים של רוב פקידי קג"ב, כגון סרוב, שניהל את המבצע הזה, לא יוכר כלל. אף על פי כן, כעדות לירידת שררתה וקרנתה של המשטרה, יש בכך משום סמל ולמען לה מזה.

נקל יותר לתעד את שיטת החדרת פקידי מפלגה למשטרה על ידי כרושצ'וב מאשר להוכיח כיצד ומדוע הממונים על מנוף-שלטון זה, שהיה בכוחו להשתלט על מוסקבה בעת מותו של סטאלין, נכנעו כה בנקל עם מאסר ראשם. אין אנו יודעים מה טובות-הנאה נפלו בחלקם של החורגים הצבאיים בזכות חלקם במיבצע זה בעת עלייתו של המרשל ז'וקוב, אך הן נמצאו בנות-חלוף; והעברת ראש קג"ב הקודם אל המטה הכללי מרמזת כי משטרת הבטחון עדיין יש לה תפקיד נכבד בצבא.

בעת מותו של בריה לא נתפרסם דבר על חלקו של כרושצ'וב במיוחד; רק לאחר הוועידה העשרים התחילו זורמים שלמי תודה "לועד המרכזי ולחבר כרושצ'וב אישית" על החזרת השליטה למפלגה. מכל מקום, ראוי לציין שהמחלוקות המיוחדות הנודעות לשמצה של הנקודת-דמו"ד פורקו על פי צו של הוועד המרכזי ומועצת המיניסטרס ב-11 בספטמבר 1953, מיד לאחר מושב המליאה שבו הוכרז על העלאת כרושצ'וב לכהונת המזכיר הראשי. אף שלא פורסם עד היום, ראוי צו זה שיחשב כאחד היסודות לריפורמה המש-

פה אחד שנתקבלו על ידי יורשיו של סטאלין. תפקידו של כרושצ'וב בחיסולו הממשי של בריה אינו ברור; אולם התפתחויות מאוחרות מוכיחות במפורש כיצד ניצל מיד את מעמדו כמזכיר לשם מינוי פונקציונרים ששימשו קודם תחתיו לכל ענפי המנגנון במפלגה, במדינה, וכך במשטרה. שנים מן הכפופים במישרים לכרושצ'וב נתמנו מיד למנגנון המשטרה המרכזי; שניהם מסניף המפלגה במוסקבה.¹

אף כי לא נודע עד היום מי היו האישים המעורבים במיבצע מכריע זה של הכפפת המשטרה לפיקוחו האישי של המזכיר הראשי באמצעות שליטתו החוקית בקאדרים, הנה העקרון הכללי תואר בשעתו, אבל לעתים קרובות מאד התחמקו והתעלמו מתוצאות הכפפתו הטוטאלית של מנגנון המשטרה למנהיגות המפלגה. היה זה יסוד עיקרי בדסטאליניזאציה הכרושצ'ובית, ותועמלנים וחוקרים סובייטיים ביקשו ליצור את הרושם כי פשעי תקופת הטרור שרשם אך ורק בעקירת פיקוחה של המפלגה על המשטרה. הנה כי כן, "החזיאת הנורמות הלניניסטיות" על ידי המנהיגות הקולקטיבית נעשתה לשון נקיה ל"חידוש" פיקוחה של המפלגה על המשטרה. עם הופעת כרושצ'וב כראש המנגנון של מדינת-המפלגה נעשתה הגברת ההדרכה המפלגתית וזה עם התחזקות שלטונו האישי של המנהיג החדש על האנשים שנבחרו בידו להפעיל את מכונת הבטחון.

שום חלק ממכונת המדינה לא היה יציב יותר מן המשטרה הפוליטית לאחר חיסול בריה ותומכיו. במרכז נעשו השינויים בצורת מינוי מחדש ברוב כבוד (סאָרוב) או העלאה (שאָלאַפּין); ברפובליקות שימשו ארבעה פקידיים (אוקראינה, גיאורגיה, ארמניה, ולטביה) במשך כל התקופה. בחמש הרפובליקות של אסיה התיכונה נעשה שינוי אחד ברפובליקה האוזבקית ושני שינויים ברפובליקות האחרות, אבל שום חברים מעמית המיעוט עדיין לא מונו; גם במולדאוויה ובאזרביי-

¹ ק. לונאב מונה סגן מיניסטר לענייני פנים ב-1953, שימש כשופט במשפטו של בריה, וסגן יושב-ראש של ה"מיניסטרוון לבטחון המדינה" ב-1959; ו. אוסטיוב מונה "לעבודה בכירה בוועדה לבטחון המדינה ב-1953" ("בולשאייה סובייטסקאיה אנציקלופדיה", מס' 51, עמ' 301); ה"מיניסטרוון הנוכר (קג"ב) לא הוקם רשמית לפני אפריל 1954.

² ראה "סובייטסקיה גוסודארסטוו אי פראוו", 1959, מס' 8, עמ' 24.

התנקשות בנפשם (צו הסובייט העליון, 15 בפברואר 1962).

ד.

החזר וקורא בדוחות של הוועדה העשרים ושתיים אי אפשר שלא יתרשם מן ההבדלים שבין דרכי הפסיקה בעניני מדיניות בברית המועצות לבין דפוסים שהותקנו במערב לתיאורו של מיב-צע זה. מעטים מבינינו היו מעיזים ביולי 1953 לומר כי בריה "נורה" או "נחנק" בישיבת נשי-אות, ופסיכואנליטיקן — ולא איש מדע המדינה — היה משכיל לבאר מפני מה כפה כרושצ'וב בספטמבר 1956 על משלחת קומוניסטית איטל-קית לשמוע שלוש שעות להקלטה של "משפט בריה" אך ימים ספורים לאחר הציגו את גירסת ה"חניקה" (א. ריאָל, קוריארָא דאָלא סאָרא, 17 בינואר 1962). אם מפוקפקת מהימנותן של הגיר-סאות השונות לסיפור מעשה זה מכילי שני, שבכר-לן כרושצ'וב הוא היוזם, כיצד אפשר ליישב את היחסים שבין הוועד המרכזי לנשיאות, כפי שתור-ארו על ידי איגנטוב ושלפין, עם תיאורי חלקו הגובר של הוועד המרכזי, שהיו רווחים אך לפני שנים מספר והחוזרים ומופיעים עכשיו? כלום יכול היה מישוה מאתנו לדמות ב-1957 שבולגנין היה מסוגל לצוות על הגדלת משמרות הקרמל כדי "למנוע כניסת כל אדם לבניין שבו מתכנסת נשי-אות הוועד המרכזי" (שאָלאַפּין, או יושב-ראש קג"ב). היכן, במסגרת המושגים שלנו, נשבץ את ההודעה מלאת החימה של איגנטוב כי "רבים (מחברי הוועד המרכזי) הסתננו ממש באופן בלתי חוקי אל מקום ישיבתה של הנשיאות"? כיצד נוכל עכשיו, שנים לאחר המאורע, להעריך את משמעות הנזיפות והעלבונות כלפי חברי הוועד המרכזי מצד "נציגים של הקבוצה האנטי-מפלג-תית" שלשונן היתה כה "המונית" עד שאי אפשר היה לחזור עליהם "מן הדוכן הרם" של הוועידה? כיצד נבין את חילופי הדברים בין הפרוטוטיפוס של דור המנהיגים הבא, פוליאנסקי, לבין הדמות של דור הדהויה של בולשביק ישן, וורושילוב, המנופף באגרופו לעומתו וצועק: "עודך צעיר, ואנו נל-מדך בינה?"

ידיעות אלו על פעולות הנשיאות, בהיותה חלוקה בחריפות וכמעט מחצה על מחצה, ממלאות את החסר בנדושות שנתפרסמו מפי כרושצ'וב על החלטות-רוב בנשיאות וכן בדוח מושב המלי-אה של הוועד המרכזי מיולי 1955. הרי הן בבחי-

טרטית והמשפטית אחרי סטאלין; זיקתו לכרוש-צ'וב, ככל שהיא נסיבתית, אין להתעלם ממנה. תנועת גלידי הקרח קדימה במשפט הסובייטי אולי ייטיבו להעריכה הללו הכפופים לתקנותיו מאשר מתבוננים מן החוץ. אגב השלמתה ההדרגתית של התחיקה בכל התחומים, מתרבות העדויות שבידנו על הויכוח בין "ליברליזטורים" ובין "דוגמטיקנים", ועדיכה ידם של הראשונים על העליונה. התקפותיהם הבלתי-פוסקות על וי-שינסקי, סמל הטרור המשפטי הסטאליניסטי, הן בכואה בהירה לדיוקנה של יזמת הדסטאליניזא-ציה של כרושצ'וב בתחום זה. התובע הכללי של ברית המועצות דקדק בהגדרת חלקו של כרוש-צ'וב כלהלן:

"נאומי של החבר נ. ס. כרושצ'וב ביוני 1955 (לא פורסם עדיין — המלביה"ד) בוועידה הכלל-הסובייטית של העובדים הבכירים של התביעה... נודעה לו מש-מעות מרובה להתזרת זכויות התביעה ולחיוק פני-קוחה על בתי הדין (ר. רודנקו, "פראוודא", 27 במאי 1962)".

אף כי יחוסים מאוחרים כגון אלה טעונים בדי-קה זהירה, הרי בהעדר תעודות אחרות כיוצא באלו, נשארים הם המקור העיקרי לזיהוי מקורן והגבולותיהן של הריפורמות המשפטיות בתקופה שלאחר סטאלין.

הביקורת מצד מומחי-החוק שדחקו לשינויים הגיעה לשיאה, כבתחומים אחרים של החיים הסובייטיים, בשנות 1956-1957; אבל הריפור-מות הניחו את "החוקיות הסוציאליסטית" החד-שה בלא אותן ערובות מוסדיות מפני התערבות מפלגתית שבהן תלוי חוק ומשפט אמיתי. עם הסכנות הסמויות אף להתקדמות המוגבלת שהושג-ה יימנו "הארגונים הסוציאליים", הכמו-משטר-תיים והכמו-משפטיים, שנוזמו וחודשו על דעת כרושצ'וב כחלק מתכניתו לשיתופו המוגבר של העם בשלטון, בדרך אל הקומוניזם ואל "קמילת המדינה". גיוס זה של כוחות חברתיים לשם צורה חדשה של עשיית משפט בא לא במענה לצרכי המונים או לצרכי השופטים, אף לא בקשר ליזמה מצד המשטרה. רק בתוך מסגרת התיאוריות של כרושצ'וב על התפתחותו של המינהל העצמי הקו-מוניסטי מתבאר פרץ זה בתריסים המשפטיים הדקים המגינים על היחיד מפני המדינה; כי חיי-דוש זה מצריך תגבורת מצד המדינה, דבר זה מוכח על ידי החמרת הענשים לכל התקפה על ה"דרוויניקי" ועל ידי הרחבת עונש-המוות על

את כל כובד חומרתם של חוקי הענשים החדשים משנות 1961-1962; הריאורגניזציה של הניהול גילתה כי אפשר היה להשתיק דעותיו של חלק זה מן הביורוקרטיה או להתעלם מהן בעניין הנוגע לעניניו החיוניים ביותר; חומרת הענשים על פשעים כלכליים הוכיחה כי על אף חשיבותה של עילית טכנית בחברה תעשיינית, הרי זכויותיה מוגבלות — מהגם במערכת חינוכית העשויה לספק ממלאי-מקום בשפע.

בניגוד לקבוצות המוסדיות המאורגנות אשר הדסטאליניזאציה גרמה להן הפסד שררה וקרנה יותר מאשר טובות-הנאה ממשיות (פרט לצמצום הטרור), הרי עיקר ההנאה מן השינויים של תקופת אחר-סטאלין נפלה בחלק השכבות האמורפיות של האיכרים והפועלים, בני הנעורים והאינטלקטואלים היוצרים; אולם נימצא טועים אם נראה דסטאליניזאציה בצעדים המושכלים שחיסלו מדיניות חקלאית שעמדה על החרמה ועל הקפאת הייצור, ואם נתעלם מן ההתרחבות הבלתי רגילה של הסוציאליזציה בישוב הכפרי — באמצעים אחרים, כמובן, והרחק מעבר להישגיו של סטאלין.

כשאנו באים להעריך את הדינאמיקה של הדסטאליניזאציה, עלינו בלי ספק, להביא בחשבון את התחומים המורחבים של החופש האינטלקטואלי, את הרמה החינוכית העולה ואת היומנות הטכנולוגיות המוגברות של האוכלוסיה העירונית והכפרית, את מידת הראציונאליות המרובה יותר בתיכנון ובניהול תעשייני, את התיקונים במערכת המשפט. אף על פי כן, כיוון שעדיין אין עדות ששינוי כלשהו הובטח באמצעי-מגן מוסדיים מפני התערבות מפלגתית שרירותית, הרי תפקידה של המפלגה — ובעיקר תפקידו של מנהיגה — מוסיף להיות מכריע. בפעם השלישית בהיסטוריה נתון בברית המועצות המפתח להתפתחויות בידי אישיות דינמית אחת, המוכרחה שוב — אמת נכון הדבר — לבחור לעתים קרובות ולתמרן בין מטרת רות וקיי-מדיניות שונים, ולעתים אף מנוגדים, לרבות הדסטאליניזאציה. בהכרעה הכרעות אלה, כרושצ'וב, כמנהיגה הבלתי-נתגר של מדינת-המפלגה הטוטאליטארית, הוא בלתי-תלוי בבירוקרטיה המוסדית ובכוחות החברתיים האמורפיים לא פחות מקודמו.

נת אזהרה מפני חיפוש הסברים מורכבים מדי לכמה מן המאורעות הדרמטיים שאירעו בתקופה שלאחר סטאלין.

יש גם כוחות חברתיים ומוסדיים אחרים אשר במקום להשפיע על הדסטאליניזאציה נפגעו בעצמם מפעולותיו של כרושצ'וב. במענה לאתגר הפוטנציאלי שנתגלם במאמצי המרשל ז'וקוב להשיג יתר אבטונומיה מוסדית לצבא. כלומר אי-תלות בפועל בפיקוח המפלגה, הגיב המזכיר הראשי ב-1957 עוד ביתר חריפות מסטאלין עצמו ב-1946, כשסילק את המרשל המקובל מעל הבמה. מאורעות אחרונים — גדישת מיניסטריהן ההגנה והמטה הכללי באנשי כרושצ'וב, ממקורביו בימי המלחמה, החלפתם או הדחתם של כמעט כל מפקדי-הצבא המחוזיים, שחרורם ההמוני של כמעט כל מפקדי-הצבא המחוזיים, שחרורם ההמוני של מוני של קצינים, ומינויו של "אפארטצ'יק" מפלגתי בראש המינהל הפוליטי של הצבא, גילו את הקלות היחסית שבה יכול כרושצ'וב לנקוט צעדים שהם מנוגדים לאינטרסים ולזכויות-היתר של שכבה מאורגנת ונשואת-פנים בעילית הסובייטית. אין לך דוגמה טובה יותר לקוצר-ידם — ואולי לאפס-יכולתם — של אנשי הצבא להשפיע על הדסטאליניזאציה מאשר התמיכה הפעילה מצד המנהיגות שלאחר ז'וקוב במדיניות הצבאית של המזכיר הראשי.

ה.

אף שנשמר מבנה הביורוקרטיה הצבאית וזה של המשטרה הפוליטית בשלמותן בעוד הן מוכות פפות לפיקוח מפלגתי מוגבר, הנה הביורוקרטיה הכלכלית עברה עליה סדרה של תמורות-ארגון נוקבות שנועדו לשפר את יעילותה ולחזק את הפיקוח הישיר עליה. כמעט אין כל ספק שלא רק סמכותם של הנציגים הראשיים של קבוצה זו נתמעטה, אלא גם רבות מזכויות-היתר האי-שיות שלהם קוצצו, בעקבות השינויים המינהליים וריפורמות אחרות שיוזם כרושצ'וב. בקראנו ב-1962 את התלונות המוכרות של מנהלי מפעלי תעשייה מתחזור לנו היטב באיזו מידה מועטת הורחבו "הזכויות של מנהלי מפעלים" למן הבטחות הצו (שלא נתפרסם) מ-9 באוגוסט 1955. מלבד זאת חש תחום זה, יותר מכל תחום אחר,

סוריה חולת האחדות הערבית

מפלגת "בעת" בשבי סיסמאותיה

דוד אריאל

שכל אחד מבניו חושב כי הוא מדינאי; חמשים אחוז מבניו חושבים שהם מנהיגים; עשרים וחמש אחוז מבניו חושבים שהם נביאים; ועשרים אחוז לפחות החושבים שהם אלהים". גינוי סר-טעם וכוללני זה נתפרסם לאחר פרישת סוריה מקע"ם כלומר בעידן של ריתחה, כשכל תירוץ היה כשר להצדיק בפני דעת הקהל במצרים ובארצות ערב את כשלונם הגדול של הנאצרות ושל המנהיג נאצר. יש בו כדי להעמידנו על דבר שאין נהוג לדבר בו במפורש בעולם הערבי — הלא הוא עומק האכזבה מכאן והבזו הגאיוני מכאן כלפי אי-האפשרות לקיים שלטון כלשהו בסוריה.

בסופה של שלשלת זעזועים שפקדו את המדינה נמלטה סוריה מאליה לזרועות מצרים, שם ביקשה בטחון והצלחה. מעשה זה נבע בשעתו מאפיסת כוחות פנימית, אך אפשר היה להציגו כהגשמת חלום האחדות הנושן. לא כן ההיבדלות מקע"ם, שהיתה חסרה אחיזה באוצר הרגש והאידיאולוגיה הלאומית.

המתבדלים לא נתכוונו לפרוש מן המדינה המאוחדת, אלא להשיג מידת התחשבות בתנאים המיוחדים של "החבל הצפוני" במסגרת המכבש הנאצרי שירד כאחד על כל חלקי קע"ם. לקאהיר באה הפרישה כהפתעה מוחלטת ובניגוד לכל "החוקיות" שקבעה הנאצרות למהלכי ההסטוריה. הפתעה זו וכן הוסר הגמישות שגילה נאצר בעת המשא-ומתן עם הקצינים הסורים ואשר תרם תרומה מכרעת להתהוות הקרע נבעו מן הניתוק האופייני שמנותקת הנאצרות מן המציאות. כי פעולות נאצר וחבריו מודרכות לא במעט על ידי עולמם הפנימי-הסובייקטיבי שבו חיים הם ברגשת הלב את חלומות גדולתם ונכלי זולתם, את זדון הרשעים ונצחונם המוכרח של הצדק והטוב הנאצרי.

פרישת סוריה נתרחה כבהיסח הדעת, ולדעת נאמני האחדות היתה כיצור-נפל תמוה ומחריד. אך באמת היו לה שרשים עמוקים במציאות הסורית, אשר הכפייה הנאצרית העיקה עליה מאוד. למרות הזעזועים בשלטון שגשגה הכלכלה הסורית שגשוג מפתיע. בין השנים 1945-1957

בעיני עצמה כבעיני זולתה בעולם הערבי מה-וזה סוריה מעין מוקד של הערביות עד שנוהגים לכנותה בכינוי החיבה: "הלב הפועם של הערביות". בסוריה נתלכדו השאיפה לאחדות והמאבק לעצמאות בשלהבת אחת וזאת עוד בימים שההאשמים החוסים בצל זרים קראו להגשים את "האחדות הערבית" ושמצרים נאבקה על עצמאותה ועל אחדות עמק הגילוס כשערביותה ממנה והלאה. לאחר שהשיגו הארצות הערביות את עצמאותן ומצרים קיבלה עליה זהות לאומית ערבית מטעמי נוחות מדינית, הוסיפה סוריה להיות מכורת הרעיונות והסיסמאות: "אחדות", "חירות" ו"סוציאליזם", שנעשו נחלת הכלל כמעט יתר על כן, סוריה נתנסתה בעניין האחדות הלכה למעשה והקריבה יותר מכל מדינה ערבית אחרת להגשמתה.

לפיכך מסמל גורלה של סוריה יותר מזה של כל מדינה ערבית שהיא את מעמדה, הישגיה וכשלונותיה של הערביות. לקח התלבטויותיה בהגשמת האחדות מאלף לא רק מבחינתה שלה, אלא יצא ללמד על הכלל כולו.

מקום מרכזי בהתפתחות גורלית זו תופס כשלונו החרוץ של השלטון העצמי הסורי. בשבע עשרה שנות עצמאותה המדינית כמעט לא ידעה סוריה מנוח אף לרגע. בתקופה קצרה זו עברו עליה גלגולים של דמוקרטיה פרלמנטרית, דיקטטורה, איחוד עם מצרים והבדלות ממנה, וכחצי תריסר הפיכות צבאיות. כל אלה פרט להפייכות-נפל, בחירות ומשאל-עם, רציחות מדיניות והגליות, אועקות-שוא מפני התקפות אויבים ממשיים ומדומים, וכיוצא באלה.

אופייני לשלון זה הוא הסיפור שסיפר מחמד חסניין הייכל, עורך "אל-אהראם" ומקורבו של נאצר, שטורו השבועי מראה לנו את המציאות בעיני נאצר ואת החילופים במצב רוחו. מיד לאחר שחתם שוכרי אל-קוותלי, נשיא סוריה לשעבר ומוותיקי התנועה הערבית הלאומית, על מסמך האיחוד בין סוריה למצרים, בראשית 1958, אמר לנאצר — לפי עדותו של הייכל: "אין אתה יודע מה קיבלת, אדוני הנשיא. קיבלת עם

אשר היתה לרועץ להגשמת האחדות, אך התעל-
 מו מן העובדה, כי במסוה האידיאולוגיה האי-
 חודית ממשיכה הנאצריות מסורת ומגמה מדינית
 מצרית טרום-מהפכנית, וכי הגורמים הפנימיים
 במצרים המפרנסים מדיניות זו קיימים בימי
 הרפובליקה המשתחררת לא פחות מבימי השל-
 טון המלוכני הריאקציוני הקודם. הם מיאנו לר-
 אות עין בעין את ההתנשאות המצרית על הער-
 בים — ועמה את המציאות השונה כל כך ממה
 שטפחו והאמינו בו שני דורות בתנועה הלאומית.
 לפיכך נתרכזה בקורת המתבדלים הסורים באי-
 שיותו המקרית של הרודן המצרי, אשר עוד את-
 מול נשאוהו על כפיים.

עמדת הגנה אידיאולוגיה ורגשית זו היתה אור-
 פינית לסורים עד עצם היום שנפתחו השיחות
 על איחוד מחודש עם מצרים ועיראק. בהודעת
 צלאח אל-ביטאר, ראש ממשלת סוריה, ב-14
 במארס 1963, הזכיר את "השלהבת שנשארה יו-
 קדת" בתקופת הבדלות. דומה כי אין להטיל ספק
 באי-הנחת ובאי-הנוחות של הסורים בבדלותם.
 הבלאי המהיר של השלטון הסורי החדש — ככל
 שלטון בסוריה — הוליך את הארץ שוב לקראת
 אפיסת כוחות זו ששימשה הקדמה ורקע לאיחוד.
 להבדיל מן התקופה שלפני נסיון האיחוד, נצ-
 מדה עתה שאלת האחדות אל החיים המדיניים
 בסוריה כשאלה יום-יומית חיה. במציאות הו-
 פיעה בעייה זו בצורת חתירתה החיצונית והפ-
 נימית של הנאצריות תחת אשיות סוריה הנב-
 דלת. לא שהנאצריות זהה עם מחנה "האחדות"
 בעולם הערבי. בתקופת הבדילות הגיעו הדברים
 לידי התנגשות בין המחנה האחדותי לבין הפלג
 הנאצרי — סימנו הוא ייצוג מדינה, ולא תנועה —
 ובכל המקרים נתברר, כי מה שמכונה בשם "הגל
 הנאצרי", העתיד כביכול בכורח ברזל להציף את
 העולם הערבי, אינו אלא כת מבוטלת בתוך אר-
 צות ערב ופרי יומרה מצרית רברבנית. ואולם
 יחד עם זאת נתברר, כי יכולתם של הסורים.
 לעמוד בפני הגל הזה מועטת ביותר.

ב-1 בדצמבר 1961 נערכו בסוריה בחירות
 לאסיפה המכוננת, שכמותן עוד לא ידע העולם
 הערבי לטוהר. באותו יום נערך משאל עם בש-
 אלת הניתוק ממצרים. תוצאות הבחירות והמש-
 אל היו מאלפות. העם היה מאוחד בהתנגדותו
 למצרים ומפולג בכל יתר העניינים. האסיפה
 ייצגה קשת רחבה ומגוונת של דעות מן הימין
 ועד השמאל הקיצוני. הרוב באסיפה הנבחרת היה

הגיע הגידול של התפוקה הלאומית בסוריה ל-
 8% בשנה בממוצע. גידול הייצור התעשייתי
 הגיע ל-12% בשנה בממוצע לשנים 1950-1956.
 אחוזי ההשקעות מכלל התפוקה הלאומית הגיע
 ל-15% והיה מן הגבוהים בעולם. רמת המחיה
 עלתה בהדרגה ובהתמדה. בכל אלה השיגה סור-
 יה את מצרים והקדימתה מאוד. ואולם במסגרת
 קע"ם נרתמה היוזמה הפרטית הסורית בעלת
 ההישגים בעול המגננונים המצרים המסורבלים
 והותאמה יותר ויותר אל תוכניות הפיתוח המצ-
 ריות, שמתבע הדברים העדיפו את צרכי "החבל
 הדרומי". יתר על כן, הסורים חשו, כי נוסף על
 הצמצום "הנאות" של כלכלתם קופחו קיפוח בל-
 תי מוצדק, וכי במסגרת תוכניות הפיתוח המש-
 קיות של קע"ם הולך "החבל הצפוני" ונהפך לא-
 חוזה חקלאית של המטרופולין בקאהיר.

הקיפוח הורגש בכל תחומי החיים. רגלי הסו-
 רים נדחקו בהדרגה ודרך שיטה בשלטון ובצ-
 בא, והארץ מלאה עונדי כוכבים ופקידים בכי-
 רים מצריים למיניהם, שהתהלכו הם ונשותיהם
 ככובשים בערי סוריה. בעקבות האיחוד פסקה
 גם כל הפעלתנות המפלגתית והציבורית. שממון
 ירד על דמשק בירת הערביות, שהיתה כעיי-
 רת ספר על גבול המדבר, שניהולה ממרחק.
 שירותי הבטחון דיכאו כל יוזמה מקומית. אף גו-
 דלו ומתכונתו של האיחוד גרמו לסורים מפח-
 נפש. בתחלה היתה להם קע"ם בחינת הבטחה
 ותקווה. היא נחשבה גרעין ראשון לאחדות ער-
 בית כוללת. מן הבסיס הסורי אמורה היתה
 האחדות הערבית לצאת לכיבושים חדשים. בקיץ
 1958, עם ההפיכה העיראקית ומלחמת האזרחים
 בלבנון, נדמה היה כי קרובות התקוות להתגשם.
 אך משנכשלו מאמצי נאצר לספח את עיראק ול-
 בנון אל המחנה, ונתברר כי התנופה הנאצרית
 נבלמה בארצות הללו ובירדן, גברה הרגשת הסו-
 רים כאילו באו הם לבדם במלכודת.

פרישת סוריה מן האיחוד הולידה רגש רווחה
 מכל הבחינות, אך ניכר היה שלא פגעה בעצם
 אידיאל האחדות. לאחר שנתנסתה סוריה באיחוד
 שלוש וחצי שנים לא נשמע בה למעשה אף קול
 אחד שיש בו משום בדיקה מחדש של רעיון ה-
 אחדות והסקת מסקנות מן הנסיון הכושל. המת-
 בדלים טענו כי נסיון זה דבר לא היה לו עם
 חוזה "האחדות האמיתית" — מושג זה נתחדש ביי-
 מי זהפרקות קע"ם — ואילו הוסיפו לשאת עיני-
 הם כמאז, הם דיברו על הדיקטטורה המצרית.

אתו בקיום סוריה העצמאית היתה מאפשרת להשתחרר ממועקת העבר ומן הסתירה שבהווה. הסורים הושיטו לנאצר ידיים לשיתוף-פעולה על בסיס חדש של שיוון והדדיות, אך הוא דחה אור-תן כמה פעמים. אדרבה, הוא הגביר את לחצו בד-יוק בנקודה רגישה זו. הפעולה המצרית התנהלה בשלושה מישורים, שניים מיוחדים ואחד חדש. לא היה חידוש בהתקפה התעמולתית על היעד הסורי, שהקבילה לו פעולה חתרנית מן הבסיס הלבנוני. בסודאן, בעיראק, בלבנון ובירדן כבר נכשלה שיטה זו כמה פעמים. חידוש היה בבשר-רה החדשה של "סוציאליזם ערבי", שמצרים כ"בסיס המהפכה", כפי שכונתה על-ידי תועמל-ניה, ביקשה להפיץ בארצות ערב. המחשבה הצ-באית הסכולסטית, אשר מעולם לא נטשוה מג-היגי הכת הצבאית בגישתם לבעיות המדיניות, הכתיבה את שיטת ההלם התעמולתי הכרוך ברי-תוק חתרני שנקטו להשגת יעדיהם המדיניים. לאוצר כלי-הזין שנועדו לורו את כיבושיהם המ-דיניים נוספה מעתה "המהפכה", אך השימוש בזו כנשק-התקפה היה זר לקצינים והטיל בלבול במערכותיהם. ההרעשה התעמולתית והחתרנות לא נתיישבו עם הטענה, כי עוצם האידיאה המ-הפכנית יבשיל ויחשל, מתוך כורח הסטורי כביר, את האחדות הערבית בנוסח נאצרי. לפיכך יצא כי לפעמים, בייחוד בשעות של מבוכה ותבוסה, הוטעם צד המופת המהפכני המצרי, ואילו בשעות של התעורדות גדמה היה, כי סבלנות הקצינים פוקעת נוכח תעייתו חסרת הכיוון של "הכורח ההסטורי" בדרכי ערב. ברגעים כאלה נוטים היו לסייע ל"כורח" הנכבד למצוא את הדרך אל מט-רתם באמצעות שיטות התעמולה והחתרנות המורגלות בידיהם. חילופים פתאומיים מעין אלה אירעו, למשל, בעת חגיגות העשור להפכה, בסוף יולי 1962, כאשר, בצל הטילים ששיגר ואימיו המחודשים כלפי מדינת ישראל, ביקש נאצר לאסוף שוב את "החבל הצפוני" האובד אל חיקה הבטוח של קע"ם, בשיטות חתרנות ותעמולה מוגברות.

הגברת החתרנות המצרית מכאן ויאושם של הסורים מלזכות בהכרת מצרים בקיום הסורי העצמאי מכאן הביאו את הסורים לידי נסיון ליי-טול מן המצרים בכוח את מה שנלאו להשיגו בדרכי שכנוע ופיוס. לפי תביעת סוריה זומן מר-שב חירום של הליגה הערבית בשתורה שבלבנון,

מורכב מברית כוחות ימניים בעיקרם. לעומתם התייצבה אופוזיציה ניכרת של כוחות מרכזיים ושמאליים, בראשות ח'אלד אל-עזם, וכן קבוצה קטנה יותר של אנשי בעת' לשעבר נבוכים יותר מזולתם, שכן הם היו יוזמי האיחוד. הללו — כמנהיגות כשורה נפלגו לנאמני נאצר, שחנו לא סר בעיניהם, ולמי שנעשו יריביו המושבעים, אשר אהבתם נהפכה לשנאה. קבוצות קטנות יר-תר השלימו את התמונה. הצבא היה "מתקדם" יותר מן האסיפה. תהום היתה פעורה בין הממ-שלה הימנית והצבא בהשקפות חברתיות ובאר-ריינטציה מדינית חיצונית בשאלת ההתקרבות לעיראק, אך לא היו למעשה חילוקי דעות בענין מצרים. כך היתה הפיכת ה-28 במארס מלאכתם של אותם הקצינים שחוללו את הפיכת 28 בספ-טמבר 1961. הגורמים הפרו-נאצריים נמצאו בשולי הויכוח הזה בין הימין למרכז ולשמאל ובין הצבא לאזרחים. בהפוגה שנשתררה עקב הפיכת ה-28 במארס, וסירובם של כל הכוחות האזרחיים להקים ממשלה בחסד הצבא, נתעוררו הגורמים הפרו-נאצריים לפעולה. תחנת הרדיו בחלב זיהתה עצמה כתחנה ב"חבל הצפוני" של הקע"ם. היא נתפסה על ידי קצינים פרו-נאצ-ריים בשירות ובדימוס. במשך כמה שעות התנהל מאבק דראמטי על השלטון בסוריה בין חברות קצינים שונות. מרבית המאבק, האיומים ההדד-יים, גיוס הכוחות הצבאיים, הפניות לעזרת קע"ם, המשא-ומתן והכניעה, כל אלו נערכו על גלי האתר בין תחנות הרדיו השונות. אפיודתה זו חשפה את חולשת הגורם הפרו-נאצרי בסוריה, אשר בשעה שאינה כשרה וללא תמיכת מצרים שהופתעה ביקש לנצל גילוי חולשה ואי יציבות בשלטון כדי לכבושו. לקח ה-28 במארס היה נמ-רץ. נכון כי קע"ם לא יזמה את נסיון כיבוש השלטון בסורה בראשית אפריל 1962 וכי חלו-ציה בסוריה צעדו על דעת עצמם. לפיכך מותר להניח כי לימין נסיון-כשל זה לא הופעלה כל העוצמה החתרנית האפשרית. לעומת זאת, דוור-קא משום שנשתבש הקשר בין החלוץ הפרו-נאצ-רי בסוריה לבין ערפו במצרים, נחשף כוחו הא-מיתי הסגולי של החלוץ הזה.

אף על פי כן לא נשתחררה המדיניות הסו-רית מקורי העכביש שבהם הקיפה אותה הנא-צריות. על רקע המתוחות המתמדת בין המציאות הבלדנית לחזון האחדות דרוש היה לשליטי סור-יה מין הכשר מצד נאצר, השותף לשעבר. הוד-

נועדה לחסום את ההתנגדות המצרית הצפויה להתקרבות בין סוריה לעיראק.

הקושי במשאומתן עם נאצר נבע מן הברייתות של הבעתיים-העפלקים עם הגורמים הנאצריים בעיראק ובסוריה. ברייתות אלה נוצרו לצורך הפלת המשטרים הקודמים. אך לאחר השגת המטרה הזאת גברה מייד המתיחות בין השותפים. בהיותם כבולים על ידי עניין האחדות שבשמו פעלו לכאורה ועל ידי שותפיהם הנאצריים בשלטון ניתן לצד שכנגד לערער את מעמדם בהדרגה. במיוחד בלטה בעניין זה חולשתם של הסורים. הפגנות פרו-נאצריות בסוריה ותמרוני השרים הנאצריים בממשלה הכריחו את הסורים לשנות את מאזן השותפות הפנימית בשלטון לטובת הגורמים הפרו-נאצריים. דברים בוטים וגלויים נאמרו בעתונות הבעתיית-עפלקית הסורית מזה ובעתונות המצרית מזה. דברים אלה העידו על אמון הדדי לקוי ביותר בין שותפי האחדות המתקדמת. חד-משמעיה היה גם שילוחם בחזרה לקאהיר של גולים סורים פרו-מצריים ומי שהיו שרים בתקופת הקע"ם. אכן היה זה מעשה סר-טעם ביותר מצד נאצר לשגר לסוריה, עם הכרתו הצפויה בה, גם פלג-ממשלה בכוח.

ואולם גם ידי הצד השני היו כבולות. מתיחת החבל יתר על המידה היתה עלולה להציג את נאצר בעיני דעת הקהל הערבית כמכשיל את שיתוף האיחוד ולפתוח פתח לאיחוד סוריה עם עיראק, אשר מפניו חרדה מצרים הנאצרית לא פחות משחששה מצרים המלוכנית מפני המזימות ההאשמיות בשכבר הימים.

לאחר משאומתן ממושך, בכמה שלבים, הגיעו הצדדים למסמך מוסכם על דעת הכל. למסמך זה, המתאר את מבנה הפדרציה העתידה, הוקדמה הקדמה אידיאולוגית בורגון האופייני הכובש במהירות את המחשבה הלאומית הערבית ונוטל ממנה את מעט חיוניותה ועצמיותה. המלל הרב והפירוט היתר של מבנה המוסדות העתידיים לקום מכסה שתי סתירות שהן אחת. הראשונה נוגעת לשעורי הצנטראליזם וליחסים בין השליטון הפדראלי לשלטונות המקומיים, והאחרת נוגעת לריבונות העם ולעומתה המגמה לרתום את כל "הכוחות האיתודיים הסוציאליסטיים" ל"אמנה... איחודית" ול"לאחד את הפעילות המדינית", כדי "לפתח את המניעים המהפכניים של ההמונים", וכו' וכו'. המסמך היה פשרה, אך דעת הקהל הערבית ששה לעצם ההסכם מבלי לחטט

כדי לדון בפעילות הנאצרית המהווה "תוקפנות גלויה נגד הריבונות והכבוד של העם הסורי".

במושב שתורה הצליחה סוריה להציג את נאצר כחותרן שנכשל. משביקש הנספח הצבאי המצרי בביירות, שהיה אחראי לבסיס המודיעין המצרי הפעיל שבלבנון נגד סוריה, מקלט מדיני בדמשק, נתמוטטה החזית המצרית כליל ומשלחתה פרשה מן המושב. לכאורה נסתיים המושב בנצחון סורי מוחלט, אלא שעיקר מבוקשה לא ניתן לה. ביוכות שעל פני השטח הכריעו הסורים את המצריים, ואולם זו היתה רק בבואה למה שנתרחש בנשמתה החצוייה של סוריה, אשר דיבוק האחדות לא הרפה ממנה.

הנאצריים מצדם דבקו בפרצות שניבעו בקרב השלטון, אשר חוקי הבליה הסוריים חלו עליו. בראשית 1963 החלה מסתמנת הדרדרות מהירה. בינואר היה נסיון-נפל לחולל הפכה לפני המאבק לבחירות היעודות ליולי 1963, החריף בין "האחים המוסלמים" לבין הסוציאליסטים, אשר כאלה כן אלה ישבו בממשלת האלד אל-עום. במאבק זה נתנו "האחים המוסלמים" יד למתפרעים הנאצריים מטעמים טכסיסיים שלהם. בניגוד לכל ההלכות בדבר "הגל המהפכני הגורא מקאהיר" התיצבו הנאצריים בחזית אחת עם חוגים ריאקציוניים מובהקים מול סוציאליסטים. בהעדר הסדר בממשלה ובהתלקח היצרים המפלגתיים נאלצו להתפטר שלושה שרים סוציאליסטיים מזה ושני שרי "האחים המוסלמים" ושר החינוך הימני מזה. חילוקי הדעות בציבור לא פחתו על ידי כך ורק בסיס הממשלה הוצר. במצב זה מצאה ההפכה העיראקית את סוריה.

ההפכה העיראקית נוצרה מכוח התלכדות הפלג העפלקי של "הבעת" עם גורמים פרו-נאצריים. צירוף זה שימש מופת להפיכה הסורית שפרצה חודש ימים לאחר מכן. עיראק הודרזה לתוך מוך בהפכה הסורית ולהעמיד את כוחותיה לרשותה. הידידות היתה ספונטאנית והדדית. משלחת עיראקית ובה סגן ראש-הממשלה, שרי הפנים והחוץ, ראש המטה הכללי וקצינים בכירים הגיעה מיד לאחר ההפיכה לדמשק ונתקבלה בהתלהבות עצומה. סוף סוף ניתנה ההודמנות לצאת מן הבדידות, להצטרף אל מועדון "המשוחררות" המכובד, ו"להיפגש" — זה המונח החדש — עם הנאצריות מתוך עמדת כוח מקובצת יחד עם עיראק. היוזמה לקיום שיתוף איחוד עם מצרים

שבו עומדות מצרים ועיראק זו כנגד זו במאבק על סוריה. בצל התנועה הלאומית הערבית מתנחל מאבק היסטורי זה בנוסחאות אחדותיות. כך בעצם נוסדה הליגה הערבית לפני שמונה עשרה שנים וכך נכרתה אמנת הבטחון הקיבוצי בין מדינות ערב לפני שלוש עשרה שנים. הליגה הערבית וברית הבטחון הקיבוצי נועדו מבחינת מצרים למנוע אחדות הדוקה יותר בין ארצות ערב שבאסיה. מבחינת חזון האחדות הערבית ביקשו לשלם לו מס שפתיים, מבלי לפגוע בעצמאות ובריבונות של כל אחת מהן. דומה כי מטרת דומות הדריכו את שיחות האיחוד בקאהיר ומניעות את פעולת בעת' כיום. הפעם מדינות ערב שבאסיה הן הנוקטות יוזמה כדי להדוף איום מצרי.

מכל גלגוליו של רעיון האחדות במציאות המדינית הערבית עד כה מסתבר ניתוקן מן הצרכים הגשמיים של הערבים. בימים של התלכדות על-לאומית באירופה מכוחם של צרכים מעין אלה מרחף עניין האחדות הערבית בחלל ריק, ללא יכולת למצוא אחיזה של ממש. יסודו של חזון האחדות הערבית בנפש הערבית הוא בהתפרקות תה האיומה של החברה המסורתית, בעלת הערכים הקבועים והמסגרות החברתיות המוצקות, מבלי שתלווה בעלייתו של היחיד והאזרח החדש. חיפוש קדחתני אחר מסגרות מדיניות חדשות כתחליף יחידי ליצירתן של מסגרות ערכיות, שבאמצעותן יוכל הערבי המודרני להתייחס אל עצמו, אל זולתו ואל העולם, הוא סימנה המובחן של התרבות הערבית המודרנית. הערבים מחפשים קפנדריה שאינה קיימת ואת יום השבועי עלי בלי עמל ימי המעשה. אפשר שמשום כך כפסע בין ההצלחה בהקמת מסגרות מדיניות חדשות לבין תמוטתן המהירה.

בקרביו המשעממים למדי. הנוסחאות הדו-משמיות של המסמך הבינ-לאומי כובלות את ידי הצדדים הרבה פחות מתרועעות דעת-הקהל הערבית, שחשה בחתימתו את משק כנפי ההיסטוריה. ואולם מעשה-החושב שעשו מחברי המסמך כדי לאיץ וכאפס הוא לעומת זה הנדרש כדי להקים את האיחוד למעשה. ברית אנשי הבעת עם הגורמים הפרו-נאצרים, שנוצרה בעיראק ובסוריה לשם הפלת השלטון, החזיקה מעמד עד לשיחות האיחוד, אך משהוקם האיחוד נתמוטטה החזית כליל. המדיניות והתעמולה המצריות דיברו אל השותפים לפדראציה כאילו הם אמאמים מן המאה השתים-עשרה או שליטים ריאקציוניים המחזיקים בכסאותיהם בחסד האימפריאליזם. המחנה האחדותי בסוריה הוכה לרסיסים, כשבעת העפלקי, אבי האידיאולוגיה של האחדות המאוששת ביותר בעולם הערבי, נדחה צעד אחרי צעד לעמדות "בדלניות", הבאות לקיים את הייחוד הסורי. הנאצרות גילתה את פרצופה כשואפת לעצב עולם ערבי נכנע למצרים בנימוק האחדות הערבית המקודשת.

אופייני להתפרקות המוחלטת של המחנה האחדותי הוא מקרה ירדן. שגיאותיו של המלך הירדני שהתיר את הרצועה יותר מן הראוי מבחינתו, וגל האחדות הערבית שהציף את דעת הקהל ושם לאל את הניסוי הירדני בליברליזאציה, כמעט עלו למשטר במהיר קיומו. הוא החזיק מעמד בעיקר בזכות נאמנות הצבא, אך גם משום שמחנה יריביו נפלג לחלוטין. בירדן שוב אין יכולה לקום ברית מעין זו שסילקה את קאסם בעיראק ואת על-עזם בסוריה.

בהמולת הסימאיות החדשות ודמותם החדשה של המשטרים הערביים כמעט לא הורגש כי בעצם נשלם מעגל וכי שוב נתהווה המצב המסורתי

הארצות הערביות הקרויות "משוחררות"

מתכונת ההפכות בתימן, עיראק וסוריה

אשר גורן

הפכת צנעא להפכות בגדאד ודמשק נעוץ קודם כל בעובדה, כי מבחינת דרגת התפתחותה החברתית-כלכלית נתונה תימן בשלב פרימיטיבי הרבה יותר מסוריה, ואף מעיראק. לפי עניות ידיעתנו אין האוכלוסיה העירונית בתימן יותר מ-5% מכלל האוכלוסיה, והיתר רובם המכריע בני שבטים החיים בכפרים ובעיירות. לעומת זאת רב משקלה של האוכלוסיה העירונית בסוריה ובעיראק. עליה נשענים החיים הציבוריים הערביים וחלק גדול יש לה בקצונה הצבאית, שהיא למעשה המעמד השליט בסוריה ובעיראק (וכן במצרים). אמנם יש רבבות תימנים בני-תרבות בעיר עדי, באפריקה המזרחית, ואפילו באנגליה, אך עדיין לא ברור מה תהיה תרומתה של הגולה התימנית לפיתוח המטרופולין.

כארץ נחשלת, נידחת ומנותקת מן העולם, היא תה תימן תלושה במידה מכרעת מן הזרם הכללי בעולם הערבי, אם כי חלק מהשכבה הדקה של משכילים חילוניים, ביחוד מן העדה השאפעית הסונית, ביקש ישועתו בנאצריזם. משכילים תימנים פרו-נאצרים אלה ראו במצרים סמל ובשורה לקידמה ערבית ועידוד וחיווק תותלתם למיגור משטר האמאמות והחלפתו במשטר מתקדם ממנו.

בעיה מיוחדת לתימן הוא גם ההרכב העדתי בתוכה. כמחצית התושבים שייכים לפלגים שיעיים, ובעיקר לפלג המתון — הזיידים (אך יש גם כמה אלפים מהסוליימאניה והדאודיה שבאסמאעיליה), והיתר לאסכולה השאפעית של האסלאם הסוני. בעוד הזיידים רובם יושבי הרים עזים נפש ובהם שכבה גדולה — יש אומרים כמיליון — של "סיידים" (אצולה נמוכה, מעין ההידאלגוס בספרד או השלאכטה בפולין של ימי הביניים), הרי השאפעיים רובם יושבי המישור ואזורי חוף ים סוף וחלקם ניכר באוכלוסיה העירונית. בימי האמאמים היו השאפעיים שכבה נחותת-דרגה וגם היום אינם מסוגלים להתמודד בכוח עצמם עם הזיידים. אפשר שדווקא משום כך נמשכו השאפעיים ללאומנות פאן-ערבית מהסוג הנאצרי. עבד

התעמולה הנאצרית הציגה את ההפכות בתימן, בעיראק ובסוריה כמעין שיא של "הגאות המהפכנית" המציפה את העולם הערבי וכמעין פתח לתקופת הגאולה לערבים עלידי הגשמת רעיון האיחוד הערבי. אם לא תקום גם הפעם האחדות הערבית — כתב מצדו עתון הבעת' בסוריה ב-19 במארס 1963 — מות תמות האחדות לנצח.

ההפכות בתימן, בעיראק ובסוריה אמנם מבשרות שלב חדש בהתפתחותו הרת הזעזועים והתפוכות של העולם הערבי. אפשר להעריך הפכות אלו מצדדים שונים ואף לראותן באורות שונים. יתכן לראות בהן אות לסדרים חדשים שביאו לעקור מורשת העבר הרחוק (ביחוד תימן); ואפשר למצוא כאן תסיסה ותהפוכה על עיי המפולת של משטר שהוקם בידי הבריטים אחרי מלחמת-העולם הראשונה (ביחוד עיראק); ואפשר למצוא כאן תוספת עדות לכך, שמדינה ערבית המסוערת והשסועה מבפנים מחפשת שוב ושוב את פורקנה בערעור עצמאותה ובהתבטלותה בפני הזון של איחוד ערבי כולל.

האם צמחו שלוש ההפיכות על גזע אחד? מה משותף להן ומה מיוחדן זו מזו? המשטרים שקמו בעקבותיהן בתימן, בעיראק ובסוריה מכילים עצמם "משוחררים", ומתיחסים — יחד עם מצרים ועם אלז'יריה — למסגרת של "מדינות ערב המשוחררות". "שחרור" זה מה טיבו? ומה תפקידן של המעצמות בפרשת שחרור זו?

יש הבדל מהותי בין ההפכה בתימן לבין הפכות עיראק וסוריה, וזאת למרות ששלושתן הפכות צבאיות, מעשה חבורת קצינים מן הצבא הסדיר; ששלושתן זכו מיד לעידוד והבטחת תמיכה צבאית מצד מצרים; ששלושתן דוגלות בסיסמאות הקרובות לאלו הנאצריות בתחום הלאומנות הכלל-ערבית, "הסוציאליזם הערבי" ואי-הזדהות בין שני הגושים; ושלושתן זכו ליחס חיובי, במידה זו או אחרת, מצד ממשלת ארצות-הברית (בעוד שברית-המועצות, שהתיחסה בחיוב מאופק כלשהו להפכת צנעא אינה רואה כל טעם להתברך בהפכות בגדאד ודמשק). ההבדל בין

במפלגת הבעת' הפאן-ערבית הסוציאליסטית. גם בסוריה לא באה היזמה להפיכת מארס מקהיר, אם כי למן פירוק הקע"ם בספטמבר 1961 עשה נאצר כל אשר לאל ידו כדי למגר המשטר האנטי-מצרי בדמשק.

למה נקראו תימן, עיראק וסוריה שלאחר ההפיכות הנדונות בשם מדינות ערביות "משוחררות"? "שחרור" זה מה טיבו? אם לחופש מהשפעות נכריות הרי השכיחה תימן של האמאמים במשך דורות ארוכים לעמוד בפני השפעות מן החוץ. מבחינה זו היתה תימן "משוחררת" בימים שמצרים עדיין היתה משועבדת אף לפי השקפתו של עבד אנ-נאצר עצמו. וכלום היו עיראק של קאסם המנוח או סוריה שלאחר פירוק קע"ם פחות "משוחררות" ממצרים? (הסוביטים רואים דווקא בהפכות האחרונות בעיראק ובסוריה לא "שחרור", אלא אצבע אמריקנית ואילו את הבעת' הם רואים כמפלגה פאשיסטית). ואם הכוונה למשטר של ריפורמה חברתית, הרי אין למשטר החדיש בעיראק, למשל, יתרון על משטר קאסם שקדם לו. וכן, למשל, הירבה השר הסוציאליסטי "הבדל-לני" בסוריה, אמין אנ-נפורי, לעשות למען הריפורמה האגררית מן השלטון הקע"מי לפניו. על כרחך אתה למד שהמדובר ב"שחרור" ממש-טרים שאינם כשרים בעיני עבד אנ-נאצר ושאינם נוחים להגשמת מדיניותו הפאן-ערבית.

הצד השווה העיקרי בהפכות בגדאד ודמשק הוא חלקו של הפלג העפלקי של מפלגת הבעת' בשתיהן. אפילו עבד אנ-נאצר ניאות — לפחות בשלב הראשון לאחר ההפכות העיראקית והסורית ולפני שהיחסים בינו לבעת' העפלקי החלו להסתבך — לאמץ לעצמו סיסמאות הבעת' שהושמעו בבגדאד ב-8 בפברואר 1963 זו הפעם הראשונה מפי תופשי שלטון בארץ ערבית: "אחדות, חירות, סוציאליזם". עוד צד שווה הוא קלות הצלחתן של ההפכות בבגדאד ובדמשק — עדות על קליטות שרשיהם של המשטרים שסולקו. בתימן לעומת זאת, לא היה להפכה כל סיכוי להצליח בלי העזרה הצבאית הכבדה מצד מצרים. נקודת-שיתוף אחרת בהפכות עיראק וסוריה הוא מאבקן נגד הקומוניסטים המקומיים — דבר שהוא לרוב צונם של האמריקנים. דוקא משום שמפלגת הבעת' והמפלגות הקומוניסטיות הערביות הן היחידות בעולם הערבי הנשענות על יסודות אידיאולוגיים מגובשים פחות או יותר, כה עזה היריבות ביניהן. אך המלחמה בקומוניסטים בעיראק

אר-רחמן אל-ביידאני, משנהו המודח של עבדאללה אס-סלאל, היה שאפעי. הוא ניסה לשלוט בתימן בתמיכת המצרים. בתימן מביטים בני השבטים והכתות השיעיות בכוז גמור על הערבים שאינם קרובים להם ביחוס או בכת. לפנינו איפוא צירוף של שבטיות ועדתיות בעל צביון ביניימי מובהק. התימני הוא ראשית-כל בן לשבטו ולעד-תו וקשה לדבר על תודעה של לאום תימני במורגים מודרניים, או אף במושגים של ארצות ערב המתקדמות יותר. משטר האמאמות נשען על הגורם הדתי-עדתני-שבטי, ונראה שאילו היו באמת מניחים את תימן לנפשה היה חוזר וגובר אותו גורם והיה מכריע את הכף. יש רגלים להנחה כי אלמלא התערערו יחסי האמאם אחמד, אביו של אל-בדר, עם חלק מהשבטים — וזאת בגלל תעורר עירו ושרירות-לבו של האמאם המת — לא היה סיכוי הצלחה להפכה צבאית, שהרי הצבא התימני עודנו גורם נטול-ערך עד היום. מכאן יובן מדוע נשען משטר אס-סלאל במידה כה גדולה על העזרה הצבאית המצרית, ומדוע לא הספיקו מאבק של חצי שנה, מאמץ של עשרים וחמשה אלף חיילים מצריים ויותר, ציוד צבאי רוסי חדיש, ולחץ מדיני מתמיד של ארצות-הברית, להכריע סופית את שבטי תימן הקשוחים.

מה היה חלקו של עבד אנ-נאצר בשלוש ההפיכות? התעמולה הנאצרית, זו הגלויה וזו המוסווית ("קול האומה הערבית") קראה בפה מלא למיגור המשטרים הקודמים בתימן, בעיראק וביחוד בסוריה (כשם שעתה מתרכזת אותה תעמולה במאמץ לערער שלטונם של בית-המלוכה הסעודי ושל חוסיין מלך ירדן). בקשר נגד האימאם היו מעורבים גורמים שנתמכו על-ידי עבד אנ-נאצר, ומהם גולים בקהיר כגון ד"ר עבד אר-רחמן אל-ביידאני, שמונה מיד לאחר פרוץ ההפיכה בצנעא למשנהו של ראש משטר ההפכה ונשלח ממצרים לתימן (אמנם, אל-ביידאני סולק בינתיים על-ידי המצרים, אך זאת לאחר שהשניא עצמו מאוד בתימן ובכך הגביר שם את השנאה לשולחיו המצרים). יש להדגיש כי העזרה הצבאית ממצרים החלה להגיע לתימן ימים ספורים לאחר פרוץ ההפכה, והרי ענינים כאלה מחייבים תכנון והכנה מוקדמים. גם בעיראק ובסוריה היו למצרים קשרים חתרניים, ומשעלו הממשלות המהפכניות לשלטון שותפו בהן חסידי המצרים וסוכניהם — בעיראק פחות ובסוריה יותר. אולם היזמה המעשית להפיכה בעיראק באה מצד הפלג של מישל עפלק

רוב העיראקים (מלבד שכבת משכילים דקה, כגון העיליתות של הבעת' או הקומוניסטים) מסור-עפים לסונים, שיעים, כורדים, וכן יש בעיראק עדות גדולות של תורכמנים ופרסים וכת יוצאת-דופן של יזידים. איום ממשי מאיימת על עיראק מבפנים בעיקר הבעיה הכורדית. בימי קאסם הצליחו הכורדים, שהם עד 20 אחוז מן האוכלוס-יה, להולל מרד צבאי ולהחזיק מעמד למעלה משנה וחצי. אמצעי התגמול האכזריים של קאסם לא הצליחו לשבור את הכורדים, ובסופו של דבר קירבה המלחמה הכורדית את קצו של קאסם עצמו.

עתה ניכר כי אל-ברזאני, מנהיג הכורדים, גמר אומר שלא להסתפק בפחות מאבטונומיה כורדית בעיראק, כגרעין למדינה כורדית בעתיד יותר רחוק, שתשמש מעין "בית לאומי" לכורדים בכ-לל — גם לאלה שבפרס, תורכיה וסוריה.

למראית עין אין בעית יחסי השיעים והסונים בעיראק נראית חריפה, אך אין דבר זה מפחית מטיבה כחומר נפץ. השיעים, שהם כמחצית הי-אוכלוסיה הערבית בעיראק, רואים עצמם מקופי-חיים על-ידי הסונים ויש בלבם שפע מרירות כבושה. מרירות זו אף הוליכה רבים מהם למחנה הקומוניסטי.

ההפיכות שפרצו בשלוש ארצות ערביות תוך זמן קצר מלמדות אותנו באיזו מהירות עשויים מצבים במזרח הערבי להתהפך ולהשתנות. תהפוך כות אלו הן פרי אי-היציבות והתסיסה המשו-תפות לכולן בתוספת נתוני היסוד המיוחדים לכל אחת מהן. הפיכות עיראק וסוריה מעידות כי גור-רלן של מדינות אלו נתון, בעיקרו של דבר, בידי חבורות קטנות של קציני צבא פעלתנים המסור-גלים לנצל שעות-כושר של התפוררות והתנוונות השלטון בארצותיהם, אך לפי שעה אין סמוכין לסברה שקצינים אלה מסוגלים להקים משטרים בעלי יציבות כלשהי.

מבחינת סיכויי האחדות הערבית ניתן לומר כי ככל שתהא הפדראציה גמישה ורופפת יותר, כן יגברו סיכויי קיומה. דבר זה מחייב התחשבות הדדית ויחסי-גומלין של שיוון-ערך מצד כל השור-תפים. יחסי הכוחות בעולם הערבי אינם מאפי-שרים השתלטות יעילה של גורם אחד על כל השאר. אך היתכן שיתוף מתוך כיבוד-גומלין במסגרת פדראטיבית שעבד אנ-נאצר בראשה? התחשבות הדדית ומדיניותו של רודן נראים כ-דבר והיפוכו.

עזה ואכורית היתה לאין ערוך מהמלחמה בקומו-ניסטים בסוריה, דבר המוסבר הן על ידי יתרון חשיבותם של הקומוניסטים העיראקים לעומת חבריהם בסוריה והן על-ידי אפיים האלים יותר של העיראקים, שכבר בא על ביטויו במעשי-שפטים המוניים שונים.

שונה היתה הפכת דמשק מזו של בגדאד במידה יתרה של אילתור שניכרה בה. מכמה בחינות לא היתה אלא אשליחה של זו. הבשילוה יזמתו-החתי-רנית של הבעת' העפלקי לאחר עלייתו לשלטון בעיראק והאווירה הכללית בעקבות הצלחת ההפי-כה העיראקית ובעקבות ירח-הדבש בין הפיכה זו ובין עבד אנ-נאצר. אוריה זו השמיטה את הקרקע מתחת רגלי משטרם המעורער של הנשיא נאום אל-קודסי, ראש הממשלה ח'אלד אל-עזום ומפקד הצבא זהר אד-דין, בהתמוטט הקואליציה של ח'אלד אל-עזום שהוקמה בספטמבר 1962 מתוך ליכוד מפליא של כל הגורמים האנטי-נאצריים בסוריה. ההפכה האחרונה בסוריה היא איפוא פרי קוניונקטורה במדינה הרת תהפוכות. בבגדאד, לעומת זאת, הוכנה ההפכה על-ידי ה-מתרת העפלקית, שהיתה מחתרת מגובשת ומחו-שלת, מתוך תכנון מדוקדק. ואכן ידעה לתפוס בבגדאד את רסן השלטון ביתר יעילות מחבריה ועמיתה בדמשק. העפלקים בעיראק הראו כושר עמידה גדול יותר בפני קאהיר וגרוריה המקומיים משהראתה השלוחה הסורית של המפלגה. המזכיר הכללי הבין-ארצי של הפלג העפלקי הוא מישל עפלק הסורי הנוצרי, וצלאח אל-ביטאר, שעלה לראשות הממשלה בסוריה בעקבות הפכת דמשק, הוא מצד הותק האיש השני במפלגה אחרי עפלק. אולם עפלק אינו איש מעשה וכוחו בסמכותו ה-מוסרית בתוך מפלגתו שארגונה מהפכני מחתרת-תי. ביטאר לא נתגלה כאיש חזק. לעומת זאת יש לעפלקים בעיראק איש חזק בדמות עלי צאלח אס-סעדי, סגן ראש ממשלת עיראק והמזכיר הכללי של הבעת' העיראקי, ששמו לא נודע עד הפיכת 8 בפברואר בבגדאד. מבחינת המנהיגות יש איפוא יתרון ברור לבעת' בעיראק.

עוד צד שונה בין שתי ההפכות נעוץ בשוני היסודי בין שתי המדינות. בעיראק היסוד הער-בי-המוסלמי-הסוני הוא אמנם הגורם העיקרי בשלטון — כמו בסוריה — אולם מעמדו של יסוד זה בעיראק מובטח הרבה פחות מאשר בסוריה, שכן בעיראק אין עם אחד. בתודעתם

מפולטבה ועד ציון

יצחק בן-צבי

צאפים ומהאידיאולוגיה של המוסקאליים (בני מוסקבה) גם יחד.

תקוות אלו לא נשמעו בחוץ. בגימנסיה אסור היה לדבר אוקראינית ואף השם "אוקראינה" היה פסול, ובמקומו קראו לארץ ההיא בשם "רוסיה הקטנה" והעם היושב בה נקרא "מאלורוסים" — "רוסים קטנים". גם דברי דפוס באוקראינית היו פסולים, בבל יראו, גם תיאטרון אוקראיני לא הורשה, וספרות אוקראינית שהובאה מגליציה נחשבה לבלתי-חוקית, והמחזיק אותה היה צפוי לעונש חמור, כדין הקורא בספרות "בלתי ליגא-לית". בתקופה יותר מאוחרת, כשהתחילו מנשבות רוחות חדשות, התירה הממשלה להקים מצבה לקוטלרבסקי בפולטבה, וגם ספר שיריו של טא-ראס שבצ'נקו "קובזאר" הותר בקהל.

במקום אחר תארתי את העיר השקטה הזאת, בלי תעשייה ובלי פרולטריון — איך הופיעו בה גולי הצאר שהוגלו אליה למלא את חובת-גלותם, ואיך עורר ריכוז כוחות אינטליגנטיים מסוג זה תסיסה בקרב הנוער הלומד, היהודי והרוסי-אוקראיני כאחד. מעט-מעט נוסדו חוגים בלתי-ליגאליים — חוג של ס"ד¹ ושל ס"ר², חוג אוקראיני-מהפכני, חוג אנרכיסטי וכיו"ב. הנוער הלומד — ובראש וראשונה תלמידי בתי-הספר הממשלתיים — וביחוד בני המעמד הבינוני היהודי, נגד-רו אחרי האידיאות החדשות, ונתרמו בעגלת ה-מהפכה הרוסית למפלגותיה.

ב.

אם חסרה בפולטבה שבמאה הי"ט הסביבה היהודית המגובשת של מרכזי התחום ועיירותיה, אם חסרו כאן ההוי של ההמון היהודי בכרכים הגדולים, החסידות הווהלינית, האדיקות הפולגנית, הלמדנות והתורה הליטאית, לא חסר בכל זאת הרגש הטבעי של היהודי הפשוט, אשר חגגו ה-אלהים בחוש בריא, בלב ער ובהכרת ערכו האנושי. ההרגשות הללו מצאו להן מזון בסביבה ה-מסורתית ובחינוך הילדים אצל חלק מהמשפחות המשכילות בעיר.

עוד בימי ילדותי נודמן לי לשמוע ספורים על

נולדתי בפולטבה, עיר פלך באוקראינה הרו-סית, אולם אבי והורי אמי — מוצאם מליטא, מ-פלך וילנה; משם העלו אתם את המסורת המש-פחתית היהודית הליטאית.

הורי בקשו להכניסני לגימנסיה ה"קלאסית" הממשלתית בעיר מגורינו, אך לא קל היה ליהו-דים להגיע למטרה זו במשטר רוסיה הצארית. שנים עברו עלי בהכנות; מדי שנה בשנה התיצב-תי לבחינות בחזקת "חיצוני" (אכסטרוך), עד שזכי-תי להתקבל למחלקה החמישית. לפני כן למדתי כמה שנים במוסדות חינוך פרטיים, החל ב"חדר" יהודי רגיל, וכלה בחדר "מתוקן", הוא בית-ספר פרטי חילוני למחצה ומתקדם לעומת ה"חדר", וגם בימי ההכנות לגימנסיה לא עזבתי את לימודי העבריים. לאחר שנכנסתי לגימנסיה הוספתי לע-סוק בהם בכוחותי העצמיים, מחוץ לכתלי בית-הספר; בתקופה הזאת נעוצה ראשית חינוכי ה-ציוני.

פולטבה — קריה שקטה, טבולה בירק גנים וחורשות, רוחצת במי וורסקלה, ההולכים לאט ונופלים לנהר דניפר הגדול — עיר זו משמשת מרכז למחוז חקלאי עשיר בקרקע פוריה. האכרים אשר בסביבה אוקראינים הם, ואוקראינית היא שפת דיבורם, אולם בני המעמדות הבינוניים וה-עליונים בעיר דיברו והגו רוסית ונכנעו לתרבו-תה של האומה השלטת בממלכה. בקרב ההמונים עוד היתה חיה מסורת ההטמאנים, ובבוגדן חמל-ניצקי ראו גבור לאומי, אולם בעיר שרר פולחן פטר הגדול, שלזכרו הוקמו מצבות ברונזה בשני קצותיה, והקבר השווידי הענקי ציין את נצחונו על השווידיים. שמו של מאזאפא (שמרד בפטר) היה נרדף לאיש גס, אכזר ובוגד (בודאי היתה בזה משום חנופה לשליטים). ושמו של קוצ'ובי-המלשין — היה מרומם ונערץ. אולם בקרב העם עוד הבהבה גחלת של תקוה לשחרור מעול הקא-

אנו מביאים בזה מן הכרך הראשון לכתבי יצחק בן-צבי (שיצאו בהוצאת "מצפה") את המאמר "מפולטבה עד ציון", המקנה מושג יפה ממחצבתו הגשמית והרוחנית של הנשיא המנוח, שדמותו תיזכר לדורות כצירוף יקר-המציאות של תלמיד-חכם באהלו, פרנס-ציבור אחראי שלא היה כמותו לטיפוח אחרות האומה, ואיש אוהב-הבריות ועניו באמת.

¹ סוציאליזמוקרטטים.

² סוציאליסטים-ריבולוציונרים.

היתה כולה מצנורות המפלגות הנ"ל. באידיה בכלל לא קראנו כמעט, ושום ספרות מפלגתית פרוליטרית לא באה לידינו בשפה זו. בני הנוער שנגררו אחר המהפכה — היתה לפנייהם הברירה לבחור להם באחת המפלגות המהפכניות הרו" סיות הקיימות ולהצטרף אליה. ואמנם חלק גדול מהנוער נגרר בלי היסוסים אחרי המפלגות הרוסיות: כאן ראה דרך לגאולת ארץ מגוריו ולתיקונו של העולם כולו. כשאני לעצמי התעניינתי כמו אחרים בבעיות העיוניות והמעשיות של תיקון עולם. אך תמיד הרגשתי שהמפלגות הרוסיות מסיחות את דעתן, בכוונה ובביטול, משאלת קיומו של העם היהודי, מעברו ומדהווה שלו גם יחד. ראיתי כי רבים מבני הנוער היהודי, חברי הנגריים אחרי המפלגות — מתכחשים לעמם ולעצמם. לפעמים באה התכחשות זו בחשבון ובהכרה, אך על הרוב — מבלי דעת ומחוסר הרגשה והבנה. היה זה מחזה מעליב ומחפיר של בריחה אל המחנה החזק, מבחינת ההתכחשות לא ראיתי הבדל בין הצעירים המתנכרים לעמם והמסתגלים למשטר הצארי, לכנסייה ולסביבה הפרבוסלבית, השלטת בגימנסיה ומחוצה לה, בכדי למצוא חן בעיני מנהלי בית-הספר הממשלתי ובעלי השררה במדינה, ובין אלה המתנכרים ומתבטלים כדי למצוא חן בעיני חבריהם הריבוזי לוציונרים הרוסים. אין ביניהם אלא זה שהללו מבקשים לקנות חסד המעמד התקיף היום והללו מתרפקים על המעמד שיעלה לגדולה מחר; דרך אחת להם — התכחשות, בגידה כלפי פנים והתבטלות ונחיתות כלפי חוץ; ודרך זו עוררה בלבי מעוררי רגשי בוז והתקוממות.

הערכה זו היא שהיתה בודאי הגורם המכריע בחיי הגורם שהביאני לחפש צנור חדש, בו יתמוג החיוב שבתנועה הלאומית עם החיוב שבתנועה הסוציאליסטית, ורעיון השחרור הלאומי, קבוץ גלויות ושיבת-ציון, ילך יד ביד עם רעיון שחרור האנושיות מכבלי-המשטר, העומד על ערש צות ועל ניצול רכושני.

ד.

בהיותי תלמיד בגימנסיה ריכזתי קצת חברים ויחד איגדנו חוגים בקרב הנוער ללימוד דברי ימי ישראל, סוציולוגיה, מצבו הכלכלי של עמנו, ולהשתלמות בשפה העברית. בו בזמן יסדתי חוג פועלים — שוליות דבי נגר, רפד, כורך, קצת פקידים — אחד הניצנים הראשונים של תנועת

ארץ-ישראל החדשה, המתחילה להבנות, והספורים האלה כאילו באו להשלים את ספורי כתבי הקודש ואגדות התלמוד, שלמדתי ב"חדר". התנ"ך והאגדה, יוסיפון וחברותיו של יעב"ץ, היו כ"ש לשלת אחת. הספורים העממיים וספורי-התורה ששמעתי מפי אמי המנוחה (קריינה ז"ל) — אם גם נאמרו ברוסית — יחד עם ספורי מעשיות עממיות אחרות ששמעתי בעודי ילד רך — נחרתו בזכרוני לכל ימי; לאחר שנים, בשב אבא מביקורו בארץ (ב-1891) ובספרו לנו, הילדים, על כל מראה עיניו ומשמע אזניו, על חורבות ירושלים ועל המושבות החדשות, על פאר הכרמל והדר השרון — לא היו הדברים הללו חדשים ומתמיהים בעינינו, אלא — המשך האגדה הנרקמת, הכתובה והמסורה בעל-פה, הידועה מכבר והקרובה ללב.

הקשר החי בין עירי ובין ארץ-ישראל התחיל מראשית הישוב החדש. אחדים מבני פולטבה נמנו על ה"בילויים" הראשונים, שמותיהם של אליהו סברדלוב ואחותו (גדרה), שמעונוביץ, ועוד, נודעו לי בפולטבה הרבה שנים לפני שזכיתי לעלות ראשונה לארץ ולהכיר את הבילויים הראשונים פנים אל פנים. כן נודע לי שמו של המנוח שליט, פולטבאי, שנעשה לאכר מופתי בראשון-לציון וקנה לו שם כאחד המומחים הגדולים בנטיעות. לא פחות מחלוצי העבודה השפיעה על לב הנוער עלייתם — בתקופה יותר מאוחרת — של המורים שפעלו בתוכנו, ומפיהם קיבלנו תורה וידיעה על היהדות ועל דברי ימיה. אס-תפק בהזכרת שמותיהם של חמשה מהם: המורה מרדכי קרישבסקי-אורחי ות. ל. זוטא, שהורה בעירנו לפני עלייתו לארץ; המנוח סום ז"ל שהיה כאן בארץ מורה בכפר הבילויים הראשון, בגדרה, ר' אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ וי. יחיאל. ה"מורים הללו עשו גדולות בהשפעתם על הילדים חניכיהם בימי פעולתם בפולטבה, ובעוזבם את העיר לא נמצאו אחרים למלא את מקומם. אולם עצם עלייתם לארץ בגופם ובמשפחותיהם השארה אחריהם רושם לא ימחה בקרב כל הישוב היהודי בעירנו בכלל ובבני הנוער בפרט.

ג.

מפלגות פרוליטריות יהודיות לא היו בפולטבה, מפני העדר צבור פועלים יהודי. על ה"בונד" שמענו שמועה מרחוק ובקרבתנו לא נראו פפניו. היו גרעיני מפלגות רוסיות, כאמור: אוקראינים, סוציאלי-דמוקרטים, סוציאלי-רבולוציונרים וכדומה. העתונות הבלתי-ליגאלית שהגיעה אלינו

תרגילים חשאיים מחוץ לעיר, בחורשת המגור שמדרום לעיר ובמורד הנהר וורסקלה. כאן היינו עורכים טיולים ארוכים בסירות שכורות מבני האכרים, השולים דגים במימיו. וקשרים קשרנו עם עמיתינו בערים הגדולות הסמוכות, ביחוד עם יהודי יקטרינוסלב, שעזרו לנו להצטייד בכלי הגנה.

ה.

הנבואות נתקיימו: אחרי קשינוב היו פרעות בהומל ועוד בקצת מקומות, אולם לפולטבה לא הגיעה הרעה — רק מקרים קלי ערך קרו בה. אולם בעיר הורגש הדבר שהיהודים מתכוננים, ואם תפרוצנה פרעות — יעמדו על נפשם. בינתיים התרחשה מלחמת יפן (1904), התחיל הגיוס ה־צבאי, ידי הממשלה היו מלאות עבודה, והיא דחתה לזמן־מה את תכנית הפרעות.

באותה שנה החלטתי לנסוע לארץ, ואני בן י"ח, תלמיד המחלקה השביעית של הגימנסיה. מיד התחלתי לצבור כסף. מצאתי לי שעורים — ב־שעות הפניות מלימודי הכינות תלמידים לבחי־נות בגימנסיה, והדרכתי תלמידי הגימנסיה ה־מפגרים בלימודיהם. קבלתי 25—30 קופיקות ל־שעה, ובמשך ימי החורף צברתי לי כמאה רובל, סכום שנראה לי מספיק לגמרי לטיול של שלשה חדשים בארץ.

בקיץ ה'תרס"ד, עם גמר שנת הלימודים ועם עברי למחלקה השמינית, השגתי לי רשיון מה־ממשלה לנסוע לימי החופש לחוץ־לארץ. נפרדתי מהורי, ונסעתי ברכבת לאודיסה, וכאן עליתי ל־אניה רוסי, המהלכת בחופי הים התיכון.

קשה לתאר את הרגשת האושר שתקפה עלי ברגע שהג'אנדארמים עזבו את הספינה וזו זזה ממקומה. הבטנו על החוף המתרחק. על ידי עמד אדם צעיר לימים וזמום לו בקול ובניגון את הפסוק השני של "שיר השירים": הימים היו ימי גיוס למלחמה ושכני עמד לצאת מחר למזרח ה־רחוק, ועכשיו, משהצליח להמלט, נפרד בשירה זו מ"ארץ המולדת". מלבדו היו שם עוד שנים שלשה מ"פליטי יפן", ובקושטא נצטרפו אלינו קצת צעירים שנסעו לארץ, בהם אשר אוסט־רובסקי, אחד החברים הותיקים (המתמיד בעבור דתו עד היום), שברח בשעתו דרך גבול רומניה ובולגריה, ובקושטא עלה על אניתנו. באותה האניה נסעה גם הגב' סופיה זבניגורודסקאיה, אחת הציוניות הנלהבות, ואתה כשבעה ילדים מיתומי קשינוב, שליוותה אותם ל"קריית ספר" של בל־קינד.

הפועלים הציונית, גרעין שצמח והיה בזמן קרוב לסניף פועלי־ציון בפולטבה.

אחר היוסד החוגים הללו (3—1902), אשר טרם היה להם אופי מפלגתי, הגיעו אלינו שמועות ו־ידיעות על קיומם של חוגים מסוג דומה — ציו־ניים ופועליים כאחד — במקומות שונים ברוסיה ובפולין: ביחוד שמענו על קיום חוגים כאלה ב־אודיסה, בקיוב וביקטרינוסלב הסמוכות, ומיד כאנו אתם בדברים. אולם הקשרים היו רפויים מאד: אחת לשלושה או לששה חדשים תגונב אלינו פרוקלמציה (כרוז) מאודיסה או מיקטרי־נוסלב, ואחת לשנה יודמן מי מבני עירנו לשם ויביא לנו דרישת־שלום בעל־פה וישמיענו דב־רים בחוג מצומצם. רק בתחילת שנת 1903, אחרי הפוגרום של קשינוב, התחזקו הקשרים בינינו ובין הערים הסמוכות, הודות לסידור ההגנה ה־יהודית.

זכרתי את הפוגרום של קשינוב, בפסח, ב־שנת ה'תרס"ג (1903), לנו היתה זו לא רק הפתעה, אלא גם אזהרה. את גל הפוגרומים של שנות השמונים לא ידעתי, אולם המאורעות היו שמו־רים בספרות ובזכרון הדור הקודם, ומפי אמא שמעתי אודותיהם כמה פעמים. עפ"י שכל ונסיון ועפ"י מנהגי המדינה, היה קרוב הדבר כי זוהי רק התחלה, ופוגרומים חדשים נכונים לנו. זכר־רני מסבת־נוער אחת באותה תקופה, שבה קרא לפנינו אורח מאודיסה, שנזדמן לפולטבה, את שירי הזעם של ביאליק בתרגום רוסי. התרגום היה בכתב־יד, כמדומני של ז'בוטינסקי, ואנו הפיצונו אותו בהעתקות הקטגורפיות. אין לשער את הרושם שעשו שירי ביאליק על הנוער היהודי. די. אז נולדה ההחלטה בדבר ההגנה — לא נתן שישחטונו ככבשים, בלי התנגדות. התחלנו ב־הכנה נמרצה. הקבוצה הבלתי־רשמית של פועלי־ציון היתה המנהלת והמסדרת. הנוער הבלתי־מאוגד נענה לקריאתנו, וגם ה"מפלגתיים" הנג־רים אחרי זרם ההתבוללות — גם הם לא יכלו לעמוד מנגד והלכו לפי שעה אחרינו. הסוציאלי־דימוקרטים עזרו לנו ב"השפעה" על פועלי הרכבת (נוצרים, כמוכן) — הוא המקום המיועד לפורענויות, ושגשים סד"ים יצאו לשם הטפה בקרבם. לא סמכנו ביותר על השפעת "כוח הדי־בור" והתחלנו להכין נשק וכלים — סכינים ו־מוטות, וכמו־כן כלי־יריה, על הרוב אקדחים קטנים, חסרי ערך צבאי, מובן, שכל הכלים וה־מחסנים היו שמורים בידי קבוצתנו, כי לה היתה ההגנה לא מקרה חולף, אלא מצב מתמיד. התחילו

ו.

היה רק ביום; מי שהלך שמה אחר שקיעת ה-
 כמה היה מתחייב בנפשו...
 בפגישה זו נודע לי שמר זוטא מתכוון לערוך
 טיול לגליל בימי החופש הקרובים, ונדברתי
 אתו — להצטרף אליו בטיול זה. בינתיים החלטתי
 לרדת למושבות יהודה ולבקר בירושלים.
 קמתי השכם בבוקר, לפני עלות השחר, ויצאתי
 ברגל. בלי דעת מלה בשפה הערבית ובלי מורה
 ומלוה שמתי פעמי לדרך ירושלים. לעולם לא
 אשכח את דרכי הראשונה הזאת בארץ אבות.
 יחידי יצאתי מתוך השוקים הישנים של יפו
 העתיקה, שעדיין היתה אחוזה בחבלי שינה. רק
 פעמוני גמלים נשמעו פה ושם בינות לפרדסים,
 וערבים בודדים הביטו בתמהון על הבחור ה-
 "פראנגי" המהלך לבדו בדרך. עברתי על פני
 "מקוה" ולא ידעתי לאן לנטות בכדי להגיע ל-
 "ראשון". בקושי לאין שיעור השגתי הוראות מפי
 ערבים עוברי-אורח ומצאתי את הדרך, כי הכביש
 ל"ראשון" טרם היה קיים, וגם השם "ראשון" לא
 היה ידוע לבני ישמעאל, אלא "עיון קרא".

ז.

ראשון לציון שלפני שלשים שנה הופיעה לעיני
 כסמל ארץ-ישראל, כארץ-ישראל ממש. כל חי-
 צוניותו של "הכפר היהודי" עם בית-הכנסת ה-
 גדול באמצע, הכרמים וחורשת התמרים — פרד-
 סים טרם נראו בזמן ההוא — היקב הגדול "השני
 בעולם", כמו שאמרו אז, ילדי ישראל הרוכבים
 על חמורים ומשוחחים עברית, בית-ספר עברי,
 "שלטונות יהודיים" — כל זה עשה עלי רושם
 כביר כל ימחה.

אולם כנגד הצדדים החיוביים הללו צפו גם
 צללים מרובים: הפועלים והנוטרים בכרמים —
 כולם ערבים, המשרתים והמשרתות בביתם, ה-
 אומנות המטפלות בתינוקות — כולם מבני צרא-
 פנד ובית-דגון, והשפה הערבית נשמעה בכל פנות
 המושבה הרבה יותר מהעברית. שומרי השדות
 היו, כמובן, ערבים, ובני האפנדים מיפו הרגישו
 את עצמם כבעלי בתים במושבה. סופר לי כי זמן
 קצר לפני בקורי קרה מקרה רצח באמצע המו-
 שבה: אחד מפרחתי האפנדים היפואים, שבא ב-
 ריבה עם אחד האכרים, המית אותו בראש המו-
 שבה, ולאחר זה ברח ברכיבה ויעלם, באין עוצר.
 מפי אכרי נס-ציונה שמעתי גם על דבר תנועת
 פועלים שהיתה קיימת סמוך לזמן ביקורי — זו
 היתה ה"הסתדרות הישנה", כמו שקראו לה אחר-
 כך, שהעמידה לה למטרה השתלמות חבריה והע-

הנסיעה לארץ באניות הרוסיות ארכה 12 יום,
 והיא דרך קושטא, הדרדנלים, איזמיר, אלכסנד-
 ריטה, קפריסין, בירות, יפו. בקושטא הכרתי ל-
 ראשונה את המנוח יצחק גופך, שהיה אז תלמיד
 באוניברסיטה התורכית, במחלקת המשפטים, אדם
 יקר וציר ציוני נאמן בשער העליון, אם כי לא
 הוכתר בכתר רשמי כמורשה או כמנהל משרד.
 "קירלאניג" (בתורכית: סנונית) — כך היה חותם
 המנוח על הקוריספונדנציות המענינות שלו, וכ-
 שמו כן היה — הסנונית הציונית הראשונה ב-
 קושטא. התנועה הציונית עוד לא העריכה את
 שירותו הנעלה ששרת י. גופך את הציונות ב-
 תורכיה. הוא היה הציוני הראשון שחדר לעמקי
 החיים של המזרח הקרוב ושאל מלוא חפניו מההוי
 ומהתרבות המזרחית, והורה דרך לכוחות הצעיר-
 רים הבאים אחריו מארץ-ישראל וגם מחו"ל. בזמן
 שהנוער היהודי נהר למאותיו ולא לפיו לחו"ל,
 לשמוע לקח מפי הפרופיסורים של מערב אירופה,
 בכדי לבצר להם עמדה כלכלית בטוחה, ובין אלה
 היו גם ציונים טובים, נמצא האיש היחיד הזה,
 שאחרי רכשו לו השכלה עליונה ברוסיה לא עשה
 אותה קרדום לחפור בה, כי אם חזר לשבת על
 ספסל תלמידים בארץ זרה ומוזרה וללמוד בשפה
 אשר לא ידע הוא ואבותיו. באהבתו את ציון
 ובדעתו שקושטא התורכית היא הקובעת גורל
 מולדתנו — זנח את ידידיו ואת הקריירה שלו
 ויבחר ב"דאר אלפנון" העותומני מכל היכלי ה-
 השכלה שבאירופה.

י. גופך היה המורה דרך שלי בקושטא, ולא
 ידעתי אז, והוא לא ידע, שבעוד שמונה שנים
 אשוב לקושטא ללמוד תורה באותו "מעין המד-
 עים" (האוניברסיטה) אשר אליו סלל לנו את
 הדרך הראשונה. אך הפעם ביקרתי ביקור ארעי
 ב"מעון האושר" ("דר סעאדת" — כך נקראה ה-
 עיר בלשון המליצה), ללמדך מה גדולה מידת
 האושר של תושביה, אשר זכו להסתופף בקברת
 מעון ה"פאדישאה", אשר משם נפתח לי פתח כ-
 חודה של מחט אל המזרח המקסים.

כמו פנוראמה חיה עברו לעיני מראות "קרן
 הזהב", הבוספור והדרדנלים, איזמיר, איי האי-
 גיאים וחופי ה"ים הלבן" (הים התיכון), האי
 קיפרוס היוני ובירות, נמל סוריה.

לבסוף הגענו ליפו. משירדתי מיד הלכתי לחפש
 את מכירי, המורה ח. ל. זוטא. הוא גר בקצה
 העיר, בנוה-צדק אשר בסוף נוה-שלום, מקום
 שהיה אז כמעט מחוץ לישוב. להגיע אליו אפשר

מכונס במידה מרובה בעיר העתיקה, ומהשכונות החיצוניות אני זוכר את נחלת שבועה ומאה שע"רים; רחובות הבוכרים ומחנה יהודה היו שכונות מבודדות ורחוקות מן הישוב. זכרון משה טרם נבנתה, בית ספר למל התנוסס בין הסלעים, בודד במועדיו. "השקפה" — עתונו של בני-יהודה — היה יוצא פעם בשבוע, ולעומתו עתון החרדים "החב"צלת", שבועי גם הוא. באותו קיץ החל בני-יהודה להוציא הוספה לעתונו, ואף זו פעם בשבוע (נוסף על השבועון הרגיל), ואת ההוספה הזאת מסר לרשות אגודת צעירי ירושלים, רובם ספרדים ו-מקצתם אשכנזים מבני הישוב הישן. נודמנתי עם בני הנוער הללו מילידי ירושלים. מצאתי בהם שאיפה לתחית הלשון ולקצת השכלה, אולם שום ענין לבעיות חברתיות, שכבר צפו בקרב היהדות העולמית בארצות המערב, שום דרך לפעולה עצמית לא ראיתי. אלה היו תלמידיו של בני-יהודה, שבכל גדולתו ומסירותו להחייאת לשוננו ולהקנייתה לעמנו היה רחוק מכל השאלות הסוציאליות, ו-כמוהו כתלמידיו: רבי לא שנה — חייא מנין?

ממעלים חדשים יכול אני לציין, מלבד ה"השקפה" ובית-ספר "עזרא" ו"חכי"ח", את "בית הספרים הלאומי" או "בית הספרים של חנוביץ", כמו שנהגו לומר אז. בו היו מתכנסים בחורי ישיבה, שוחרי השכלה, וקוראים עתון מחו"ל או מעיינים בספר. העברית נשמעה אך מעט ברחובות ירושלים. בעיקר השתמשו בה הספרדים במשאומתן עם האשכנזים, ובמקצת שוחחו בה חניכי בתי-הספר. מספרם של אלה שנהגו את הדיבור העברי בתוך משפחתם היה באותה שעה פחות מעשרה בכל הארץ, ובכלל זה גם המושבות.

ה.

בקרתי את סביבות ירושלים, את הר הזיתים, את קבר רחל ואת בריכות שלמה, את חברון ואת קבר שמואל הנביא, ולבסוף נפרדתי מעיר הקודש וחזרתי בדיליז'נס ליפו, ומשם נסעתי עם זוטא, דרך פתח-תקוה וקלקיליה, לזכרון. כאן לנו במלון גראף, ולמחרתו הגענו לחיפה. בחיפה הקטנה מצאנו קומץ משפחות ספרדיות ואשכנזים בודדים, רובם "מספרדים" וחובשי תרבושים. עלי-תי על ראש הכרמל ובקרתי את מערת אליהו; מראה הנוף עשה עלי רושם כביר — לעולם לא אשכחנו.

מחיפה נסענו בדיליז'נס לנצרת, מקום מושב פקידות היק"א. העמק היה שמם ועזוב, וכאן

מדתם על הקרקע, אולם, כפי שהוגד לי, התפורו רוב חבריה לכל עבר, לאחר השינויים שהוכנסו על ידי יק"א: מהם עברו הצירה ומהם נסעו לחו"ל, ורק חלק קטן התנחל בנס-ציונה ובמקומות אחרים. אחד או שנים מאלה שפגשתי או נשארתי והיו לאכזריים זעירים. גם ביקב עבדו מספר פועלים; אך מלבד אלה לא נראו כמעט פני פועל יהודי בכל המושבה (על היחידים העולים, שבאו מקרוב עוד אדבר).

אולם הרושם הקשה ביותר עשתה עלי העובדה, שרוב האכזריים ששוחחתי אתם התאכזבו מהציונות ונגררו אחרי הטריטוריאליזם האוגנדי. ימי בקוויז חלו בשנה שלאחר קונגרס אוגנדה, כשמיטב ה-ציונים ברוסיה נלחמו בכל כוחותיהם עם הלי-קבידציה האוגנדית. הייתי בטוח מראש שבארץ-ישראל אמצא הסבר ציוני איתן וממנו אשאב כוח ומרץ למלחמה בטריטוריאליזם, והנה — פהי נפש: החלוצים האלה, נושאי ההתישבות בציון, הם דוקא נתפסו למינות. הלך-רוח אכזרי ראשון ורחובות שהתיאשו מציון ונשאו את עיניהם אל מעבר לים, פקח את עיני לראות — אז עמדתי קצת על תכונות המתישבים מהדור הראשון.

מראשון לציון הלכתי ברגל לואדי חנין (נס-ציונה) ולרחובות, לעקרון ולחפירות גזר, לגדרה ולבאר טוביה, והימים ימי שרב, סוף תמוז. אז תקפה עלי קדחת ונפלתי למשכב. זו היתה הכרתי הראשונה עם הקדחת הארצישראלית. ימים אחדים התגוללתי בחום גבוה בראשון-לציון, עד שהזכרתי בפקודת הרופא, להחליף את האויר. עליתי לירושלים.

כאן המקום להזכיר שבמושבות יהודה כבר נראו הסנוניות הראשונות של העליה השלישית. בכרמי ראשון נודמנתי עם שני האחים ישראל ואליעזר שוחט מגרודנא, ושניהם עלו לארץ במטרה ובהכרה חלוצית, אם כי השם "חלוצ" עוד לא היה מקובל אז. אחד מהם עזב את משרתו ועבד דתו והשני את ספסל לימודיו ויחליפו את העטים באתים ובכלי שמירה.

בהודמנות אחרת פגשתי קבוצה שלמה של עולי הומל, שבאו אחרי הפוגרום ימי ההגנה. מצאתים בעבודתם, בבנין החאן של סג'רה, אשר הניחו את יסודותיו. על הקבוצה הזאת נמנו יחזקאל חנקין ז"ל והחברה חיה שרה; הם היו באותה שעה בפתח-תקוה.

עשרה ימים ביליתי בירושלים, ראיתי את הכותל המערבי ואת הר הבית, את מערות הכהנים וקברי המלכים והנביאים. עדיין היה הישוב הישן

שוב נישאתי שנים-עשר יום על פני גלי הים באניה רוסית, ההולכת צפונה. אולם רעיונותי והזיותי נשאוני חזרה אל "חופי התכלת" של ארץ המולדת, אשר עזבתי אחרי.

ביקורי בארץ היה צעד מכריע בחיי. אם היתה שאלת "ארץ ישראל" או "טריטוריה" קודם לכן, לי כמו לרוב חברי, סעיף בתכנית העיונית, אמנם סעיף עיקרי, אולם רק אחד הסעיפים בתוך השאר, והם: שאלת "הגלות", "הלשון", המלחמה הפוליטית, המטריאליזם ההיסטורי נגד האידיאליזם וכו', הרי עתה נעשה לי סעיף זה למושכל ראשון, ליסוד היסודות, שעליו ורק עליו יקום כל הבנין הציוני-הסוציאליסטי (או פועל-ציוני כמו שאמרנו אז) ובלעדיו אין כל ערך לשום סעיף אחר, קטן וגדול, חשוב או טפל, ציוני או סוציאליסטי, אשר בתכניתנו.

אחרי שובי היו לי שיחות אחדות עם חברים, וגם הרציתי על רשמי בחוג יותר רחב. אולם החבר אשר גילה ענין יתר ואשר העמיק שאלה ודרישה, היה דב בורוכוב. באותה שעה עמד בורוכוב על פרשת דרכים, בין הציונות ובין המפלגה הסוציאלי-דימוקראטית. שיחותי אתו היו ב-סוף חודש אלול תרס"ד. דברנו על עלית נוער לשם עבודה ברוח הדברים שנאמרו על הר תבור. יתכן ששיחותינו אלו הכריעו את הכף בנפשו של בורוכוב והביאוהו לידי החלטה להקדיש את עצמו לעבודת ציון. מכל מקום, זמן קצר אחרי זה בא בדברים עם אוסישקין באודיסה, ויצא לנסי-עת תעמולתו הגדולה (בחורף שנת התרס"ה), אשר בה נלחם את מלחמת הציונות עם ההתבוללות "הפרוליטרית" והסוציאלי-דימוקרטית, ויעש אלפי נפשות לציונות בקרב הנוער הסוציאליסטי במר-חבי אוקראינה, ליטא ופולין.

באותה שעה הופיעו שני מאמריו המקוריים, הפותחים תקופה חדשה בציונות הסוציאליסטית: "המומנטים המעמדיים בשאלה הלאומית" ו"לשא-לת ציון וטריטוריה" — שניהם נדפסו ב"יבריס" קאי ז'יון" (רוסית).

שמעתי בפעם הראשונה את שמו של יהושע חנקין, האיש אשר ניסה לגאול את העמק ולא עלתה בידו. רק את ממונו הפסיד. וזה שהיה קל להגשים אז במעט התאמצות ובכסף לא רב בערך עלה אחר כך בהון עצום. לא אחת ולא שתיים שלמנו מחיר יקר בעד קוצר ראיתנו.

במושבות הגליל התחתון ביקרתי את סג'רה, מסחה, יבנאל ומלחמיה. נהרת בזכרוני בקורי במסחה (היא כפר תבור). פה נפגשתי עם שני מורים צעירים, האחד הוא יוסף ויתקין המנוח והשני א. קומרוב (בן-אכר מנס-ציונה). עלינו יחד לראש הר-תבור, ובמשך הטויל שוחחנו על שאלת השאלות, על הישוב ועל עתידו המוטל בגורל. והגורל הוא לא בידי תורכיה והשולטן, אף לא בידי הקונגרס הציוני, כי אם — בידי העם עצמו. רק התעוררותם של הכוחות הצעירים ועלייתם לארץ בהמוניהם יביאו זרם כוחות חדשים, אשר יהיו את המושבות ואת הערים בעבודתם. זוהי הדרך היחידה ואין אחרת. כך יתוקן המצב בציונות ויושם קץ לליקבידציה הטריטוריאליסטית. יסודות הדברים הוכרזו מקרוב על-ידי אוסיש-קין.

טבריה היתה הנקודה האחרונה שיכולנו להגיע אליה בעגלה. אל הגליל העליון אין להגיע אלא ברכיבה. שכרנו איפוא סוסים ופרדות ורכבנו עליהם לאורך כל החוף המערבי של הכנרת עד להרי צפת. במשעול שבין ההרים עלינו לראש הפסגה, אשר צפת בנויה עליה.

טויל-רכיבה זה בין סלעי המגור של הר כנען, ומשם לעין-זיתים שעדיין עמדה על תלה, ושוב לראש-פנה במורד, ומשם למשמר הירדן, למי-מרום וליסוד-המעלה, לכל סביבת עמק-עיון ומטולה החדשה — פתח לפני אופקים רחבים ו-היקנה לי מושגים חדשים על הארץ ועל עתידה. חזרתי לטבריה, ומשם בעגלה — לחיפה וליפן. כאן מצאתי מכתבים מן הבית, מרוסיה. הזמן הקצר עבר, ימי-החופש תמו — עלי לשוב לעבור דתי וללימודי בארץ נכריה.

בין מדע לתרבות

י. רוברט אופנהיימר

עם הציקלוטרון שלו; אבל כמעט שאין ספק בכך, כי הרבה דברים שאינם משמשים כיום נושא למחקר פורה, ייעשו כן לימים. דומני כי בתחום עיבודנו כיום נמצא אך חלק מועט מן השטח שיהיה כמובן מאליו לגבי המדעים בעוד מאה שנה. דעתי נתונה לגידול המהיר להפליא ב"שלוחות רבות של הביולוגיה ולעובדה, הרת-גורל אך לא נטולת-תקוה, שהאדם הוא חלק מן הטבע וניתן גם ניתן לחקירה.

תמורה גדולה זו מעולם הנע לאט, סטאטי כמ"עט, אל העולם שבו אנו חיים, סיבתה היא האופי המצטבר, התקיפות והניתנות של מה שלמדנו על העולם הגשמי. אמת היא שדבר זה משתנה ב"עברנו לתחומים אחרים של הנסיון. שהוא אמת בקנה-מידה של מיליארד שנות אור; ואפשר אין הוא אמת גם בקנה-מידה של חלק המאה מיליארד מסנטימטר; אך הדבר הוא אמת ויציב במקום שהוכח בו, הוא קבוע ועומד. וכך כל דבר המתגלה ומצטרף לדברים שהיו ידועים קודם לכן, מעשיר אותם, ואין צריך לחזור ולגלותו. אופי מצטבר זה, לאיך-השיב, של לימוד הדברים הוא סימנו המובהק של המדע.

פירושו של דבר, שבתולדות האדם מחוללים המדעים שינויים, שאין להעבירם מן העולם ב"משאלת-שפתיים ואף בורוע. אביא שתי דוגמאות שונות זו מזו. הרבה מדברים על הצורך להיפטר מפפצות אטום. דיבור זה קרוב ללבי; אלא ש"חלילה לנו להשלות את עצמנו. העולם לא יהיה עוד כשהיה, יהא מה שיהא גורלן של פפצות האטום, כי הידיעה כיצד לעשותן אין לבטלה בהשבעה. היא קיימת, וכל ההסדרים שלנו לחיינו בתקופה חדשה, מן הדין שיביאו בחשבון את מציאותן בפועל ובכוח בכל עת, ואת העובדה ש"אין אדם יכול לשנות זאת. דוגמה אחרת: לעולם לא נוכל עוד להשלות את עצמנו בדבר מרכזיותו וחשיבותו של משכננו הטבעי — עכשיו שאנו יודעים משהו על מקומו של כדור-הארץ במערכת השמש, שאנו יודעים כי יש מאות מיליארדי שמשות בגאלאקסה שלנו, וכי יש מאות מיליארדי גאלקסות בטווח ראייתם של הטלסקופים הגדולים בעולמנו. שוב לא נעמיד את ערך חיי-האדם על טיבו המיוחד בחלל ובזמן של מקום זה שבו קרה מקרנו לחיות.

אנו חיים בעולם בלתי רגיל העומד בסימן תמורות גדולות, לאיך-השיב, המתרחשות בימי חלדו של אדם יחיד. חיים אנו בתקופה שבה ידיעתנו והבנתנו את העולם הגשמי גדלות ומתעמקת בשיעור שלא היה כדוגמתו; והיא תקופה שבה שימוש ידיעה זו לצרכי האדם ותקותיו הוא בעיה חדשה, המוארת אך-מעט מכוח עברנו.

ואכן בחברות המסורתיות, היה זה תמיד ראש-תפקידה של התרבות לקיים את הדברים כשהם יציבים, שלווים, ובלתי-משתנים. היה זה תפקידה של המסורת למוג תקופה אחת בתקופה אחרת, מאורע במאורע, ואפילו שנה בחברתה. היה זה מתפקידה של התרבות להראות ולהורות משמעות, על-ידי הדגשת התווים הקבועים או הנשנים בחיי-אנוש, אשר בימים קלים מאלה דובר בהם כאמיתות נצחיות.

אם נאמין לאנתרופולוגים, הרי תפקידם ה"עיקרי של הפולחן, של הדת, ושל התרבות, ב"חברות הפרימיטיביות, הוא לאמתו של דבר, לעכב כל תמורה כמעט. עליהם לספק לאורגאניזם החברתי מה שהחיים מספקים, בדרך מופ"לאה כל-כך, ליצורים החיים, מעין הומיאוסטאזיס, היכולת לעמוד בעינו, ולהגיב אך מעט מן המעט על העויות והתמורות שבעולם הסובב.

כיום יש לתרבות ולמסורת תכלית אינטלקטואלית וחברתית שונה ע"ד-מאוד. תפקידן העיקרי של המסורות הערות והחיוניות ביותר כיום הוא דוקא להמציא לידינו את הכלים לשם תמורה מהירה. רבים הדברים המצטרפים יחד לחולל תמורה זו בחיי-אנוש; אך אולי הנוקב שבהם הוא המדע עצמו. אוקק למילה זו בהיקפה הרחב ביותר, כשכוונתי למדעי הטבע, למדעים ההיסטוריים, ולכל אותם הנושאים שבהם יכולים בני-האדם לדון זה עם זה באורח אובייקטיבי. לא אחזור כל הזמן על ההבחנה שבין מדע כמאמץ לחקור את העולם ולהבינו, מצד אחד, ובין המדע, בשימושו בטכנולוגיה, כמאמץ לעשות דבר של תועלת ב"דעת שנקנתה בדרך זו. אבל זהירות-מה נדרשת כאן, שהרי בקראנו לתקופה זו בשם תקופת ה"מדע, נתפסים אנו לפשטנות יתירה בכמה פנים. בדברנו על מדע כיום, קרוב לוודאי שנחשוב על הביולוג עם המיקרוסקופ שלו או על הפיסיקאי

אין זו מן השאלות הקלות להשיב עליהן, מדוע באה המהפכה המדעית דוקא בשעה שבאה. תחילתה, כפי שמודים כל ההיסטוריונים החשובים, בימי הביניים המאוחרים וברינסאנס המוקדם, ובואה לאט לאט. שום תרבות גדולה לא היתה פטורה מתהייה והרהור, מעיון ומחשבה. לדעת את "סיבות הדברים" הוא דבר שבני-אדם כבדי-ראש חפצו בו תמיד, חיפוש שחברות רציניות קיימתו תמיד. כוח הממציא לא נעדר משום תרבות גדולה. בהעלותנו על דעתנו את תרבותה של יוון, ושל התקופות ההלניסטית והרומאית, שבאו אחריה, מתמיהנו הדבר במיוחד שאותה מהפכה מדעית לא נתחוללה כבר אז. היונים גילו דבר מה שבלעדיו לא היה עולמנו מה שהנו כיום; אמות-מידה של חומרה, רעיון ההוכחה, רעיון ההכרח הלוגי, הרעיון שדבר אחד מחייב את הדבר האחר. מבלי כל זאת המדע כמעט שהוא בגדר הנמנע, שכן, אם אין לך מבנה מוצק לכי אורה של גרירה והכרח, הרי משמצאת כי דבר מה הוא לא כצפוי, הרי אין בידך שום דרך לגלות מה שורש הרעה; אין לך דרך לתקן או למצוא את הטעות. אבל הרי זה דבר שהיה ביד היוונים בתקופה מוקדמת מאוד של ההיסטוריה שלהם. הם היו תאבי-דעת ובעלי-המצאה; אמנם הם לא ערכו נסיונות בממדים של זמננו, אבל נסיינו הרבה; הם עמדו בדרגה גבוהה מאוד של יכולת טכנית וטכנולוגית גם יחד — דבר שעמדנו עליו אך זמן מועט בלבד. היה בידם לבנות מכשירים מורכבים ועדינים מאד; ואמנם בנו, אף שלא הרבו לכתוב על כך. אפשר שהיוונים לא עשו את המהפכה המדעית משום איזה פגם בקומוני-קאציה. הם היו חברה קטנה, ואפשר שלא היו די אנשים שהיו מעורבים בכך.

בעניינים שבהיסטוריה, אין אנו יכולים לנקוב סיבה אחת ויחידה, דוקא משום שהמאורע הוא יחיד ומיוחד; אין בידך לבדוק למעשה אם אמת שיערת. קרוב לשער שנדרש דבר-מה אשר לא היה מצוי בתרבות הסינית, שהיה נעדר בתכלית מן התרבות ההודית, ואף נעדר מן הציויליזאציה היונית-רומית. נדרש רעיון של קידמה, לאו דוקא במובן המצומצם של הבנה משופרת, כי רעיון זה היה ברשות היוונים. נדרש רעיון של קידמה, שיש בה יותר מן הזיקה למצב המין האנושי, רעיון המובע היטב במחצית השניה של הדיכור-טומיה הנוצרית הידועה — אמונה ומעשים טור-בים; ההכרח שהטבת תנאי האדם, שיפור היחס

כל אלה שינויים שאין להשיב; באופי מצטבר זה יש משום מופת לדבר שהוא, במובנים אחרים, מוקשה הרבה יותר; רעיון הקידמה האנושית. אין איש יכול לפקפק כי במדע כיוון הגידול הוא הקידמה. דבר זה נכון הוא הן לגבי ידיעת העובד-דות, הבנת העולם הגשמי, והן לגבי הכרת ה-יומנה, הטכנולוגיה, "כיצד עושים". כשבא אדם ומזיק דבר זה למצב האנושי, וטוען שאין דומה התקדמותנו המוסרית לגודל התקדמותנו בתחום האבטומציה, המכונות המחשבות, וחקר החלל, הרי טועה הוא טעות גמורה בנוגע להבדל בין שני סוגי הקידמה. אין כוונתי שהתקדמות מוסרית מן הנמנעות היא; אבל אין היא, בשום מובן, אבטור-מטית. נסיגה מוסרית, כפי שראינו בתקופתנו, אפשרית היא לא פחות. נסיגה מדעית אינה עולה בקנה אחד עם העיסוק המתמיד במדע.

אמת, כמובן, ואנו משתבחים באמת זו, שהמדע הוא בין-לאומי במידה גדולה, שהוא אחד (בחי-לוקי הדגשה קלים) בופן, בצרפת, בארצות-הברית וברוסיה. אבל התרבות אינה בין-לאומית; ואכן הנני אחד מאלה המקווים כי במובן-מה לעולם לא תהא כך; כי חותם העבר שלנו, שהוא שונה בנסיבות שונות ובעמים שונים, יהא ניכר תמיד ולא יאבד בתוך אחידות גמורה.

איני מחזיק בדעה שהמדע והתרבות הם חז-פפים, שאין הם אלא דבר אחד בשינוי שם; ואיני מחזיק בדעה, כי המדע הוא דבר מועיל, אך במהותו של דבר, ללא זיקה לתרבות. סבורני כי אנו חיים בתקופה שאין לה כמעט אחות ב-היסטוריה, כי יש בעיות מעשיות של המוסדות האנושיים, התיישנותם ואי-התאמתם, בעיות של רוח ומחשבה, שאם אינן קשות משהיו, הרי ש-נות הן וקשות הן. להלן אדון בתוים אחדים של המדעים, המוסיפים על קושי זה, ואולי יעלה בידי למצות כאן את מהותן. הריהם כרוכים ב-שאלה מדוע חלה המהפכה המדעית דוקא בתקופה שבה חלה; בצמיחה האופיינית למדעים; במבנה הפנימי האופייני שלהם; ביחס שבין תגלית ב-מדע לבין הרעיונות האנושיים הכלליים בעניינים שאין להם זיקה למדע דוקא; ובשאלת האופי היצירי והפתוח של המדע, אינסופיותו; ובשאלה באיזה כיוון ראוי לנו ללכת כדי להביא משמעיות וסדר בחיי הרוח שלנו, שהוא הדבר הראוי לעשור-תו לציבור של אינטלקטואלים, אמנים, פילוסופים, מורים, מדענים ומדינאים, כדי לסייע בחיי-דוש ערכיו ומוסדותיו של העולם הזה; עולם שהוא טוען חידוש אם חפצי-חיים אנו.

הוא הגידול, לא רק של המדעים עצמם, אלא גם של הכלכלה, של הטכנולוגיה, של המוסדות ה-אנושיים; אי אפשר לאדם שיפתח את העיתון היומי, ולא יראה את התוצאות.

אפשר למדוד את הגידול המדעי בכמה וכמה דרכים, אך חשוב שלא לערבב תחומים. מעלתו של איש-מדע יחיד אינה משתנה הרבה ברבות הימים. ידיעתו וכוחו משתנים, אך לא איכותו הגבוהה המשווה לו גדולה. אין אנו מיחלים מאיש שיהיה גדול מקפּלר או מניוטון, כשם שאיננו דורשים מאיש לעלות על סופוקלס, או כשם שאיננו מבקשים דוקטרינה שתהא טובה מזו של האבנגליון על-פי מתי. ואולם יתכן למדוד דברים, ודבר זה אף נעשה. אפשר למנות כמה אנשים עוסקים בשאלות מדעיות, אפשר לתת את הדעת על מספר הדברים המתפרסמים.

שני קניי-מידה אלה מורים על הכפלת הדעת המדעית מדי עשר שנים. קאזימיר חישוב ומצא כי אם יוסיף הירחון "פזיקל רביו" לגדול באותה מהירות שגדל בין השנים 1945 ו-1960, יעלה במשקל על משקל כדור הארץ תוך המאה הבאה. בתוך חמש-עשרה שנה גדלה כמות התקצירים הכימיים פי ארבעה. השינויים בביוֹלוגיה אף מהירים מזו. כיום אם אנו מדברים על אנשי-מדע ומתכוונים בזה לאנשים שהקדישו חייהם לקניית דעת חדשה ויישומה, הרי 93 אחוזים מהם עודם בחיים. גידול זה המהיר להפליא, המתמיד זה שתי מאות תמימות, משמעה, כמובן, ששום אדם לא למד בילדותו אלא פירור זעיר ממה שהוא צריך לדעת בבגרותו.

דבר אחר הוא שאדם עלול לטעון כי כל דבר חדש הופך את מה שנודע קודם לחסר עניין, שי-אפשר לאדם לשכוח באותה מהירות שהוא לומד. דבר זה מקצתו אמת; כל אימת שצומחת הבנה חדשה בקנה-מידה גדול, יסוד חדש וגדול של סדר, תיאוריה חדשה, או חוק-טבע חדש, הרי הרבה דברים שצריך היה לזכרם אחד לאחד נע-שים קשורים זה בזה, ובמידת-מה, נעשים מוס-ברים ופשוטים. אך עם כל זאת אי-אפשר לנו לשכוח מה שהיה קודם לכן, כי פשר דברים המת-גלים ב-1962 מסתבר מתוך דברים שנתגלו ב-1955 או ב-1950 או קודם לכן.

ועוד דבר: אם נתבונן לעתידו של דבר הנכפל מדי עשר שנים, הרי בהכרח שהדבר יגיע אל קצו באחד הימים, ממש כשם שה"פזיקל רביו" אי אפשר שיעלה במשקלו על משקל כדור הארץ. אנו יודעים כי נגיע לידי רוויה, ואפשר ברמה

בין אדם לחברו, יש בהם משום משמעות; שכולנו ערבים בכך, וזה בזה. סבורני כי בין המאות השלוש-עשרה והחמש-עשרה, בעת שהכרה יסודית זו של מצב האדם, שנוספה על שאר צדדיה הארציים של הדת, גברה והעשירה מתוך הגילוי המחודש של אנשי המדע, הפילוסופים והמתמטי-טיקאים של העולם העתיק, אז, סבור אני, היתה תחילתה של התקופה המדעית. עד המאה השבע עשרה כבר היו אנשים רבים שקודים על שיפור הדעת או "הדעת להועיל", כפי שהיו נוהגים לומר אז, וכך נוצרו חברות חדשות מסוגן של החברה המלכותית (הבריטית) והאקדמיה הצרפתית, ש-בהן יכלו אנשים לדבר איש עם רעהו ולהיות שוחרים את האמת המדעית מתוך אותה גישה, שאי אפשר בלעדיה, של עבודה משותפת, של קשרי גומלין, של תיקון איש את שגיאות רעהו והערצת איש את כשרון רעהו, כשהם יוצרים בכך, לראשונה, ציבורים מדעים אמיתיים.

זמן-מה לפני ניוטון, כתב הובס:

"המדעים כוח מועט הם, כי אין הם בולטים לעין, ועל כן אין מכירים בהם. אף אין המדע מצוי אלא במתי מספר, ואף בהם לגבי דברים מועטים בלבד. שהרי זה טבעו של מדע, שרק מי שקנה לו מעמד בתחומו מסוגל להבין את הכוח הצפון בו. אומנויות של תועלת ציבורית, כבניית ביצורים, התקנת אילי-ברזל וכלי מלחמה אחרים, כוח הן; כי תרומה נכבדה בהן להגנה ולנצחון".

המאה הבאה אחריה היא שקבעה את המדע בהקשר של האחוה, או אפילו ברית-אחים כלל-עולמית. היא עודדה השקפה פוליטית שהיתה דוגלת בשוויון, נוחה לבריות, פלוראליסטית, ליר-בראלית — כל שהמילה "דמוקראטי" משמשת לו כיום בדין וכשורה. התוצאה היא שהעולם המדעי של היום הוא גם עולם גדול מאד; עולם פתוח, שלא כל איש ואיש עושה בו הכל; שלא כל אחד משמש בו איש מדע או ראש ממשלה, אך עולם כזה הוא שבו אנו נלחמים בעוז כנגד כל נעילת-דלת שרירותית בפני בני-אדם לכל עבודה או דיון או אחריות אשר כשרונותיהם ומאוייהם הולמים אותם. העולה מכך הוא, שנוכח הבעיות החדשות שצמחו מתוך התוצאות המעשיות של הטכנולוגיה, ומכוח המסקנות האינטלקטואליות הגדולות של המדע עצמו, אנו עומדים בתוך עולם בן שניים או שלושה מיליארדים נפשות, חברת-ענק, אשר המוסדות האנושיים לא נתכנו בשבילה מעולם. אנו עומדים בפני עולם שאפיו

הביתה וחוזרים על הכל מחדש. בזה הדרך נעשה המדע יציב ואיתן.

כיצד איפוא נעשה הדבר? כשהוא חוקר חלקים שונים של הטבע, מסתייע האדם במכשירים שונים, חוקר עצמים שונים, ומגיע מתוך כך להסתעפות של מה שהיה פעם בגדר שיחת הבריות, שכל הישר. כל ענף מצמיח מכשירים חדשים, רעיונות חדשים, מילים ההולמות תיאור חלק מסויים זה של העולם הגשמי. מבנה דמוי-אילן זה, הצומח כולו מן הגזע המשותף של הנסיון הראשוני המשותף לבני-האדם, יש לו ענפים שאינם כרוכים עוד באותה שאלה, אף לא באותן מילים ובאותן שיטות. אחדותו של המדע, חוץ מן העובדה שכולו בעל שורש משותף בחיי-יום-יום של האדם, אינה אחדות שבהספק חלק אחד משנהו; אף לא זו שבמציאת זהות בין חלק אחד למשנהו, בין גנטיקה וטופולוגיה, למשל — שתי דוגמאות מופרכות שיש מקצת קשר ביניהן.

האחדות מורכבת משני דברים: ראשית ובמידה יותר ויותר מדהימה, מסקניות והעדר סתירה. הגה כי כן, יכולים אנו לדון בחיים במונחים של תכלית, הסתגלות ותפקיד, אך לא מצאנו ביצורים חיים שום הערמה על חוקי הפיסיקה והכימיה. מצאנו, ואני מקוה שנמצא גם בעתיד, מסקניות כוללת, ואף מצאנו בין מקצועות שונים, ואפילו יהיו רחוקים זה מזה כטופולוגיה וגנטיקה, לפעמים זיקת גומלין חריפה. הרי הם זורעים אור זה על זה: יש להם דבר זה עם זה; לעיתים קרובות המאורעות המדעיים הגדולים ביותר הם כששתי תגליות שונות שנעשו בעולמות שונים נמצאות בעלות שיתוף מרובה כל-כך, עד שהן נעשות דוגמאות לתגלית גדולה עוד יותר.

התמונה אינה תמונת מערכת סדורה של עובדות, אשר בה כל אחת משתלשלת מעובדה יסודית יותר. דומה היא יותר לגוף חי; מין עץ הנוהג שלא כדרכם של אילנות שענפיו עתים מתחברים וסופם מתפרדים מעשה רשת גדולה.

הדעת ההולכת ומתרבה בדרך מיוחדת במינה זו היא בהכרח ומטבע ברייתה, מפורטת וממוקצצות ביותר. דעת זו שונה היא לפיסיקאי, לאסטרונום, למיקרוביולוג, למתמטיקאי, אך יש קשרים, אפילו בפיסיקה, שבה אנו מתאמצים בכל כוחנו להחזיק-יחד את החלקים השונים של המקצוע לבל יתרחקו זה מזה (באופן שאדם אחד ידע דבר אחד ואחר ידע דבר אחר, ולא ידברו איש עם רעהו), אין הדבר עולה בידינו במידה שלמה, למרות התשוקה העזה לאחדות. מסורות המדע

גבוהה הרבה יותר מזו של היום; יבוא יום ש-קצב הגידול של המדע לא יהיה עוד כדי הכפלת כמות הידיעה מדי עשר שנים; אבל הכמות המתוספת לידיעה תהיה או גדולה הרבה יותר מזו של היום. שהרי קצב גידול זה אומר כי כשם שאיש-המקצוע חייב בחיים של לימוד מתמיד, אם ברצונו להישאר בעל-מקצוע, כן נוכל אולי למצוא כאן מפתח להתנהגותו של האינטלקטואל בענייניו הוא, ובענייני חבריו בשטחים אחרים. למעשה תהיה ביד אדם הבחירה: אם להמשיך וללמוד בתוך תחומו דברים על בוריים באופן שידע מה שראוי לדעת בתחום זה. ידיעתו תהיה חלקית מאוד לגבי המדע כולו, אך מושלמת בתחומו שלו. לעומת זה יכול הוא, אם ירצה, לדעת הרבה, באופן כללי, שטחי, מן המתרחש במדע, אך בלי שליטה של ממש ובלי התעמקות. אך יש להדגיש כי ערכיהם התרבותיים של חיי המדע נתונים כולם בתפיסה המפורטת, הקרובה; כאן טכניקות חדשות, לקח חדש, הכרעות של ממש, האכזבות הגדולות, התגליות הגדולות.

כל המדעים צומחים מתוך השכל הישר, מתוך תמיהה, התבוננות והגות. מתחיל אתה בעידון התבוננותך ודבריך, ובחיפוש ובהמרצה של דברים הלאה במקצת ממה שהם נקרים בחיי יום-יום. בחידוש זה מצויות הפתעות; אדם מתקן את אורח מחשבתו על הדברים כדי ליישב את ההפתעות; לימים נעשה אורח המחשבה הקודם מסורבל ובלתי מתאים כל-כך, שאנו נוכחים עד מהרה בנחיצותו של שינוי ממש, וכך אנו נותנים צורה חדשה למחשבתנו על חלק זה מן הטבע.

אגב כל זאת, לומד אדם להביע מה שעשה, מה שמצא, ולצפות בסבלנות לאחרים כדי להיכח אם גילו אותם דברים עצמם, ולצמצם, כדי מידה מבוטלת, את היסוד הגדול והחינוכי של ריבוי משמעות בדיבור האנושי. אנו חיים מתוך שאנו מרובי פנים, מתוך שאיננו מיישבים דברים כיון שאינם צריכים ישוב, מתוך שאנו מרמזים על יותר מדבר אחד בעת ובעונה אחת, משום שמציאותם-יחד בדעתנו עלולה להיות מקור של יופי. אך כשאנו מדברים על מדע אפשר לנו להמשיך בריבוי משמעות כחפצנו עד שנגיע אל לביבו של העניין. אוראו אנו מספרים לעמיתנו בדיוק מה עשינו, במונחים המובנים לו משום שנתחנך להבינם, ואנו מספרים לו מה מצאנו וכיצד עשינו זאת. אם אין הוא מבין, אנו הולכים לבקר ומוסייעים לו; ואם עדיין אינו מבין, אנו חוזרים

ראייתם את מקומם בחיים, על דעותיהם ואמונתיהם. בודאי שיש מקצת אמת בדבר¹.

כדי שתהיה לתגליות המדע ההשפעה הראויה על מחשבת האדם ותרבותו, צריך שתהיינה מובנות. אך דבר זה נכון רק לגבי תקופת ראשית המדע, כשדן בדברים שלא היו רחוקים יותר מדי מנסיון יום-יום. כמה מן התגליות הגדולות של המאה הזאת קרויות בשמות 'יחסיות' ו'אי-ודא' ות'. ובשמענו מילים אלה אפשר שנחשוב: "כך היתה הרגשתי הבוקר; הייתי מבולבל באופן יחסי, ואי-ודאות מילאה את לבי". אבל לא יחא בכך גם שמץ השגה, מה הן הנקודות הטכניות שבתגליות אלה, או מה לקחן.

סבורני כי סיבת השפעתה העצומה של השערת דארווין היא שהיה כאן דבר פשוט מאוד הוא בגדר מושגי חיי יום-יום. אי אפשר לדבר על תגלית בת-זמננו בביוולוגיה בלשון כזו, או רק בהסתמך על דברים שהם בגדר נסיון כולנו.

סבורני איפוא כי ההשפעה הגדולה שנודעה למדעים בהמרצתם והעשרתם של החיים הפילוסופיים והאינטרסים התרבותיים נצטמצמה בהכרח בתקופות ראשונות בתולדותינו של מדע מן המדעים. אף זו: התגליות אמנם משנות אורח-מחשבתו של האדם ומעוררות אותו רק כשהן באות להזיז תקווה כלשהי או צורך כלשהו הקיים בחברה מלכתחילה. דומה שמקורותיה האמיתיים של ההשכלה, שבמקצת ניזונו מן המאורעות המדעיים של הזמן, היו גילויים של הסופרים הקלאסיים מחדש, של התורה הפוליטית הקלאסית ואולי יותר מכל של הסטואה. צמאונה של המאה השמונה-עשרה להאמין בכוחו של השכל, לפרוק עול סמכות, להגיע לסקולאריזאציה, לראות ראייה אופטימית את המצב האנושי, קפץ על ניוטון ועל תגליותיו כמוצא המחשה של דבר שכבר האמינו בו אמונה עמוקה לחוד מחוק הגראוי-טאציה וחוקי התנועה. הצמאון שבו קפצה המאה התשע-עשרה על דארווין היה קשור במדה מרובה בתודעה הגוברת לגבי תהליכים היסטוריים ותמורות; בתשוקה הגדולה "לשבץ" את האדם בתוך הטבע, שהיתה קיימת זמן רב לפני דארווין ושפתחה לפניו את הלבבות. מעין דבר זה ראיתי

מסורות ממוקצעות הן; זה כוחן. כוחן הוא שהן משתמשות במילים, במגנונים, במכשירים, במושגים ובתיאוריות, ההולמים את נושאייהן; אין מכביד עליהן הצורך להלום גם סוגי דברים אחרים. מסורות אלה הן הנותנות תנופה כבירה לנסיון המדעי. דבר זה הוא המעורר גם שאלת ההוראה וההסברה של המדעים. כאשר אנו מגיעים אל מסקנה כללית ורבת-עצמה, שיש בה כדי להאיר חלק נכבד מעולם הטבע, הרי זה בתוקף היותה כללית במובן ההגיוני, היותה מקיפה שפע נסיון במושגיה; אבל מצד הטרימינולוגיה הריהי ממוקצעת ביותר, וכמעט שאינה מובנת לאנשים שלא עסקו בתחום זה. חוקיה הגדולים של הפיסיקה כיום, שאינם מתארים הכל (שאלו כן, היינו מובטלים), אך טבועים הם ביסוד כל דבר כמעט מהתנסותנו בעולם הגשמי, חוקים אלה אי-אפשר לנסכם במונחים הניתנים להגדרה סבירה בלי לימוד ממושך ומדוקדק. וכן במקצועות אחרים.

והרי לפנינו, בתחומים השונים, חבורות אנשי המדע למקצועותיהם. חבורות אלה יש בהן מידה רבה של אינטימיות, עובדות הן יחד מתוך קירבה יתרה, ומכירות זו את זו ברחבי תבל. הן נרגשות תמיד, כשאחד מחבריהן מגלה משהו — פעמים מתוך קנאה, אך על פי רוב, מתוך הנאה. חבורות אלו הן בגדר חוויה מרעישת-לב לאלה הלוקחים חלק בעבודתן. יש המבקשים ללמוד גזירה שוה מהן על שאר מיני פעילות של בני האדם. טענה אחת נשנתה הרבה פעמים: אם הפיסיקאים יכו-לים לעבוד בצותא בארצות של תרבות שונה, בארצות בעלות רקע מדיני שונה, בארצות שדתן שונה, אפילו בארצות שהן בפירוש עוינות זו את זו מבחינה פוליטית, האין זו הדרך לקירוב לבבות בעולם כולו?

הרגלי התמחות אלה של המדע עברו בזכותן או בעוונתן של האוניברסיטאות אף לשטחים אחרים, אל הפילוסופיה ומדעי הרוח. יש פילוסופיה טכנית, שהיא פילוסופיה בתורת אומנות, פילוסופיה לשמם של פילוסופים אחרים, ויש אמנות לשם אמנים ומבקרם. לדידי, ככל שיש במלאכה זו משום חידוד הכלים המקצועיים, הרי יש כאן פירוש מוטעה, ואפילו סילוף רב, של תפקידי הפילוסופיה והאמנות, שעליהן להפנות לבן לבעיה האנושית הכללית. לא דבר השוה לכל נפש, אך דבר הפתוח לכל נפש; לא דוקא למומחים.

לא פעם נאמר שהתגליות הגדולות במדע, מש-מצאו את דרכן אל חיי הבריות, משפיעות על

¹ בין הדוגמאות המוכחות בדרך כלל — ניוטון ודארווין. ניוטון אינו דוגמה טובה ביותר, שכן אם נעיין בדבר נמצא להפתעתנו כי במובן תקופת ההשכלה לא היה ניוטון נייטוני כלל. הבאים אחריו היו נייטוניים.

הפנים, את האפקטיביות של האופן שבו יש ביי-
 כלתנו לספר זה לזה אודות מה שמצאנו.
 הנה כי כן, היגדים כוללים מעין אלה שכרוכה
 בהם המילה "כל" ללא סיוג כלשהו, ספק אם
 יופיעו עוד במדעים. כל מחקר והרחבה של הדעת
 כרוכים בפעולה, וכל פעולה כרוכה בבחירה, וכל
 בחירה כרוכה בהפסד, הפסד הדבר שלא עשינו.
 אנו מוצאים זאת במצבים הפשוטים ביותר. אנו
 מוצאים זאת בתחושה, כשאפשרות התחושה חו-
 פפת להתעלמותנו מדברים רבים המתרחשים.
 אנו מוצאים זאת בדיבור, כשאפשרות הדיבור
 המוכן נעוצה בהסחת הדעת מהרבה דברים באויר,
 בין גלי הקול, ברקע הכללי. המשמעות מושגת
 תמיד במחיר השמטתם של דברים אחדים. אנו
 מוצאים זאת ברעיון הקומפלמנטאריות, הפעם
 בצורה חריפה בחינת הכרה שהנסיון לערוך סוג
 תצפית אחד על מערכת אטומית נועל דלת בפני
 סוגים אחרים. רשות הבחירה נתונה, אבל אין
 לנו מנוס מן העובדה שעשיית דברים מסויימים
 מוציאה בהכרח אחרים.

בלשון המעשה פירוש הדבר, כמוכן, שידיעתנו
 סופית ולעולם אינה חובקת-כל. לעולם אנו מחסירי-
 רים הרבה, שאין אנו יכולים להיות מודעים
 עליו, משום שעצם עניין הלימוד, סידור הדברים,
 ומציאת אחדות ומשמעות, עצם היכולת לדבר על
 דברים מסויימים, פירושו שאנו מחסירים הרבה,
 אם תשאלו: אילו היתה ציויליזציה אחרת בכור-
 כב-לכת אחר שתנאיו דומים מאד לשלנו מצד
 יכלתו לקיים חיים, כלום היתה לו אותה פסיקה?
 אין איש יכול לדעת אם אמנם כן הוא. שהרי
 יתכן כי היינו עוסקים בשאלות שונות לחלוטין.
 ודבר זה הוא העושה את עולמנו לעולם פתוח
 שאין לו סוף. היה לי חבר בקאליפורניה, חוקר
 סנסקריט, שהיה נוהג לומר בלגלוג, שאילו היה
 המדע שוה משהו, היה קל הרבה יותר להיות
 אדם משכיל כיום מאשר לפני דור אחד, וזה
 משום שראה את העולם כסגור.

הדברים הגורמים לנו שנעדיף מערכת אחת
 של שאלות על מערכת אחרת כלולים הם במסור-
 רות המדעיות. במדעים שהתפתחו אין לכל אדם
 אלא תחום של חירות מצומצם לעצבם או לשנוי-
 תם; אך הם עצמם אינם נקבעים רק על-ידי
 ממצאי המדע. במידה רבה טיבם אסתטי. המלים
 שאנו נזקקים להן — פשוטות, חן, יופי — מציינות
 כי מה שאנו מגששים למצוא אינו רק יתר דעת
 בלבד, אלא דעת שיש עמה סדר והרמוניה, ואף

במאה שלנו: הפיסיקאי הדני הגדול נילס בוהר
 מצא בתורת הקואנטים כשפותחה לפני שלושים
 שנה תכונה נפלית זו שתורה זו אמנם מתיישבת
 עם תיאורה של מערכת אטומית, אלא בשלמות
 פחותה מאד ממה שאנו יכולים לתאר עצמים
 רביי-ממדים. במידת-מה יש בידנו הבחירה, אילו
 תכונות של המערכת האטומית ברצוננו לחקור
 ולמדוד, ומאילו להניח ידנו לפי שעה; אבל אין
 בידנו הבחירה ולעסוק בכלן. מצב זה, שכולנו
 מכירים אותו, חיוק בבוהר את דעתו על המצב
 האנושי שהחזיק בה זמן רב: שיש דרכים סותרות
 זו לזו של שימוש במלים, במוחות, בנשמות שלנו,
 דרכים שכל אחת מהן פתוחה לפנינו, אלא שאין
 לצרפן יחד; דרכים שהן שונות זו מזו כדרך
 ששונה למשל, ההתכוננות לפעולה מן החיטוט
 הפנימי אחר סיבות לפעולה. תגלית זו לא חדרה
 עדיין כל-צרכה אל חיי התרבות הכלליים, והבל.
 הרי זו דוגמה נאה למשהו העשוי להיות בעל
 ערך מוחשי, אילו רק הובן.

אינישטין אמר פעם שתיאוריה פיסיקאלית
 אינה נקבעת על-ידי עובדות הטבע, אלא היא
 פרי המצאתו של רוח האדם. דבר זה מעורר את
 השאלה עד כמה מחוייב-המציאיות הוא תוכן המ-
 דע — עד כמה הוא דבר שאנו בני-חורין שלא
 למצוא — עד היכן הוא דבר שיכול היה להיות
 אחר? הדבר, כמוכן, כרוך בשאלה כיצד יכולים
 אנו להשתמש במלים "אובייקטיביות" ו"אמת",
 כאשר אנו מוצאים משהו, האם אנו "ממציאים"
 אותו או "מגלים" אותו?

בפועל הרי אנו בני-חורין במסורת ובנוהג,
 ובמידה מסוייגת הרבה יותר בני-חורין אנו להכ-
 ריע באופן פרטי היכן להתבונן בטבע, וכיצד,
 אילו שאלות להציג, באילו מכשירים ולאילו תכ-
 לית. אבל אין אנו בני-חורין כלל לקבוע מה יימ-
 צא לנו. חזקה שהאדם בני-חורין הוא להמציא את
 רעיון המסה, כפי שהמציאו ניוטון וכפי שהוגדר
 וחזר והוגדר; אך מאחר שנעשה הדבר, שוב אין
 אנו בני-חורין למצוא כי מסות קואנטות האור או
 הנבטרינו הן משהו זולת אפס. בני-חורין אנו
 בתחילת הדברים. בני-חורין אנו לבחור בדרך
 פעולתנו, אך מכאן ואילך הרי החומר שממנו
 קורץ עולמנו מעצב חירות זו בתשובה הכרחית.
 משום כך דומה לא יצלחו הפירושים האונטולוגיים
 למילה "אובייקטיבי", ומשום כך אנו נזקקים למי-
 לה זו כדי לצייר את הבהירות, את חוסר ריבוי-

כגון "אם כן תעשה, כזאת תראה". אלו דברים אובייקטיביים הם וניתנים לבדיקה ובחינה; ואף שמן התבונה הוא לפקפק מדי פעם, יש דרכים לשים קץ לספקות. כך דרכם של המדעים.

בחברה אינטלקטואלית יש היגדים אחרים הבאים "להדגיש רעיון" יותר מלהכריז על עובדה. אלה אפשר שהם היגדים של זיקה, של קירבה או חשיבות, או שהם, באופן זה או אחר, היגדים של חיוב. לגבי אלו המילה "ודאות", שהיא נורמה טבעית במדעים, אינה נבונה ביותר. ודאות, החלה, לאמיתו של דבר, על פעולות של אימות, אינה בגדר מיבחן מכריע למרבית עבודתו של הפילוסוף, סוף, הצייר, המשורר, או כותב המחזות. אף על פי כן, בכל חברה אמיתית, הראוייה לשמה, מן הדין שיהיה בהיגדים אלו מיסוד השיתוף, מיסוד הנש-מע והחשוב לבני-אדם, לאו דוקא לכל אדם, אבל ודאי לא למומחים בלבד.

הרבה נתתי דעתי על כך, שבעולם זה של תמור-רות ושגשוג מדעי, איבדנו במידה כה רבה את היכולת לדבר איש עם רעהו, להגדיל ולהעשיר את תרבותנו ואת הבנתנו. וכך אירע שאותו חלק מחיינו שהוא משותף לכולנו, לקה בחסר, כשם שלקה כוח ההארה של מדעי-הרוח, העמקתם של המשפט והמדות הטובות, כוחה המדעי של ההת-דיינות המשותפת. משום כך נגרע ממעלתנו כאנשי-שם. מעולם, בכל תולדות האדם, לא פרח מסורת המומחיות יותר. יש לנו מיני יופי פרטיים שלנו. אך באותם מפעלים שבהם יונק האדם את כוחו ואת חזונו מן האיכות הציבורית, באלה דלוננו. רעבים אנו לאצילות, לאותם מלים ומעשים נדירים המתאמים פשטות עם אמת. בחסרון זה רואה אני קשר לבעיות החברתיות הגדולות שלא מצאו פתרון — קיום האנושות, חופש, אחוה.

בחסרון זה רואה אני את האחריות המוטלת על הציבור האינטלקטואלי כלפי ההיסטוריה וכלפי כל אדם; אחריות שהיא תנאי בלי-עבור לשינוי צורתם של המוסדות האנושיים כדרך שיש לשנו-תם כדי שיבוא השלום, וכדי שיתקיימו במידה מלאה יותר אותן התחייבויות מוסריות שבלעדיהן אין חיינו חיי אדם.

רציפות עם העבר. רוצים אנו למצוא דבר-מה חדש, אך לא יותר מדי חדש. רק כשנכשלים אנו בכך, באות התגליות הגדולות.

כל הנושאים האלה — מקור המדע, מסכת צמיחתו, מבנה שתי-וערב שלו המסתעף, התרחקותו הגוברת מהבנת האדם הפשוט, החופש שבו, טיב האובייקטיביות והפתיחות שלו — יש להם שייכות לענין היחסים שבין מדע ותרבות. סבורני שיחסים אלה יכולים וצריכים להיות חזקים, הדוקים, ופורים זרבה יותר ממה שהם כיום.

אינני מתכוון, בדברי על זאת, לנושא החביב על רבים "תרבות להמונים". כשנוגעים אנו בדבר, דומני שעלינו להיות ביקורתיים, אך, על הכל, אנושיים; אסור לנו להיות סנובים; עלינו לנהוג במידת הסובלנות וכמעט באהבה. הרי זו בעיה חדשה, ואי אפשר לצפות שתיפתר בשיטות אתונה של פריקלס. בבעיות של תרבות להמונים, ועל הכל, של אמצעי התקשורת ההמוניים, אין שאלת העדר האיכות עיקר. העובד הממוצע, באי-רופה ובאמריקה, יש בהישג ידו כיום מוסיקה טובה יותר, ויותר מוסיקה טובה, משהיתה אי-אז בהישג ידם של קודמיו. אלא שהדברים הטובים אובדים בים כזה של דברים עלובים; שהרעש גדול כליכך, עד שכמה מן התנאים הדרושים להערכת המעולה אינם בנמצא. אין אדם אוכל היטב אלא אם הוא רעב; יש מידת-מה של חסכת-נות במיטב הבישול; ומעין הליקוי הזה מוצאים אנו באמצעי התקשורת ההמוניים.

אך עיקר עניני הפעם מה שקוראים על דרך הרפרוף הציבור האינטלקטואלי: אמנים, פילוסופים, מדינאים, מורים, אנשים של מרבית המקצועות החפשיים, נביאים, אנשי-מדע, זוהי חבורה פתוחה, ללא מחיצות גבוהות המפרידות בתוכה. זוהי סיעה הולכת ומתרחבת ובה כל האומות. עליה מוטלת החובה הגדולה להרחיב, לשמור, ולהנחיל לדורות הבאים, את ידיעתנו וכושר עשייתנו, והעיקר, את הבנתנו בקשרים הפנימיים, בעדיפויות, בהתחייבויות ובסייגים, העוזרים לבני-אדם לענות בשמחותיהם, בפיתוייהם ועצבו-נותיהם, בחלופיותם ויפיים. משהו מזה — דבר הרווח ביחוד במדע — כרוך באמתות פוסקות

עגנון לפני היותו עגנון

סיפוריו העבריים של ש"י צ'אצ'קס

אברהם בנד

חמשים שנה ומעלה, וסידורם אינו כרונולוגי כי אם אסתטי: (ג) עגנון נוטה לערוך את סיפוריו עם כל הוצאה חדשה, וכיון שכמה סיפורים עברו חמשה גלגולים — ורובם, לפחות שלשה גלגולי לים — עד שהגיעו לנוסח האחרון, הרי אין הסיפור המופיע במהדורת ש"י צ'אצ'קס אותו סיפור שפורסם סם תחילה לפני שלושים, ארבעים, או חמשים שנה. נמצא שמבחינת ההבנה ההיסטורית לקויה רוב הבקורת שנכתבה עד כה על יצירותיו של עגנון, והרי בלי מסד היסטורי זה אין למבקר אורינטציה אובייקטיבית בחומר המסובך שלפניו והוא עלול לראות בו מהרהורי לבו ומן הדימונים הפרטיים שלו.

מעוות זה לא יתוקן עד שלא תהיה בידינו ביב-ליוגרפיה כרונולוגית של סיפורי עגנון על נוסח-אותיהם השונים¹. בלעדיה לא נוכל להתחקות על גלגולי הסיפורים והתפתחות הכשרון הספרותי תי האדיר. שקף כרונולוגי זה יקרע לנו הרבה חלונות בביתו הסתום של עגנון: התהוות הטון העגנוני, התרקמות העולם העגנוני, בעיות הסגנון, פירוש הסמלים ותפקידם ועוד ועוד. על-ידי השוואת הנוסחאות ניתנת לנו הזדמנות נדירה לתור לתוך-תוכה של יצירה אמנותית שלמה, לעמוד על מבנה ועל משמעות מבנה, ולרדת — אולי — לכוונתו האמנותית של האמן בכל נוסח ונוסח. ויתכן שעל-ידי כך נגיע למדוד את יצירותיו של סופר זה על פי קנה-מדה שחסרנו עד-כאן — קנה-מידה פנימי, מיוחד לו. במאמרנו זה נדון בסיפורים העבריים שכתב עגנון הצעיר ופירסם בחתימת שמו מבית-אביו, ש"י צ'אצ'קס (ובכתיב שלו טשאטשקעס) בבוצ'ץ בשנים תרס"ה-תרס"ח.

ב

כבר פתח סדן על הדרך הכרונולוגית בשני מאמרים חלוציים, אחד על חיבוריו העבריים של עגנון בשנת תרס"ד, ואחד על שיריו האידיים

פרט לביאליק, אין לך סופר עברי שזכה לבקורת כה עשירה כש"י עגנון, ולגבי פרשנות אין ספק שיצירותיו של עגנון עוררו את המבקרים להישגים שאינם שכיחים בבקורת העברית. עשיריה הבקורת, אבל עדיין נותרו קרקעות בתולה שלא חרשו בהן אלא מעט מזעיר. ניתוח הטכסט, למשל, עודנו בראשיתו, ואף שמתודה זו כבר הולכת ומתישנת באירופה המערבית ובאמריקה, הנה לגבי הבקורת העברית של זמננו יש בה מן החידוש המרענן ומן הכנות האובייקטיבית שבל-עדיה אין לא קריאה נבונה ולא מחקר מדעי. ואשר למחקר ההיסטורי, הרי הבקורת העגנונית בעיקרה מצטיינת בהעדר ראייה היסטורית. והרי פאראדוקס: אותו סופר שכל יצירותיו אומרות התמודדות עם ההיסטוריה, מתעלמים מבקרינו מן היסוד ההיסטורי בהן, ובכתבנו "היסטורי", כוונתנו הן לתפיסתו האמנותית את רצף הדורות ומקומו בו, והן להתפתחותו האישית כסופר בתוך זרמי הספרות של ימיו. כל המתרכז בטכסט מבלי לשים לב להקשרו הביוגרפי או ההיסטורי, או לשלשלת היוחסין שלו, בהכרח שיבין את הטכסט הבנה חלקית. אותה גישה טכסטואלית קיצונית שהיא מובנת לנו כשאנו מוצאים אותה בקרב אמריקנים, עם שעדיין לא הגיע לתפיסה היסטורית מגובשת, תמוהה היא בקרב יהודים שכל הוויתם אומרת היסטוריה. לעתים דומה שהתכחשות זו מצד המבקר העברי אל הרקע ההיסטורי פירושה טמטום החוש ההיסטורי, התעייפות מן ההיסטוריה.

כתבי עגנון יוכיחו. הקורא לתומו באחד משמורת הכרכים של "כל סיפוריו של ש"י עגנון" לא יעלה על דעתו שהוא קורא במעין חלל ריק, היסטוריה ואולם מה שמותר לקורא סתם, אסור למבקר ולחוקר. במקצת אשם עגנון עצמו, שבערכו את "כל סיפוריו" ובסדרו את הטכסטים שמהם מסיקים המבקרים את מסקנותיהם "הכתיב" במידת-מה את הנחיות הבקורת. הבדוק את מהדורת ש"י צ'אצ'קס שלש עובדות חשובות: (א) "כל סיפוריו" אינם כוללים את כל סיפוריו של הסופר; (ב) הסיפורים שנכללו במהדורה נכתבו במשך

¹ ביבליוגרפיה כרונולוגית זאת הולכת וגשלמת כעת ותקוותי להעמידה לרשות הרבים בקרוב.

האחרון ברשימתנו מתקופה זו ראה אור כשנתיים אחר עלייתו לארץ-ישראל אחרי פסח תרס"ח. (הוא הניחו בגליציה לפני עלייתו). באותה תקופה — תרס"ה-תרס"ח — הבחור שגדל בקלויז ובבית המדרש כבר התחבר עם הציונים והאנאר-כיסטים, כבר קנה לו נסיון בשירה ופרוזה, הן בסיפור והן במאמר ורשימה.

בעוד שהנימה הציונית אינה ניכרת כמעט בסיפורים הללו — רק ב"הרהורים" נמצא זכר מקרי לארץ ישראל — מרובה בהם הבקורת החברתית. אם עגנון, מחבר הסיפור "עגונות", ידע לפתוח את סיפורו הראשון בתקופת יפן במעין מדרש על "חוט של חן נמשך והולך במעשיהם של יש-ראל", הרי עגנון הצעיר אינו רואה אלא חוט של עוני ועוול שנמשך והולך במעשיהם של יש-ראל אשר בגליציה¹. ועוד: אם בעל "עגונות" הניח בראש סיפורו ש"הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו יושב ואורג הימנו יריעות יריעות טלית שכולה חן וחסד", הרי בעל עשרים הסיפורים האלה אינו מפקיד על עולמו הסיפורי אל טוב ומיטיב לבריותיו. לרוב, אין לסיפורים האלה עם הקב"ה ולא כלום. רק בסיפור הראשון "הרהורים", נמצא הטחת דברים כלפי שמיא, — גיבור רגיליה חנוך, וכול עני בכפר בין הגויים, עומד עטוף טליתו ותפליו אבל דעתו מוסחת מתפילתו: מהרהר הוא על עולמו של הקב"ה. המחבר הצעיר נבצר ממנו לתאר את הסיטואציה האנושית תיאור מעמיק, היורד לרשימה. הוא לא יחס את העוני ודכדוך הנפש לא לקלקול במשטר הכלכלי-הפוליטי, ולא לקלקול בקוסמוס שמקורו אם הפרת הברית בין היהודי והאל ואם אדישות האל. רוב הסיפורים רשימות קצרות המתארות דברים כה ווייתם, רוויות רחמים לעני, לנדכא, לעשוק. האל-מנה ב"האגרת" מבקשת מן המחבר, כביכול, לכתוב עבורה אגרת לבניה הפזורים בכל קצוי תבל, ואגב כך היא משיחה את סבלותיה וכלימה-תה. "מלכה", הגבורה של הסיפור "מלך ומלכה", נעזבה לאנחות על ידי בעלה הצעיר "מלך" שהר-תה ממנו². כיון שענייה מרודה היא מיניקה היא את בן הגבירה כדי להשתכר למחיתה ואין לה כוח להיניק את בנה ועליה למסור אותו לגויה

שהופיעו ב"יודישער וועקער" בין יוני 1906 ליוני 1907³. סדן הן בשירה וברפורטאז'ה של הסור-פר הצעיר — והלא עגנון כוחו בסיפור. מן הדין, אם כן, שנתן דעתנו על סיפוריו של המחבר הצעיר שמה נלמד מראשיתו על המשכו ומשרשיו על צמרתו ההדורה. עלינו לקבוע מסמרות בקצה אחד של היריעה הארוכה והססגונית הנפרשת והולכת לפנינו לאמור: תחילת שגשוגו הספרותי מכאן ואילך. חומר לקביעת המסמרות יש לנו לרוב גם בעברית וגם באידיש. כאן נעסוק בסיפור-ריו העבריים של עגנון בטרם נקרא עגנון (להלן נכנה אותו, מטעמו נוחות, "עגנון הצעיר").

סיפורים אלו מניינם עשרים ונדפסו בחמשה כתבי-עת שהיו להם מהלכים בגליציה באותן השנים⁴. הסיפור העברי הראשון שפירסם עגנון הצעיר, "הרהורים", הופיע ב"המצפה" (תרס"ה) כמה שבועות לאחר יום הולדתו השבעה-עשר. (סיפורו האידי הראשון בדפוס ראה אור כעבור שנה אחת ב"לעמבערגער טאגבלאט"). הסיפור

² "שנה ראשונה", "שירי נעורים", על ש"י עגנון (ת. א. תשי"ט) ע' 154—125.

³ תרס"ה: (1) "הרהורים", המצפה, שנה ב' מס' 34, כד' אב תרס"ה. (2) "הסרטור לעריות", המצפה, שנה ב' מס' 39, כ"ט אלול תרס"ה. תרס"ו: (3) "אברהם לייבוש ובניו", המצפה, שנה ב' מס' 42—41, י"ד תשרי תרס"ו. (4) "האגרת", המצפה, שנה ב' מס' 50, י"ז כסלו תרס"ו. (5) "מוזג טוב", המצפה שנה ג' מס' 5, ד' שבט תרס"ו. (6) "בשביל הגביר", המצפה, שנה ג' מס' 5, ד' שבט תרס"ו. (7) "קדם מתן תורה", הירדן, מס' ג' תרס"ו. (8) "מעשה במלך ומלכה", הירדן, מס' ג' תרס"ו. (9) "הרעומת", הירדן, מס' ד', תרס"ו. תרס"ז: (10) "צרת הבת", המצפה, שנה ג' מס' 46, כ"ח חשוון תרס"ו. (11) "בעל בית", המצפה שנה ג' מס' 49, כ' כסלו תרס"ז. (12) "אור תורה", המצפה, שנה ג' מס' 49, כ' כסלו תרס"ז. (13) "הפנחא השבורה", המצפה, שנה ג' מס' 49, כ' כסלו תרס"ז. (14) "הפנס", העת, מס' 17 תרס"ז. (15) "הגנב", העת, מס' 20, תרס"ז. (16) "במוצאי סתיו", רמת המצפה, מס' 3 (מוסף למצפה שנה ד' מס' 10), (17) "אחרי מות", המצפה, שנה ד' מס' 31, כ"ב אב תרס"ז. תרס"ח: (18) "מתנה", רמת המצפה, מס' 9 (מוסף למצפה שנה ד' מס' 36), (19) "מבני אדם, שכל ימיהם הם טועים, ומבן אדם, שלא טעה כלום", החצפה (מוסף התולי למצפה של פורים, שנה ה' מס' 11 י' אדר ב' תרס"ח). (20) "גר צדק", הצעיר (זלוטשוב, תר"ע) גל' 1. (סיפור זה נדפס לא בשם "טשאטשקעס" כי אם בשם "עגנון" — כן! רק אחד-עשר מתוך עשרים הסיפורים האלה נמצאים ברשימתו של הברמן (חתום: הימן הירושלמי) (גלינות, תרצ"ח, כרך 7, עמ' 471/2) המצפה, והירדן נמצאים בספריה הלאומית, רמת המצפה הצעיר בארכיון עגנון והעת במיקרופולם בספריית גניז'ורק.

¹ סדן מצא אותה תכונה בשירי צ'צ'קס מאותה התקופה. ⁵ קריאה מדוקדקת בסיפור "עגונות" תגלה שההקדמה על "חוט של חן וחסד" זיקתה לעצם העלילה אינה זיקת הקדמה מפרשת ויש בה קורטוב של אירוניה. ⁶ כאן מופיעה לראשונה דמות העגונה שהולכת וחורת בכתבי עגנון כל ימיו.

בוש מנדל המלמד האומלל ב"בעל בית", המתגאה בהישג חייו: על אף סבלותיו הרבים קנה לו בית וישב לו לבטח עם אשתו כמלך בתוך מלכותו. אפילו ב"הפנחה השבורה" מעשה טפוסי — לכאור — רה — ביתום ואלמנה, מגוון חלום הילד על קאר-יירה גדולה בחזנות את המתכונת הנדושה של הסיפור החברתי.

אמרנו שהמחבר מתאר את העולם כהוויתו ואיי-נו מפרש את מצוקת נפשותיו פירוש משכילי או מטאפיסי. ואולם, אם פירוש של ממש אין כאן, תפיסת עולם יש כאן, שבלעדי תפיסה זו, לא תתכן בקורת חברתית. — בלא תפיסת האמת כיצד יגיע לתאר את השקר? תחום האמת כאן אינו דוקא מלכות שדי כי אם צרור אידיאלים המצויים אצל בחורים רגישים בני שבע-עשרה, שמונה-עשרה, ותשע-עשרה: עקירת העוני, הכאב והכלימה; קביעת מאזן צדק של שכר ועונש; חישוף הצביעות שבבני-אדם. שאיפות אלו סתמ-יות הן ואינן חלקם היחודי לא של אדוקי הדת ולא של הסוציאליסטים ולא של הציונים ולא של האנארכיסטים. הסיפורים הללו מניחים כי תהום רובצת בין האידיאל למציאות, וגם בין האמת לאמיתה לאמת המדומה. תחושה זו — שבודאי אינטואטיבית היא — תתפתח ברבות השנים ותת-גלם כניגוד הדיאלקטי המשוקע ביצירותיו של האמן המבוגר בין ירושלים של מעלה וירושלים של מטה⁹. ונראה להלן שתחושה סתומה זו אינה אלא המתח האישי ההיולי אשר ממנו התגבש חזונו האמנותי של הסופר¹⁰.

חישוף הצביעות וההתמרמרות עליה הניעו את הסופר הצעיר לכתוב ארבעה מסיפורים אלה.

א. איציק, גביר "הסרסור לעריות", עוזר למל-מד היה ומכיון שלא מצא את פרנסתו במלאכה זו, נעשה "סרסור לעריות". את "סחורתו החיה" מכר באסניות לבני הפריצים אשר בעיר. בכספו אשר השתכר, פרנס את אשתו שהיתה גם היא מקודם מ"סחורתו החיה". והנה איציק כהן היה ונהג לברך את הקהל בברכת הכהנים בימים הנוראים. מדי שנה בשנה נהגו לקוחותיו הגויים לבוא לבית הכנסת בימים הנוראים לשמוע את ניי-

בכפר. ב"מוצאי סתיו", חנוני עני וחולני נקנס על שפתח את חנותו בשעות אסורות, וכיון שאין בידו לשלם את הקנס, נחבש בכלא לח ואפל. תימאטיקה חברתית זו אין בה מן החידוש. סיפורים כגון אלו נכתבו באותו דור למאות גם בעברית וגם באידיש. אך כדאי להעיר שעגנון הצעיר לא נתפס להשקפה המשכילית הטיפוסית שנטתה לראות בהתנוונות הדתית את אב הטומאה, ואינו בא לדרוש תיקונים מפורשים כלשהם. העולם מכוער, והכיעור מובלט בעיקר על ידי הניגוד בין המעמדות — עניים מכאן וגבירים מכאן, ויד הגבירים על העליונה. "מלכה" ב"מלך ומלכה" נאלצה להפקיר את בנה לגויה כדי להיניק את בנה של הגבירה. ב"בשביל הגביר", ספור ששמו כתכנו, מנשלים את גדליה חנוך העני הענו מעל ספסלו סמוך לפתח בית-המדרש כדי שיוכל הגביר השמן להכנס. ב"צרת הבת" פור-צים החוטפים בליל שבת לביתו של זנויל בעריש, חייט אביון, וחוטפים לצבא את חתנו הירש במקום חתנו של ר' צדיק⁷, גביר העיר, ובייקה, המלוה בריבית בסיפור "מתנה", נמנע מלתת לאביגדור, המורה של בנו, את המעיל המרופט שהבטיח לו תמורת עבודתו. אביגדור, כמובן, מצטנן ומת-בחלי.

אך טיפולוגיה זו — העני התמים לעומת הגביר העריץ — אינו שגרתית כלי-כך, ולא תמיד יעורר בנו העני רחמים וידהנו העשיר. ר' אשר ברוך⁸, הגביר של "אור תורה", פרנס תלמיד-חכם הוא דוגמת הפרנסים של "הכנסת כלה". ו"בתרעומת" שפך המחבר את לעגו על פושע מועד המתרעם תרעומת-שוא על אזרחי העיר בשעה שהוא בעצ-לותו אשם במר גורלו. לפרקים יוסיף המחבר לסיטואציה החברתית ממד פסיכולוגי העשוי לפוגג במקצת את השגרה שבמוטיבים. ב"גנב", למשל, מתוארת מבוכתו וכלימתו של בחור עני רעב שנתפש בתלישת פרי מעץ לא-לו. בשבתו על הארץ כואב ממכות השומר יכסה את ראשו בידיו כי חטף ממנו השומר את כובעו שקיבל מתנה מאביו בימים הטובים על שהצליח לגנוב את האפיקומן בליל הסדר. ה"גנב" משווה בלבו את גניבתו אז עם גניבתו עתה. והרי, למשל, פיי-

⁹ ראה מסתו של קורצווייל "ירושלים בסיפורי עגנון", ב"מסות על סיפורי ש"י עגנון" (שוקן, תשכ"ג), ע' 310-311.

¹⁰ בפענחו את הסימבוליקה בסיפורי עגנון, חותר משולם טוכנר לקראת תפיסה מעמיקה של הזיקה בין עגנון לעגנון המספר.

⁷ השם ר' צדיק משמעיו הוא. דרכו של עגנון לשוות לגבוריו שמות משמעיים — כשמו כן הגבור, או כהי-פוכו של השם כן הגביר — תחילתו כאן. ר' צדיק הוא רשע.

⁸ ר' הערה מס' 7. כאן האיש כשמו כן הוא.

העלילה עצמה. ברבות השנים נהפך הרצוי, האי-דיאלי הסתמי לספציפי יותר, הלא הוא עולם המסורת שעליו יתגעגע הסופר, ואילו המצוי, הריאליסטי הסתמי הופך מכיעור ועוני חברתי לכיעור ועוני נפשי. המתח הדיאלקטי בנפש הסופר לא צץ פתאום בראשית שנות השלושים אלא צמח צמיחה אורגנית מימי בחרותו של ש"י צ'צ'קס בבוצ'ץ. ואם נאחו בלשון פסיכולוגים נאמר שהתחושה ההיולית של תקופת הנוער "צפה חפשית" אך דבקה לימים בתחומים קונקרטיים; עולם המסורת מכאן, והעולם המודרני מכאן. לא במשבר נפשי עסקינו, כי אם בהתבגרותה של אישיות אמנותית.

את עמדתנו זו, שיש בה משום תמורה בכל הגישה להשתלשלות כתבי הסופר, יוכיחו — מלבד הדיון הנזכר — גם ניתוח הטכניקה הספרותית של המחבר באותה תקופה וגם חמשת הסיפורים אשר דיוונו המפורט בהם השחינו עד כה¹².

ג

מי שקורא בסיפורי עגנון הצעיר שהופיעו בחמשת כתבי העת הנזכרים, לא יעמוד בקלות על ההבדל בין אלו לבין יתר הסיפורים שהופיעו בעתונים העבריים של גליציה באותן השנים, ולולא המשיך עגנון להתפתח כאמן, יש להניח ששם המחבר הצעיר ש"י טשאטשקעס היה הולך ונשכח במשך השנים כשמותיהם של רוב המחברים הצעירים שפרסמו את יצירותיהם הראשונות באותן הבמות. שכן הסגנון של עגנון הצעיר אינו חורג מן המתכונת הנורמטיבית של יתר סופרי דורו — אין בו כמעט רמז לאותו סגנון שעתידי היה עגנון לפתחו במרוצת השנים. וגם עצם הטכניקה הסיפורית אין בה מן המיוחד למסות הגיוון שבה. הסיפורים רובם קצרים, פחות מאלף מלים (אחדים יש בהם כאלפיים מילה ומעלה), ומפאת קוצר המצע ודלות העלילה, ביחוד בראשונים שבהם, מתקרבים הם לסוג הרשימה המבקשת למסור מומנט מחיי אדם. לא תמיד הוכר תרו נסיונות אלו בהצלחה רבה — לעתים בולטת המגמה הדידאקטית יתר על המידה ולעתים סיוס הרשימה כה מלאכותי שהוא פוגם ברשימה כולה. ובכל זאת, כבר יודע המחבר הצעיר לגוון את

גוני היהודים וצחקו בראותם את ה"סרטור לער"ות" מברך את הקהל ככה.

ב. לייור הירש ב"קודם מתן תורה", חנווני ערמומי היה. הוא מכר סחורה גנובה ונתפש בעדות שקר בבית המשפט. אף אשתו שהרבטה להטיף צניעות לנשי העיר, חשודה היתה בעיני רבים. מאחר שהתעשר ליוזר הירש והזקין, נתן ספר תורה לבית המדרש. בשעת הסעודה התלוצצו הלצים על מעשיו הקודמים של "מכובד" זה — מעשים שנעשו קודם מתן תורה.

ג. יעקב הירש ב"מוג טוב" נראה לבריות כזקן בעל מוג טוב. נדמה שדרש טובתם של הבריות אבל באמת אכזר היה — בייש אנשים, הכה ילדים, עינה בהמות.

ד. ב"גר צדק", קבצן יהודי ערמומי הוליד שלל קהילה שלמה בהתחפשו כבן נסיך רוסי עשיר שנתגייר.

בחברה המציאותית טפוסים כיעקב הירש אינם באים על ענשם — לא הוא ולא הגבירה ב"מלך ומלכה", ולא ר' צדיק הגביר ב"צרת הבת", ולא בייקא המלוה בריבית ב"המתנה".

ניגוד זה בין המציאות לבין האידיאל, המצטייר לנגד עיני הקורא בסיפורים אלה של עגנון הצעיר, יש בכוחו להסביר אותה תכונה מיוחדת של הסופר המבוגר שזכתה בכינוי "קטביות", מטבע שטבע ברוך קורצוויל ברמזו על הניגוד הדיאלקטי בין השלמות הדתית לבין המבוכה הנפשית. עד שנות השלושים, כידוע, ראתה הביקורת את עגנון כסופר שלם עם מסורת אביר תיו, כגלגול של סופר חסידי בלבוש מודרני. בשנות השלושים התחיל סדן כותב על "המבוכה" בכתבי עגנון ובשנות הארבעים עמד קורצוויל על ה"קטביות". עגנון עצמו, גם בסיפוריו וגם בהתנצלות שסופחה ל"האש והעצים"¹¹ מציג את מלחמת העולם הראשונה — ביתר דיוק, יום פתיחתה: ט' אב תרע"ד — כפרשת המים בין העבר השלם והשלו לבין ההווה הרוגש והנבוך. והנה, על פי סיפורים אלו מתקופת בוצ'ץ ניתן לנו לקבוע שעגנון הצעיר ראה את עולמו ירוד ומכוער, מלא צביעות וכחש. יתר על כן, אנו חוהים היום כיצד לא הבחינו בכך קוראי "עגור" נות"ו והיה העקוב למישור". דומה שכה נתרשמו מן האוירה היראית והעלילה המרתקת של סיפורים אלו עד שלא השכילו לעמוד על המתחוות בין האוירה היראית לבין משמעותה הנוגדת של

¹² הוצאנו מדיונו גם את הסיפור האחרון ברשימה, מעין פארסה לפרורים, שכן סיפור התולי זה אינו מעלה ואינו מוריד לגבי דיונו.

¹¹ האש והעצים (ת. א. תשכ"ב) ע' שלי"ו.

יגיד לנו הסופר — באירוניה — שחכם מופלג הוא. ואירוניה טראגית: המחזאי יציג לפנינו גיבור הכותר בדרך בטוחה לדעתו אבל מסוכנת ביותר לפי ידיעת הצופים במחזה. עצם השימוש באירוניה כמה הנחות בצידה: (א) הסופר מרגיש שהוא יודע בין אמת ושקר. (ב) הסופר הצליח למסור ידיעה זו לקוראיו. (ג) משהו עורר את הסופר להביע את רחשי לבו בעקיפין ולא במי-שרין. שהרי ההבעה האירונית אינה ישירה. הרצון להשתמש באירוניה יסודו בטעמים שונים, למן יצר הצטעצעות מכאן ועד השקפת עולם טראגית מכאן. יש אשר ירצה סופר לחשוף את השקר על ידי הבלטתו ברמיזה אירונית, ויש אשר יתפוס הסופר את המציאות אשר בה הוא נתון תפיסה אירונית אינטואיטיבית המשקפת דיוקנה הפנימית של אישיותו. ויש אשר תסמן האירו-ניה תקופה אשר אין בה ערכים קבועים, ומאחר שהכל שוטף ויחסי אין בידי הסופר לקבוע אמת בלתי מעורערת. יש אירוניה שדרכה לפרק מוס-כמות נפסדים המעכבים כל צמיחה והתחדשות ויש אירוניה שדרכה לשלול את הכל. הבה נסתכל, אם כן, בסיפורים אלו. כדי לתהות על קנקן האי-רוניה שבהם.

עמדתו של גדליה ב"הרהורים" — עטוף טלית ותפילין אבל מהרהר אחר עולמו של הקב"ה — ודאי עמדה אירונית היא: המספר מניח שיהודי מתפלל אינו מהרהר על סדר העולם — ויש סתי-רה בין מעשה גדליה חנוך לבין הרהוריו. אי-רוניה זו אין בה מרירות, מה שאינו כן ב"סרסור לעריות" בשעה שאיזיק מבייש את היהודים בעי-ני הגויים בברכו ברכת כוהנים לפני ארון הקודש בימים הנוראים. כאן הסתירה סתירה מדעת, ואי-רוניה תפקידה הוא חישוף הצביעות. גם "קודם מתן תורה" לועגים ליצני העיר לעג אירוני לליי-זר הירש הזקן — לא נעלמו מהם מעשיו המגו-נים לשעבר, קודם שנתן ספר תורה לבית הכנ-סת. דברי הנחמה, כביכול, של הגבירה ב"מלך ומלכה" שופעים אירוניה שלא מדעת: המספר שם בפניה משפטים כה אכזרים ביהירותם שהיא מת-בזה בעיני הקורא. ועצם מצבה של "מלכה" באו-תו סיפור כולו אומר אירוניה: מפני שענייה היא עליה להיניק את בן הגבירה ולמסור את בנה לאומנת גויה בכפר. כמו הגבירה ב"מלך ומלכה" כן הפושע ב"תרעומת": שניהם דורשים מן החיים מה שאינו מגיע להם לפי המוסכמות המוכנים בין הסופר וקוראיו. הגבירה מצפה שמלכה תשמח להפקיר את בנה העלוב כדי להיניק את בן הטו-

כתיבתו פעמים בהקדמה "פילוסופית" קצרה ("המתנה", "הפנס"), פעם במונולוג ("האגרת"), פעם בתיאור סיטואציה המתפרשת רק על ידי חזרה לתקופה קודמת, וכו'. ואם נבוא היום לשאול כמה נסתמן כשרון מתחיל זה, נאמר: דוקא באו-תה תכונה שבה מסתמן המספר המבוגר — תי-אור מעשיהם של בני אדם. לא הנוף מעניינו ולא חיזיונותם של גיבוריו לפרטיה, ולא נבכי נפשו-תיהם — כי אם בני אדם כפי שהם משתקפים מתוך מעשיהם. וכל מי שיבוא לטפל ביצירותיו של ש"י עגנון מבחינה ספרותית, שומה עליו להביא בחשבון בראשית דיונו את עובדת-יסוד ספרותית זו המוזנחת: עגנון כסופר מתאר בני אדם בתוך מעשיהם, אם טראגיים ואם קומיים¹³, אם נעלים ואם מגוחכים. תכונה אמנותית זו המו-פיעה עם ראשית דרכו כסופר לא התכחש אליה כל ימיו.

ועוד תכונה אחת התלויה בקודמת, ושיש בכו-חה לאשר את גישתנו הנזכרת, שגילתה גם ביצי-רות נעורים אלו ניגוד דינאמי, ולו סתמי, בין המצוי לבין הרצוי. גם בקצרות שבין הרשימות האלו יחוש הקורא אותו מתח פנימי הידוע בתול-דות הספרות בשם "אירוניה". והרי, אי אפשר להתהלך בשבילי הביקורת הענפה שנכתבה על יצירותיו המבוגרות של ש"י עגנון מבלי להתקל במלה זאת החוזרת ומבצבצת למן שנות השלו-שים¹⁴. ברם, אירוניה זו מה תפקידה, מה מש-מעה, מהו מבנה המשפט האירוני, — על שאלות כגון אלו אין לנו תשובות ברורות בספרות הבי-קורתית, ועל כן כדאי לנו לעמוד על טיב האי-רוניה בסיפורי הסופר הצעיר, שמא נלמד מהם משהו על תכונה זו הבולטת בכל יצירותיו.

מידות רבות באירוניה — יש אירוניה קומית, אירוניה טראגית, ועוד ועוד. הצד השווה שבהן — הניגוד בין שתי תפיסות שאפשר לנסחן במש-פטים הגיוניים. האחד מקובל כאמת או אפשרי, והאחר מקובל כשקר או תמוה. לרוב, יופיע רק המשפט האחר — בדרך כלל משפט השקר או התמוה — והקורא (ובמחזה — הקהל) מבין מעצ-מו מהו משפט האמת או האפשרי. משל פשוט לאירוניה קומית: סופר יציג לפנינו פלוני עם הארץ, ומאחר שברור לנו אדם זה מה טיבו,

¹³ מפני גודל השפעתו של ברוך קורצוויל הוסחה דעת הבקורת מן הצד הקומי בעגנון. סיפורו העברי הקומי הראשון אינו אלא אותה פארסה לפורים שהזכרנו בהערה הקודמת.

¹⁴ דומה שדב סדן הקנה למלה זו ישיבת קבע בבקורת.

רית שנסינו לתאר קודם — וכדאי לציין, שאלה הם מן הסיפורים האחרונים שפירסם עגנון הצעיר בעברית בבוֹצֵץ.

ב"אור תורה" החל המספר תופס את המציאות תפיסה סימבולית, כלומר — עצם ריאליסטי מר-כזי בסיפור, מלבד תפקידו בעלילה הריאליסטית, ישקף מציאות אחרת, בדרך כלל מופשטת יותר. כאן, וכן בסיפור "הפנס", הסמל אינו מקורי ביו-תר: אור ריאליסטי מסמל אור התורה או אור החכמה. ועוד: המספר שכל-כך התמחה במירקם סמלים בשנות בגרותו, כל-כך מפפקק בסיפור זה ביכולתו לקיים משימה סיפורית זו עד שהוא צריך להסביר לקוראים בהקדמה מפורשת סמל זה מהו וסיפור זה מה כוונתו. הגויים, הוא אומר לנו, רואים רק את הקליפה ולא את התוך. הם אינם רואים את האור שבאור. ומעשה זה יוכיח: בעיירה קטנה, לבוקקה, כל הבתים בתי-חומר בני קומה אחת פרט לביתו של ר' אשר ברוך פרנס העיר, גביר ולמדן גדול, אשר ישב בלילה בעליתו על התורה. ואולם, לאור הנר שבחלונו יראו גויים מבריחי שוורים את דרכם בחושך. "לילה לילה הלכו גויים הבים לאורו של ר' אשר ברוך". והנה בלילה לפני פטירתו לא יכל ר' אשר ברוך ללמוד תורה מחמת חליו. נרו ככה ותעז מנהיגי השוורים בדרכם. סברו הגויים שהאור פשוט היה, אבל בבוקר נודע שדעך אור התורה בלביבקה.

מי שרגיל אצל סיפוריו של עגנון יכיר מיד שלפנינו כאן אב-טיפוס של סיפורי פולין — רקע העיירה, הפרנס הלמדן, אשתו החנונית, הניגוד בין יהודים לגויים, התורה כמרכז החיים. אירוניה אין כאן, אבל המעשה מסופר כאגדה מדי אה, מתקופה שלווה מעבר לסף תודעתנו הנוכחית. סוף הסיפור כליון — דעיכת הנר מסמלת כיבוי אור התורה, קצה של מסורת נסבדה. אין בעיירה איש אחר לומד תורה — מוטיב החוזר ב"הפנס" ולאחר שנים ב"אורח נטה ללון". הניגוד המתואר קודם בין המצוי והרצוי כבר לובש כאן לבוש ספציפי יותר — אותו לבוש שהוא אפייני כל-כך ליצירת עגנון. במקום אירוניה יש בתוך הסיפור ניגוד של שני דרכי חיים — אור התורה וחושך הגויים — וברור לנו במה בוחר המספר.

ב"הפנחא השבורה" כבר למד הסופר הטירון להשחיל לתוך סיפורו עצם — כאן הפנחא — הנושא משמעות סמלית והעשוי לאחד את הסיפור ולהרחיב את אפקיו. חיים, היתום העני, העריץ חזנים וראה בהצלחה כחזן דרך להחליץ

ביום; הפושע המשוחרר מתרעם על בני העיר שאינם נותנים לו לחם חנם. גדליה חנוך, העני התם, ב"בשביל הגביר" נאלץ לוותר על מקומו בספסל האחרון בבית המדרש כדי שיוכל הגביר השמן להכנס. האירוניה בסיטואציה זו וכן ב"צרת הבת", ו"המתנה", מגמתה הבלטת הקלקול בסדר החברתי. את הקלקול בסדר הקוסמי ידגיש עגנון הצעיר רק פעם אחת בסיפורים אלו, בסוף האי-רוני של "אחרי מות": בנימין אידיאלים רבים היו לו בחייו, ובשעה שהוא מתקרב — לאחר לב-טים רבים — להגשת אידיאל אחד, מת עליו בנו, פאר האידיאלים שלו. לשיא האירוניה אנו מגי-עים ב"גר צדק": ה"גר" הנמשך לאמונת ישר-אל ובכך הוא מעיד על גדולתה אינו אלא רמאי יהודי פשוט.

פנים רבות לאירוניה זו של עגנון הצעיר, כור-נות רבות לה, אבל הצד השווה — הוקעת עולם שאינו כתיקונו. תחושה זו ודאי שרשית היתה בנפשו של המספר וברכות השנים הוא הצליח להרחיב תחושה פרטית זו לנימה מתמדת ביצי-רותיו, ואף בעשרים הסיפורים האלו אפשר להב-חין בהתעדנות השימוש באירוניה.

ד

מכל הקבוצה הנזכרת ראויים לתשומת לב מיו-חדת חמישה סיפורים: "אור תורה", "הפנחא השבורה", "אחרי מות", "הפנס" ו"גר צדק". לא יפלא כי ארבעה מהם חזר ופירסם עגנון לאחר מכן — ולו בשינויי נוסחאות ולפעמים בשינוי שמות — שהרי חמשה סיפורים אלו ודאי הם המוצלחים שבקבוצה. "אור תורה" ו"גר צדק" פורסמו עוד מספר פעמים באותם השמות¹⁵. "הפנחא השבורה" הופיע לאחר מכן תחילה כ"חלומי של יעקב נחום", ואחר כך כ"יתום ואל-מנה"¹⁶. ואילו "הפנס", ראשיתו אינו אלא מחולת המות" (על סופו נדבר להלן). סיפורים אלה, לא רק שהם הטובים בקבוצה אלא שכל אחד ואחד סוטה במקצת על פי דרכו מן החוקיות הסיפור-

¹⁵ עד כאן גילינו מקורות אלו (א): "אור תורה" התקופה מס' 5, 1920; המרחק שנה 1, מס' 7-6 כ"ד אב תרפ"ה; פולין, תרפ"ה; 1917 תר"ץ; מאז ומענתה (בילין תרצ"א); אלו ואלו (ת. א. תשי"ג). (ב) "גר צדק": מוסף לדבר, י"ד ניסן תרצ"א; אלו ואלו תשי"ב, אלו ואלו תשי"ג.

¹⁶ "חלומי של יעקב נחום", יזרעאל (יפו, תרע"ג); "יתום ואלמנה", רמון מס' 3 (ברלין, תרפ"ג); מאז ומענתה, (ברלין תרצ"א); אלו ואלו (ת. א. תשי"ג).

תות: בשטריימל היה מבייש את בנו הנאור, אבל להחליף את השטריימל בכובע פשוט אינו יכול, שהרי יהודי כמותו אינו חובש קפלוש בשבת אלא אם הוא בחזקת אבל. בטרם יאזור כוח להחליף את השטריימל מת עליו בנו, ובנימין זכה להתגשמות האידיאל שלו, חבישת הכובע, — רק "אחרי מות" בנו. סוף טראגי זה יש בו אירוניה: בנימין עמד על סף התגשמות האידיאל המרכזי בחייו, אבל הסרת השטריימל סימנה לבסוף לא את ההתגשמות כי אם את התרוקנות חייו מכל תוכן. אירוניה זו פירושה קלקול בקוסמוס, כי על שום־מה נתקפה בנימין קפוח כה אכזרי? אין בסיפור כל רמז, שהאידיאלים שלו היו בגדר הר־הור אסור, אף שכולם הסתמנו בהבלטת האנוכיי שבגבור, שיש בה סטיית־מה מדרכי התורה ועוד־לם האבות. ואם כי לא הציג עגנון הצעיר את הסטיה הזאת כחטא, מענינת אותנו תמונת היהודי־די השסוע בין מוסכמות חברתו לבין יצריו הטב־עיים — תמונה שגם היא אב־טיפוסית ליצירה העגנונית.

תחושת הכליון מורגשת גם בסוף הסיפור "הפנס". הוא מובא בשלמותו בחוברת זו. לכאורה, הסיפור מחולק לשנים: הרישא מוסר את תולדות הפנס העומד בחצר בית הכנסת והוא אינו אלא הנוסח הראשון של הסיפור "מחולת המות"; והסיפא, השתלבות גורלו של הפנס בגורלו של המשורר הצעיר בעיר. הפנס, כמוכן, מתרומם מעל הכל כסמל השליט המשקף את המתרחש למטה. אך הקורא הרגיש יבחין שאירע משהו לאותו סמל תוך התפתחות הסיפור — הפנס עומד ברישא כמזכרת מאורע טראגי, ואילו בסיפא יסמל את אור התורה המתיתם, ועל כן הוא דועך. ליכוד הסיפור מקורו לא רק בסמל בלבד כי אם גם באוירה הנוגה המפעפת מכל שורה, תוגה הנובעת לא מדכדוך חברתי, מעוני וסבל, כי אם מן התגובה של הקורא לטריאדה הרומנטית המופיעה כאן לראשונה בסיפורי עגנון: האהבה מכאן, המות מכאן, והיצירה הפיוטית מכאן. האהבה, כדרכה של אהבה רומנטית, אינה באה על סי־פוקה — החתן נרצח באכזריות פתאומית על ידי הפריץ בשעת חופתו וכלתו נחטפה על ידי הרוד־צח. האהבה סופה במות, אבל מתוך המות מבצ־בצים חיים חדשים, כלומר — הנכד החוזר לחיק היהדות לומד תורה, ולהאיר דרכו הוא מציב את הפנס, (כאן מופיע לראשונה ה"חזור" שעליו הר־חיב ברוך קורצווייל את הדיבור). החזור הלומד תורה הריהו הזוית השלישית של הטריאדה הרוד־

ממצוקתו ולכבוש את לב אהובתו. בבית אמו העלובה הוא יושב ואכל מתוך פנחא (פינכה) וחלם על עתידו — כאשר הכל יכירו בכשרונותיו, והוא יחזור לעיירתו וישא ברוב פאר את אהובתו בת הגביר. אמנם, הוא נתערר במפתיע מחלומו לקול מפץ כלי חרס — בחלומו, שבירת הכדים המסורתית לרגל התנאת תנאי הנשואין, ואילו במציאות, שבירת הפנכה הדלה שממנה אכל. הסמל, גם בצורתו הריאליסטית (הפנכה) וגם בצורתו החלומה (הכדים) מוסר את משמעות הסיפור על הניגוד המכריע שבו בין המציאות לבין החלום. תחומים אלו — המציאות והחלום — שהם מוגדרים היטב כאן, הולכים ומיטשטשים ברבות השנים עד שאנו מגיעים ל"ספר המעשים" אשר בו סמל אחד פונה גם לתחום הריאלי וגם לתחום הבלתי־ריאלי. ב"הפנחא השבורה" הניגוד בין המצוי לרצוי הודגש על ידי החלום. ומן הדין שנתן דעתנו על עוד פרט חשוב בסיפור זה: היתום החולם רואה כדרכו להחליץ ממצוקת חייו ולזכות בכבוד דוקא את הקאריירה כאמן. לאמור — הכבוד שיוכה לו כאמן יהפך אך תחום החלום לתחום המציאות. (מוטיב "האמן" הולך וחוזר אצל עגנון עשרות פעמים ואין ספק שזהו אחד ממוטיבי־ההתפתח ביצירתו).

חלומות האדם, שאיפותיו לחיים שונים משלו, או מה שעגנון הצעיר קורא "אידיאלים", הם נושאו של הסיפור "אחרי מות". הרבה אידיאלים כבר קבר בנימין בחייו. בילדותו רצה ללבוש מעיל קצר במקום הכפתן המסורתי כדי שיוכל לקפוץ בקלות על העץ לקטוף אגסי־כל־נדרים. לימים, בשנה שלפני בר־מצוה, השתוקק להראות כיהודי ממש, להתהלך בבית־המדרש כשידיו תחובות תחת אבנטו. במחרות שאף להיות משכיל, ואחר־כך ל"דוקטור רב". חלומות אלו לא נת־גשמו, שכן עשו החיים את שלהם, בנימין לקח לו אשה בת־עשירים, והוליד בן. אמנם, כל מה שלא הספיק לקיים בחייו רצה לקיים בחיי בנו והכ־ניסו לבתי ספר חילוניים ודאג להשכלתו הכללית. הבן התפתח יפה ואף הוכתר דוקטור למשפטים. ובכל זאת, לא הוגשם עדיין האידיאל הנוער של בנימין — לטייל לעיני הבריות עם בנו־בכורו ברחובות העיירה בשבת אחרי הצהריים. עיכב השטריימל שנהג בנימין להרכיב לראשו בשב־

¹⁷ מחולת המות: התקופה מס' 5, 1920; הנועל הצעיר, כרך 18, מס' 37 תרפ"ה; 1919 תרפ"ה; מאז ומעתה (ברלין, תרצ"א); אלו ואלו (ת. א., תשי"ג).

שחזרו אחרי אגדה כי עובר־אורח ביקש למות. ולא עוד אלא תיכף כשהתאזרחו איזה יהודים, מיד חפרו קברים בעבורם ומי יודע עד כמה שנים שכב אותו עובר־אורח גלמו, בלי רעים, וכמה ממון השקיעה הקהילה היהודית לשלם שכר "שור־מר", לבל ישכב לבדו, כי מי יודע, אם מתו היהודים בדרך הטבע, אם לא השליך אותם "הפריץ" אל המים כשם שהיה עושה הרבה פעמיים, כי כשנסעה עגלה מלאה יהודים דרך העיר, צוה להשליכם אל "הסטריפא". לפיכך אין אנו יודעים, מתי התכוננה קהילה עברית בבוטשאטש. אמנם ישנן שמה מצבות אחדות עתיקות, שקועות באדמה, אבל אי אפשר לקרא אותן ולעמוד על תוכנן, לא מפני שהאותיות בולטות, והקריאה קשה לזכרון, אלא מפני שהאותיות מחוקות ואינן נראות לעין¹⁹.

הקורא הבקי בכתבי עגנון יכיר לא רק את האוירה של "אורח נטה ללון", אלא גם חלק מ"ע" פר ארץ ישראל", הסוף של "והיה העקוב למי־שור" (הגבור באגדה כאן שמו "חיים", ואילו ב"והיה העקוב למישור" שמו "מנשה חיים") וקיר צורו של הסיפור "במצולות". המוות פניו לפי־נים ולאחור — הוא נשקף על חיים שהיו, על העבר, והוא נשקף על העתיד, חיים שהם בחינת מוות. את המוות לא תוכל לכבוש אפילו היצירה האמנותית, שהרי הפייטן הצעיר ב"הפנס" מת באבו ובנפלו ארצה שבר וכיבה את הפנס על אורו הבודד.

גם ב"גר צדק" אין הקשר בין הרישא והסיפא הכרחי — ודומה שהרגיש בכך אגנון עצמו שכן הוא השמיט את כל מחציתה הראשונה של הספור בהכינו את הנוסח השני. הרישא בנוסח לפי־נינו. אינו אלא תאור סנטימנטלי של שקיעת השמש בעיירה כרקע, כביכול, לעלילה עצמה. מעניינת אותנו ביותר פסקה זאת שאין לה כל קשר אורגאני עם הספור (ע' וד):

ובקצה בית המדרש אצל החלון, שלא נפתח בכל ימות הקיץ מראה לבלי ישבר, עומד לו בחור, מי שעתיד להיות משורר, מצחו הקצר טבוע בנכוכית הקרה, אף הוא משפסף בה ומסתכל למרחוק אל מרהבי על ועיניו טובלות בים נגהות, ותוגה חרישית

מנטית בנוסחה היהודי המיוחד: לימוד התורה הוא היצירה הפיוטית. ואולם בסיפא, מתמעטת הטריאדה לדו־קטביות: המות מכאן והיצירה הפיוטית מכאן. ושוב הסוף טראגי — המשורר הצעיר נספה באבו כדרך המשורר הרומנטי, ואתו הוא ממיט בפילתו את הפנס, סמל היצירה והחיוניות. האוירה הרומנטית יש בה מן הגוטי: קברים נפתחים, שדים רוקדים, זכרון המתים מהלך תדיר בין החיים. ודוקא בלוט רומנטי זה מתגלמת תחושת הכליון. הפנס גלמוד — אין באים עוד לבכות את ירושלים בבית הכנסת באמצע הלילה; בית המדרש סגור. הפנס המבוויש רוצה לעבור להאיר ברחוב הגויים. בקיצור נמרץ יתאר המספר הצעיר את תמונת הכליון שירחיב לאחר שלושים שנה ב"אורח נטה ללון". מן הדין שנעיר כאן איפא שתודעה זו כי העיר בוצץ (היא שבוש) עומדת בסימן המוות איננה פרי־נסיונות מאוחרים כי אם שרשה בחווית הילדות. מאלפת ביותר היא מעין רפורטאג'ה שפירסם עגנון הצעיר באותו עתון "העת" (שני גליונות לאחר "הפנס")¹⁸, וזה לשונה:

עיר המתים

בוטשאטש אשר בגליציה היא "עיר המתים" לכל פרטיה לא רק משום שבכל מקום שחופרים, שם מוצאים שלדי בני אדם, גופות מתים, וכבר נשאלה שאלת־חשובה בקהל הרשכבהג"ם, אם מותר לו לכהן לדור בבוטשאטש ולהתהלך בחוצותיה — כי "עיר המתים" היא מפני חסר החיים שבה. ואם חפצים אתם לדעת עד כמה בני בוטשאטש מחבבים את המיתה, עליכם לשמוע את האגדה, הסובבת בעיר על אודות הקבר הראשון, אשר בשדה־הקברות לבני ישראל: כי עבר אדם חשוב דרך העיר בוטשאטש, וירא בני אדם חופרים, ועל שאלתו מה המה עושים, ענו אותו, כי חופרים הם קברים בשביל יהודי המקום. ויתקנא אותו האיש באשרם של אותם היהודים, אשר יוכלו לנח באותם הקברים, וישתוקק לנח גם הוא באותו מקום — ומיד מת, ויקברוהו בשדה־הקברות ויעמידו על קברו מצבה גדולה. ויתרתו את שמו "אורח חיים", לאמר: עובר אורח ששמו היה חיים, ודרך פה הלך לאור באור חיי עולם. ומצבתו היא הראשונה בשדה־קברות היהודים בק"ק בוטשאטש.

כך מתגעגעים היהודים בבוטשאטש על המות, עד

¹⁹ המאמר ממשיך מכאן ואילך בדיון בתולדות העיר ומקומה הגיאוגרפי. כדאי לתת דעתנו על הסגנון במאמר זה, על ריבוי הפסיקים, התחביר המסורבל, והאי־רונייה הדקה. סח לי עגנון כי בשעתו עורר המאמר רעש בכוצץ.

¹⁸ "עיר המתים", העת גל' ט (לבוב, תרס"ז).

לעשרות כותבים עליהם, אין פעולתו הספרותית ה"טרומ־עגנונית" ידועה אלא למעטים.

3. סיפורים אלה פרי עטו הם של בחור צעיר בן שבע־עשרה, שמונה עשרה ותשע־עשרה — ואין בהם בגרות אמנותית. כשרונו האמנותי של עגנון התפתח לאט לאט ברבות השנים ושליטתו בחומר גברה. בכל שלב ושלב הכיר האמן כי מה שכתב בשלב הקודם אינו שלם ואפשר לשפרו. וכן עשה. לפיכך, אנו מוצאים אפילו בראשית דרכו תחילתו של תהליך יצירה שלא שמצאנו ברבים מן הספרות העברית החדשה: האמן מע־ביר שבט בקרתו על יצירותיו, פוסל קצתו, ומב־קש תקון לאלו שבחר בהן. גאונו הספרותי, על כן, יש למדודו כתכונה דינמית המתעלה תמיד, ולא כהתפרצות מסנוורת אך קצרה, דוגמת רמבו, שכבר פסק לכתוב באותו גיל שהחל עגנון מגיע לביטוי שלם. אפילו בתוך תקופה קצרה זו של פחות משלוש שנים אפשר לעקוב אחר הת־פתחות בכושר הסיפור. השווה, למשל, את הגמ־גומים הראשונים כגון "הרהורים" ו"סרסור לע־ריות" עם ספורים כגון "הפנס" או "אחרי מות". ודוקא משום שהחומר הספרותי הזה שוטף במ־רוצת חמשים שנה ויש לו מעין חיים ביאולוגיים משלו, מן הדין שיטפלו בו המבקרים והחוקרים טיפול ראוי לו, טיפול המותנה על ידי החמר עצמו. מחובתו של המבקר להענות למהותה הס־פציפית של היצירה ולא לראות בה מהרהורי לבו.

4. אף אם לא נדע להבחין בין סיפורי עגנון הצעיר לבין סיפורי שאר סופרי גליציה, אילו הופיעו סיפורים אלו בעילום שם, מכל מקום לא יקשה לגלות שאחדים מן המוטיבים שהם מוטיבי היסוד אצל עגנון המבוגר, מופיעים גם כאן, וע־ליהם הרחבנו את הדבור. חשוב שבעתים, אמ־גם, הניגוד הסתמי אך חוזר בין המצוי לבין הר־צוי, ניגוד שהפך לספציפי יותר במרוצת השנים והעשוי להסביר את מהות הקטביות שבסיפורי עגנון ואת התגלגלותה מבחינה היסטורית. וכן נמצא כאן את האירוניה המתמדת ואת תחושת המוות.

5. סיפורים אלה אינם אלא תמונות קטנות מחיי היהודים בעיר הגליצאית בלי הרפתקאות הירוואיות וכיבושים ארוטיים. המספר ידע לתאר מה שקרוב לחייו הוא — דברים שראה או ששמע מאחרים. מאמר קטן כמו "עיר המתים" יעמי־

נעימה תעיק בלבו בראותו עבילילי בבלעם את אחרית היום.

שוב נראה כאן את דמות האמן הצעיר — כמו ב"הפנס" — דמות רווית תחושות המוות. דמות זאת הולכת ומבצבצת עוד פעם ועוד פעם ביצירת המספר מתקופת יפו.

כמה שורות לאחר מכן, פתח המחבר בעצם ספורו: נודע כי יש פה בבית המדרש גר צדק. "כלם דחפו את עצמם לקבל פני הגר, סספר בח־צי יהודית וחצי גויית, כי אביו היה נסיך גדול, והוא עצמו היה אדון חשוב ועשיר ברוסיה... והוא הניח את כל הכבוד, היחס וההון, כי אמונת־ישראל מצאה חן בעיניו". מאחר שכעת עני הוא, מהרו כל המתפללים להרבות לו נדבות. ואולם, בבקר נתגלה כי גנב פשוט היה וכבר תפשוהו השוטרים, ו"לבותיהם של ישראל נתרקנו מת־כם... כאלו אבד להם איזה דבר".

אין לנו כאן אותה תחושה של מוות וכליון שאי־אפשר להתעלם ממנה ב"אור תורה", "אחרי מות", וב"הפנס", אבל יש כאן ריקנות בלב, "שאבד להם איזה דבר". גאוותם שהתגאו ב"גר צדק" זה נת־דתה ואתה נתבותה אמונת ישראל שאליה נמשך, כביכול, בן־הנסיך הזויפן.

ה.

מעתה כבר ניתן לנו לקבוע כמה קביעות שיש בהן משום נקודת־מוצא ואמת־מידה לחקר יציר־ותיו הבוגרות של ש"י עגנון.

1. הסופר הצעיר הרבה לכתוב באותן שנים מכריעות: מאב תרס"ה עד פורים תרס"ח. פור־סמו עשרים סיפורים בעברית, ואם נוסיף על אלו שירים ורפורטאג'ות בעברית, ועוד סיפורים, שיר־ים, ורצנויות באידיש, הרי רשימת הפירסומים ארוכה ביותר. יש להביא בחשבון, כמוכּן, שמר־בית הדברים שכתב באותן השנים או שפסלם בעצמו או שפסלום עורכי הבמות הנזכרות. יש להניח שנסיון רב זה עמד לו בשנים הבאות.

2. צרור סיפורים אלה אינם שונים בהרבה מ־תר הספורים שפורסמו סופרים אחרים באותן הבמות. הסגנון הוא אותו הסגנון (אין כאן סגנון שאפשר לזהותו כ"עגנוני") והתימטיקה — ב־רובה — אותה התימטיקה. מי יודע, איפוא, אם היינו שומעים או יודעים דבר על ש"י צ'צקס אלולא הוסיף להתפתח כסופר. וסימן לדבר — אפילו היום, בשעה ש"כל סיפוריו של ש"י עג־נון" נמצאים ברבבות בתים בישראל, ומבקרים

7. מאחר שסיפורים אלו נכתבו בשעת ישיבת האמן בעיר מולדתו שנעשתה אחר־כך אחד ממוקדי די עולמו הדמיוני (אם לא עצם מוקד עולמו הדמיוני), כדאי לנו לקבוע שבאותה תקופה מכרעת לא ראה את עירו כהתגשמות האידיאלים הנשגביים של חיי אדם. אדרבה, התחושה שממנה צמחו הסיפורים האלו היתה תחושה של כחש וכל־יון. לפיכך כל מבקר הבא לתפוס את יצירותיו של עגנון תפסה מקיפה — ובלא תפיסה מקיפה אין לפרוש סיפור נפרד או לתיאור מוטיבים כל־יסוד — שומה עליו לנתח את זיקתו האמביואלית־טית של הסופר לעיר מולדתו, תחום חוויותיו הראשונות. ולניסוח זיקה זו עדיין לא הגיעה הבקורת העגנונית.

דנו על סמיכות התחומים בין העולם המציאותי, כפי שראהו הסופר הצעיר, לבין העולם האמנותי שהוא רקם. הספורים "אבטוביוגרפיים" במדה שהם מורכבים מקטעי חויה מעוצבים בכור דמיון המחבר. בדרך זו הוסיף עגנון ללכת כל ימיו.

6. לעומת סיפוריו האידיים מאותה תקופה, חסרים הסיפורים העבריים גמישות סגנונית ועל כן גמישות ציורית. אין בעברית המרקם החושי של האידיש ואנו רשאים לתהות: נניח שעגנון בן התשע־עשרה, מחבר צעיר בשתי הלשונות, בחר בכתיבה אידיית במקום עברית — מה היה גורלו? תהיה זאת לא תהיית סרק היא שהרי אחרי תקופת בוצ'ץ לא כתב עגנון סיפורים באידיש.

הפנס

[ש"י עגנון]

תם מפי המספר, ואימה נוראה נפלה עליהם, שע" רות הראש כמו כמו, כאלו היו לשונות ובחפצן למלל את כל עקת הפחד...

ומספרת היתה מעשה בפריץ, שהרג חתן בשעת חופתו, גזל את כלתו, הוליד אותה לתוך חדריו, ודר עמה. והיו מספרים כי נכד יצא מחלציהם, גייר עצמו ולמד תורה בבית המדרש הישן, הס" מוך לבית הכנסת הדגול, ובשביל שלא יצטרך אותו הגר לילך בחושך לבית-המדרש, לפיכך העמיד את הפנס.

אגב ספרו, כי אז לפני הרבה שנים, כשכהן היה צריך לילך לבית-הכנסת או לבית המדרש, לא היה עובר על מקום זה, מפני שב- רור היה כי החתן האמלל נקבר שמה.

והשערות קמות, והמצח גלוד, והעינים מל- אות אש. והעור עוטה עור, כשהיו מספרים, שב- כל לילה ולילה, בחצות הלילה, באותו רגע שה- תרנגולים קוראים בפעם שניה, והכוכבים בשמים מתחלפים, בשעה שהעירה העי- פה נרדמת והבתים הכפופים כופפים את עצמם עוד יותר ישנים, אז יפתח קבר בבית קברות הנוצרים, ואשה עטופת צעיף על פניה הלבנים זוחלת אט משם, תכסה פניה עוד יותר, כי יראה לבל יכירו אותה. הולכת וקרבה לבית הכנסת הג- דול, ומשם יעלה החתן הנהרג, פושט את ידיו אליה, ושניהם מתחבקים זה את זה, מנשקים זה את זה, ומחוללים יחדו את מחולת-המות, עד שהיהו- די הראשון בא לערוך חצות לבית-הכנסת. ואז כבר יושב לו המתמיד, שאך זה רגע בא, ולומד... ושנים הרבה עמד הפנס לבדו, יחידי ברחוב היהודים לזכרון לימים קדמונים. ויהי מאיר לא- לה, שקמו בחצות לילה, להתאבל על חורבן הא- רץ. ויהי מאיר למתמידים שהיו קמים בעוד לילה ללמוד תורה, ויהי מאיר בלילות הארו- כים של חורף ל"שומרי-הלילה", שסבב ברחוב עררי, בשמרו רכוש זרים, והוא בעצמו רטט

עד היום הזה עדיין לא נתברר הדבר, פנס זה העומד אצל בית-הכנסת הגדול מהיכן בא לכאן. באמת נפלא היא, אם בעירה קטנה כזו, שיוש- ביה היהודים הם עניים מרודים, ימצא פנס קר כזה, אשר גזו נחשת מזהב.

ומרומם על יסוד עץ היה תלו הפנס בעל גו נחשת והציץ במין עזב על הבתים הכפופים של רחובי-היהודים, כאילו היה אומר: הנה טעמו טעם אורה!

וגלמוד, לבדו בלי חבר לו, היה עומד ברחוב, בהסתכלו על החשכה הנוראה, על העני המר ועל הדלות דפה.

לפעמים היה שואל את עצמו — שאלה שנש- אלה בכל העירה — "מי העמיד אותי פה"?

אבל לא הוא, ואף לא בני העירה ידעו לתת תשובה לשאלה זו, ומפני שלא ידעו את האמת, נתרבו המעשיות אדותיו ונתפשטו האגדות... והרבה, הרבה מעשיות היו להם לבני העירה לספר על אותו דבר נפלא.

דומם היו מספרים את המעשיות הללו, והלב היה פתוח, להקשיב את המאורעות מן הימים הראשונים הטובים.

האמות היו מספרות את הדבר לילדים חולים, ודמעות צער ודמעות של שמחה היו נוצצות בעי- ני האם ובעיני הילד או הילדה.

גונחת האם בספרה, וגונחים הם הילדים בהק- שיבם, ומעולם לא קרה שיעזו לדבר על אודות זה, אף על פי שהדברים כבר נאמרו ונשנו, וא- צילו אותן האנחות שהיו יוצאות מלבותיהם בש- עת שמיעה כבר נאנחו. ובכל זאת היו מעמידים את פניהם כלפי המספר, תוחבים את אוניהם להא- זין ואת הפה לחטוף את כל הדברים בטרם צא-

* הופיע לראשונה ב"העת" ל' י"ז (ראשית מארס תרס"ז, לבוב) ע' 6, 5. שמואל יקעב הוא אחד משמות העט הרבים של ש"י טשאטשקעס.

תה מאושרת ומאום לא חסר לה. והוא הבטיחה להצליחה ויקצר את ימי נעוריה...
ובעצב הלילה עמד הפנס, וכבר קצה נפשו בבדידותו.

לפעמים היה מציץ למקום אחר הרחק מעבר לרחוב היהודים, ונפשו כמהה לבוא שמה אל הרחוב העליון, להאיר שם לגויים...
לא! — נענע בליל חרף קר בראשו — לא! פה אין בשביל מי להאיר.

מיד נפתחה דלת של בית רעוע ומט, ומשם יצא שפי בחור בפנים לבנים ועצובים, בעיניים עמוקות ובוהקות שתי פאותיו השחורות הראו על לחייו השקועות, וטלית-הקטנה שהציצה מתחת מעילו הקרוע הראתה על חזונו הרזה. בידו נשא חתיכת גיר ועפרון, ובעיניים חולמות נגש אל הפנס, נצב שמה על רגליו הצבות הרועדות מ־קור — ונשען על בד הפנס רשם לו איזה דבר־רים לזכרון.

בפנים מלאים רחמים הסתכל הפנס, מהרהר ורואה את הנער החולה והרעב שעמד בחוץ בליל קר וכותב ורושם בעודו רועד מקור, כותב שיר־רים על הענף, על הצרות והצער, שירי יגון וא־נחה.

אז הציץ הפנס בעיניים מזרות אש על הנער הכותב "שירי ענף" בחוץ. מפני שבביתו אין אש ונר לא נמצא בבית — ובחפצו לגמור את "שיריו הכואבים", היה מוכרח לכתוב בקרירת הרחוב לנוגה הפנס.

אז מצא הפנס, כי יש מי להאיר לו, ומאז לא רק שלא היה יחידי, אלא שהיה לו חבר ולבו היה כואב על הנער הענף.

ופעם בליל חרף, קור עז שרר בעצם תקפו, והעלם הלך הלוך ושוב, כמנהגו לכתוב את שיריו הנוגים והמרים, והעלם השתעל מאד בשעת כתיבתו, ויחזק בכל כחותיו בבד הפנס. אך רוח חזק הפילו ארצה, באחוזו בבד הפנס. ובאותה שעה נשבר לבו של הפנס, בדו מט לנפול, ויפול אצל המשורר הנופל...

שמואל יעקב

מחמת קור וכמעט שגוע ברעב... ויהי מאיר בלילות של סליחות. ויהי מראה לעניים עוברי דרכים, איפה ימצאו את בית-המדרש, כאלו אמר: "אם לא אכלת, אורח חביב, בא נא וראה לך מקום ששם תוכל לכל הפחות לשכב במנוח־חה!" — ויהי מאיר ומראה את הדרך הביתה ל־יהודי הרוכל הענף. כל היום היית נודד בכפר, עור־שה "מסחר", יום של עבודה קשה ומרובה, עתה לך הביתה אל אשתך ובניך, אכול פתך והיה לך מנוחה, שכב במטתך בצל קורות ביתך, ואם עובר הוא מרשותך ליד ברקי המלוה ברבית ומתירא אתה, שמא יבוא ויגרש אותך ואת אשתך ובניך החוצה, אל תדאג! לעת-עתה תוכל לישן בלילה זו. ואם יכאב לך, בראותך את בניך ובנותיך ערומים ויחפים, ואינך יכול ל־שון מפני שהיעול של ילדתך הקטנה, הנך מצ־טער, שלא מצאת עוד חתן לבתך הבכירה, והיא אינה צעירה לימים וכבר היו צריכים לתת לה איש, ואין לך פרוטה, אם גם תאבה למשכן את נשמתך — אולי מיצר לך כל זה! אל תדאג, בש־ביל כך הנך יהודי, אל תאבד את תקותך כל זמן שאתה חי, כל זמן שנפשך מתרוצצת בקרבך.

ובשלום עמד לו הפנס, ויהי מאיר אז, בידעו כי בני אדם נהנים לאורו.

שנים עברו.

לבכות על חורבן ירושלים לא הלך עוד אף אדם. נדמו הקולות הנעימים של המתמידים. שור־מר הלילות מת ברעב, ולא היה להם לבני העירה ממון למנות אחר במקומו. ורק מעטים קמו לע־בודת הבורא. את בית המדרש תקנו, ויסגרוהו, כדי לשמרו מ"ארחי־פרחי" לבל יטנפוהו. אסרו על הרוכל היהודי לסבב בסחורתו בכפר, ודומם ישנה העירה, כל הלילה, באין מפריע. רק באיזה אולם ישבה חבורה של צעירים משחקים בקוב־יא. או תופרת עניה ישבה בשעה מאוחרת בלילה לתפור את השמלות לחתונת בת הגביר, ובתפרה החישה את מעשיה, וכל דקירה במחט היתה כד־קירה בלבה הנשבר. יודעת היא את החתן... את נפשה לקח ממנה, הוא היה בא אליה בעת שהי־

שלושה שירים

י. גולה

לר' נ. אגמון נ"י

א. לילית

מי כִּסָּה יַעֲרוֹת מַעֲרָמֵי הַהָרִים סָבִיב לָךְ, עִיר מַלְכוּת?
 מי מֵלֵא יַעֲרוֹתֶיךָ דְּבֶשׁ, צְלִיל רוּחוֹת וְצִיּוֹץ צְפָרִים?
 מי תִּלְתֶּה יִרְחֵף אֵי-מָרוֹם, כִּה גְדוֹל וּמְלֵהֵט וְכָבֵד,
 וְכִבְשׁ יִלְלֵת גְּשִׁימֶתֶךָ הַטְּרוּפָה לְשִׁירָה, לְחֵלוֹם?
 עַל דְּרָכֶיךָ-עֹוִית עָלוּ הַפְּרָחִים לְפִתְאֹם וְעִינֵיהֶם כְּלוֹאוֹת וְעוֹרְגוֹת
 כְּעִינֵי נְעוּרוֹת לַעֵת שֶׁכָּב פָּרְקָדָן בְּחִיקָם הַמְּשִׁי שֶׁל לַיְלוֹת:
 כִּמוֹ כָּאֵב – כִּךָ לַיְלֵךְ, עִיר מַלְכוּת, לְעַמְקוֹת וּלְרֵךְ. כִּמוֹ כָּאֵב.
 שְׂמִיךְ שְׂמוּרָה נְעוּלָה עַל בַּת-עֵץ לַחֶה, בַּתּוֹלִית,
 שְׁשָׁבַע כְּאוֹר שְׁבַחוּץ – אוֹר עֲצָמָה מִבְּפָנִים, בְּנוֹמָה.
 מִמַּעַל מִזֶּן אֱלֹהִים רוֹאוֹתֵי הַצְּמָאוֹת בַּהוֹדֵךְ –
 הִיחֵי, לוֹ הַעֵז לְנִשְׁקָךְ!
 הִנֵּה יִבְרַכְךָ בְּלַחֲשָׁה וְיִרְטִיב קִצָּה רִיסֶיךָ בְּטַל,
 וְיִרְטִיט בְּנִשְׁמוֹ הַיְחֹום חֲמוּקֵי בְּשֶׁרֶךְ הַמְּסֻלָּע.

ב. מלים

כְּבוֹרֵת דְּבוּרִים מְסַעֲרַת הוֹמָה לְבָבִי מִמְּלִים.
 דוֹמוֹת הַמְּלִים בְּקִרְבִּי לְרִבּוֹא דְּבוּרִים שֶׁל זָהָב.
 דוֹמוֹת הַמְּלִים בְּקִרְבִּי לְרִבּוֹא דְּבוּרִים שֶׁל זָהָב.
 בְּזִמְזוּם שֶׁל עוֹעִים הֵן צוּכָאוֹת עַל דְּפָנוֹת בְּשָׂרִי,
 עַל חוֹמוֹת צְלָעֵי,

עַל פְּנֵי יִרְכִי וּמְתַנִּי וְעַל קִצָּה צְפָרְנֵי יִתְדִפְקוּן.
 פְּלִיאָה שְׂאִינִי מִדְּבַר בְּאֹזְנִי, בְּעִינֵי, בְּשַׁעַר מִשְׁעָרוֹת קִדְקִדִי.
 פְּלִיאָה שְׂאִינִי מְזַעֵק מְעוֹרִי. פְּלִיאָה שְׂאִינִי
 וְנִחַק מִהֶמֶת רִתְחָתֶן הַמְּהוֹמֵת הַשְּׁלוּחָה בְּעֲצָמוֹתֵי.
 סֶבֶל הַנוֹשָׂא סֶבְלוֹ עַל כְּתָפָיו הַכּוֹשְׁלוֹת
 יוֹדֵעַ אֵי-אָנָּה פָּנָיו וְהֵיכָן מִשְׂאוֹ יִפְרָק:
 אֲנִי כְּבֵית סֵהַר אֲנִי לְמַלִּים הַדְּחוּסוֹת בְּקִרְבִּי
 אֲשֶׁר בְּצוֹרוֹת חוֹמוֹתָיו וְנְעוּלוֹת דְּלִתוֹתָיו עַל מִסְגֵּר:
 בְּאֶלְפֵי חוֹתְמוֹת זַעֲקָה חֲתוּמוֹת שְׁפִתוֹתֵי מִהְגִּיג.
 מְשׁוּל אֲנֹכִי בְּשִׁירֵי לְעוֹמֵד עַל הַיָּם וּמְצַלִּיךָ
 בְּשׁוֹט הַרְקוּב שְׁבִידֵיו עַל פְּנֵי מִשְׁבְּרֵי הַחוֹמִים –
 לְדָלוֹת אֵת גְּלִיוֹ אֶל כְּדוֹ, וְכִדּוֹ מִחֲרָר וּמְלֵא,
 לְדָלוֹת אֵת גְּלִיוֹ אֶל כְּדוֹ, וְכִדּוֹ מִחֲרָר וּמְלֵא.

ג. שְׁלֵהֶבֶת

אֲשֶׁרִי הִקְרַב הִקְרַב אֶל אֲשֶׁךְ
שְׁלֵהֶבֶת זָהָב!

צְבָעִים רִבְבָה
שֶׁל לֵהֵט וּכְפֹר, שֶׁל אֹר וּמִחֶשֶׁךְ
הִבְרוּ, מִשְׁחֹר עַד צָהָב, בְּךָ יַחֲדָיו
בְּטוֹי שֶׁל בְּרָקִים וְצִלְלִים

בְּלִבְךָ-לְהֶכָה
מְאִירִים הַלֵּילוֹת בְּסַעֲרָה וּבְצִמָּא
שִׁירִים שֶׁל תְּפִלָּה וְהַלֵּל;
בְּאוֹרֶךְ הַצּוֹנֵן
קוֹדְרִים הַיָּמִים מְסִיבֵי-עַד-הַרְחֵק
רְכִים, וְנוֹגִים, וְתָרִים.

כְּמִיתָר הַכְּנֹר
נִמְתַּחַת אֲשֶׁךְ וְנִרְפִית חֲלִיפֹת:
כָּל רִגַע פּוֹזֵם בְּךָ שִׁירִים שֶׁל כְּמִיָּהָה
וְאֵין מְאֹזֵן -
כָּל רִגַע חוֹזֵר צִלִּיל שִׁירֶךָ עַל הַדוּ,
פְּרָפֵר וְצִפּוֹת.

שְׂמָאל וְיָמִין, כְּאֵלֵי תְּפִלָּה,
אֵת שָׁחָה בְּרִיעַד נִסְמָר, וְשִׁחֹר
כְּמוֹךְ רְנוּנָךְ, וְכַחֵל וְצָהָב,
שָׁחֹר וְצָהָב.

אֲשֶׁרִי תִקְרַב! מִי גִבֵּר יַגַע
בְּלֵהֵט גּוֹפֶךְ, בְּלִי יָדָיו תְּכֻוִּינָה?
אֲבָל יְבָרְךָ עַל אוֹרֶךָ לְאֵלֵהָיו,
הַלּוֹךְ בְּדַמְמַת מִחֶשְׁכָּיו לְדָרְכוֹ,
הַחֲרַשׁ וְדַעַךְ.

על ג. שופמן

ש. הלקין

רומנטיקן. ביצירתו של שופמן ובדרך הגשמת יצירתו ניתן לגלות אותן תכונות המצינות את הרומנטיזם כזרם ספרותי.

כראוי לרומנטיקן אמיתי מעלה שופמן — גם בקטע הזה — את האדם המחפש לב מבין אחד לרחשיו האישיים, אלא שהאחד המבין, המאזין ומבין, הוא לעולם אחד מאיתני הטבע, אחת מן הסטיכיות. וענין זה אתה מוצא אצל שופמן ל־ עתים קרובות ביותר. כל אדם ואדם אצלו בודד הוא, ואף־על־פי־כן שואף הוא להבנה; בדידות זו לעולם לא תמצא און קשבת אלא בטבע. לפיכך מוצאים אנו בשופמן — יותר מכל מספר אחר שלנו — תיאורי טבע תואמים כליכך להלכי ה־ נפש שבגבוריו. נפש הגבור לעולם מוצאת ל־ עצמה איזו תגובה על פי הזדהותה עם היום או הלילה, עם עונות השנה, עם שדה, יער, גן, כו־ כבים, שלג. והדברים ניתנים בתיאורים פיוטיים מפורטים, האומרים אותו דבר עצמו. הטבע הוא החיק היחידי אשר לתוכו יכול האדם לשפוך את שועת נפשו.

כרומנטיקן אמיתי יודע שופמן שסערת הנפש האנושית לעולם נשארת פנימית, אילמת, כבושה. כל המאמצים לבטא את החווייה האנושית אין בהם כדי להביע את פנימיותה הסטיכית; להיפך, זו מסתלקת מן הביטוי, כאותם גלי הים המגיעים אל היבשה ומלטפים אותה למשעי, מבלי שיש־ אירו בחול כל עקבות לגלים הסוערים עצמם. הסערה נבלעת, כביכול, בצדפים. ומכאן תכונה אחרת הממחישה עצמה בכתיבתו של שופמן: כוחו להעמיד עולמות שלמים בשעה שהוא כותב על פכים קטנים, כביכול. עולמות שלמים אלה כיצד אתה תופס אותם? כילד זה המצמיד אל אצבעו קונכיה, וכל רעש הים כולו עולה באזניו. אתה מרחיק את הקונכיה מאזניך ומיד כל הסערה מסתלקת. הסטיכיה הנפשית הריהי כאן — כמו אצל כל רומנטיקן — פנימית, שואפת אל ההבנה ואינה מגיעה אליה כ־יאם על דרך משהו חרישי, כלל וכלל שלא מטבע הסטיכיה הסוערת.

ואף זה מסימני הרומנטיקן, שעומד הוא שופמן בפני העולם כילד מבוגר, משתומם. והשתוממות זו שבשופמן היא היא המעלה את השאלה וה־ תמהון שברשימה: "מהיכן כל היש הזה?" כדי

יש רשימה אחת קצרה משל ג. שופמן, שבה רואה אני מעין עדות אישית אבטוביוגרפית של המספר עצמו על מהותה האינטימית של יצירתו, ובמידה רבה גם על דרכו ביצירתו הסיפורית. כוונתי לרשימה "אל הים, אל הים", שמדובר בה באוהב ונאהב בשעת אושר. הרשימה נכתבה, כפי שנראה לי, סמוך לזמן הגיעו ארצה, כשהוא מת־ קרב לשנת הששים לחייו.

אוהב ונאהב, בין ראיון לראיון, אף המאושר אל הים. חש שרק הוא, הים, יבין לו עתה, בהתקפת אושר זו רק הוא הים, יענה ללבו העולה על גדותיו. בסערה פנימית, כבושה, התנענעה הסטיכיה, ליטפה והחליקה למשעי את שפת היבשה הזרועה צדפים, גלי אהבה היו אלה, דכ־י אושר.

שיכרה ההמולה המתוקה, האדירה, ושוב לא היה תמהון: מהיכן כל היש הזה? מהיכן, מהיכן, הכל מסביב? לא היה תמהון. אהבת בראשית מסתרת מאחורי כל אלה, אם האהבות, והיא היא המחוללת, והיא היא המנענעת...

בראשית היתה האהבה!

כן, המאושר בעלות לבו על גדותיו, הריהו אף אל הים — אבל לעתים גם האומלל —

העמדת קטע זה בפתח דברי כדי לתאר את שופמן, האוהב הגדול בספרותנו. בספרות העברית — לרבות השירה — מעטה מאד שירת האהבה, אפילו בדור ביאליק; והיא הולכת ומת־ מעטת בדורות האחרונים, בתוך ארבעים השנה האחרונות בתולדות ספרותנו. בסיפור, היא, אמ־ נם, מצוייה יותר, אך גם בו היא נוטה להיות מובלעת ביסודות פסיכולוגיים, אישיים וחברתיים. אהבת גבר לאשה, אהבת אשה לגבר, הוא יסוד שהמסורר והמספר שלנו משום מה לא נוח להם לטפל בו בטהרתו; כאילו מסורת־אבות יהודית־ יהודית שבנו עדיין גוזרת כנגד הבלטת יסוד האושר הגמור שבהכרת האהבה. שופמן, בעיני, הוא היחידי בסיפור העברי העומד כרומנטיקן מושבע, גם בכוחו לדעת את האהבה, על האושר שבה ועל הצער שבה. ולגבי שופמן האהבה היא לעולם אושר, ואפילו כשהיא נראית כאכזבה, כ־ אהבה ללא תגמול.

אך לא משום טעם זה בלבד הבאתי קטע זה כהקדמה לדברי. נדמה לי שמשמעותו רחבה הרבה יותר, ויש בה כדי לסייע בהבנת שופמן כ־

משורר לירי הוא. הטבע, האהבה, הילדות, הרחמים וכל פרט ופרט שבכל אלה, נעשים אצלו נושאים מכובדים כשהם לעצמם. וכך אתה מוצא גם בתוך סיפוריו הארוכים קטעים שלמים שעל נקלה אתה יכול להוציא אותם מתוך הסיפור, לפרסם שורות שורות ולהעמידם כשירים ליריים ממש, ללא שינויים בלשון ובמבנה המשפט, ועל אחת כמה בהמרים הצעירים הרגשיים.

אף-על-פי-כן שופמן המשורר אינו משורר רומנטיקן. ואכן בקושי רב היו הרומנטיקנים הגדולים מכניסים את שופמן למחיצתם. מדוע? יש לזכור שלגבי משורר רומנטיקן קיימות בעולם כל מיני שלמויות אידיאליות, הרמוניות, אלא ששלמויות אלו רק האידיאליזציה של מציאות או-תן. גבורי דורנו אלה הלרמונטוביים הם תמיד היחידים, הגאים, היודעים להגיע אל השלמויות דווקא. יש יופי בעולם, והוא שלם בתכלית אליו בא דשלי, קולרידג' וגיתה, ואפילו אליבא דהיינו ולרמונטוב; אך רק יחידים-סגולה זוכים בו. אצל שופמן מצויה מדה זו של יופי, אבל בכל מיני מדרגות, והן לא כל-כך שלמות; ולצדו מצוי גם הכיעור, אף הוא בכל מיני מדרגות, לא שלמות ולא הרמוניות. ושופמן שוב אינו נראה לנו כרומנטיקן על טהרת הקודש, משום שהנו רואה גם בכיעור נושא לכתיבה סיפורית-לירית. ולא עוד אלא שהשאיפה ליופי אצל שופמן היא תמיד מתוך הכרת היפוכו הגמור. גם האידיאל המוסרי החברתי הנאצל אצל הרומנטיקנים אידיאל מוחלט הוא, שמגיעים אליו יחידים בלבד. אצל שופמן לעומת זאת, עשוי האידיאל המוסרי, האישי והחברתי, מדרגות מדרגות, עד שהוא מגיע להשגת היפוכו — הוסר הלוט, שאף הוא טעון הבנה לכל מדרגותיו השונות. הוא הדין אפילו באהבה.

אם רואים אנו את שופמן כמשורר, הריהו מעין משורר אכסיסטיציאליסטי, לפי תפיסת ימינו: משורר הרואה עצמו רשאי ליטול מומנט שב-חוייה האנושית, תהיה החוייה מה שתהיה, ולעשור תו נושא נכבד לכתיבתו, ובלבד שידע כי חוייה זו יש בה אוצר של אינטנסיביות בת הרגע. על כן ככל ששופמן משורר לירי הוא בכתיבתו, הרי בתוך-תוכו הוא נשאר מספר ריאליסטן אמיתי. די להזכר ביריעה הרחבה של בני אדם למיניהם בסיפוריו, ובסיטואציות השונות והמשתנות אצלו, כדי לראות כי סיפור-המעשה אינו מעניין ביותר את המספר הזה, כיון שכל הענין הוא כדי רגע. כביכול לא איכפת למספר, וממילא לא איכפת גם

רגע עומד המשורר הרומנטי ותוהה: מאין כל היש הזה הרחב, העמוק, רב הגוונים ורב הרבדים? שכרון רגעי, כגון שכרון האהבה, עשוי אמנם להשכיח גם את התמהון הגדול. שהרי הוא אומר בפירושו: "שיכרה ההמולה המתוקה, האדירה, ושוב לא היה תמהון." אבל השכחה חלה על התמהון בלבד, ולא על היש כולו. אדרבה, רגע האושר הנסוך שכרון הוא הוא המגשים בתוכו את מליאות ההווייה. ורגע זה הופך סימן לאותה מליאות נצחית. שהיא לעולם ישנה וקיימת, הגם שאין האדם מצליח לחוש בה על דרך התגשמותה הרגעית והחולפת. ואכן מוצא אתה ביצירת שופמן מעין נסיון מתמיד לגלות מפתח של הרגע, שיפתח לעיניך בן רגע אחד בלבד את כל היש כולו, את ההווייה הקוסמית כולה.

כרומנטיקן אמיתי יודע שופמן כי "בראשית היתה האהבה"; לא הדבר — הלוגוס — כי אם האהבה. אין כוונתי להוציא דברים מידי פשוטם. ברי שברשימה זו הכוונה לאהבת האהוב לאהובה. אבל המכיר את יצירת שופמן מבין הבנה רחבה הרבה יותר את משמעותו של המושג "אהבה" ביצירתו. האהבה היא מעין נטיה נפשית מעוצמת ביותר באדם, לצאת מתוך תחומיו שלו האישיים, להרחיב את כוחות קליטתו לגבי מה שאיננו כלול בתחומי אישיותו הפרטית. באהבה הגשמית-רוחנית בין גבר לאשה לא באה היציאה מתוך התחומים האישיים אלא כדי לשוב ולשמוע את הנפש האישית, כשהיא מדברת ומתנגנת דווקא על פי המגע בנפש הזולת. והרי לפנינו האהבה כחתיירה אל משהו מחוצה לך. עיקרון רומנטי זה הנו יסוד עיקרי ביצירת שופמן. האהבה אצל שופמן אומרת ליכוד כל האובייקטים שבהווייה, כדוגמת האובייקטים השונים המצטרפים בשיר או בסיפור. האובייקטים שבהווייה מתקרבים זה אל זה ונעשים אורגניזמים, ולא חלקים נפרדים לעצמם. האהבה היא מעין יסוד אלכימי, יסוד המאחד פרטים כדי כללויות שלמות. בכללויות האלו החלקים אוהבים זה את זה, ולפיכך הם שייכים זה לזה, משתפכים זה בזה, עד שבצירופם החדש שוב אין הם ניתנים להפרדה. אהבה לעולם — ואצל שופמן ביחוד — בינה היא, ובה הלב מבין. הלב — ההרגשה האישית של היוצר — מבין ולא דן, מבין ולא שואל שאלות, אם חייב או זכאי, מבין ולא תובע תביעות; כלומר הבנה הניגשת להווייה האנושית והקוסמית מבלי לדרוש ממנה שתהיה מה שאיננה. די לו במה שהיא.

אך לא רק משורר רומנטי הוא שופמן, אף

לפניו החיים החדשים, הרי אף שם הוא רואה את עצמו בקוצר ידו. תלוש הוא לא רק מן העולם היהודי של אבא וסבא, אלא גם מן העולם האנושי. אך קוצר-יד זה ותלישות זו שבגבורי שופמן אינה מתבארת ביאור היסטורי-ספרותי כללי. לא התלישות היהודית מסבירה אצלו קוצר-יד זה.

הקורא בשופמן שוכח, כביכול, כי מרכז הבעיה הוא במה שהאינטליגנט היהודי עובר ממקום אחד מבלי שיגיע למקום מנוחה אחר. התלישות אצל שופמן מיוחדת היא, ומיוחדת לו בלבד. תלישות נצחית משום שהיא חלק מן ההווה שהיא תמיד בת-חלוף. גבורי שופמן השואפים להגיע אל האושר ואינם מגיעים, המכשול בדרך כם הוא מכשול אנושי, ולכשתרצו שוב אכסיס-טנציאלי. הרי זה הניגוד הגמור בין השאיפה הרגשית הפנימית להמשך לבין ההכרה שאין כאן אלא רגע בלבד. והרגע תלוש מן הומון המחובר, משום שלעולם אין המחובר ניתן אלא על-פי הרגע האכסיס-טנציאלי שבמחובר עצמו. אף כאן מגלה שופמן בכתיבתו שותפות לאסכולות ספרותיות כלליות ללא הטעם המוטעם של בעיית היהודי והיהדותו, ולפיכך מתעלמת ההרגשה ביהדותם של סיפוריו.

אין רצוני לומר שהמומנט היהודי היחודי חסר מדברי שופמן. כבר בסיפוריו הראשונים, עוד לפני דוברובנה ולפנים בישראל, מוצא אתה את היהודי בעיירה ואת יהדותו; יתר-על-כן בשופמן — יותר מבכל מספר אחר בן דורו — מצוייה מין ראיה יהודית גזעית; המחיצה שבין היהודי לבין הגוי או אפילו בין היהודי לבין הגויה האהובה היא כאן בבשר ובדם ממש. אך האמן הגדול שבו מבליע את הגזעיות עד כדי כך, שבני-אדם חושבים ששופמן אין לו זיקה ליהדות ועניין בה. יהדותו של שופמן היא חיוב יצירתו האמנותית, ולא חיוב הבעיות היהודיות-היסטוריות. בשעה שברדיצ'בסקי מעמיד לפנינו את האדם שביהודי, הרי זה מושרש עדיין במסורת היהודית. אף ה-אינטליגנט היהודי אינו בידי נושא אמנותי פסיכולוגי, ולפיכך אנושי, משום שמתבלטת בו קודם-כל בעיית היהודי והיהדות שבו. סוף ברדיצ'בסקי הוא היסטוריוסוף יהודי, ואי-אפשר היה לאדם כמוהו להסתלק מן ההיסטוריוסופיה שיצר בשעה שישב לכתוב סיפורים. שופמן המספר הוא היחידי שעם כל היותו יהודי שרשי הוא נשאר לעולם מספר המתאר אדם. שופמן עומד לעינינו כאמן אוניברסלי לחלוטין, ללא הלחץ של הבעיות היהודיות-ההיסטוריוסופיות.

לקורא מה היה קודם לאותו רגע ומה יבוא ל-אחריו. מכאן יחסו הסקפטי האירוני אל הרומן הרי קטע אחד, בהשמטת מלים אחדות.

דווקא בראותה אותי יושב משוקע באיזה ספר, תחתור לשבת על ברכי. אינה יכולה לראותני מסולק לענין אחר יותר מדי.

— אבא, גם אני רוצה לקרוא!

— נו, טוב — הריני מעלה אותה את בת השתיים וחצי, אלי — נקרא-נא שנינו!

היא מעמידה פנים רציניים ומביטה אל תוך הרומן הגדול כמוני. היום נסתפרה קצת בידי אמה... ו-עקבות המספרים הגסים אוצלים לה דבר-מה נוגע עד הלב.

ברומן הגדול מבליט המחבר את החיה הרעה שבאשה ומשתמש לשם כך בכל הסממנים החריפים שבפולמוסו. יוצא, שכל מה שנכתב על הנשים לגנאי עד עתה, הרי זה עוד לא כלום.

— כזב ושקר! — השלכתי את הספר אל השולחן ונשקתי בצמא את הראש המתוק, הגוון בידים לא-אמונות.

הרי זו "בתי הקטנה והרומן הגדול". והבת היא בת שתיים וחצי. הפעם לא נסתפרה במספרה, כי-אם במספרים גסים. הבת הקטנה הזאת, אשר יום אחד תהיה אשה ועליה יכתבו, אולי, רומנים. כבר עכשיו מעידה היא שכל מה שייכתב עליה — שקר וכזב הוא. לדעת שופמן מחוייב הרומן להעמיד מין דבר שכולו בדוי, ולא דווקא במובן הטוב של המלה "בדוי", כביכול, מחוייב הרומן לא רק לייצור עלילות, אלא להעליל על גבוריו, כדי שיובנו הקשרים ביניהם, וממילא הרי זה היפוך האמת שבחיים. רק אם תתפוס ותחוש את החיים בכל רגע ורגע כמו שהם ביפם ובכיעורם, לא תצטרך להעליל עלילות.

מכמה וכמה בחינות דומה שופמן לבני דורו בספרותנו. כמה צדדים שווים מוצא אתה בין תחושתו שלו באדם היהודי לבין תחושת מספרים כברקוביץ, כגנסיץ, ואפילו כעגנון עד מחצית דרכו; וביחוד זה הצמאון הגדול לחיים וקוצר-היד להגיע אליהם. הרבה מספרותנו משקף קו זה. גם שופמן הוא מן המספרים המעמידים דמות זו של התלוש. אולם התלישות המורגשת בגבור-ריו של שופמן שונה לחלוטין מזו המורגשת בגבוריהם של מספרים בני דורו. בסיפור העברי בדור ביאליק מוצא אתה את מאוויי הבריחה מן ההווה היהודית המסורתית בת העיירה, יחד עם חוסר היכולת להשתחרר ממתען העיירה, לכן כשמגיע גבור הסיפור למקום אשר בו נפתחים

להתקומם נגד איספלגית נוחה זו, שבה חיתלנו את נשמותינו במשך אלפי שנים. וכך התחילה להווצר אצלנו ספרות אמנותית לשמה. וזכר אני, כשקראתי את שופמן בילדותי — וידעתי אף ספרות רוסית, ודברים אחדים מספרויות אחרות שתורגמו לרוסית — רווח ללבי. הנה, אמרתי, גם אנחנו נמצאים בדרך לקראת אמנות אמיתית. אך זה שנים אחדות, ביחוד אחרי קום המדינה, עומדת הספרות העברית החדשה בפני כל מיני בתי-דין של נטורי קרתא ספרותיים התובעים ממנה יהדות, ויותר יהדות. יתכן מאד שהם ה" צודקים, ושספרות זו הקרויה החדשה אינה אלא אפיוודה, כשם שהיתה שירת ימי הביניים שלנו בספרד. אבל אפילו חס ושלום אפיוודה היא, הרי גם אותו חוקר חובש כיפה שיחקור אפיוודה זו, אף הוא יוכל להבין אותה בשאיפותיה האמנו- תיות האוניברסליות על פי הרבה דברים טובים בליריקה שלנו, על פי כמה וכמה סיפורים של מספרים שונים, ולפי דעתי, על פי שופמן בשל- מותו.

רחוק אני מלזלזל בספרותנו העברית ומאמין אני ביעודה ובגידולה, אך לא אוכל לחדד בהר- גשתי כי עניין זה של היהודי והיהדות מעיק יותר מדי על יצירתנו האמנותית. ודאי, כל יצירה לא- מית בונה על יסודות עממיים, ואף פולקלוריים. אבל אצלנו יסודות אלה יש שהם חונקים את היצירה. גדולתו של שופמן, ואף בדידותו בספ- רותנו, היא, שבכוח כשרונו ידע לעבוד את ה- מוזה הפיוטית עם שהבליע בתוך יצירתו את היסודות העממיים והגזעיים שבמהותו. בכך היה האמן השלם ביותר בתוכנו.

יש שסבור אני כי אנחנו עם לא-מוזי, עם אוהב אלגוריות. אוהבים אנו מאד מאד את העולם הזה, אולי עוד יותר מן הגויים, אלא שכביכול זכות יתרה ניתנה לנו לבטל את העולם הזה, ולראותו כאילו הוא אוצר בתוכו דגמים של עולמות אחרים, נאצלים יותר. אנחנו יוצאים נשכרים מכאן ומ- כאן, אוכלים ושותים כבני אדם לכל דבר, ו- נהנים באותה שעה מזוים של עולמות רוחניים. גם הציונות גם הספרות העברית החדשה התחילו

עיצוב המציאות בידי שופמן

יעקב בהט

שונה, ומכאן — ההתרחקות מן הפסוק ומכל מטבע שנטבע אי-פעם. לפרקים לובשת שאיפה זו צורה של סגפנות בדיבור ומכאן: "שתיים-שלוש שורות". לפעמים מופיעה ליד סגפנות זו החזרה אפילו בדימויים, שכל מהותם החידוש, הגילוי, ההארה, ההברקה, הראייה החדשה. מובן, שחזרות אלו יש בהן מן השלילה, הנה, למשל, מתאר מספרנו: "מביטה בעיניה היפות והלחות, שהבהיקו עתה כחיפושיות" שדה כחלחלות ברגע שהן מפשקות גפיהן לעוף" (כרך א', עמ' 177). ובו בסיפור אנו קוראים שוב: "עיניה היו פקוחות קצת — נראו אך קצות ה- כנפיים הכחלחלות, כשהן מנצצות לעוף...". (שם עמ' 178). ועוד, למשל: "נפתחה הדלת ורגע אחד נדמה, כי נכנסים פנימה שוטר ועמו עוד איש אחד, ואולם כהרף עין נסגרה הדלת מבחוץ סג- רה נמרצת, והאיש נשאר מעבר מזה לבדו — כמי שרימו אותו" (שם 137), ולהלן קוראים שוב:

"מנדלי, פרישמן, פרץ וכו' — אלו שמות פורצי הגדר הראשונים, סיעה קטנה זו של אבות ספרותנו המודרנית... בימיהם נתמעטה ממשלת 'המליצה'. 'הפסוק' לא היה מהלך לפנייהם כמקל לפני הסומא, אלא רץ היה ומכשכש אחריהם... וכת שלישית נבראה... את הפסוק לא ידעו ולא חפצו לדעתו" — אלו דברי ח"נ ביאליק ב"שירתנו הצעירה" בשנת תרס"ז. וודאי, שעל שופמן ניתן לומר בשינוי גירסה: את הפסוק ידע, ולא חפץ לדעתו. שכן שופמן הוא המספר הנלחם על עריקה מן הפסוק, מן המקובל והמוסכם והקבוע — והרי תנאי מוקדם לעריקה ממהוה הוא ידיעתו.

נדמה, שאין כופר גדול בכוחה של המלה יותר משופמן; דומה, שמספרנו סוגד ממש לדעות האומרות, שעתיקותה של המלה היא ממילא מותה, ומשום כך נמנע הוא משפה אסוציאטיבית, שפת המקורות, שיש בה רמזי זכרונות וזכרי רמזים ושואף לדיבור המדויק, כאילו נאמר בפעם הרא-

כך, אינו אפשרי ואף אולי אינו הכרחי — ויתכן, שעולם זה כבר נמצא בתוך מציאותנו הרעה והבלתי מושלמת, אלא שמן הצורך לגלותו ולעשותו בר-פעולה — ולשם כך אין צורך ב"מהפכות אש ודם", שהרי גם בהצליח לא נשיג אלא, לכל היותר שיווי-משקל בין הטוב והרע, והמבקש יותר רק משלה נפשו.

גישה זו האחרונה, שהיא כנראה הקרובה לשופמן, מרשה לו לצמצם במידה מאכסימאלית את ההתערבות בעיצוב פני המציאות והוא יכול להעריכה כמסתכל בלתי משוחד. גישה זו גם מאפשרת למספרנו דרכי תיאור אובייקטיביות, דיוק וענייניות, שכן נעלם הפחד מחמת הקונצ'פציה מראש. גישה זו מאפשרת למספרנו לוותר על מתן מפתח בידי הקורא לשם ביאור המצבים מלאי הסתירות והניגודים ביחסי הגומלין בין בני האדם. המספר אינו בא להגיה את המציאות, אלא זו משמשת לו נקודת מוצא, והאנאליזה של המ-אורע, שנבחר בקפדנות, נותנת לקורא את האפשרות להגיע לידי משפטו ודעתו שלו.

הנה כי כן קוראים בסיפורים רבים של שופמן, ולאחר הקריאה עומדים ותמהים: ובכן, מה? האין זה אלא תיאור לשמו? כלום יש כאן אותה חשיבות ל"מה" כמו ל"איך"?

הרי, למשל, הסיפור, "שירי ה'ברודיים": השתלטות השירים על הכל, ממשלת המנגינה, תיאורה של השפעת האמנות, הצחוק, האידיליה, פרץ היצרים — ו"מוסר השכל" אין. אין המספר מבקש מאומה מהקורא, אין הקורא נתבע ונדרש אלא להאזין לתיאור והוא נגרף בתוך הלך-הרוח האמנותי המשחררו ומוציאו מן המציאות שבה הוא שרוי אל אותה המציאות שהיתה קיימת עד-כה, אלא שלא נראתה לעין.

ביצירות כאלו מתרומם המספר לדרגת משורר. כן, למשל, בפואימה הקצרה בנוסח "פואימת בפרוזה" של המשוררים בני הדור הקודם, "שלג נפל". הריכוז והצמצום, תיאור הגוף השחרר, חר, הקפיצה ללא כובד הגוף, כניסת הבעל והרגשת המאהב ומשחקה של האשה — כל אלו בגדר פיוט ממש, ואין אונס לנקיטת עמדה כלפי המ-סופר, אלא שלאחר הרהורים והרהורים חוזרים אין אתה משלים עם המאורעות מתוך שחשת בהם וראית אותם ממש.

יפה ביותר ומרוכזת היא הפואימה "כאב". הוא והיא מקיצים מתוך חיי אשלייה של אושר: "מן הטעות ניוון האושר — כברק הבריקה האמת ות-

"שוב נפתחה הדלת ונסגרה כרגע בעד איש יהודי חדש, שנשאר גם הוא מעבר מזה לבדו — כמי שרימו אותו" (שם עמ' 139). ועוד דוגמה: "שני-הם הרגישו את עצמם רגע אחד כנאבקים על כפיס-עץ בלב ים" (שם עמ' 136), ובסיפור אחר אנו קוראים: "הציצו זה לתוך עיני זה, כטובעים בלב ים, ברגעים שהם נאבקים חד את חד בשל כפיס-עץ — בשארית-הכוחות, בלי מלים" (שם, עמ' 223). — נזירות זו מן המלה בתחום אמנות המלה ספק, אם אפשר לשבחה, אך היא מעידה על גישה ייחודית של מספרנו: לאחר שקבע בטביעת עינו החדה את התופעה והמחשה בדרכו שלו — שוב אין אצלו מקום לדואליזם של תמונה, ואין צריך לומר, לתמונות רבות-גוונים.

יתכן, שמידה זו דרה בכפיפה אחת עם האהבה למציאות ועם ביטולם של כל הרכיבים האמנו-תיים, שאינם כפופים לה ושאינם מקבלים מרותה. ומציאות זו פירושה כל מה שבא מן החוץ ופועל על האדם — תנאי החיים החיצוניים, ההיסטוריים, הסוציאליים והפוליטיים — הכל, בכל, כל. למציאות זו נותן המספר שופמן ביטוי אמנותי, ולא שהמציאות משמשת אצלו יסוד ומקור לאמנות, ולא שהאמנות באה לשרת את המציאות — אלא ראיית המציאות, ותפיסתה היא תופעה אמנו-תית.

וכאן שוב חידושו הגדול של שופמן היוצר. מספרינו בני דורו של שופמן רובם ככולם לא ניגשו אל המציאות כמסתכלים בה בלבד, ואף לא כמביטים עליה מהורהרים, אלא כלוחמים בה, וכוונתם היתה לכפות על המציאות השנואה והמפוקפקת את רצונם. אלו יודעים את רצונם ול-מימושו הם מקדישים את אונם ואת כשרונם. הסתכלות מכוונת זו, ההעזה לתאר חזיונות עגו-מים, הן הנשק שמסתייעים בו מתוך ידיעת ה-תכנית והמטרה. אבל משום כך תיאורי המציאות ביצירותיהם של אלו הם לעתים קרובות יותר התערבות אקטיבית בדרך של פירוש מאשר תי-אור חופשי מתוך מנטאליות מסוימת. הכוונה וה-מטרה הברורות והקבועות מראש והחזקות כל כך תוחמות תחום לקירבה אל המציאות. נקודת ה-מוצא של גישה זו היא קונסטרוקציה, פרי האיווי של היוצר, ואפילו היא מבוססת מבחינה פסי-כולוגית — אין בכל זאת לפנינו מציאות לשמה. יתכן שגישה זו מקורה באמונה בעולם טוב ורצוי יותר ואף הכרחי, אבל ספק אם בואו קרוב. בניגוד לאמונה זו יש אמונה אחרת, שהעולם ה-טוב יותר, שמחפשים אותו בלהיטות רבה כל-

גיבור "הקרדום" הוא בן שלושים וחמש; גיבורי הסיפור "בבית זר" הם בני שבע-עשרה עד שמונה-עשרה וזמנה של העלילה באחת משבתות סיוון וכו' וכו' — ואין זה, כאמור, מקרה, אלא דרך שיטה.

אך למרות דרכי תיאור אלו תעיד הבחירה כשלעצמה עם מי נמנה המספר, אם את החיים בצד הצללים ואם את החיים בצד האורות. מדבר רת בעדה עצם העובדה, שהנושא ההולך ונשנה בסיפוריו הוא השוני והיסורים הכרוכים בעקבו— ראה הסיפורים: "הערדל", "רפאל", "הקרדום", "מחיצה", "בבית זר", "כחום היום", "יונה" ועוד ועוד. אבל הבא לחפש כאן פתרונים — יטעה מרה. כאן הכל נמצא במצב של ריחוק, של ניצוץ. יראת הכבוד הגדולה כלפי המציאות כתופעת אמנות אינה מרשה למספרנו לחרוג מגדר האמנות. כאן יש לחפש היטב, אך המחפש היטב סופו שימצא מבעד למציאות הנתונה את המציאות ה"אחרת", הקיימת, והנעלמת מעינינו.

אר את כל עומק האסון" (כרך א', עמ' 185), ואם אמנם שניהם נופלים "מהר תלול וגבוה" — הרי בכל זאת מתודעים הם, כל אחד לפי דרכו, אל הכאב האמיתי וטועמים את טעמו. הרי זו פקחת עיניים לראות ולהבין — אך למצוא במציאותנו את האמת. ורבים-רבים הם הסיפורים ממין אלו. מתוך גישה זו לא לתבוע דבר מראש ולא להסתייע בקונצפציה מנוסחת מראש, ואף על פי כן להציג את המציאות האבתנטית — מתוך גישה זו בא, כנראה, מספרנו להגדרתם המדוקדקת של זמני העלילה, נתונים ביאוגראפיים וכיו"ב. ואכן, אם נפתח, למשל, את הכרך הראשון של הסיפורים ונתבונן בהם בזה אחר זה, נמצא סימנים אלו. דניאל, גיבורו של הסיפור הראשון "הערדל", הוא בן שבע-עשרה שנה וזמנה של העלילה בחורף וכל הסיפור קבוע ביממה אחת, בין שבע בבוקר לשבע בערב. רפאל אבן ספיר, גיבור הסיפור השני בכרך "רפאל", הוא בן שמונה-עשרה וזמן העלילה הוא אחר הצהריים ובערב; עזרא לוינטון,

שיחות עם טרוצקי

פריץ שטרנברג

תר בגרמניה, הופיע ספר חדש משלי: "שקיעת הקפיטליזם הגרמני".

חיבור זה הוכיח שפרסומים סוציאלי-דמוקרטיים רבים ניסו להקל ולזלזל בהיקפו של המשבר הקיים; שלסוציאלי-דמוקרטים אין כל מדיניות ראויה להתמודדות עם משבר בעל ממדים כאלה; ושהקומוניסטים הגרמנים, לעומת זה, שהיו מתקיפים את הסוציאלי-דמוקרטים על היותם "סוציאלי-פאשיסטים", איבדו מחמת מדיניותם בכל השנים האלה כל זכות לאמונו של מעמד הפועלים.

בינתיים נכנסתי לסא"פ ("מפלגת הפועלים הסוציאליסטית") שנוסדה זה מקרוב. סא"פ לא זכתה בשום הישגים פוליטיים. כשנאמתי באסיפת פות בערים שונות בגרמניה, מצאתי לעתים קרובות הסכמה לניתוחי את המצב הפוליטי, אך נאמר לי שטעות היא, או מכל מקום מאוחר מדי, לייסד מפלגה חדשה, או שהסוציאלי-דמוקרטים (ספ"ד) והקומוניסטים (קפ"ד) יתאחדו, טענו הללו, או שנצחון נאצי הוא בלתי-נמנע.

לא אחת פנו אלי טרוצקיסטים גרמנים באותה תקופה. לטרוצקיסטים לא היתה כל השפעה פוליטית, אבל הם היו גלויי-לב ביותר בעניינים פוליטיים רבים, העלו בעיות לדיון ונתנו דעתם במיוחד על שאלות שטרוצקי עדיין לא קבע עמדתו בהן. גם בנו של טרוצקי, סאָדוב, ביקר אותי. הוא העריץ את אביו, אך לא נהפך מתוך כך לנכיר רוטיקן — כפי שיקרה לא אחת לבניהם של אנשי-שם — אולי משום שנודדה אישית עם אותה מטרה עצמה. כשביקרני סאָדוב לראשונה בברלין, כבר ישב טרוצקי בגלות פרינקיפו. אמרתי לסאָדוב שהייתי נפגש בחפץ-לב עם אביו, וכעבור זמן-מה הוא הודיעני שאביו ישמח לראות אותי.

טרוצקי יצא לדאניה לביקור קצר (סבורני, להרצות בקופנהאגן), וסאָדוב ביקרני כמה פעמים במעוני בברלין לדון בסידורים אולם הדבר לא נסתייע. טרוצקי היה טרוד כל כך במסע זה שלא הייתי יכול לקוות אלא לראיון יחיד של שעה או שעתיים. כיוון שסבור הייתי כי אך פרי מועט יהיה לכך, לא הלכתי לראיון. זכורים לי בבירור ביקוריו של סאָדוב, ותמיד רשמתי ביומני.

תחילה עלי להסביר כלשהו כיצד נתגלגלו הדברים ועשיתי במחיצתו של טרוצקי כשבוע ימים, בצרפת, בשנת 1934.

ספרי הגדול הראשון, "האימפריאליזם", ראה אור בברלין ב־1926. חיבור זה שלא היתה לו אלא שייכות מועטת לבעיות-היום המדיניות, היה בעיקרו ביקורת על הסוציאלי-דמוקרטיה הגרמנית ועל המפלגה הקומוניסטית הגרמנית גם יחד. בניגוד לקומוניסטים, ניתח את הסיבות לכך שמעמדות-הפועלים באנגליה, אירופה המערבית ואמריקה, נהנו זמן ממושך מעליה בשכר; ובניגוד לדעותיהם של הסוציאלי-דמוקרטים ביקש להבהיר מפני מה אנו עומדים כיום, אף על פי שהמשברים הכלכליים היו מתמעטים והולכים בעבר, בראשיתה של תקופה שבה משברים כאלה סופם להיעשות בהכרח חריפים יותר ושבה עתידים האבטלה הגוברת והשכר היורד לחולל מצבים מהפכניים.

הספר עורר תשומת-לב בחוגים נרחבים. העתונים הרשמיים של המפלגות הקומוניסטיות בגרמניה וברוסיה הסובייטית פסלוהו, כמובן, משום שהוא סתר רבות מן הדוגמות שלהם. עתוננים סוציאלי-דמוקרטיים רבים דחוהו משום שלי-אחר חיסול האינפלציה בגרמניה אך לפני שנים מספר ציפו הבריות לתקופת שגשוג ממושכת. לכן ניתח שביקש להוכיח כי עוד משברים ממש-משים ובאים — ומשברים העתידים לעלות לאין ערוך על קודמיהם בעצמה ובחריפות — לא נת-ישב עם המדיניות הסוציאלי-דמוקרטית הרשמית. אולם הספר זכה להסכמה נלהבת מצד עתוני השמאל בתוך המחנה הסוציאלי-דמוקרטי ובשולי המפלגה הקומוניסטית.

כאופן זה באתי במגע עם קבוצות רבות שלא היו תמימות-דעים לא עם המפלגה הסוציאלי-דמוקרטית ולא עם המפלגה הקומוניסטית של ארצות זמן (אני עצמי לא נמנית לא עם זו ולא עם זו).

ב־1929 פירסמתי ספר קצר יותר, "האימפריאליזם ומבקריו", שבו פיתחתי כמה קוי-מחשבה שגרעינים ב"אימפריאליזם", ובו בזמן באתי חש-בוץ עם אחדים מן המשיגים על דעותי. ב־1932, שנה שבה כבר היו הנאצים המפלגה החזקה ביותר

יום אחד יצאתי את פאריס בכיוון בלתי ידוע. מקום ישיבתו של טרוצקי נשמר בסוד גמור מהמתאימים המתמידים לרצחו, כי הקומוניסטים הצרפתים וקיצוני הימין התנגדו בחריפות למתן מקלט לטרוצקי. איש צעיר מקבוצת הטרוצקיסטים פגשני בבית מלוני ולקחני אל התחנה. רק לאחר שנקנה כרטיסי נסתר לי לאן פני מועד דות. כתום הנסיעה הארוכה אל החוף פגשני טרוצקיסט צעיר והביאני לבית-מלון לא הרחק מן הים. אולם טרוצקי לא התאכסן באותו בית-מלון. האיש הצעיר אמר לי באיזה אוטובוס יכול אני להגיע לביתו של טרוצקי. מכאן ואילך, נאמר לי, יהא עלי לעשות את הדרך לבדי.

בפרינקיפו הובטח שלומו של טרוצקי על ידי נוכחות מתמדת של משטרה תורכית, ואילו במקום מקלטו בצרפת לא היה נתון לשום השגחה משטרית. סבורני שאשתו גרה עמו ישם, אף כי מעולם לא ראיתיה, ועם שאר בני לויתו נמנו סאדוב וכמה טרוצקיסטים צעירים שמילאו תפקידי מזכירות. היו במקום גם שני כלבי-משמר אלזאסיים מאולפים.

בפעם הראשונה נצטמצם ביקורי לחצי שעה והוקדש לדיון בסדר-השיחות של יום-המחרת. חדר-עבודתו של טרוצקי היה רחבי-ידים ובו שולחן גדול שלא כרגיל. לאחר שבירכני לשלום ישבנו פנים אל פנים מזה ומזה לשולחן ופתחנו בשיחה. מעולם לא פגשתי בטרוצקי קודם, אבל הייתי מכיר את פרצוף פניו בכל מקום. ברם הוא לא נראה לי בדיוק כפי שדימיתו בנפשי, אלא גבוה יותר ורחב יותר מכפי ששיערתי. היום, זכורני, היה חמים והוא היה לבוש חליפה שצבעה קרם.

החלפנו כמה מלות-ברכה ומיד פתח ואמר: "אתם, אנשי סא"פ, הצבעתם בפאריס נגד הקמת אינטרנציונל רביעי".

ניסיתי להטותו מן הנושא, אבל הוא דחק עלי שאשיב לו אם רק הלכתי בתלם המפלגתי או התנגדתי אישית ליצירת אינטרנציונל רביעי. עניתי שבנקודה זו הייתי תמים-דעים עם סא"פ ושמתנגד אני להקמת אינטרנציונל רביעי בנסיבות אלה, והוספתי שלא אוכל להסביר את עמדתי אלא אם אנתח לפניו ניתוח ממצה כמה וכמה בעיות שנידונו אך דיון שטחי בוויכוח על הקמת אינטרנציונל רביעי ולא נותחו כלל, לדעתי, או שנותחו במידה שאיננה מניחה את הדעת. טרוצקי שאל:

"האם גם אתה תומך בדעה שהאינטרנציונל

באחת ממערכות-השקרים הרבות של סטאלין נגד טרוצקי נאמר כי סאדוב שהה בקופנהאגן ביום מסויים ובשעה מסויימת לשם הכנת פגישה בין ריבנטרופ ובין אביו. אולם בה בשעה ובו ביום שהה בנו של טרוצקי במעוני שבברלין.

אמרתי לנסוע לפרינקיפו במועד אחר, אולם גם ביקור זה לא יצא לפועל.

והנה הגיעו הנאצים לשלטון, ובמאוס 1933 היגרתי מגרמניה. טרוצקי יצא את פרינקיפו וב-1934 עקר לצרפת. ארץ שהרביתי לבקר בה, אף כי ישבתי בעיקר בשווייץ.

ב.

הנצחון הנאצי וההתמוטטות המוחלטת, ללא כל התנגדות, של תנועת הפועלים הגרמנית היו להם, כמוכן, תוצאות בכל תחום מתחומי החיים. המפלגה הקומוניסטית הגרמנית ניסתה לחלץ עצמה בשקרים מן התבוסה המוחלטת, והתנצחויות עוות היו בקרב הסוציאלידמוקרטים. כיוון ששתי מפלגות-הפועלים הגרמניות הראשיות נכשלו כשלון גמור, נתעורר לתחיה לזמן קצר כוח-המשיכה של הקבוצות שמתחו ביקורת על המפלגות הללו לפני התמוטטות 1933. עם אלה נמנו הן סא"פ הנזכרת והן הטרוצקיסטים. מלבדם קיימות היו מחוץ לגרמניה מפלגות וקבוצות מבודדות שלא נשתייכו לאינטרנציונל השני ולא לשלישי. אלה כללו את מפלגת העבודה הנורבגית, שהקיפה את רוב מניינם של פועלי נורבגיה, מפלגת-העבודה הבלתית-לוויה בבריטניה, קבוצה הולנדית שנתפלגה מן המפלגה הסוציאלידמוקרטית ההולנדית, טרוצקיסטים בני לאומים שונים, וסא"פ הגרמנית.

ב-1934 נתכנסו מפלגות וקבוצות אלה — אחת דות אולי נשמטו מזכרונני — לוועידה בפאריס שבה הגישו הטרוצקיסטים הצעת-החלטה להקים אינטרנציונל חדש, רביעי. השתתפתי בוועידה זו כאחד מנציגי סא"פ, שדחתה, ככל שאר הקבוצות, את הצעת הטרוצקיסטים כאוטופית לחלוטין.

שבועות אחדים לאחר ועידה זו יצאו נציגי הקבוצות שהשתתפו בה — נורבגים, אנגלים, הולנדים, וכן גם נציג סא"פ — להיפגש עם טרוצקי בנפרד. לאחר שדנתי בעניין זה עם טרוצקי קיסטים אחדים, גמרתי בדעתי שמוטב לי לבקר את טרוצקי ביחידות, בעיקר משום שחששתי במקצת שמא בנסיבות אחרות ירכו את כל השקלא-וטריא בתכנית-טיפוחיו, הקמת אינטרנציונל רביעי.

לי שהוא מן המשכימים, אבל הוא מעדיף לייחד את הבוקר לעבודתו שלו. הוא הציע שאבלה את הזמן בעבודה על התזכיר או בשקילת השאלות העתידות להידון אחרי הצהריים, אך אולי בעיקר שאלות הנוגעות לתזכיר. לאחר ארוחת הערב אולי תהא לנו שהות להרחיב את הדיון. אמרתי שלום וחזרתי באוטובוס לכפר שבו התאכסנתי.

ג.

למחרת, אחר הצהריים, באתי אל טרוצקי בשעה המזומנת. ככל שזכור לי, לא הוצרכתי אף פעם אחת להמתין. אף כי היה עובד עשוי לבלי ליאות ניחן בתחושת-זמן עמוקה. גמרתי בדעתי לדון עמו בשלושה נושאים ראשיים: שאלת 'האריסט' טוקראטיה הפועלית'; שאלת המשברים הכלכליים; שאלת האינטרנציונל השני והשלישי. התחלתי בשאלה הראשונה. פתחתי במאמרו של מארכס שמעמד הפועלים כפוף לחוק של התרו-ששות מוחלטת ושחוק זה עתידים לחול בו שינוי יים במהלך מימוש. נוסחתו של מארכס, טענתי, נמצאה בלתי-מספקת לחלוטין. אנו חיים עכשיו ב-1934, ובששים השנים, או קצת יותר מכן, שחלפו למן פרסום 'הקאפיטאל' לא באה התרו-ששות מוחלטת. נהפוך הוא, מרכזי התעשייה בעולם ראו עליה ניכרת בשכר. יש לציין, הוספתי, שאפילו במהדורות מאוחרות של 'הקאפיטאל' לא הביא מארכס שום ניתוח של התפתחויות השכר למן שנות החמישים.

תכניתה של מפלגת הבולשביקים קודם מלחמת העולם הראשונה הקפידה להתחמק מנקודה זו. לדעתי היו הסבריו של אנגלס לשאלה זו מוטעים ובלתי-מספיקים גם יחד. בחיבורו הראשון 'מצבו של מעמד הפועלים באנגליה', שראה אור לפני 'המניפסט הקומוניסטי', הסיק אנגלס מהתרו-ששותו של מעמד הפועלים האנגלי במשך העשור השלישי והרביעי של המאה התשע-עשרה כי מהפכה סוציאליסטית עתידה לפרוץ באנגליה. אבל הוא הניח שצירופי גורמים מסויימים שהיו אופייניים למהפכה התעשיינית הראשונה — ביחוד גידולה של האבטלה והתהוות עתודות-עובד דים מתמידות — הם תכונה יסודית קבועה של אופן-הייצור הקפיטליסטי ואינם ניתנים לסילוק במסגרת זו.

בהקדמה חדשה לחיבור זה, שנתפרסמה לאחר מותו של מארכס, הודה אנגלס בכמה מטעויותיו הקודמות והכריז כי באנגליה, ארץ שניצלה את

השני והשלישי הכויבו בשאלה הגרמנית ולכן שותפים הם לאחריות על נצחונם של הנאצים בגרמניה?"

השיבותי שלדעתי אין קיימים כלל לא אינטר-נציונל שני ולא שלישי, שמפלגת הבולשביקים הרוסית בהנהגתו של סטאלין היא שמוטל עליה כל כובד האחריות לתבוסתו של מעמד הפועלים הגרמני, ושהאינטרנציונל השני לא עשה דבר זוי לת קבלת החלטות וגילוי עניין אקדמי בבעיה.

"המוכן אתה", שאלני טרוצקי, "לשקול ולהכין, בזו השעה ובזה המקום, תזכיר על כשלונם של האינטרנציונל השני והשלישי בשאלה הגרמנית, כשלוו שהשפיע השפעה מכרעת על כלל תנועת הפועלים בכל ארץ וארץ?"

השיבותי שהייתי אך שמח לחבר תזכיר כזה, אלא שאני חש שכיוון שביקורי מצומצם לשבוע ימים בלבד תהיה זו משימה שקשה לפצחה.

טרוצקי חייד. (פרט זה זכור לי בבהירות יתרה, כיוון שארשת פניו היתה כמעט במשך כל שיי-חותינו קפודה ללא כל שינוי). "רצוני לספר לך מעשה מימי מלחמת-האזרחים", אמר. "לא זו בלי-בד שהיה עלינו להביס את אויבנו תבוסה פיסית, אלא היה עלינו גם לשגר כרוזים ומנשרים אין-מספר לרוסים ולכל שאר העולם שעדיין שרוי היה במלחמה בפרוץ המהפכה. היה עלינו גם להי-כין הצעות-החלטה רבות שתשמשנה להדרכת מפלגתנו שלנו. היינו יושבים או לעתים קרובות בחוג מצומצם — לא אל שולחן גדול כשולחן הזה, אלא לא אחת אל שולחן קטן או בלי כל שולחן, ולא היינו יושבים על כסאות נוחים, אלא לא אחת על תיבות-אריזה או על חביות. כשהטלתי נו, לנין או אני, על חבר להכין טיוטה של תזכיר או צו או ניתוח של מצב מסויים, נאמר לנו לעתים קרובות, באותם ימים ראשונים, שהמלאכה תימ-שך שבועות. לנין היה משיב: "אין לנו שבועות, אלא שעות לכל היותר. כל אחד מכיר את התנ-אים שבהם אנו עובדים, ולכן יכול אתה לרשום בראש הגליון: 'נכתב על ברכי'. משפט זה — 'נכתב על ברכי' — כוחו היה יפה לכל התקופה המהפכנית."

"ועכשיו", המשיך טרוצקי, "אינני דוחק בכ שתביא עמך את התזכיר מחר, אך סבורני שעליך להכינו תוך ביקורך הנוכחי, ואפילו אינך מרוצה לחלוטין בכמה מן הניסוחים, זכור תמיד את ה-משפט: 'נכתב על ברכי'."

בואת נסתיימה שיחתנו הראשונה, אף כי יישב-נו כמה פרטים טכניים לפני לכת. טרוצקי אמר

תי לקריאה שיטתית. ראשית כל היה עלי לסייע ללנין בארגון המהפכה ובהגנתה במשך מלחמת-האזרחים. אחר כך באו שנות שיקום בתנאים קשים ביותר, המאבק עם סטאלין, גלות סיביריה והגירוש לתורכיה. בפרינקיפו היה כל זמני תפוס בכתיבת שלושה ספרים גדולים (האוטוביוגרפיה שלו והספרים על מהפכת פברואר ואוקטובר), אבל עכשיו עלי למלא את החסר ולקרוא מה שר"א אור למן 1917".

כאן שאלני טרוצקי אם לדעתי נשקפו מעולם אילו סיכויים למהפכה בגרמניה. הוא ביקש לש-מוע פרטים על חברי ברית אספרטקוס, ואם יש בידי ידיעות על כך חוץ מן הידוע ברבים. השי-בתי שבעיר מולדתי ברסלאו, שהיתה אז בעלת אוכלוסיה של חצי מיליון נפשות ומויצגת ברייכ-סטאג על ידי שני צירים סוציאלדמוקרטיים, רא-י תי רק פעם אחת קונטרס של אספרטקוס, אף כי עיני היתה פקוחה על כל מה שראה אור. המשכתי ואמרתי שרוזה לוקסמבורג עלתה לאין ערוך מב-חינה אינטלקטואלית על אברט ושיידמאן. אם אמנם היו מנהיגי הסוציאלדמוקרטיה הגרמנית נציגיה של אריסטוקרטיה פועלית ולא נציגי הה-מון הסוציאליסטי הגדול, מפני מה תמך בהם רוב מניינם של הפועלים, ומפני לא הצליחו לוקסמ-בורג וליבקנכט למשוך חלק ניכר ממעמד הפוע-לים, לצדם?

ימים אחדים דנו בשאלת האריסטוקרטיה הפו-עלית. פעמים חשתי שאם לא שיכנעתי את טרוצ-קי, הרי לפחות סיפקתי לו חומר למחשבה, אבל יום אחד, כשדנו בבעיות רוסיות, אמר: "סטאלין והסטאליניסטים משתדלים תמיד להוקיע אותי כאנטי-לניניסט. זוהי, כמובן, דיבה מגונה. היו חילוקי-דעות עמוקים ביני ובין לנין לפני המה-פכה, במשך המהפכה ואחריה, אבל במשך המה-פכה עצמה ובשנים המכריעות של מלחמת-האז-רחים שלטה בינינו אחדות-דעות תמיד".

בהמשך הדיון בנושא זה הכריו טרוצקי כי אין את נפשו כלל לתת בידי מתנגדיו ברוסיה נשק חדש על ידי נקיטת עמדה נגד דעותיו של לנין בשאלת האריסטוקרטיה הפועלית. כיוון שהבהיר שאין את חפצו, ולו גם מטעמים טקטיים, לתקוף את עמדתו של לנין בשאלה זו, הנחנו לנושא וע-ברנו לשאלת המשברים הכלכליים.

פתחתי בהביעי דעתי שמארכס לא דן באורח שיטתי בבעית המשברים בכרך הראשון של "הקאפיטאל", ושהכרכים שפורסמו לאחר מותו

כל העולם כולו, כמה אריסטוקרטיה פועלית. אולם, אף כי חלקים ממעמד הפועלים האנגלי קיבלו מפעם לפעם חלק מן הרווחים, רוב מניינם של הפועלים האנגלים הם בשפל המדרגה, והא-ריסטוקרטיה הפועלית האנגלית עתידה להיעלם לכשתקפח אנגליה את מעמדה כמעצמה עולמית, שכן הפועלים האנגלים ירדו או בהכרח לרמה הרווחת ביבשת אירופה.

דעות אלו אף הן היו בעיני מוטעות לחלוטין. לא זו בלבד שלא ירד שכרם של הפועלים האנג-לים, אלא השכר באנגליה, בגרמניה ובצרפת — ואין צריך לומר שכרם של פועלי אמריקה — עלה ומוסיף לעלות.

עתה הגעתי ללנין, וטרוצקי, שהאזין לדברי, אמנם כדרך מאזין להרצאה אקדמית, לבש ארשת פנים של קשב בלתי-רגיל. לנין, שכתב שלושים שנה לאחר אנגלס, שיבץ אותן טעויות-יסוד בחי-בורו "האימפריאליזם". הוא הביא בספרו טבלאות סטטיסטיות רבות, אך לא הביא שום מספרים על התפתחותו של השכר הריאלי באנגליה, צרפת, גרמניה, או ארצות הברית, ודיבר על אריסטוק-רטיה פועלית שתנאי חייה נשתפרו כל כך במשטר האימפריאליזם עד שהיא הצביעה בעד אשראי מלחמתי בארצות שהיו מעורבות במלח-מת-העולם. לכן, לפי לנין, המטרה הקומוניסטית מן הדין שתהיה הפרדת המון העובדים הרחב, המייצג את רוב מניינו של מעמד הפועלים, מן האריסטוקרטיה הפועלית הבורגנית למחצה.

כנגד זה טענתי כי אף שהיו תמיד הבדלים ניכרים ברמות-המחיה של הפועלים, ושאוילי יש יסוד לדבר על אריסטוקרטיה פועלית, הנה אריס-טוקרטיה כזאת יכולה היתה לקום בתנאים של שכר יורד, יציב, או עולה. אופייני היה הדבר לעשוריי-השנים שלפני מלחמת העולם ששכרו של כלל מעמד הפועלים עלה במידה ניכרת — אך לא בשנים אלא בעשורים ובדורות שלמים. משום כך היו דעותיו של לנין על קרבתה של מהפכה בקנה-מידה עולמי דעות שיסודן באשליה, ומשום כך נשארה מהפכת אוקטובר חיון מבודד.

עתה הציג טרוצקי סידרה של שאלות מוחשיות בעניין תנועת השכר, שעל כולן יכולתי להשיב במהירות ובדיוק לפי שהקדשתי שנים רבות לנו-שא הנה. כשהוכרתי כמה וכמה ספרים וקונטר-סים, העיר: "עלי למלא הרבה ממה שהחסרתי בתחום זה. מצוי הייתי אצל רוב הספרות בשא-לה זו עד ראשית 1917, אבל מכאן ואילך לא הגע-

הסכמנו בינינו שעד למועד זה לא היו קיימים, אך לדעתי לא העמיק הביאור כל-צרכו. לנין הפליג ביותר בחשיבותו של האינטרנציונל השני בקונטרסים ובספרים שפירסם במשך מלחמה 18-1914 ולאחריה; מעולם לא היה האינטרנציונל השני יותר מברית רופפת בין מפלגות סוציאלדמוקרטיות אירופיות שונות. לא ידוע לי אפילו מקרה אחד שבו קיבל החלטה מכוונת נגד אחת המפלגות הלאומיות או כפה מפלגה לאומית לקיימה בהתאם לעקרונות הסוציאליזם הבינלאומי. מי. טעות היא איפוא, לדעתי, לתלות את התמונתו של האינטרנציונל השני בהצבעה בעד האשראי המלחמתי. לא התמוטטו אלא האשליות שטופחו בעניין האינטרנציונל השני בחוגים שונים, אשליות שלא היתה להן כל אחיזה בפעולותיו עד המלחמה.

טרוצקי לא הסכים מלוא הסכמה לדעתי. סבור היה שאשליות אלה היו גורם נכבד ומן ההכרח היה להרסן — מה שעשה לנין — כדי לפלס דרך לאינטרנציונל השלישי.

השיבותי כי דבר זה היה נכון אילו אינטרנציונל שלישי היה קיים כל-עיקר, אלא שאף הוא לא היה ולא נברא. מפלגת הבולשביקים הרוסית, כמאגר הכוח ברוסיה, שלטה באינטרנציונל השלישי שלטון מוחלט כל כך עד שאינטרנציונל זה כביכול ורכיביו המפלגות הלאומיות נעשו כלי-שרת בידי הרוסים — תהליך שנתעצם והלך מש-ביצר סטאלין את שלטונו ברוסיה. השפעה זו על המפלגה הקומוניסטית הגרמנית ועל תנועת העבודה הגרמנית היתה ניכרת לפעמים, אבל לדעתי שלילית לגמרי.

השיבותי כי בשלטונו של סטאלין היתה הנהגת המפלגה הקומוניסטית הגרמנית מתחלפת בלי הרף בהתאם לצרכי מאבקיו האישיים של סטאלין עצמו בתוך המפלגה. פירושו של דבר, שכל האישים העצמאיים באמת נטשו את המפלגה הקומוניסטית או שהוצאו מתוכה; וכן, בטווח ארוך, שהאנשים היחידים שקיימו את שלטונם בתוכה היו נערי-שליחיו של סטאלין, ולבסוף, פירושו של דבר היה שהרוסים הולכו שולל — ובהכרח — בנוגע למצב הדברים בגרמניה, כיוון שמנהיגי המפלגה הגרמנית הוצרכו להסוות את התקדמותה הממשית של מהפכת-הנגד הנאציונל-סוציאליסטית כהתקדמות קומוניסטית.

הזכרתי כי בימים שעשיתי חדשים ברוסיה ב-1930, בימי הבחירות לרייכסטאג (שבהן נחלו

לא נגעו אלא באספקטים מבודדים שלה. ברם, אם התיאוריה שלו על ההתרוששות המוחלטת של הפועל נכונה היא, מן הדין להסיק מכך שהוא הביא בחשבון לא רק משברים אלא משברים שחומרתם גוברת והולכת. אנגלס הדגיש כמה וכמה פעמים שמארכס והוא ציפו כי המשבר הבא יהולל תנועות מהפכניות חדשות, אולם משבר זה לא בא בימי חייהם. הוספתי והדגשתי כי מאמרו המפורסם של לנין על מארכס שנכתב בשביל האנציקלופדיה לא חקר בעיה זו חקירה מלאה יותר; הוא לא כתב אלא על "משברי עודף הייצור הפורצים מתקופה לתקופה בארצות קפיטליסטיות, תחילה מדי עשר שנים בממוצע ואחר כך בהפסקות שמשך זמןן משתנה".

כששאלני טרוצקי להערכתי את מצב הדברים לפני פרוץ מלחמת 18-1914, השיבותי כי — ככל שהסבר זה פאראדוקסאלי הוא — אופיינית היתה לו תפוגה של המתוחות הכלכלית שהיתה כרוכה בהתגברות המתוחות הפוליטיות. עשורי השנים הנדונים, המשכתי, נתייחדו במשברים כלכליים קצרים שהיה בהם רק משום בלימה זמנית של גידול כלכלי עצום. הפועלים בארצות התעשייתיות של אירופה לפני מלחמת העולם לא זו בלבד שנהנו מגידול-שכר ממשי, אלא יצרו גופי איגודים מקצועיים שלא נפגעו אלא מעט מן התנודות הכלכליות. מסקנתי מעובדה זו שמנהיגיו והוגיו של מעמד הפועלים חייבים להשיב על שלוש שאלות:

האחת, מפני מה היו משברי המחצית הראשונה של המאה התשע עשרה כה חמורים? (הם הטביעו רושם בליימחה במארכס ובאנגלס לכל ימי חייהם). השנית, מפני מה נתמעטה ולא החריפה חומרתם של המשברים מאז ואילך, עד שהאומות התעשייתיות הגדולות יצאו למלחמה בלא שפרצו תחילה תהפוכות כלכליות אלימות ביותר? השלישית, מפני מה היה משבר 1929 עמוק כל כך, עד שבגרמניה, שנפגעה ממנו יותר מכל ארץ אירופית אחרת, איפשר את נצחונה של תנועת ריאקציונית, קונטרריבולוציונית כנציונל-סוציאליזם?

ד.

כאן שאלני טרוצקי להשפעת האינטרנציונל השני והשלישי. אני, מצדי, שאלתי את טרוצקי אם היו האינטרנציונל השני והשלישי קיימים כל עיקר לפני שתפסו הנאצים את השלטון בגרמניה.

וכמה נסיונות לשכנע אותי בנקודה זו, בהכריוז, בין שאר דברים, שבתחילה לא יהיו אלא קבור צות קטנות בארצות שונות שידגישו, לאחר כשלוש האינטרנציונל השני והשלישי, את הצורך להקים אינטרנציונל רביעי. על קבוצות מצומצמות אלה אין להעמיס את המשימה של הצדקת טעויות ה" עבר של המפלגות הגדולות, אלא יש לאפשר להן בירור וליבון ללא מעצורים כדי להניח את היסודות לתחית תנועת העבודה הבינלאומית. בר טענות אלה וכיוצא בהן ניסה טרוצקי לשכנע אותי שיש צורך לא רק בהקמת אינטרנציונל רביעי, אלא שיש להתחיל בהכנות לכך בעתיד הקרוב ביותר.

ערערתי על טענותיו ואמרתי שיש להבחין בין שני סוגים של קבוצות בתוך תנועת העבודה: קבוצות הקיימות בארצות כגון איטליה וגרמניה, שבהן אין פעולה פוליטית ניתנת להיעשות אלא בדרך בלתי-חוקית וההתפתחות האינטלקטואלית והפוליטית צריכה להיעזר בחלקה בקבוצות גור-לים; וקבוצות הקיימות בארצות כגון צרפת ו-אנגליה, שבהן מעמד הפועלים מאורגן בארגונים המוניים. אמרתי לטרוצקי כי ידוע לי משהו על הקשרים שבין גולים גרמנים ובין קבוצות בלתי-חוקיות בתוך גרמניה עצמה, והוספתי שלדעתי לא תוקל עבודתם כלשהו אם קצת קבוצות של גולים יכריזו על אינטרנציונל רביעי. מן ההכרח להילחם בסטאליניזם בתוך הקבוצות הפוליטיות הפועלות באורח בלתי-חוקי בתוך גרמניה, אבל אינטרנציונל רביעי איננו תנאי קודם לכך.

בפנותי אל הארצות שבהן עדיין יש למעמד ה" פועלים מפלגות פוליטיות המוניות, אמרתי כי רעיון האינטרנציונל הרביעי נראה לי אוטופי ל" חלוטין לעת כזאת. באנגליה ובארצות סקאנדינאויה, למשל, אין רואים כל קשר של ממש בין תבוסת הקומוניסטים בגרמניה ובין שני האינטרנציונלים. יכול אני לדמות בנפשי שאלו כבש מעמד הפועלים את השלטון וקיימו בידו באיזו מדינה מחוץ לתחומי רוסיה, היתה התפתחות כזאת משפיעה על המצב הבינלאומי והמדינה ה" אמורה היתה נעשית מרכז לתנועת עבודה המתפשטת מעבר לתחומיה — ביחוד אם לא תנקוט את השיטות הסטאליניסטיות המגושמות להשתלט על מעמדות הפועלים בארצות אחרות. אולם זוהי פרשה שאי אפשר להטיק ממנה מסקנות ממשיות כל זמן שלא נתארעה. דעותיו של טרוצקי על שאלה זו נחלקו כל כך מדעותי עד שלא ניסינו כלל לגשר על פני פער זה.

הנאצים הצלחה כבירה ונעשו הודות לששה מיליון קולות בפעם הראשונה כוח רב-משקל במדינה. תיארה העתונות הקומוניסטית הרוסית והגרמנית את הבחירות כנצחון קומוניסטי משום שהקומוניסטים זכו באיזה הישג על חשבון הסוציאלידמוקרטים. הייתי באיזה זמן בטיפליס, וכשדיברתי אל קומוניסטים רוסים על המצב בגרמניה, שאלוני הללו לדעתי על נצחונה של המפלגה הקומוניסטית. הסברי שהמפלגה הקומוניסטית לא נחלה שום נצחון ושתוצאות הבחירות הוא נצחון מכריע של הנציונל-סוציאליסטים נתקבל בתימהון ואי-אמון. חשבתי שסיבת הדבר היא בכך שהפרובינציה הרוסית מנותקת ממגע עם המאורעות, אבל אותה עמדה עצמה מצאתי גם במוסקבה. כששוחחתי על השאלה עם אנשים אחרים, שהנחתי כי בקיאים הם יותר במאורעות, הודו הללו שלדעתם אין המקורות הקומוניסטיים הגרמניים מסוגלים להמציא דין וחשבון נכון משום שכל פקיד של המפלגה הקומוניסטית חושש שמא יאבד את משרתו. סיכמתי את השקפותי באמרי כי בעוד שהאינטרנציונל השני לא הטביע חותמו על ההתפתחויות בגרמניה, נמצאה מדיניותו של סטאלין מסייעת סיוע ישיר לנאצי-יונאל-סוציאליזם. בחוגים רבים, אמרתי לטרוצקי, היו הבריות אפילו אומרים שנצחונו של היטלר היה מן הנמנעות אילמלא מדיניותו של סטאלין.

כאן סיכם את הדיון בהעירו, שאף כי דעותינו נחלקות בכמה נקודות בלתי-חשובות, יש בינינו הסכמה מקיפה כל כך, שלדעתו אפשר לנו להחליט על תזכיר בעניין התבוסה בגרמניה וכשלונם של האינטרנציונל השני והשלישי. הוא הציע שאכין עכשיו את טיוטת המיסמך.

עשיתי זאת במשך שהותי בכפר, וכשמסרתי את הטיוטה לטרוצקי לא נותרו אלא כמה נקודות טפלות לליבון. התזכיר ניתח את טעויותיהן של המפלגה הסוציאלידמוקרטית והמפלגה הקומוניסטית הגרמנית למן עת המשבר הכלכלי העולמי ועד לעליית הנאציזם לשלטון. כן הסב תשומת-לב מיוחדת לתפקיד השלילי לחלוטין שמילאה בגרמניה המפלגה הבולשביסטית בהנהגתו של סטאלין במשך אותה תקופה.

אף כי התזכיר היה מכוון במפורש נגד ה"אינטרנציונל השלישי, לא הכיל שום המלצות להקמת אינטרנציונל רביעי. טרוצקי ניסה כמה

ה.

למנהיגה של מהפכה חדשה, אנטי-סטאליניסטית? משוואה אישית זו טבועה היתה ביסוד כל דעה שהביע, אף כי מעולם לא גילה אותה אפילו ברמת. אולם היא הניעתו לסווג כל מה שהיה שומע על רוסיה — והיו לו מקורות-אינפורמציה רבים — לפי שייכותם של הדברים לאפשרות תמורה מהפכנית אנטי-סטאליניסטית בתוך ברית המועצות. מתוך כך נוטה היה ביותר לראות את המצב הכלכלי ברוסיה באור מקדיר. הערכתו היתה משום כך מדוקדקת יתר על המידה וחד-צדדית, אף כי לפעמים מסוגל היה להיות צלול-ראיה ואובייקטיבי ביותר ביחס למאורעות עבר, ודוגמה אחת תוכיח.

טרוצקי סיפר לי שאחת הבעיות הרבות שבהן היו הוא וסטאלין חלוקים בדעותיהם היתה בעית המדיניות כלפי סין בשנות ההכרעה 1926—1927. המפלגה הקומוניסטית הסינית הצטרפה לצ'אן קאי שק במסעו עטור הנצחון מדרומה של סין והוא בגד בה מיד לאחר שהגנרלים מן הצפון הובסו. קאדרים קומוניסטיים רבים חוסלו או, בעוד שלא היה כל ספק שבגידתו של צ'אן קאי שק באה על הקומוניסטים הסינים כחתף, גדול מאד היה הספק אם אמנם היה הכרח שיפלו בפח שטמן להם.

טרוצקי הדגיש וחזר והדגיש במשך שיחתנו שבניגוד לסטאלין דרש כי הרוסים יזהירו את הקומוניסטים הסינים מפני צ'אן קאי שק וידחקו בהם להקים את ארגוניהם העצמאיים כדי שיהיו מוכנים היטב לקראת כל צירוף נסיבות חדש לכשתגיע שעת נצחון בצפון. ההתפתחויות המאוחרות בסין, הוסיף טרוצקי, הוכיחו לחלוטין את צדקתו. הוא קיבל מכתבים רבים מתומכיו שביצרוהו על הערכתו הנכונה או המצב בסין, ואנשים רבים הבטיחוהו בכתב ובעל פה כי עמדתו הפוליטית לעומת סטאלין, אשר ההיסטוריה הכחישה אותו כה במפורש, עתידה להשתפר כתוצאה מכך.

טרוצקי סיפר לי שבשום פנים לא היה שותף לדעה אופטימיסטית זו על מעמדו האישי. נהפוך הוא, הוא השתדל לשכנע את תומכיו שעקב ה-מאורעות בסין הורע מעמדו לעומת סטאלין במידה ניכרת. בינתיים אבדה כל תקווה למהפכה קרו-בה בגרמניה, ועתה נתנפצה גם התקווה לנצחון קומוניסטי מוקדם בסין.

תוצאת הכשלון הקומוניסטי בסין, שמדיניותו של סטאלין היתה בחלקה אחראית לו, לדעת טרוצקי, היתה שמדיניותו הכללית של סטאלין זכתה אף ביתר תמיכה מצד ההמונים הרוסיים מאשר קודם, משום שהיא פעלה על יסוד ההנחה

לא ייפלא הדבר שבמשך שיחותינו יום-יום תזרנו לא אחת לעניין ברית המועצות. להוט הייתי להפיק ממנו אינפורמציה ככל האפשר, ב-יחוד על מהפכת אוקטובר והשנים שלאחריה. הוא תיאר מאורעות היסטוריים ממש כפי שנתנסה בהם והשתדל מאד להימנע מלחרוץ עליהם משפט מנקודת הראות ההיסטורית העולמית. אכן, לפעמים הודה שמאורעות אשר מילאו תפקיד מכריע במהפכה ובדברי ימי העולם נראו לו, למי שלא רק היה עד להם אלא גם לקח בהם חלק פעיל, כבלתי חשובים ביותר בשעתם. חוויה גדולה היתה לשמוע את טרוצקי מתאר את השנים שבהן שימשו הוא ולנין מרכז-העצבים של המהפכה, אבל כשעברנו אל העבר הקרוב, שנות 33—1929, נתמעטה אמונתי בשיפוטו. מה שהיה בתחילה בגדר חשד מתגנב נהפך להכרה גוברת שהוא רואה דברים באור מוטעה.

טרוצקי נהג בי אדיבות יתרה במשך כל השיחות הללו. לא הפסיקני כמעט אף פעם אחת, וכשהפסיקני, עשה כן מתוך כוונה שאסביר או אבהיר משפט כלשהו, שזחחני גרמנית, שבה שלט שליטה גמורה, אם חסר היה מלה, והדבר קרה לפעמים רחוקות, היה מסתייע בצרפתית, וכמעט לא התקשה כלל להביני ולעתים רחוקות שאל למשמעותה של איזו מלה. פעם אחת ויחידה שיס-עני באמצע משפט, כשאמרתי: "סטאלין צדק, עד לנקודה מסויימת...". לא סיימתי משפט זה כל עיקר, לפי שטרוצקי רטן: "סטאלין לעולם אינו צודק!" ומיד הנחתי לנושא. תחת זאת שאלתיו לדעותיו על המאורעות ברוסיה בשנים האחרונות.

טרוצקי לא היה מסוגל לניתוח שיטתי בנקודה זו. כל דעותיו והסבריו היו טבועים בחותם בט-חזונו שהמשרט הסטאליניסטי נידון להתמוטטות. חלקתי על תיאוריה זו מפעם לפעם, אך נטשתי את המאבק משהבינתי שלגבי טרוצקי זוהי שאלה של קיום אישי, של חיים או מוות. הוא היה רק בן חמישים וחמש בזמן ההוא, אולם עתה יודעים אנו מרשימות שרשם ביומנו כעבור שנה ב-1935, שסבל לפעמים משיתוק-פעולה מאונס ומדכאון עמוק. סבור היה כנראה שלא יאריך ימים. לגבי טרוצקי לא ניתנו עוד המאורעות האחרונים ברוסיה לניתוח אובייקטיבי, אלא נעשו רכיבים של משוואה אישית המיועדת להשיב על השאלה: העתיד אני, טרוצקי, לחזור לרוסיה כפי שחזרתי ב-1905 וב-1917, והעתיד אני להיות

הוא מתאר את חלקו במהפכת אוקטובר ואת עבודת-ההכנה שלו להקמת האינטרנציונל:

"...ועודני סבור שהפעולה שבה אני עוסק עתה, למרות טבעה המקוטע והלקוי, הריהי עבודת חיי ה- חשובה ביותר — חשובה יותר מ-1917, חשובה יותר מתקופת מלחמת-האזרחים או איזו תקופה אחרת. לשם הבהירות הייתי אומר כך: אילמלא נוכחתי ב-1917 ב- פטרבורג, היתה מהפכת אוקטובר פורצת בכל זאת — בתנאי שלנין היה נוכח ומחויק בידו את הפיקוד. אילמלא היה לנין ואילמלא הייתי אני בפטרבורג, לא היתה פורצת מהפכת אוקטובר: הנהגת המפלגה ה- בולשביסטית היתה מונעת אותה מלפרוץ — בכך אין לי כל ספק! אילמלא היה לנין בפטרבורג, מסופקני אם הייתי אני מצליח להתגבר על התנגדותם של מנ- היגי הבולשביקים... הנה כי כן אין אני יכול לדבר על "הכרחיותה" של פעולתי בתקופת 1917—1921. אולם כיום עבודתי "הכרחית" היא במלוא מובן המלה. אין כל קורטוב של שחצנות ביומרה זו. התמוטטותם של שני האינטרנציונלים העלתה בעיה שאף אחד מ- מנהיגיהם של האינטרנציונלים האלה אינו מסוגל ל- פתרה... אין כיום איש מלבדי המסוגל למלא את יעוד חימושו של דור חדש במיתודה המהפכנית מעל לראשיהם של מנהיגי האינטרנציונל השני והשלישי.

דבריו של טרוצקי מדברים בעדם. הוא ראה את יעודו במנהיגות רצופה של המהפכה המתמדת כפי שהוא גרס אותה. לשם כך יש להקים אינ- טרנציונל חדש במקום השלישי, וכדי להאמין שדבר זה גם ייתכן וגם קרוב להתרחש בימיו, היה עליו להוציא משפט על ההתפתחויות ב- רוסיה במשך שנות השלושים על יסוד ההנחה ש- משטרו של סטאלין מזועזע מן היסוד עקב עויתות פנימיות חמורות. לכן לא היה שום בירור אמיתי של מצב הדברים ברוסיה ובשאלה האינטרנציו- נל הרביעי בגדר האפשר.

מעודי לא שמעתי את טרוצקי נואם לפני אסי- פת המונים, אך לפעמים, בהיותנו לבדו, נגלה לפני שמץ מן הנואם הגדול, הטריבון של העם, האיש שהיה בכוחו להשיב את הסדר במצב של אנדרלמוסיה במשפט קצר אחד בלבד.

הבית שבו גר לא נשמר על ידי המשטרה. אף כי מכתבי-איום הגיעו בלי הפסק מאת קיצוני 'אקסיון פראנסו'. כפי שהזכרתי, היו לו שני כלבים אלזסיים מאולפים, והוא ובנו ומזכיריו היו מזויינים כולם. כיוון שמזג האוויר היה חם, שאל- תיו אם הוא מרבה לצאת, אולם הוא השיב לי

שאינ לחזות מראש שום תנועה מהפכנית חשובה מחוץ לרוסיה בעתיד הקרוב, ושיש להתאים לכך את מדיניות-הפנים הרוסית. הנה כי כן עתיד היה סטאלין להתחזק עוד יותר ברוסיה, בפרט משום שתבוסת הקומוניסטים בסין העידה כי מדיניותו שלו מותאמת למצב העולמי יותר מ- קודם.

מה השיבות לכך, שאל טרוצקי את ידידיו ו- תומכיו, אם כמה מאות, או אפילו אלף או אלפים פקידים בתוך המפלגה הבולשביסטית, נתלכדו מסביבו? מה התועלת שהוא גילה את יתרון כשרו לחזות מראש את מהלך המאורעות ולהורות את מהלך הפעולה הנאות? אלה הנספחים אל דגלו לא יהיו, מכל מקום, רבים ביותר. מנגנון-המפלגה של סטאלין כבר היה כה כביר שכל העומד ל- 'מין טרוצקי התחייב בנפשו, ועל כן רוב מניינני של אלו שראו את מדיניותו הסינית של סטאלין כמוטעית או כהרת-שואה ישמרו בכל זאת אמונים לסטאלין. בסופו של דבר, העם הרוסי, לאחר ש- תוגש לפניו הגירסה הסטאליניסטית למאורעות סין, יקבל את מדיניות סטאלין כנכונה, אפשר שהמפלגה תאבד כמה מאות מחבריה — אולי את הטובים שבהם—שיעברו לאופוזיציה של טרוצקי, אבל בסופו של חשבון עמדתו של סטאלין, ועמ- דתו שלו תעורער.

1.

אני מזכיר את סיכומו של טרוצקי בשאלת סין משום שהוא מעיד כי בדברו על העבר היה מסור- גל לחלוטין לנתח צירוף נסיבות מכריע באופן אובייקטיבי, ואפילו צירוף-נסיבות שפעל לטור- בת סטאלין ולרעתו הוא. כנגד זה, בנתחו את ההתפתחויות האחרונות ברוסיה, את מצבה ה- נוכחי ועתידה הקרוב, סטה לחלוטין מן המסילה. שיקול אחד ויחיד הנחה אותו: כיצד יחזיר לעצמו את השלטון וינהיג שוב את רוסיה-בנתיב ה- מהפכה. דיבוק זה יצר מערכת מחסומים שכליים שמנעו כל ניתוח אובייקטיבי של רוסיה בימינו. הוא גם שהמריצו לרכז את כל מרצו בהקמת אינ- טרנציונל רביעי — שמעולם לא סימל, לפי ה- אמת, אלא ברית רופפת בין טרוצקיסטים מאר- צות שונות.

במרצת שיחותינו נתברר לי לחלוטין כמה מיעט טרוצקי בערך הישיגיו שלו בעבר וכמה הפריזו בערך פעולותיו בגלותו. גילוי לבו השובה בנקודה זו מתגלה ביומניו מן השנה הבאה, שבהם

שנינו בשאלה, אם לאחר המשבר הכלכלי החמור שהחל ב-1929 ניתן לחזות מראש משבר כלכלי חדש בעתיד הקרוב. אותו האיש סיפר לי עכשיו, כמעט כלאחר יד, שמוסטאפה כמאל לא כלא אותו משום שבשעתו הגיש לו תמיכה צבאית נגד היוונים. צירוף נדיר זה של ניתוח כלכלי וסוציאלי ופעולה פוליטית וצבאית היה אופייני לאיש

טרוצקי מחונן היה בעין חדה מאד לחולשותיהם של בני דורו, והוא ביקרם בלי רחם. אם היה מחונן באותה מידה בחוש-הומור חריף בשנים הראשונות, אינני יכול לומר, אבל כשרונו לי איפיון סאטירי מרמז לחיוב.

הייתי רוצה, לבסוף, להזכיר מקרה שקרה סמוך לפרידתו מטרוצקי.

טרוצקי נהג להאכיל במו ידיו את שני הכלבים האלזסיים שלו, על פי רוב בבשר חי, לעתים קרובות בין סיום ישיבת אחר-הצהרים שלנו ובין ארוחת הערב. בדרך כלל היינו נפרדים עד לשעה שצלצל הגונג לארוחה, שהתחילה ברגיל בשש וחצי. פעם אחת באה שעה שבע וחלפה, ולא נשמע קול הקורא הצפוי. חשבתי שוודאי החמצתי את הגונג ויצאתי לגן. משום-מה איחר טרוצקי הפעם שלא כרגיל ועדיין היה מאכיל את כלביו כשהופעתי לפניו. משראו אותי הסתערו עלי, אבל טרוצקי עצר אותם בערפיהם ואמר בחיוך: "חליי לה לכם לעשות דבר לשטרנברג. הוא עוד לא גמר את התזכיר!"

שיציאותיו מצומצמות לגן ושהוא חש כי בריאותו לקויה.

כששאלתי על פרינקיפו, השיב: "הו, שם היה פי מאה טוב יותר. שוטרים תורכים נמצאו בבית להגן עלי, ולעתים קרובות היינו יוצאים לדיג — לא בחכות אלא בסירות וברשתות. היינו מביאים עמנו שלל דגים רב כל כך, שהספיק לא רק לי ולמשפחתי ולשוטרים, אלא נותרו דגים רבים שהשוטרים יכלו גם למכרם במחיר טוב בעיר". טרוצקי הוסיף ואמר שהאוויר הבריא בבפרינקיפו הוא שהגביר את כושר עבודתו ואיפשר לו לכתוב שלושה ספרים גדולים בזמן כה קצר לפי הערך.

"אבל כלום לא היית כלוא בתורכיה?" שאלתיו. "כלום לא דרש זאת סטאלין כשגירש אותך מרוסיה?"

"ודאי, סטאלין דרש זאת." השיב טרוצקי. "אבל כמאל פחה לא נשמע לו."
"מדוע?"

"כשנלחמה תורכיה נגד יוון סייעתי לו באמצעות הצבא האדום. אחים-לנשק אינם שוכחים דברים כאלה. משום כך לא כלא אותי כמאל פחה על אף הלחץ מצד סטאלין."

הרגשה מוזרה ניעורה בי לשמע הדברים האלה. הנה ניצב טרוצקי לצדי בחליפתו הלבנה וכתנתו פתוחת-הצווארון. לפני כמה שעות דנו

גורדיוב, אוספנסקי וחינוך התודעה

אהרן צייטלין

— כגון התפתחות ביולוגית של מין האדם — בדותה היא, לא היתה ולא נבראה. לגבי רובו של מין האדם נוקטת משנת-השניים עמדה פסי-מית-אריסטוקראטית. האדם הוא יצור לא-תקין, פרי תנאים שנוצרו בעקב שואה קדומה — כך מנסח עמדה זו הסופר האנגלי א. ר. אוראג' (A. R. Orage), אף הוא תלמיד מובהק של גור-דיוב.² דיקארט פסק, החיה מכונה היא — ואילו כאן האדם גופו מכונה הוא; אלא שמכונת-האדם מסוגלת להכיר במכוניותה. המכיר יכיר — וילמד את תורת ההתפתחות התודעתית. יעלה בסולם, יציל את נפשו.

פרופ' ברגמן, שעסק הרבה בבעיית היחסים בין מדע לאמונה, חיבה נודעת ממנו לשיטות שבצידי-הדרך של המדעים והאמונות גם יחד. שיטות "לא-רשמיות", שעיסוקן בצפונותיה של הרוח. ענין רב לו במשנתו ואישיותו של רודולף שטיינר, עם שאיננו אחד האנתרופוסופים, ואם ראה עכשיו המתרגם איש-הסגולה להכניס לתחומה של העברית את חמש ההרצאות של אוספנסקי — הרי זה משום שדווקא בתקופה זו של הישגים טכנולוגיים מדהימים ושל ירידה נפשית מדהימה עוד יותר מצווים אנו לטפח את הידיעה בכל דרכי חתירתה של רוח האדם לקראת כבשונה של הווייה.

ספרו של אוספנסקי נועד, כדברי המתרגם ב-מבוא, "לתת לקורא העברי מבוא ראשון להבנת עולמם הפנימי של גורדייף ושל אוספנסקי". והנה לרגל "מבוא ראשון" זה אמרתי להעלות על הכ-תב אילו רעיונות.

ההגות הפרסונאליסטית מקבלת את האני — את הריאליות של האני האנושי — כדבר הגתון. ההוגים הפרסונאליסטיים למיניהם אינם מחולקים בינם לבין עצמם בהנחת-יסוד זו. הוגים, החול-קים על הפרסונאליזם, דוחים מבחינה פילוסופית את עצם האפשרות של היות האני מושא אוב-ייקט. לא מבחינה פילוסופית שוללת את ריאליותו של האני הרגיל משנתם של גורדיוב ואוספנסקי. היא מדברת על אי-ריאליות זו כעל עובדה א-מ-

הופעת ספר של פ. ד. אוספנסקי בתרגום עברי פותחת פתח לעיון בגופי תורה השוללת את האדם כנתינתו וכהווייתו, רואה את האני שלו כאשלייה, את חייו כחיקוי, ומתכוונת לפתח את התודעה האנושית לקראת האניות המלאה, ההתמד, ההי-שארות, האלמוות.

המכיר ומוקיר את פעלו של פרופ' שמואל ה. ברגמן לא תהא לו כדבר שבמקרה העובדה, שפי-לוסוף עברי זה ראה לתרגם ספר, המשמש מבוא לשיטה אזורטית. חינוך התודעה — כך ניתן לציין את השיטה מיסודם של שני אנשי-פליאה: גיאורג גורדיוב (1877-1949), איש-רוזים, רוסי ממשפחה יוונית-ארמנית, שלמד אל דרכי המזרח ותורותיו, ותלמיד-החבר שלו פיוטר אוספנסקי (1878-1947), מחבר הספרים: "המימד הרביעי", "אורגאנון שלישי", "דגם חדש של היקום" וכו'. קודם שנת-חבר אוספנסקי לגורדיוב כבר יצאו לו מוניטין כהוגה נועז דורש במופלא וחותר לחישוף המכו-סה. בספרו היסודי "אורגאנון שלישי" מנסה אוס-פנסקי לגלות את הלוט מעל פני לוגיקה-שבאית-כסיא, השונה בתכלית מן הלוגיקה השכלית. או-תה לוגיקה נסתרת, או על-לוגיקה, אינה יודעת ניגודים: לפיה A הוא A ולא A כאחת, החלק כמוהו כ"הכל", וכו'.

הספר המתורגם (בצירוף דברי-מבוא) בידי פרופ' ברגמן¹ כולל חמש הרצאות, שהירצה אוס-פנסקי בלונדון ובניו-יורק בפני חברות מעוניי-נות בדבר. עיקר גדול בשיטה זו של חינוך התו-דעה היא החבורה הלומדת, האולפן, המעבדה. שניהם, גורדיוב ואוספנסקי, הרצו ברבים, הש-תדלו בעל-פה כבכתב לעשות נפשות לתורתם, אבל לא לכלל כולו התכוונו, אלא ליחידים וסיעות של יחידים, הראויים להיכנס לטרקלין בדרך לימודים ואימונים. דבר זה טעון הדגשה. סמי מכאן גאולה טיטונית. יחידים וקבוצות של יחי-דים, בהדרכתו של רב, לומדים לפתח את התו-דעה האנושית. התודעה היא הדבר היחיד שר-אוייה לחול עליו האיבולוציה. התפתחות ממין אחר

¹ פ. ד. אוספנסקי: הפסיכולוגיה של התפתחותו הא-פ-רית של האדם. תרגם מאנגלית ש. ה. ברגמן. הוצאת ספרים ירושלים, תשכ"ב.

² ראה ספרו של נוט C. J. Nott: Teaching of Gor-dijeff. London, 1961

עלול, דרך משל, להוציא שקר מפיו. והנה מתברר לך יום אחד, שדבר-שקר אמר, והרי אתה מופתע שכך היה מעשה. ואמנם: איזאן אינו עלול לשקר — ניקור לאט הוא ששקר. בבוא שעת-הכושר הכרת הוא לניקולאס, שיהא משקר. תשתומם לדעת, כמה מיני איזאן וניקולאס מצויים באדם אחד.

לבירור הענין אעתיק עוד שני מקומות מן הספר הנזכר:

"אין לו לאדם עצמיות. אין לו אני אחד גדול. מפולג האדם לריבוי של אננים ועירים וכל אניון עשוי להיקרא ההכל, לפעול בשם ההכל, להסכים או להתנגד, להחליט החלטות, שיוטלו על אני שני, על 'הכל' אחר. יש בכך כדי להסביר מנהגם של הבריות להחליט תכופות מיני החלטות ולהוציאן לפי על לעתים רחוקות בלבד. הנה גומר אדם שיהא קם בהשכמה מיום-המחרת והלאה, זוהי ההכרעה של אני אחד או של סיעת-אננים. ברם ההשכמה עצמה — על אני אחר לבצע אותה, והלה דוחה אותה החלטה מכל-וכל, ויכול שאינו יודע עליה כלום. עתים יש לדבר תוצאות לאינעיומות כלל וכלל. יתכן ואניון שבעראי מבטיח פעם משהו לא לעצמו, אלא למאן-דו — מתוך גאווה או לשם בידוח-הדעת. מסתלק הוא בפתאום, ואילו האדם — כלומר, כל אותו הרכב של אננים אחרים, שאינם אחראים לכך — כל ימי חייו מאז והלאה בגדר שילומים הם. הטראגדיה של האדם בכך היא, שכל אניון-שהוא יכול לחתום על שטרות, והאדם, ההכל, אנוס לפרוע את החוב."

ועוד — בו בענין:

"תורותיהן של ארצות-מזרח מכילות כל מיני מש-לים להדגמת טיבם של הייארם מבחינה זו. לפי אחת התורות משול אדם לבית משופע במשרתים, שאדון אין לו ואף מנהל הוא חסר. המשרתים כולם נשתכחה מהם חובתם, איש מהם אינו עושה את המוטל עליו, כל אחד מנסה להיות — ולוא אך לשעה קלה — האדון. במצב פרוץ זה נשקפת לו לבית סכנה חמורה. יש אפשרות יחידה של הצלה: על המשרתים הנבונים יותר להתכנס ולבחור ברב-בית זמני. הלה כוחו יפה להחזיר את המשרתים למקומם ולעיסוקם: הטבח למטבח, העגלון לארוחה, הגנן לגן וכולי. כך ניתן להתקין את הבית לקראת בואו של רב-בית אמתי, שיתקין מצידו כל דבר לקראת בואו של האדון."

מקופלת במשל זה תמציתה של שיטת האיבור-לוציה התודעתית. האננים נטולי-האחריות, בני התמורה והחלוף, עושים שמות בבית הפרוע. הל-לו שמים עצמם אדונים עד-ארגיעה, ואין רב בראשם, אין דורש דין-וחשבון מידם, בכל תוהו ולא-סדרים, מחול השרירות והארעיות. יש לב-חור בממונים זמניים, עד שיוכשר הבית לקבל את פני האדון, הוא האני האחד-המיחוד, האני המת-מיד, גולת-הכותרת, שיא האיבולוציה. אדון זה,

פירית. שלילת ערכו של האני הפרטי במשנת סוציולוגים בני האסכולה של דירקהיים, למשל, אחווה בתורת הקיבוציות שלהם הקיצונית: הקי-בוציות נבנית מאותה שלילה; ואילו השיטה של חינוך התודעה והתפתחותה אינה מוותרת כלל ועיקר על האני לאחר שהיא שוללת מציאותו אצל האדם-כהווייתו: באה היא להורות את הדרך המוליכה לאני אחד ואחיד, אני לאמיתו, אני בר-הישארות. המטרה הסופית היא לעשות את האדם — לא את כל האדם, אלא אנשי-סגולה שב-אדם — בר-הישארות, אחד-לאמיתו וקיים קיום-של-ממש. אין שיטה זו סבורה שבני-אדם סתם קיימים קיום של ממש, קיום של תודעה היודעת את עצמה. האדם כהווייתו מכונה הוא, חייזר-חי-צוניים-מוכניים וכוזבים, אישיותו פרי תנאים ונ-סיבות ותיקויים, אני שלו מדומה, אני-של-שווא. אדם מתגאה במה שאין בו — באניות, באינדיווי-דואליות, ברצון משלו — ועל צד האמת אין בכוחו לעשות שום דבר על דעת עצמו. מדמה הוא שמעשים בידו ואין אלה מעשים. עשייתו לא עשייה, דעתו לא דעת, מעמדו מעמד של שינה-בהקיץ ואחריתו עדי-אובד. אינו מודע לעצמו עולמית, אפסי ואינו מכיר אפסותו. מדרס הוא להמוני-המונים של אננים חולפים ומתחלפים, אניי-עראי, שאין בהם כדי להצטרף, ארחי-ופרחי, קלי-עולם, הבאים והולכים, נמוגים-נמסים כעב קל בחום-יום-קיץ. כל אחד באננים אלה, המתחלפים לאיין-קץ, מדמה שהוא-הוא ה"הכל", ובטרם יילך ואיננו יש והוא מקבל עליו דברים שאין אחריותם עליו.

כשנתוודע אוספנסקי, בסוף שנת 1915, לגור-דיוב, פתח לו מי שנעשה רבו והעמידו על יסוד ראשון זה שבמישנתו: אי-היות האדם בר-אני-של-קבע. אתרגם כאן דברים שאמר גורדיוב מתוך ספר אנגלי לאוספנסקי, הוא הספר: בדרך בקשת המופלא³.

"טעות חמורה ביותר היא הסברה, שהאדם תמיד הוא מה שהינו. אין אדם מתמיד להיות הוא עצמו. משתנה הוא והולך. בדרך-כלל אין בו מן הקבע אף מחצית השעה. סבורים אנו, האיש המכונה איזאן — אותו איזאן הוא בתדירות. לא ולא. רגע אחד איזאן הוא, רגע שני פטר הוא, אחר-כך ניקולאס, סרגיוס, מתי, שמעון, ואילו אתם סבורים כולכם, שאיזאן הוא. בידוע לך, שאין איזאן עלול לעשות משהו: אינו

F. D. Ouspensky: In Search of the Mira-³ culous

שרכש. לפי תיאור אחר ניתן לומר עליו: הוא בן-אלמוות בתוך הגבולות של מערכת-השמש.

האדם השביעי, או האדם בן דרגה ז', בן-אל-מוות הוא בתחומיה של מערכת-השמש, שכן סחם אדם ברשותו של ירח הוא. האדם השייך לאחת בשלש הקאטיגוריות הנחותות, הנתונות, הממיי-לאיות — לא טובו בידו ולא רעתו בידו. אם רצה את זולתו או שהקריב עצמו למען הזולת — לא הוא רצח ולא הוא הקריב את עצמו: יד הירח באמצע; השפעתה של ירחיות. האנושיות כמות-שהיא, זו שאינה אלא חלק מחיי-אדמות אורגא-ניים, הירח ניזון הימנה, אוכל אותה. כל החיים האורגאניים על-פני האדמה מזונו של ירח הם. אוראג' הנזכר מסביר: כוכב-לכת זה, שאדמה שמו, שואה קדומה היתה בעוכריו. כוכב-הלכת נתפגל, הירח נפרד ממנו, ובהתאם לאותו פירוד גורלי-שואתי אורגנו חייו של מין-האדם בארץ שלא כראוי, תלויים בירח ובהשפעתו. והאכילה — זה עניינה וסודה; הירח ניזון מן האדמה, כל דבר ניזון ממשנהו, הכל אוכל ונאכל. אדם, למשל, ניזון משלשה דברים: מן המזון כפשוטו, מן הא-וויר — ומן הרשמים; כשהוא משוחח עם הזולת ניזון הוא ממנו, שבע (ב' צרויה) אותו. ניתן לומר, האלהים ניזון מכלל-היצירה...

אגב, אוראג' הנ"ל היה עורכו של כתב-עת אנגלי חשוב ("ניו אייג'") וכאיש התרבות הגדור לה הירבה חקר בכל ענפי-הרוח ולא הניח גדולה או קטנה. שום תורה מן התורות לא הניחה את דעתו, וסוף שנכנס — והוא אז בן חמשים — לאס-כולה של גורדייב. בספרו של נוט (C. J. Nott), הנזכר בהערה, אתה מוצא, בין השאר, את פירו-שיו של אוראג' לספרו של גורדיוב: הכל וכל-דבר, ואמנם, אותו ספר, המשופע בחידות ומש-לים ומשלי-משלים, בסמלים וסמלי-סמלים, אומר דרשני. אלא שפירושו של אוראג' טעונים פירוש גם הם. תלמיד זה — כמוהו כאוספנסקי — רב בפני עצמו הוא. אבל נופל הוא מאוספנסקי, שהיה בו משום פאוסט מודרני.

ובכן, הירח "אוכל" אדם. אדם כחציר ימיו, כל-הבשר חציר, ורק המקיץ משנת-מרמוטה של האורגאניות-גרידא, החורג מן המוכניות של ה-מרכזים הפסיכיים הרגילים, היוצא ומסתכל במ-כונה שלו מבחוץ ולומד לזכור את עצמו — תקוות גאולה והישארות נשקפת לו. איש זה יודע, שעי-קר-העיקרים הוא פיתוח התודעה והכוונתה לק-

האני האחד, במציאות הרגילה נפקד מקומו. הוא איננו מן הנתונות. מטרה הוא, מטרת-המטרות: האדם השביעי.

האדם השביעי — בן הדרגה הסופית והמוש-למת הוא. שלש קאטיגוריות של אדם, החל באדם הרביעי, הולכות ומתקרבות אליו, ומתחת להן שלש קאטיגוריות נמוכות של האדם הרגיל, האדם כמות-שהוא, האדם המוכני, הלא-מודע לעצמו, הנתון למתחלף, לשאלייה, לשינה בהקיץ, לשקר שבלא-יודעים. הנה צרור הגדרות (תרגום-ברגמן, עמ' 48-49):

האדם מספר אחד — היינו האדם, שבו המרכז המניע או האינסטינקטיבי שולט על המרכז השכלי ועל המרכז הריגשי. זהו האדם הפיסי.

האדם מספר שניים — היינו האדם, שבו המרכז הריגשי שולט על השכלי, המניע והאינסטינקטיבי. זהו האדם הריגשי.

האדם מספר שלושה — היינו האדם, שבו המרכז השכלי שולט על הריגשי, המניע והאינסטינקטיבי. זהו האדם השכלי.

בחיים הרגילים אנו מוצאים רק שלוש קאטיגוריות אלה של האדם. כל אחד מאתנו — וכל אחד מאלה שאנו מכירים — נמנה על מספר אחד, שניים או שלו-שה. יש קאטיגוריות יותר גבוהות של האדם, אך בני-האדם אינם נולדים כשהם כבר שייכים לקאטיגור-יות הגבוהות האלה. הם כולם נולדים כמספר אחד, שניים, שלושה, והם יכולים להגיע לקאטיגוריות יותר גבוהות רק בסיוען של אסכולות.

האדם מספר ארבעה אינו נולד כך. הוא פרייה של תרבות-האסכולה. מן האדם מספר אחד, שניים ושלו-שה הוא נבדל בכך, שהוא מכיר את עצמו, שהוא מכיר את מצבו, ושהוא רכש לו — ננקוט כאן ביטוי טכני — מרכז מתמיד של הוודו. פירושו של ביטוי זה, שהרעיון על רכישת אחדות, תודעה, "אני" מת-מיד, רצון — היינו הרעיון של התפתחותו — כבר נע-שה בשבילו חשוב מכל ענייניו האחרים.

כדי לאפיין את האדם מספר ארבעה, צריכים אנו להוסיף, שתיפקודיו ומרכזיו הם יותר מאוונים, ואי-אפשר היה לו להגיע לאיזון כזה בלי עבודה על עצמו, בהתאם לעיקריה ולדרכיה של האסכולה.

האדם מספר חמישה כבר רכש לו אחדות ותודעת-עצמו. הוא נבדל מבני-אדם רגילים מפני שבו כבר פועל אחד מן המרכזים הגבוהים, הוא קנה לעצמו תיפקודים, אשר האדם הרגיל — היינו האדם מספר אחד, שניים ושלושה — לא קנה לעצמו.

האדם מספר שישה הוא האדם שרכש לו תודעה אובייקטיבית. עוד מרכז גבוה פועל בו. הוא קנה לו כשרונות וכוחות חדשים, שהם מעבר להבנתו של האדם הרגיל.

והאדם מספר שבעה הוא אדם שהגיע לכל מה שהאדם יכול להגיע אליו. יש לו "אני" מתמיד ורצון חופשי. הוא יכול לשלוט על כל המצבים של התו-דעה שבתוך עצמו וכבר אינו עלול לאבד את מה

(אסנציה), ללא אני-לאמיתו. רע עליהם, על אותם כוחות, כל שיש בו מן הסטייה. אבל מאחר שה-אנושות בכללותה לא תפרוץ גדרה לעולם, לא תקנה לעצמה את ההתמד ואת האחדות, שוב אין אותם כוחות פלאניטאריים גוברים דעת על חריי-גתם של יחידים: לא איכפת להם, אם הללו ישיגו מה ששיגו. נעדרו נטפים — מה הים חסר? כללו של דבר, להוליך את האנושיות כולה בדרך האי-בולוציה התודעתית מן הנמנעות הוא: יחידים ניצולים, ואילו כלל-האדם נשאר ברשותם של הכוחות העוינים להתפתחות-התודעה. וכאן גור-דיוב מעיד על משנתו, שהיא "נגד אלהים, נגד הטבע". אבל דומה, אין להדגיש ביותר פרומי-תיאיות זו, שכן ממקומות אחרים בדברי גורדיוב ותלמידיו ניתן להסיק, שמישנה זו רחוקה מלהיות "נגד אלהים", עם שהיא נגד הטבע, כלומר, מנו-גדת להווייה האורגאנית-גרידא.

אנו עומדים מבחוץ — אין בידינו אמת-מידה למוד בה את הטכניקה הגורדיובית לפיתוח התודעה ולחרוץ משפטה. מעיקר-הדברים ניתן להת-נגד למיני טכניקה בעניינים-שברוח. בגדון של-פנינו אדם מתקשה בכמה גופי-הלכה. לכל לראש — עניין אדם-מכונה. ה. דריש הפילוסוף, שתחי-לתו ביולוג, עמד מבחינה ביולוגית על כך: שכל אורגאניזם חי בעל אינטליכיה הוא ויש עמו תכ-ליתיות. ואפילו נתעקש ונדרוש את האורגאניזם החי כמכונה, הרי האדם גופא אינו המכונה, אלא בעל-המכונה. לכשנדייק נמצא: בדיבוריהם על האדם הרגיל כעל מכונה מתכוונים גורדיוב-אוס-פנסקי לאורגאניזם שלו. לפי שסתם-אדם מזדהה לדעתם עם האורגאניזם, עם החיים האורגאניים, ואילו מצד שני האדם הוא להם — כהדגשתם — מכונה מיוחדת במינה, המסוגלת להכיר במכוני-תה, והלא מכונה כגון זו שוב אינה מכונה כלל. ראית מימך מכונה נכנסת לאסכולה והופכת — אדם מספר ארבעה?

אחד הפרסונאליסטים האנגליים בא ללמדנו, שאם אומרים אנו: הטבע — בשל חוקיותו — מכונה הוא, עלינו לקבל מציאותו של מכונאי, הוא ה-

ראת אותו אני-של-קבע, שהוא האדון במשל-הבית-ומשרתיו המובא למעלה. כיצד הוא יוצא מתחום אדם א', ב' וג' ונכנס לתור אדם ד', היודע אותו עיקר? בלא אולפן, בלא עזר, בכוחות-עצמו בלבד, אין הוא עשוי לחרוג מתחום החיקוי והמוכ-ניות: זקוק הוא לאילוף ולאימון, שיש עמהם יגי-עות מרובות וקבלת סבל מרצון. אסכולה הכרה היא. גורדיוב התחקה על שרשן של אסכולות-סוד והעלה מה שהעלה. מבחין הוא שלשה טיפוסים-יסוד בחניכיהן: פאקיר, נזיר, יוגי. הללו למדו מה שלמדו, הגיעו למה שהגיעו, ועדיין קוטבו-של-ענין מהם והלאה. קוטבו-של-ענין מה הוא? יש לסלק טילוק גמור את המחיצה שבין ידיעה להווייה. האם עלה הדבר בידי גורדיוב עצמו?

בשנת 1954 פורסם בפאריס כרך גדול, משופע בעדויות ומיסמכים וכו', על גורדיוב איש-הפלא. נחלקו הדעות בהערכת אישיותו של זה.

מעיד עליו אחד שהכירו, כי לא היה האיש כליל הארמוניה פנימית, אף-על-פי שהמכון שלו בפונטינבלו כונה "מכון להתפתחותו הארמונית של האדם". אבל כל יודעיו מעידים, שבעל כוחות פאראנורמאליים היה. רם לנדאו, שראיין אותו ב-ניו-יורק, מספר על פיק-ברכים, מין אימה לא-מבוארת וכניעה לכוח שליט, שתקפו עליו מש-מצא עצמו במחיצתו של גורדיוב. אחד המקומות המפליאים ביותר בספרו הנזכר של אוספנסקי הוא הסיפור על שינוי פתאומי "פלאסטי", שנת-רחש פעם בדמותו של רבו. כהרף-עין הפך גור-דיוב — לעיני תלמידים שבאו ללוחותו לבית-הנ-תיבות ואוספנסקי בתוכם — אדם אחר, דמות אחרת, נעלה בשונותה, וכחגבים נראו לגביו שאר הבריות.

בכוחות פאראנורמאליים אלה אתה מוצא סוד השפעתו של גורדיוב על אנשים מעמיקי-הגות כאוספנסקי. אשר לעצם השיטה יש לציין אותה כפסימית-אריסטוקראטית — ושמא גם פרומית-אית. במקום אחד שבספרו "בדרך בקשת המופלא" מביא אוספנסקי מפי גורדיוב, שמשנתו היא "נגד אלהים, נגד הטבע". כיצד? כוחות פלאניטאריים אדירי-הכרעה עניין להם בכך, שתהא כללות-ה-אנושות עומדת בעינה דווקא. נתונה לעולם בשפל-מדרגה, ללא התפתחות-התודעה, ללא מרכזים על-יונים של הכרה, ללא כניסה לתחומה של מהות

⁵ תלמידם האנגלי של גורדיוב ואוספנסקי, ד"ר מוריס ניקול, עומד על פרטי-פרטיה של טכניקה זו בספרו Psychological Commentaries on: the teaching of Gurdieff and Ouspensky (לונדון, 1952).

⁶ שיטתו של דריש יש לה סמוכין בפסיכולוגיה, אַמבריו-לוגיה, מנטיקה וכו'.

מידת אישיותם מועטת או שאין להם אישיות כל-עיקר. מספרן של האישיות, המאוחזות איחוד גמור, מיצער הוא; רוב הבריות — בחלקם אי-שיות הם ובחלקם אוסף בלבד של יסודות פסיכו-לוגיים שאינם מצטרפים. מכאן שאין הוא שולל מציאותו של אני ברוב הבריות, אלא מה הוא אומר? שהאני שלהם אני חלקי הוא. ואילו אס-כולת-גורדיוב עוקרת את האני מן האדם "הרגיל" עקירה גמורה: הלה אני מדומה לו.

אגב, הופסלי (בפרק הנ"ל) דורש כמין חומר את השינויים התדירים במצבי-הרוח של בני האדם ומשום-מה הוא נותן אותם ענין להעדר רציפותו של האני. מסתמך הוא בכך על מארסל פרוסט — ואין הדברים נהירים. אף מחול הסמיכויות (האסור-ציאציות) שבאדם אינו ראייה כלל נגד ריאליותו של אני מרכזי: מחול של סמיכויות לחוד וקבע-של-אני לחוד. לא הרי האדם לפני הלגימה — אומר הופסלי על דרך ראייה מן הראיות — כהרי אדם זה גופו לאחר הלגימה. ראייה מסוג זה יאה לפליטון-בן-יומו. מעלה היא על הלב חרויים שחרז יל"ג בשעתו על "הבטן המלאה והאח המ-בוערת": הללו שינו את מצב-רוחו מן הקצה אל הקצה והישרו עליו שכינה-של-שירה... אבל אותם דברים דרך-היתול נאמרו...

יש בכך הרבה מן הענין, שהופסלי עצמו, באחד מחיבוריו האחרונים⁸ (בפרק החינוך לחירות) מרחיב את הדיבור דוקא על המיוחד והחד-פעמי שביחיד, על השוני שביחידים, אגב הסתמכות על דעותיו של פרופ' רוג'ר ויליאמס⁹. תפיסה זו מזימה את התפיסה של "לכל-היוונים — אותם הפנים", המונחת ביסודן של כמה תורות ומשמ-שת יסוד גם לתורת האבולוציה התודעתית, ש-אריסטוקרטיה היא כדי הפקרת כללותה-של-האנושות לירח ה"אוכל" בה ומכלה אותה כליון חרוץ.

ברי: הרבה דרגות במציאות והרבה דרגות באני. אינו דומה האני של כבירי-רצון, או של רבי-יוצרים, או של גדולים במוסר ובקדושת-חיים, לאניו של אדם סתם. אבל גם האדם הרגיל אני לו, עשייתו עשייה לפי שיעורו, ואחריות העשייה עליו, והרע שבעשייתו רע ריאלי הוא — על כל המוראות שברע ריאלי זה, כשם שהטוב

אלהים. איני נדרש כאן לענין הטבע — גם הטבע רחוק ממוכניות שאנו תולים בו — וכן איני סבור, שיש להוסיף על תארו של האלהים, אפילו בת-קופה טכנולוגית כתקופתנו, תואר של מכונאי. אבל אילו נתעינו להאמין (על דרך הביהיווי-ריסטים וכן על דרך גורדיוב-אוספנסקי), שה-אורגניזם מכונה בלבד הוא, רשאים היינו ליחס תואר זה — מכונאי — לאדם.

והאין בכך משום הגומה-שבהגומה לייחס לאדם, ואפילו הוא רגיל שברגילים, העדר גמור של אני? לא זו בלבד, שאותו העדר עושה אדם, שלא למד באולפן שבפונטינבלו, למשל, חסר אחריות כל-שהיא למעשיו (האדם — מורה גורדיוב — אינו יודע לעשות), ולא זו בלבד, שהדטרמיניזם ה"ירחי" הורס אשיותו של כל מוסר שהוא (גור-דיוב עצמו מבחין בין המוסר הסובייקטיבי של האדם הרגיל לבין המוסר הקרוי בלשונו אובייק-טיבי), אלא שהעדר-אני היה גורם, שלא תהא לו, לאדם הרגיל, היינו לרובה של האנושות, לא לשון ולא תרבות כל-שהיא, אף לא תרבות-של-חיקוי. אין לחלוק על האמת הגלויה, שהאני השלם הוא דבר שיש לקנותו, שמן הצורך למצוא את הדרך אליו: הוא אינו בנתון-ממילא. אבל אין מכאן ראייה, שאין לאדם הרגיל אני מרכזי, ולוא גם לקוי הרבה ומעומעם הרבה לגבי האני שהוא ראוי להיות. ועוד, שאין אנו יודעים בעצם, האדם ה"רגיל" מה הוא. מה שכיח ומה אינו שכיח? שאל את האמן ויגדך: בעיניו כל בריה ובריה חד-פעמית היא. צא וקרא סיפור קטן-הכמות וגדול-האיכות של טולסטוי: "אליושא קדירה". אלכסנדר בלוק, המשורר, לא בכדי נתלהב לאותו סיפור ולא בכדי המליץ עליו (במכתב ממכתביו): "דבר גאוני שבגאוניים". אותו בן-אכרים מעוט-הדעת, אליושא המכונה קדירה (על שום מעשה שהיה), רחוק מאוד מן ה"אישיות" מבחינת הנראה-לעי-ניים, ואילו מבחינת הראייה-ללבב נפש גדולה הוא וקדושה.

אף אלדוס הופסלי קובע, שהאישיות — האי-שיות בהוראתה החיובית, לא בהוראה שקיבל מושג זה באסכולת-גורדיוב — היא דבר הניקנה, לא דבר הנתון, ולא עוד, אלא שהוא אומר: הואיל והאורגניזם נראה לנו כדבר שבקבע — לומדים אנו גזירה-שווה ומדברים על אישיות-של-קבע ומייחסים אישיות-של-קבע אפילו לבני-אדם, ש-

⁸ Brave new world revisited, 1958, Harpers
⁹ יש שיטה בפסיכולוגיה, המורה את חד-פעמיותו של כל אדם — אידיו-פינומינאליות בלשונו. נקודת-מיפגש כאן בין אמן לפסיכולוג.

⁷ בספרו: Proper Studies, בפרק על האישיות.

טים בשל מחקרים בשטח זה. אגב: אין לערבב פאראפסיכולוגיה בספיריטיזם, שהוא מסכת ל-עצמה.

המחקר הפאראפסיכולוגי יודע על "משהו" אי-שי, המתחצן ויוצא מן האדם, — לא-דווקא מן האדם החולה, — ואף שם ניתן לו. הלא הוא אותו Vardgr של הסקאנדינאבים, שאינו נראה, אלא נשמע ומוכר מתוך פעולותיו ושזו דרכו להקדים ולהגיע למקום מן המקומות קודם שהאדם מגיע לשם: הוא שלוחו של אדם, המבשר כביכול את בואו אגב חיקוי הליכותיו והרגליו, כגון שיעול קל וכיוצא בכך.¹¹ אפשר, כמובן, לכחש בעובדה כגון זו כיחוש-שמלכתחילה — מתוך שיקול-דעת כביכול, שאין עמו ידיעה. אבל כל המכחש בעובד-דות פאראפסיכולוגית מלכתחילה, עליו יש לומר (ואפילו ידען הוא בשאר מקצועות) מה שאמר שופנהאואר על אלה, שהכחישו בדורו את העובדות של הפריקוגניציה (הכרה-מראש, או ראייה-שניה, Second Sight): הללו סבורים, שספקנים הם, ואינם אלא עמי-הארצות ...

אותו שלוחו-של-אדם-כמותו מתחצן בשעת ה-צורך — וחוזר למקומו. וכן אותה דוריס, שחמש אישיות עצמאיות התרוצצו בקרבה, סופה שנרפ-אה, כלומר: חזרו האישיות או האניים וסרו למשמעתו של האני האחד, הכולל ... הוזה אומר: יש אני מרכזי, ויש אניים, וברגיל האני המרכזי, האחראי למעשים, חולש על האניים ומשתף שר-נותם. בכך מופרכת דעתו של ק. ג. יונג, שגילוי הלא-מודע שבאדם הוריד את האני מגדולת המר-כויות שלו. אין הדבר כן.

העלינו אפוא, שאין האדם כמות-שהוא בן-בלי-אני, הפקר לכל אנני-עראי שבעולם, אלא אני אחראי לו, אני מסויים, ולוא גם בלתי-שלם, היודע לכוון את חברות האניים לקראת מטרות ומעשים משותפים. אין לתלות את הקולר ב"ירח". אף סתם אדם יודע לעשות — ובטיב מעשיו יבחן. מעשה-הטוב מגביר את סכום הטוב והחסד שבעולם וחילוף הדבר במעשה-הרע. איני נטפל כאן לבע-ייתיותו של מוסר. המון השיטות שבאתיקה עדיין לא הכריעו מהו הטוב — ולא יכריעו לעולם. אבל אין בני-אדם מחכים להכרעתם של חכמי-אתיקה. גיטה שאמר: כל העושה מעשה — לעולם אינו

שבשעייתו טוב ריאלי הוא ואינו בא בהשפעת הירח דווקא ...

אמת נכון הדבר: הרבה אניים באדם, — על כך אין לחלוק כלל, — אלא שריבוי האניים נתון, דרך-כלל וברגיל, במסגרתו של אני אחד, המשתף את השוני שלהם ברב או במעט, מיחדו אותם (ל' יחדיו), ממשפח אותם (ל' משפחה) בפחות או ביותר ומזיקים למטרות. (מטרות אלו לעולם אינן נייטראליות, לפי שהאדם חיה מוסרית הוא גם בפשעיו — והלא אין במוסר איזור פרוז; מטרות, הנראות כנייטראליות מבחינה מוסרית, לכשתדייק תמצא: אין אלו מטרות, אלא אמצעים למטרות, ואילו המטרות עצמן — אם אינן נוטות לצד הטוב, לצד הרע הן נוטות, וחילוף-הדברים). אימתי האניים הרבים שברשות האני המרכזי פורצים גדר? ראשית-כל, כשרוחו של אדם חולה עליו והאני המרכזי מסלק מרותו. בספרו על האי-שיות, והוא ספר כליל הדיוק המדעי, כותב הפסי-כולוג האמריקני הנודע גארדנר מוירפ: "אנוסים אנו להודות, שבמקרים נדירים עשויות לדור בת-חומו של גוף אחד שתיים — או יותר משתיים — אישיות עצמאיות ובנות-תודעה משלהן, שצו-ררות הן זו לזו לא בלבד מבחינה היסטורית, אלא מעצם ברייתן והווייתן". — הנה שכנו בקרב אשה אחת (דוריס פישר) חמש אישיות שלמות ועצמ-איות.¹⁰ ויודעות לידועים עובדות בדומה לכך. אף ק. ג. יונג מצא בקרב האדם אישיות חלקיות, שהוא מגדירן כחטיבות פונקציונאליות, הנקרעות מעל האישיות השלמה וקונות להן — כדבריו — "את החשיבות ואת הערך של אישיות בפני עצמן".

יש ואישיות אימאננטית מתחצנת ועושה מה שעושה. רצוני להסתמך כאן על המחקר הפארא-פסיכולוגי. אין הקורא העברי מצוי אצל מחקר זה ומן הצורך להקדים ולומר, שמדע-הפאראפסיכו-לוגיה הוא, לדעת רבים ושלמים, מדע-העתיד על האדם. מדע זה עדיין בחיתוליו הוא, אך יש לציין הישגים ניכרים. קיימים מרכזי-מחקר פא-ראפסיכולוגיים ליד אוניברסיטאות חשובות, וא-פילו קתדראות ישנן, ובאנגליה ניתנו דוקטורא-

The Doris case of multiple personality (Proceedings of the American Society for Psychical Research, Vol. IX, Aug. 1915) אורגנות (ההדגשה שלי — א. צ.) של תופעות רוחניות, שנפרדו ונקרעו מעם הזרם הראשי של התודעה — כך מציין אותן אישיות פרופ' גיימס ה. היסלופ בהקדמתו.

¹¹ פרטים על כך — במאמר של פרופ' Thorstein Ver-eide שפורסם במאסף הפאראפסיכולוגי Beyond the Five Senses, בעריכתה של איילין גאריט; הוצאת ליפניקוט, פילאדלפיה — ניו יורק, 1956.

דוד לו במידתו: הנעלבים ואינם עולבים וכו' כזוהר הרקיע מזהירים.

נניח לדבריי-השגות ונעבור לצד-החיוב.

גם אם מודים אנו ויודעים בקיומו של אני לא-מדומה אף באדם ה"רגיל" — כלום אין זו אמת-לאמיתה, שנשקפת לו, לאני זה, סכנה חמורה בימים כימינו, ימי ההמונים הגדולים וההתהמנות הגוברת, ימי המיכון והסטאנדארטיות השולטים בכל? כלום אין האבטומאציה המגברת-חיילים עלולה למחוק את האני, ואפילו אני זה קיים — בדרגות שונות — בכל אחד מאתנו? כלום אין אנו מצווים להציל את האני, המתנוון והולך בעקב התקדמותה של הטכניקה? כלום אין אנו מצווים לבקש דרכים אל מה שמעל לאדם כמות-שהוא, ובמיוחד-שבמיוחד לאחר פרשת-הוועות של ה-היטלראות, שחשפה את הבר-נש התחתון-מתחת לתחתון ורתמה במרכבת-השאלו-האבדון את ה-אני האפל, הנפשע, הבוחר ברע? וכי אין עלינו לברך על כל תורה העמלה להרים את האדם מעל לעצמו?

אין ספק, שיש בה, בתורת גורדיוב-אוספנסקי, מן השגב ומן המעוף, מן הנעלה והמקורי ומן הכ-וונה להיטיב, על אף נקודות-התורפה שאין להת-עלם מהן, היא שוללת מן האדם ה"רגיל" את אחריותו המוסרית וזו רעה חולה היא, שכן כל תורה ותנועה, המסירה מעליו את אחריותו למע-שיו, עתידה ליתן את הדין, אבל מתוך כוונה טובה היא שוללת: מתוך שאיפה אל השלימות.

כבר נאמר למעלה, שאין בידי אנשים מבחון לחרוץ משפט על השיטה כזוה: יבואו, איפוא, ויעידו, — אם לא על האמת, הרי על גרעיני-האמת שבה, — אנשי-פנים (פ"א בשווא) כאוס-פנסקי.

איני אומר: אנשים כמוריס ניקול, אנשים כאו-ראג', כבודם במקומו מונח, אבל ד"ר ניקול (מחבר הספר בן ד' הכרכים, הנזכר בהערה) יש והוא עושה רושם של דרשן נוצרני רדוד, ואילו א. ר. אוראג' חריף מדי, מבריק מדי: אדם שגון זה מילא כריסו תרבות כדי כך, שנמאסו עליו כל התורות, והלך ונאחו בתורתו של גורדיוב והריהו הופך בה והופך ומגלה בה פנים אולי כהלכה ואולי שלא-כהלכה ומפלפל ומפליג והולך. שונה עניינו של אוספנסקי, המעיין בדברים, שנכתבו לפני תקופת-גורדיוב שבחיינו, רואה לפניו אדם החותר ברב כוח — כוח עצמו — להגיע אל שית-השיתין.

צודק, הוא גם שאנו קוראים אצלו: האדם הטוב, על הדחף שלו העמום, מודעת לו הדרך הטובה. לכאורה קשה: דחף עמום — ומודעות! הסתירה מתיישבת כשאנו עומדים על היסוד ההתגלותי שבמוסר. התגלות — המודעות והעמימות בה נש-קו: מבחינת התבונה — משהו עמום, ועם זאת — ידיעה שמעבר לתבונה.

אין המעשה הטוב יכול לחכות עד שיהיה לבני-אדם אני שלם ומושלם, כל-כולו אחד ומוצק. אינו יכול ואינו רשאי לחכות, לפי שהוא-הוא המביא בסופו לידי אותה אחדות נכספת, כשם שהמעשה הטוב משכין שלום-של-אחדות בין אדם לחברו, בין האני של עושה-הטוב ובין האניים שמחוזה לו, כך מרבה הוא שלום ומשכין אחדות בין האניים האימאננטיים — ושוב אין הללו מתמרדים, אינם פורצים גדרם ואינם יוצאים להזיק.

אין לך מסתורין כמסתורין של המעשה הטוב, שאפילו הוא, המעשה, גלוי לעין — אחריתו מי ישורנה. אם מהותו של זמן היא המאורע, המעשה הטוב הוא מאורע-המאורעות. (אין המדובר ברא-שוניותו של מעשה, כדרך שגאמר ב"פאוסט": בראשית היה המעשה, לא-כי. בראשית היתה האמונה — וממנה המעשה נובע. כבר דרשו על "אל אמונה ואין עוול": אל אמונה — האמין בעו-לם ובראו).

איני יודע כמה מן המוסר יש במוסר האובייק-טיבי של גורדיוב. קצת תמוה הדבר, אבל אזורי-קן זה — המוסר שלו מגוון שיכלנות דווקא. הנה דוגמה. על האדם להשתחרר מן הגאווה הזעירה, העושה בו שמות, מן הנוחות להיעלב וכו': הרג-שות שליליות חוסמות את הדרך אל האני לא-מיתו. מישוהו הטיח בפניך דיבור של עילוב: שוטה, והנה תחת להיעלב ולהשיב עלבון עליך לשקול בדעתך: אותו מישוהו אמר מה שאמר בהשפעת הרגע; עבר הרגע — שוב הוא אינו הוא. אחר הוא ודעתו אחרת. תאמר: בדין אמר מה שאמר? הרי שבוודאי ובוודאי אין לך להת-רעם עליו.

ובכן, מתוך שיקול-דעת אובייקטיבי — אובייק-טיבי לגבי עצמו — בא אדם לכלל מסקנה ומח-ליט: איני נעלב ואיני מעליב. פשוט, אם לא נעלבת — למה תעליב? אבל בדין אדם נפגע, כשמישהו מגיס לבו ומטיח לו בפניו: שוטה. אין אפשרות שלא ירגיש בעלבוננו. אלא מה? לא מתוך שיקול-דעת — מפי המוסר העליון הוא יו-דע, שעליו להימנע מלנהוג כאותו מעליב ומלמ-

של המרת היסודות הגסים שבתוכנו עלידי יסודות יותר עדינים.

עד כאן — הרצאת-הדברים, והקורא קורא, והוא מעוניין, אבל אם אין את נפשו הוא להגיע "מן הפסיכולוגיה אל האלכימיה", אם אין בדעתו הוא "לנסות ולזכור" וכו', קול-דברים בלבד הוא שומע ואפילו הדברים כשלעצמם מעוררים ענין בו. אבל ניכרים דברי חווייה-של-אמת, תהא זו אמת סובייקטיבית, כשמספר שאוספנסקי לפי תומו — ובכל הפירוט — כיצד זכר הוא את עצמו. לאחר שהוא מעלה לפנינו, אגב הבאת פרטים חיוניים, את התהליך של זכירת-עצמו, הוא מספר לנו ("בדרך בקשת המופלא", עמ' 14) משהו על א. ל. וולינסקי, סופר רוסי, יהודי לפי מוצאו, מחבר המונוגרפיה הידועה על ליאונארדו דא-ווינצ'י. והרי הדברים בתרגומי:

א. ל. וולינסקי, שהייתי מודמן עמו לעתים קרובות והייתי משוחח עמו הרבה למן שנת 1909 ואילך ומח-שיב אותו ואת דעותיו, לא מצא בה, באידיאה של זכירת-עצמו, שום דבר שלא ידע מראש. אפרפציה היא זו, — נענה ואמר. — את ה"לוגיקה" של וונדט קראת? תמצא שם את הגדרתו האחרונה בענין אפרצ-פציה. הוא-הוא הדבר שאתה סח עליו. הסתכלות פשוטה — אפרצפציה; הסתכלות אגב זכירת-עצמו — אפרצפציה. הרי שידוע הדבר לוונדט. "לא היה בדעתי להתווכח עם וולינסקי. את דברי וונדט קראתי ולא היה בהם כלום ממה שסחתי לך-לינסקי. וונדט נתקרב מאד אל האידיאה, גם אחרים נתקרבו אליה הרבה, אלא שאחר-כך נפטרו מעליה והלכו בכיוון אחר. הוא (וונדט) הרגיש בגדלותה של האידיאה, שחבוייה היתה מאחורי מחשבותיו על צור-רותיה השונות של הפרצפציה, ברם לא יכול היה לראות את עמדת-המרכז, שצריכה לתפוס האידיאה על התו-דעה ועל האפשרות של יצירת-התודעה ביודעים. תמי-התי, שוולינסקי לא היה בכווח להבחין בדבר גם לאחר שהעמדותי אותו על כך".

אוספנסקי תמיה היה, אנו איננו תמהים. הוא סח לו לוולינסקי על חווייה שהיתה לו, עם שתפס לשון אידיאה, ואילו לוולינסקי היתה זו אידיאה בלבד, אידיאה גרידא.

זהו: חווייה חווייה היא ואין לזר חלק בה. ומ-אחר שאין לו, לזר, חלק בה — חס לו גם לכפור בה. אמיתותה של חווייה בה בעצמה ואין עליה עוררין.

והוא גם אחר גורדיוב לא הלך בעינים עצומות. הוא גם ידע בשעת הצורך לסטות מעליו — כמסר-פר בספרו האבטוביוגרפאי, שכבר נזכר: בדרך בקשת המופלא.

בשעה שאוספנסקי מרצה — ב"הפסיכולוגיה של התפתחותו האפשרית של האדם" — על הטכ-ניקה או המיתודה של זכירת-עצמו (יסוד מוסד בחינוך-התודעה), הרצאה היא, ואילו כשהוא בא לתאר בפירוט (בספר האבטוביוגרפאי) כיצד זכר את עצמו וחזר ושכח את עצמו — חווייתו חווייה, ולגבינו, אנשים מן החוץ, החווייה היא העדיפה. אשר להרצאה אתה קורא בה"פסיכולוגיה של התפתחותו האפשרית של האדם", סוף פרק ד' (תרגום-ברגמן), כדברים האלה:

אתה חייב לנסות ולזכור את עצמך. כדי לעשות זאת, צריך אתה להיאבק עם מחשבות מיכאניות, וכן צריך אתה להיאבק עם הדמיון. אם תעשה זאת מתוך מודעות והתמדה, תראה את התוצאה בזמן קצר באופן יחסי. אך בל תחשוב שהדבר הוא קל או שתוכל לבצע מעשה זה מיד. זכירה עצמית, כמו שקוראים לה, היא ענין קשה מאד. אסור לבסס אותה על הציפיה לתוצאות, שאם תעשה כן תזדהה עם מאמצך. נחוץ לבסס אותה על הבנת העבודה, שאין אנו זוכרים את עצמנו, ובר-זמן אנו יכולים לזכור את עצמנו, אם אנו משתדלים לעשות זאת בעקשנות מספקת ובדרך הנכונה.

אין אנו יכולים להיעשות מודעים לפי רצוננו, ברגע שאנו חפצים בזה, מכיוון שאין לנו שלטון על המצ-בים של התודעה. אך אנו יכולים ברצוננו לזכור את עצמנו לזמן קצר, מכיוון שיש לנו שליטת-מה על מחשבותנו. ואם אנו מתחילים לזכור את עצמנו בעזרת המיבנה המיוחד של מחשבותינו, — היינו, עלידי הה-בנה, שאין אנו זוכרים את עצמנו וששום איש אינו זוכר את עצמו, ועלידי הבנת כל הדברים הכרוכים בזה — הרינו עתידים להגיע לידי מודעות.

אתם צריכים לזכור, שמצאנו את נקודת-התורף בחומותיה של המיכאניות שלנו. וזוהי הידיעה, שאין אנו זוכרים את עצמנו. עד הרגע הזה היה תפקידנו רק ללמוד לדעת את עצמנו. עכשיו, משהבינונו את ההכ-רח בשינוי עצמנו, מתחילה העבודה.

לאחר זמן תלמדו לדעת, שהאימון בזכירה עצמית, כשהוא קשור עם ההתבוננות בעצמנו ועם המאבק נגד דמיונו, יש לו לא רק משמעות פסיכולוגית, אלא הוא גם משנה את החלק העדין ביותר של חילוף-הח-מרים שבחוכנו ומביא בגופנו לידי תוצאות מסויימות כימיות, ואולי מוטב לומר: אלכימיות. הגענו, אפוא, מן הפסיכולוגיה אל האלכימיה: כלומר, אל הרעיון

ספרים

הדרך לאומה מוכרת

ישראל קולת

The Balfour Declaration by Leonard Stein. London, Vallentine Mitchell, 1961

ליאונרד שטיין: מסד למדינת ישראל, תולדותיה של הצהרת בלפור (תרגום ח. גליקשטיין), הוצאת שוקן 1962.

יש משהו מן המביך במה שניתן לכנות "מיקרו היסטוריה", להבדיל "ממאקרו היסטוריה". אין היא עוסקת בתהליכים הגדולים של ההיסטוריה, במעשיהם של ציבורים גדולים ובתקופות ארוכות. היא מרכזת עיונה בנושא מוגבל ומבקשת למצותו. בוחרת היא בנושא שהיא רואה אותו חשוב לרבים, ובתחומים היא דנה במעשי יהודים תוך פרקי-זמן קצרים הנראים להיסטוריון כעיתות הכרעה. וכך ניתן לה להראות באיזו מידה נתונות המגמות הגדולות לשירות-לבם של המקרים הקטנים, באיזו מידה תלויים כוחות היסטוריים בפעולה נכונה של יהודים בעתות מבחן ומה רבות האפשרויות השונות והמנוגדות הטמונות בכל סיטואציה. אילמלא ניתנה הצהרת בלפור ימים מספר לפני המהפכה הבולשביסטית ברוסיה אפשר שלא הייתה ניתנת כלל, והתנועה הציונית הייתה מוצאת עצמה מקץ המלחמה הסרת אחיזה בהסדרים הבין-לאומיים — כשהיא ניצבת נוכח כוחות מנוגדים ואינטרסים עוינים לאחר ששעת חסד של "נסיון באוטופיה" מידי מדינאים ריאליסטיים מאוד חלפה מן העולם.

לא פעם נשאלה השאלה, באיזו מידה הייתה הצהרת בלפור פרי שיקולי קבע במדיניות הבריטית, או שמא הייתה רק החלטת ארעי של תקופת המלחמה. האם כנים היו מחברי ההצהרה בכוונותיהם? האם לא נתנו הבטחות סותרות לצדדים שונים מתוך כוונה שלא לקיים אף אחת מהן? והם ניתנה ההצהרה להתגשם בכלל, או שמלכתחילה נסמכה על הערכה מוטעית של המציאות? האם היה זה, כדעת אחדים, מעשה מדינאות גדול, או, כדעת אחרים, רק שמיטת האבן הראשונה ממעמדה של בריטניה במזרח-התיכון?

לפנים היו שאלות אלה שאלות מדיניות אקטואליות. כיום פגה משמעותן האקטואלית, אך לא ניטל טעמן, והוא הולך ורב ככל שמתעצם מעמדה הפוליטי של מדינת ישראל. התשובה עליהן יש בה כדי ללמד כיצד פרצה תנועה לאומית, יסודה בעלי רעיונות ובעלי חלומות, אל המציאות הפוליטית הבינלאומית; מה משקל השאלה היהודית ומשקל דמותו של היהודי בעיני הלא-יהודי בראשית זו של ההישגים הפוליטיים של הציונות; ומה טעמי המאבק על המזרח-התיכון — טעמים הקשורים בניאר-פוליטיקה שלו, והם גורמים של קבע ושל השפעה אף בימינו.

ספרו של ליאונרד שטיין על הצהרת בלפור, ככל שהוא מפורט ומדוקדק באיסוף המקורות, נותן דעתו על שני גורמי יסוד אלה: מעמדו ההיסטורי של העם היהודי בעיני מדינאים וציבורים, וההשפעה הפוליטית שנוצעה לדעת הקהל היהודית מצד אחד והמזרח התיכון כזירת האינטרסים האימפריאליים של בריטניה מצד אחר.

הוגי התנועה הלאומית דימו דרכים שונות, כיצד תפרוץ ותעלה היהדות לזירה הפוליטית. משה הם סברו כי העולם ההולך ונגאל, עולם התנועות הלאומיות והסוציאליזם של המאה התשע-עשרה, יסייע בהקמת ירושלים היהודית; הוגי חזית-ציון תלו עיניהם ב"אצילי בני-ישראל", ב"יהודים רבי השפעה במדיניות ובשדה הפיננסיים, וציפו כי הם יעשו את ארץ-ישראל לנחלת העם היהודי; אחרים גרסו כי יצירת מרכז ישובי קודמת לכל, וסופו של מרכז כזה שיזכה בשלטון עצמי, במידה זו או אחרת; והרצל שם מבטחו באינטרס הבינלאומי לפתור את השאלה היהודית.

משתי זוויות-ראיה נראתה, אם-כן, השאלה: זווית-ראיה של התגשמות היסטורית-רעיונית, וזווית-ראיה של חישוב מדיני ריאליסטי, שאינו מנשא עצמו אל רמה של שינוי פני ההיסטוריה. אך דומה שגם השיקול הריאליסטי ב"יותר הניח במפורש או במרומז כי העולם האירופי החדש, זה שלאחר המהפכה הצרפתית, צריך לעשות מחדש את החשבון עם היהודים כאומה כשם שעשה אותו עם היהודים כחידים כהעניקו להם שוויון זכויות. תולדות הצהרת בלפור מראות כיצד התיצבה הציונות על קרקע של מדינות ריאליות וכיצד נזקקה להגדרה מדויקת של שאיפותיה.

הצטלבותם של שיקולים ריאליסטיים עם שיקולים אר-טופיים, רומנטיים במקצת, ושיקולים עקרוניים על גורל העם היהודי, היא תוכן ספרו של שטיין כמחקר בהיסטוריה הדיפלומטית של העם היהודי. ואילו מבחינת ההיסטוריה הדיפלומטית של המזרח התיכון מראה הספר את השלב האחרון בתולדותיו המדיניות שבו עדיין לא היה הגורם הציוני מובא בחשבון המדיני. כך נערכו דיוני סייקס-פיקו בלי להביא גורם זה בחשבון. אף הלאומיות הערבית עדיין אינה נחשבת הרבה. מבחינה זו אין כשלב זה להבליט בבהירות קשרים אסטרטגיים וכלכליים וניגודים מדיניים שהם אופייניים לחלק עולם זה ולהראות מה הם הגורמים הבלתי חולפים הנאבקים בו.

ב.

תמונת הרקע שמצייר שטיין אך מבליטה את גודל ההישג שבהצהרת בלפור ואת גודל הישגו האישי של וייצמן. בשנת 1914 קיפחה הסתדרות הציונית את אהדתן של כל המעצמות. באנגליה חשדו בה בקשרים עם התורכים הצעירים, שהיו אנטי-רוסים וממילא במחנה-האויב; בצרפת נראו הציונים עושי דברה של גרמניה, למרות רוטשילד ולמרות חברת "כל ישראל חברים"; ואילו ב"גרמניה-שמרו להם טינה לאחר מלחמת-העולם ודחיקת

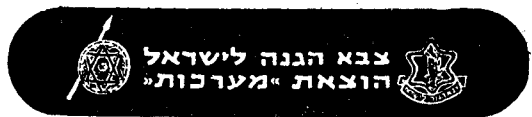
רגליה של הגרמנית מן החינוך בארץ-ישראל. נוכח שיקור לים מדיניים אלה של המעצמות, שהפילו גורל על תור-כיה, חוורו הזיקות הקודמות שבין הישוב היהודי בארץ-ישראל והציונות לבין המעצמות. קו מדיניותו של פאלמר-סטון שביקש לראות ביהודי ארץ-ישראל אחיו להשפעה בריטית בא אל קיצו עם הכיבוש הבריטי של מצרים (צירוף מקרים גורלי: בשעה שהחלה ההתישבות היהודית החדשה בארץ-ישראל חלה גם השתלטות בריטניה על מצרים— וגורם של יידידות ככוח נטש את משחק המעצמות בארץ ישראל או לפחות נחלש בו). צרפת שהפיצה נצרות וחינוך במזרח והרבחה להשקיע הון במסילות ומפעלים, אף היא סילקה ידיה מהציונות.

ומדיניותה של התנועה הציונית? היא היתה מבוססת על נאמנות לתורכיה. התחלקות התנועה בין שני המחנות האויבים, הקלה על עמדת "סטאטוס קוו" של ההנהגה. מצב לא-מוצא זה נפרץ על-ידי וייצמן, שמתחילה ראה אפ-שרות של שילוב האינטרסים הבריטי והציוני. תיאור אפיו של וייצמן בידי שטיין אינו מכסה את רגשי ההוקרה שהוא רוחש לוייצמן, אך אין הוא מסונזר על-ידיהם.

מכיר ביעודו ונדחף על-ידי עצמה אישית, החל וייצמן על דעתו ועל דעת חוג ידידיו בפעולה המדינית. הוא הפר בכך את המדיניות המוסכמת של ההסתדרות הציונית, וני-תן לומר כי אף סיכן את הישוב בארץ-ישראל. הוא מצא עד מהרה אונים קשובות בחוגי ראשי השלטון. הישגו של וייצמן בקשירת קשרים בחוגי השלטון הבריטי ועניונום בציונות מובלט עוד יותר על-ידי כשלונם של סוקולוב וצילנוב שבאו לשם כך לאנגליה. (כמובן מפריד שטיין את האגדה התמימה על העיסקה "אצטון תמורת ארץ-ישראל" בין וייצמן לבין הבריטים).

מנקודת ראותה של בריטניה החלה ההתענינות בציונות לאחר שננחה המדיניות המסורתית שעמדה על שמירת שלמותה של האימפריה העותמאנית. המדינאים הבריטיים הכירו כי לא תתכן חזרה למצב שלפני המלחמה, ועל בריטניה להפיק את מירב היתרונות מפירוקה של אימ-פריה זו. האינטרס הבריטי המובהק היה מרוכז בהגנת מצרים והסואץ. מסילת-הברזל שמה קץ לתפקידו של מדבר חצי-האי סיני כחץ; ורצוי היה שלטון בריטי או יידידותי מצפון לטואק. נקודת מוקד אחרת של האינטרס הבריטי במזרח-התיכון היה אזור המפרץ הפרסי. בכל הכניוניהם של הבריטים לפרוש חסותם בצורה זו או אחרת על עיראק — מתוך תמיכה בתנועה הלאומית הערבית — הם רצו פמוצא של עיראק לים התיכון. וחיפה נראתה הנמל המתאים לקצה המסילה מבגדאד.

חווה סייקס-פיקו נעשה בשלבים המוקדמים של המל-חמה בלחץ התביעה הרוסית לקושטא ולדרדנלים. תביעה זו אילצה גם את צרפת ואנגליה להסדיר את תביעותיהן ההדדיות. באותה שעה היה מעמדה של צרפת בדיון בי-שאלה המזרחית חזק מזה של בריטניה. תביעתה לסוריה, אשר כללה את ארץ-ישראל, לא ניתנה לערעור נוכח השליטה הבריטית במצרים וההשתלטות האפשרית על עיראק. רק התביעה הרוסית התקיפה לשלטון בינלאומי במקומות הקדושים (לרבות ירושלים, הירדן, ים כנרת ו-נצרת) קבעה סייגים לשלטון הצרפתי. מלכתחילה לא היתה דעת הבריטים נוחה מהסכם זה, שהשליט את צרפת על מרבית ארץ-ישראל. ואולם רק החלטת העמדה הצרפתית

שכר האומוץ -

ק. אנדרס

ספר מרתק ורב עלילות, הון בפרשיות ממלחמת קוריאנה, והרצוף דמויות של אנשים במבחן החזית, מצבי קרב ולקחים בלחמית יחידות לא גדולות.

ועל רקע אלה — התאור כיצד הופך קצין "ירוק" ובלתי מנוסה, למפקד בעל תושיה המתקבל ע"י אנשי יחידתו.

★

ההצגה הגדולה -

פייר קלוסטרמן

ספורו האישי של פייר קלוסטרמן, טייס הקרב הצרפתי אשר זכה באותות הצטיינות רבים בקרבות האויר במלחמת העולם השנייה

בלשון המחבר "זהו זכרון דברים של חיי יום-יום של כל טייס קרב".

★

לפני שאתה רואה את הסרט, קרא את הספר

היום הארוך ביותר מאת ק. ראיאן

משד הנטחון - ההוצאה לאור

הוצאת הקיבוץ המאוחד

תל אביב, רח' סוטיץ 27, טל. 231271

ספרים חדשים

ברקים בחלון

יהושע רבינוב
שירים

שמואל הנגיד

חיי ושיירתו
ישראל לוי

גורלה הכלכלי של יהדות גרמניה

י. לשצ'ינסקי

עלייתה, תמורתיה, משברה ושקיעתה.
תרגם: י. טולקס

מבוא לפילוסופיה המרכסיסטית

ג. ק. פרייער

תמונה כוללת של השקפת העולם, כפי שעוצבה
עלידי הקלאסיקנים של המארכסיזם.

תרגם: י. כרמון

המאבק על השלטון באירופה

א. י. פ. טיילור

תיאור וניתוח יחסי הדיפלומטיה הבינלאומית
באירופה מאמצע המאה ה-19 עד מלחמת
העולם הראשונה. תרגם: א. ד. שפיר

האם שונו פני הקאפיטאליזם?

סימפוזיון בינלאומי

במשך המלחמה ושמיתת בעל-הברית הרוסי מהמלחמה
איפשרו לפעול לשינוי. הרוסים שהופיעו כתובעים למקור
מות הקדושים הגבילו את התביעה הצרפתית ומבחינה זו
עזרו לאנגלים. לאחר פרוץ המהפכה ברוסיה נעקר גורם
מגביל זה וגבר הצורך הבריטי בציונים כמסייעים להביעה
החסות הבריטית, ביחוד נוכח עמדת אמריקה נגד סיפוחים
כלשהם.

באופן פרדוכסלי לעיני המתבונן בימינו היו דוקא כמה
מבעלי האוריינטאציה הערבית בקרב המדינאים הבריטיים
גם בעלי אוריינטאציה ציונית. בשני הגורמים, הן היהודי
והן הערבי, ראו בעלי-ברית לבריטניה בחסותה העתידה
על המזרח-התיכון. הגה כי כן, התנגדות הערבים, העתידה
ברוב הימים להיות הגורלית ביותר בהתנגדות להצהרה,
אינה מופיעה כמעט בעת המשאומתן. האנטי-ציונים מכאן
וצרפת מכאן היו בעלי משקל רב יותר.

משכנס הגורם הציוני — לתוך שיקוליה של המדיניות
הבריטית, נכנס לא רק — ולא בעיקר — על-פני הרקע
המזרח-תיכוני, אלא בעיקר על-פני הרקע היהודי העולמי.
התקבלותו של הרעיון הציוני על דעתם של לא-יהודים,
או על דעת יהודים כהרברט סמואל, שונה היתה מדמותו
של רעיון זה בעיני ציונים. אמנם אף הללו רואים בו
פתרון-מה ל"בעיה היהודית", אך הבעיה היהודית מוצגת
בצורה שונה לחלוטין מכפי שהציג אותה הרצל. אפשר
להבחין בשני גונים בעמדה כלפי הציונות. בעלי הגוון
האחד רוצים במרכז ליצירה יהודית לאומית ורואים
עיקרה בתחום הרוחני. אוכלוסיה יהודית גדולה בארץ-
ישראל ואוניברסיטה עברית נראים להם כתוכן מהותי
של ההגשמה הציונית; אין הם מוציאים מכלל אפשרות
יצירת רוב יהודי בארץ-ישראל. אולם אין הרוב הכרחי,
ומכל מקום אין הוא אלא אמצעי לתכלית שהיא "פיתוח
הסגולות המיוחדות". לעומתם בעלי הגוון האחר רוצים
בעיקר בנורמאליזאציה של דמות היהודי. רבים מהם
באים במבוכה כשהם מגלים את הניגוד בין השקפת
עולמם הליברלית לבין שנת ישראל הנטועה בקרבם.
מאמינים הם כי לכשיקום מרכז יהודי תהיה זהות היהודי-
זית דוחה פחות; פחות יוערר סלידה מאמץ ההתבטלות
של המתבוללים, המגלה אך יותר את צביונם היהודי,
ופחות יעוררו רגשי איבה נודדים עניים, המפחידים בנכור
נותם לחדור לכל סדק. זה היה, פחות או יותר, סוג הציוני-
נות של בלפור ושל סייקס או ויקהאם סטיד.

כשם שבכל אלה יש מוטיבים מן המחשבה הציונית
באספקלריה לא-יהודית (אחד-העם, פינסקר), כך הם
מצויים גם בגוון שלישי: השאיפה להטות לאפיק בונה
כוחות הרסניים, האצורים כאילו בעם ישראל. באידיאול-
וגיה הציונית מצויה נימה זו אצל הרצל וסירקין, ואף
אצל ביאליק היא מופיעה ב"מגילת האש". ראייה זאת של
היהודים ככוח פועל לא מוגדר, המועד להפתיע לטוב
ולרע, על פני הבמה ההיסטורית העולמית, קרובה היתה
לאלה שזיקתם לענין היהודי קשורה היתה במקרא. אלו
ואלו הפקיעו את השאלה היהודית ממשחק האינטרסים
והעליה למעין מעמד מטא-היסטורי. כל אימת שעלתה
השאלה הציונית כרוך היה בעקבה מטען אסוציאטיבי ו-
היסטורי שהאיר אותה באורו. הרי זה אחד המקרים שבהם
המדינאי, העושה בחומר ובלבנים של השעה החולפת,
מבקש לראות עצמו גם באספקלריה של נצח.

בדומה לכך יכולים אנו לשאול מה היתה עמדתם של

אנשים כמו סמואל — שהלקו בהעלאת הרעיון של שיתוף בריטי-ציוני מובלט כל כך בספרו של שטיין — לבעית הנאמנות הכפולה. אין ספק שסמואל היה אזרח בריטי נאמן ונחכוון להשאר בכך. מבחינה זאת לא היה שונה מן האנטי-ציונים שפעלו נגד התכנית הציונית. הוא ידע היטב שעלולה להתעורר בעית הנאמנות ביחוד אם הישוב היהודי בארץ-ישראל יתעצם וישתחרר מהחסות הבריטית. הוא לא ייחס לבעיה זאת, ערך רב כמו הלא-ציונים. לא פתרון שונה לבעית הנאמנות, אלא עצם הערכת הבעיה הוא המבדיל בינו לביניהם. ואולי כך הדבר עד היום.

הערך המוגבל שהיה לרגש הציוני מתברר מן הסיכוב הראשון" שקדם להצהרה. עצם הרעיון של תמיכה בשאר-פות היהודיות בארץ-ישראל מצא לו מהלכים בחוגים המדיניים העליונים של בריטניה כבר ב-1916. אולם הכוח הדוחף לא היה מספיק כדי להתגבר על המכשולים שצצו עד מהרה ועל השגרה של יחסי הכוחות בין המעצמות והדיונים שנתבססו עליהם.

בריטניה — וכן צרפת — היתה מעוניינת באותה שעה באהדת ארצות-הברית, כיון שהיהודים נחשבו לבעלי השפעה באמריקה, ביחוד בזכות מעמדו של בראנדייס, ביקשו דרך להטות לבם. אולם הלך-הרוח היהודי נטה יותר לשנאת רוסיה. כנגד איבה זאת היה על מעצמות ההסכמה להעמיד כמשקל שכנגד יתרון אחר ליהודים, והם סברו שארץ-ישראל היא דבר מעין זה. היה גם חשש מסוים מפני הצהרה גרמנית לטובת הציונות — חשש שלא היה לו יסוד, כפי שנתברר לשטיין. הגרמנים לא אָבו לפגוע בבעלי-בריתם התורכי וסירבו לשידוליהם של ציוני גרמניה.

המדיניות כלפי דעת הקהל האמריקנית אילצה אף את לוסטיין וולף האנטי-ציוני להציע נוסחה מתונה ביחס ל-ישוב היהודי בארץ-ישראל. אולם גריי ראה אותה כבלתי מספיקה והוסיף עליה בכיוון ציוני. אם כה ואם כה — באמצע 1916 נגזרו הצעות אלה נוכח התנגדות צרפת וקרירות רוסיה.

דרושים היו שינויים גדולים הן בכוחות הדוחפים למדי-ניות פרו-ציונית והן בסילוק המכשולים. כל אלה באו בסוף 1916 ובראשית 1917.

ג.

שלושה גורמים נצטרפו יחד להעלות מחדש את הישאלה הציונית על סדר יומה של הממשלה הבריטית, ושוב הוטלו למערכה כל גורמי ההשפעה. הדחת אסקוית באמצעות קנוניה ועלית לויד ג'ורג' כראש ממשלה בסוף 1916; המהפכה הרוסית הראשונה בפברואר 1917; וראי-שיתו של מסע המלחמה לארץ-ישראל. להבדיל מאסקוית היה לויד ג'ורג' מדינאי שידע לצרף תכונות חסרת-מעצור עם כוח דמיון. מוצאו הולשי וחינוכו בויקה לי-מקרא הכשירוהו להטות אוזן אזהרת ציונות. בכך היה צד של חיוב בחילופי הממשלות — לעומת צד השלילה שהיה בפרישתו של סמואל מהממשלה.

המהפכה הרוסית הדאיגה את השלטונות הבריטיים בגלל החשש פן תפרוש רוסיה מן המלחמה. הסברה על השפעתם הרבה של היהודים על מהלך המאורעות ב-רוסיה היתה מקובלת על החוגים השליטים בבריטניה. היא נצטרפה אל דמות היהודי המהרס שקיננה בלבם וכאילו באה לחזקה.

הוצאת מסדה

בע"מ

יצא לאור

אנציקלופדיה לספרות כללית

בכרך אחד

5000 שנות תרבות

56 משתתפים

840 עמודות

אוסף מיוחד במינו המביא בפנינו סקירה מקפת על ספרות העולם, החל מספרות התקופה הקדומה ועד לספרות המודרנית של ימינו, מסודר לפי ארצות ומדינות. באנציקלופדיה זו מיגוון רב של גישות ודרכי הרצאת הדברים, שפע של ידיעות ותיאור ממצה של הספרות העולמית, ותחומי ספרות שזו להם הפעם הראשונה להחקר.

ספר לכל חוקר ומשכיל —
לכל תלמיד וסטודנט

מרסל ינקו

אלבום ציורים של אחד מגדולי הציירים החיים בארץ, בתקופות השונות של יצירתו.

טכסט מאת

מארסל ל. מנדלסון

יצאו לאור מהדורות בעברית ובצרפתית. מהדורה אנגלית תופיע בקרוב.

תולדות היהודים בגרמניה

מריון לוונטאל

מתאר ומסכם את קורותיה הדרמטיות רבות הסבל וברוכות המעש של יהדות גרמניה במשך אלף ושש מאות שנים בקירוב, מראשיתה ועד חורבנה האחרון בימי מלחמת העולם השנייה.

סיכום זה משולב בתיאור חיי התרבות, הכלכלה, החברה והמדינה של גרמניה ושל אירופה כולה.

מבוסס על תעודות היסטוריות מהימנות — סגנון שוטף ומרתק.

ה"ספריה לעם"

לשנתה השישית

אפריל 1963 — מרס 1964

זה עתה הופיע ספר החודש

אהוד בן עזר: המחצבה

רומן ראשון של מספר עברי צעיר בן-הארץ המגולל יריעה ססגונית מפתיעה של יחסי אנוש. בגישה נטורליסטית הריפה חושף הספר תחומים שעד כה לא זכו לביטוי בספרות העברית הצעירה — התפרצות יצרים המונית על רקע הוי תוסס של כפר-יעולים, פרשיות אהבה ושנאה, ומעל לכל מאבק מר על השפעה ושליטה. ספר המשקף כמה מגילוייה של המציאות הישראלית כיום.

אחריו יופיעו כסדרם, ספר לחודש

קלרה אשר-פינקהוף: ילדי כוכבים

פנחס בלומנטל: הרצל

ויליאם פוקנר: הבלתי-מנוצחים

יונה רוזנפלד: בודד לנפשו

גריהם גרין: מקרה אבוד

מ. פוליטי: גדרות המלך

ג'ראלד דארל: היער השיכור

אליעזר ויזל: עיר המזל

ג'ון וין: מהר ורד

ג'ורג'ו באסאני: גנם של בני

פינצ'יקונטיני

אלכסנדר ורדי: בקיע בקרח

מחיר החתימה השנתית

[12 ספרים] 12 ל"י.

מחיר הספר במכירה בודדת מ-1.50 ל"י

עד 2 ל"י.

החתימה מתקבלת בכל בית-מסחר

ספרים בארץ ובמשרדי הוצאת

עם עובד, רח' מזא"ה 22,

טלפון 66482, 67569.

הוצאת עם עובד

מי שיחרוג מן ההיסטוריה הריאלית ויבקש בהיסטוריה אותות של גורל על-אמפירי עשוי לראות בכפל הדמות של היהודי באותה תקופה מפתח לתולדותיו: מכאן מופיע היהודי כממלא תפקיד ראשון-במעלה במהפכה הגדולה שבהיסטוריה האנושית; ומכאן מנסה קומץ יהודים קטן להשיג את ראשית האפשרות לקונסטרוקטיביות יהודי.

אולם גם המהפכה הרוסית היה בה כדי לחזק את הנימוק האנטי-ציוני. עמה כאילו עברה מן העולם הבעיה היהודית בצורתה החמורה והדוחקת ביותר. מוגר השלטון הנשען על רדיפות ופוגרומים. גם דמותן של מדינות ה"הסכמה בעיני יהדות העולם נעשתה חיובית יותר משנשמה מן המערכה רוסיה הצארית, ולא היה עוד צורך לקנות את לב היהודים בהבטחות בנוגע לארץ-ישראל.

וכשם שהמהפכה הרוסית עשויה היתה להשפיע ב"כיוונים שונים מבחינת הענין הציוני כך עשויה היתה גם הפלישה הבריטית לארץ-ישראל להשפיע בכיוונים שונים. עובדת הכבוש הבריטי עלולה היתה לבטל את הצורך ב"ציונות כמכשיר לפרישת הסותה של בריטניה על הארץ. המאמץ לקנות את לב האוכלוסיה המקומית אף הוא לא נתיישב עם הבעת אהדה לציונות. אמנם גם האוכלוסיה היהודית נחשבה מעט וגם את לבה רצו לרכוש. מזור הדבר כי חבורת "נילי" ושירותיה לא הובאה כמעט בחשך בון בשלב זה. היה לה ערך במגע אהרנסון עם סייקס, אך נראה שלמעלת גורם בהחלטות הבריטים לא הגיעה. הגדוד העברי לא זו בלבד שלא נחשב אלא כמעט פגע, במשחק המקרים, בסיכויי הצהרת בלפור, שכן וייצמן עמד על סף התפטרות בעטייה של המחלוקת שנתעוררה.

אולם אם התמורות של סוף 1916 וראשית 1917 ני-תנות היו להערכה שונה מבחינת "ריוח והפסד" של הענין הציוני — הנה הן גרמו כי וייצמן יחוש שהשעה דוחקת. הממשלה הבריטית כבר הפיקה תועלת מצפייתם של וייצמן וחוגו להצהרה פרר-ציונית. היא אף לא נמנעה מלשלוח את וייצמן להכשיל את נסיונו של מורגנטאו לשלום נפרד עם תורכיה. וייצמן לא סרב ליטול על עצמו שליחות זאת. עתה הגיעה השעה להאיץ בבריטים. חוש זה האומר, מתי להמתין ומתי להטיל את קובית הגורל, ניחן בו וייצמן. זה היה מבחנו הגדול כמדינאי — והוא עמד בו.

שני גורמים נצטרפו להקל על וייצמן. ראשית כל באה הצלחת שליחותו של סוקולוב הן בצרפת והן באיטליה. אם כי אצל שטיין אין הדברים מפורשים לגמרי, מותר לתלות את סילוק ההתנגדות מצד צרפת, איטליה וה"ו"תיקן להצהרה פרר-ציונית בכך שסוקולוב הראה בעליל כי הציונות היא גורם עצמאי. הבריטים רצו לראות בה אמצעי לפרישת הסותם; הצרפתים מצאו לנכון לעשות מחווה, ולו גם קטנה, שלא לקפח את אהדתה. האפיפיור ראה בה בעל-ברית אפשרי לעומת התביעות האירותרודוכ-סיות על המקומות הקדושים.

הגורם האחר שהקל מלאכתו של וייצמן היתה מפלחה של "ועדת החוץ המשותפת" שדיברה בשם יהדות ברי-טניה. כאשר ברוב זעום החליט ועד שליחי הקהילות לבטל יפוי כוחה ליצג את היהדות הבריטית הוא לא הכריע נגד תפיסתה האידיאולוגית, כשם שגם לא קיבל את האידי-אולוגיה הציונית. הוא לא קבע שהיהודים "חסרי בית" הם בארצות מושבם; אך הוא סירב לתת ידו למאמץ פעיל נגד הקמת "בית לאומי" קולקטיבי.

זו. אך מתוך התביעה הבריטית התקיפה לכלול את הצהרת בלפור בגוף נוסח המנדט, ולראות בה התחייבות לא רק של בריטניה בלבד, ניתן אולי ללמוד כי אמנם הועילה לה ההסתמכות על הענין הציוני.

ד.

ספרו של ליאונרד שטיין הוא מחקר חשוב ואף מעולה בהיסטוריה הדיפלומאטית של הציונות. המחבר עשה מאמץ רב לכנס את כל המקורות העשויים ולהאיר את נושאו. הוא יודע לשאול את השאלות הנכונות ויודע היכן וכיצד לחפש את התשובות. הוא יודע לנתח מקור ולתאר סיטואציה מדינית. אמנם לא כל המקורות פתוחים לפניו, ובייחוד בולטים בהעדרם מסמכים הרשמיים של ממשלת בריטניה. שטיין ניסה למלא חסר זה בדרכי עקיפין והצלח במידה מסוימת.

הערות בקורת אחדות אינן באות לגרוע מחשיבות הספר. לא אחת הביא המחבר את התבן של מלאכתו עם הבר. לא כל הפרטים הנראים חשובים לחוקר מוסיפים דבר לענין גופו, והמחבר חס על פכים כגוים. לדעת המחבר, נשענה השותפות הבריטית-ציונית לאו דוקא על קשרי אינטרסים, אלא על זיקות עמוקות יותר. אולם העובדה שה"קלף הציוני" נתגלה לימים כבלתי חשוב במשחק המדיני עדיין אין בה משום עדות שמלכתחילה לא הוא היה המכריע. המחבר אף אינו מחבב ביותר את כל אלה שלא פעלו לשם השגת ההצהרה או נשארו אדישים לה. אכן שיקוליהם של צ'לנוב ושמריהו לויך היו עמהם. אך כאן רשאי המחבר, בהקשר מתקרו, לומר שההיסטוריה היא השופט, והמנצח הוא גם הצודק. וייצמן לא זו בלבד שפעל ללא סמכות רשמית, אלא קונסטלאציה בינלאומית אחרת עשויה היתה להצדיק דוקא את מתנגדיו.

אם כה ואם כה, זוהי התחלה נכבדה לדיון עניני ומבוסס בהיסטוריה הפוליטית הציונית. אולם זוהי פתיחה לדיון ולא סיכומו. החומר רב-הכמות שכוונס בספרו של שטיין מן הדיון שיעבור ברוב הימים במסגרת של מחקר נוסף. מצערת העובדה שהמחבר לא נזקק לספרו של ד"ר נ. מ. גלבר על הצהרת בלפור⁶, שיש בו מקורות מן הצד הציוני אשר לא היו ידועים לשטיין. דונוה שגם מחקרו של ד"ר אלסברג, החשוב לרקע שלפני המלחמה, לא היה לעיניו.

ה.

שאלת תרגומו לעברית והוצאתו של ספר עיוני אינה קלה. חסר בעברית תרגום מקובל ומוסכם למונחים רבים; אין נוהג מחייב לתעתיק של שמות לועזיים; הבאת מראי-מקומות, סידורו של אפאראט מדעי ועריכתו של אינדקס, אף להם אין דפוסי קבע. אפשר על כן להת- יחס בסלחנות לשגגות היוצאות מלפני מהדירים עב- ריים. אולם קשה למצוא זלוול כה בולט בלשון העב- רית ובקורא העברי כמו במהדורה העברית של ספרו של שטיין שיצאה בהוצאה נכבדה. ניכר שהתרגום נעשה במהירות יתרה (ומיותרת), ולשונו מסורבלת לעתים קרובות, ובדאי שאינה משקפת את הרגישות וה- מורכבות שבלשון המקור. שמות המחברים הובאו בכ-

המאמץ להשיג הבעת אהדתה של הממשלה הבריטית היה רביצודי. אולם מה היתה תכליתה של הבעת אהדה זו? מה היתה תכליתו של שלטון בריטי אהוד בארץ- ישראל? נראה כי השותפים בפעולה המדינית נחלקו בדעו- תיהם בנקודה זאת. סאקר צידד בתביעת "מדינה יהודית". טוקלוב — שבעדורו של וייצמן הוא שניסח את התבי- עות הציוניות — העדיף לשון "בית לאומי", הן משום שלא קיווה להשיג יותר והן משום שבשלב זה לא ראה כנראה חשיבות בניסוח יותר מפורש. מתיאורו של שטיין מתקבל הרושם כי האוריינטאציה שלו היתה פחות פרו- בריטית מזו של וייצמן והוא לא ראה את ההתקשרות עם בריטניה כתנאי בליעבור לעתיד הציוני.

לשון "בית לאומי" היתה מוכנת היטב בנוסח ההסברה של ציונות גוויים. הובהר בכך שאין השאלה שאלת זכו- יות ומקלט ליחידים יהודים נרדפים; עם זאת נשארו לו- טים בערפל הן מעמדם הבינלאומי של ה"בית" והן מהותו מבחינת יחסם של יהודי העולם אליו. שדה רחב לפירושים השתרע בין הגנה על אוכלוסייה יהודית בארץ-ישראל לבין מדינה יהודית, בין מדינה מקומית של יהודים בארץ- ישראל לבין מדינה שהיא גם "בית לאומי" לאומה יהודית הנפוצה בכל העולם. ממילא איפשר הנוסח לרבים ושונים לראות בו צדדים רבים ושונים. אף הציונים עצמם לא היו תמימי-דעים בהגדרת שאיפתם לדקדוקה. אולם שטיין מבקש להסביר שלפחות בנקודה אחת לא יתכנו חילוקי דעות בפירושו של "בית לאומי" בפי הציונים: ברור שמשמעו רוב מספר. אולם גם נוסח זה לא על נקלה נתקבל על דעת הקבינט הבריטי. המיניסטר היהודי מוני טאגו ניסה לשים מכשול ברגע האחרון. הנשיא וילסון סירב לתת הסכמתו לנוסח ההצהרה. רק התערבות פעילה של לויז ג'ורג' ובלפור ובעלי האוריינטאציה הפרוציונית בקרב יועצי הממשלה הביאו את האישור. ורק פעולתו של בראנדייס בהסרת התנגדותו של הנשיא וילסון סילקה את המכשול האמריקני. אולם המכשולים סולקו במחיר הוספת שתי הפסקאות המגבילות שבהצהרה — זו ה- מדברית על זכויות התושבים הלא-יהודיים הנמצאים ב- ארץ-ישראל וזו המדברת על זכויות היהודים בארצות אחרות.

משיצאה ההצהרה לאויר העולם היא כבר החטיאה אחדות ממטרותיה. המהפכה הבולשביסטית הפקיעה את רוסייה מהמלחמה ולעמדת היהודים הציוניים בה לא נודע עוד משקל. חשובה יותר היתה רכישת אהדת הציונות באמריקה. ההצהרה לא זכתה גם לאהדה מצד צרפת ואי- טליה. לאחר המלחמה ברור היה כי הבריטים רוצים בסילוק הצרפתים מארץ-ישראל. אך לא היתה גם ביניהם אחדות דעות בדבר שלטון בריטי. בלפור סבר כי מוטב מנדט אמריקני על ארץ-ישראל. אולם לויז ג'ורג' ובעלי האוריינטאציה המזרח-תיכונית סירבו לוותר על ההזדמנות שהמנדט יימסר לבריטניה.

אך לעומת כל אלה צפה ועלתה השאלה, שאך בדרך אגב הועלתה מדי פעם בדיונים המדיניים: השאלה ה- ערבית.

ספק אם במערכה המכרעת בין צרפת לאנגליה על השלטון בארץ-ישראל, מערכה שניטשה לפני ועידת סן- רמו ובעידה עצמה, הועילה הציונות לתביעה הבריטית. כאן אין ספרו של שטיין נותן לנו את האינפורמציה הדרושה, ואפשר שלא נפתחו לפניו המקורות בנקודה

⁶ הצהרת בלפור ותולדותיה, ירושלים תרצ"ט.

דופן דוקא משום היותו שגרתי כל־כך. עם קריאת הספר נדמה לקורא שהוא הוזכר למרחקי עינן אחר. הרי רומן אידיאולוגי על כל סגולותיו הידועות: תיאור החותר לריאליזם "חמים", אפיקה נקיה מסמלים, אך חותרת לגי וון בפרטי הווי. במרכז העלילה: בעיה חברתית־מדינית, החותרת לפתרונה. הרומן אינו פורקן לנסיגות־חיים אישי, אלא אמצעי להגשמת מטרה חברתית, והסופר כממלא שליחות. מטבע הדברים אין מרחק בין נקודת הראות של המספר לנקודת ראותם של הנאורים שבגבוריו. שכן העלילה כולה פונה לקראת המטרה שהללו הציבו לעצמם ביודעים ועל־כן "מסר־ההשכל" של כל מאורעות חייהם חופף להפליא את האידיאולוגיה שלהם — הם עצמם דוג־

מאות חיות המוכיחות את צדקתם!
ודאי, משוכן בה בעלילה גם סיפור אהבה. הוא אהב אותה. אחרת אהבת אותו. האוהבים אינם יכולים להשיג זה את זה. קצת דמעות. באמת לא הרבה — שכן הרומן האידיאולוגי אופטימי הוא מטבע ברייתו. היסורים אינם נמשכים יותר מן המדה הדרושה לסופר כדי למתוח את קוראיו. אחר־כך — זאת אנו יודעים מראש — יבוא הסיום הטוב: מבט בוטה לעתיד, יעוד, תפקיד, הארץ הפותחת שעריה...

האין הדבר מפליא?

ב.

לא. הדברים הקודמים לא נאמרו מתוך הקלת־ראש — לא בספר ולא בתכליתו ובאידיאולוגיה שהוא מגלם. הספר נראה שהוא כתוב בכנות גמורה, ואם נדון אותו מצד זה יהיה משפטנו עליו חיובי. תיאור אורח חייהם של יהודי לוב עושה רושם אותנטי, ואכן הפרקים שאין בהם יותר מתיאור הוי משכנעים הם תמיד ונקראים בענין ין ובריהיטות. אף סגנונו של מילא אהל בפרקים אלה ראוי לכל שבח. יש בו עושר מונחים, דימויים ומשפטים כחצובים מן הנוף המתואר ויש בו חיקוי הנוף הזה כפי הנדרש מתאור אפי הגון. זאת ועוד: בסמנים הקונוציוניזם יוגליים של הרומן עושה המחבר שימוש טכני נכון. אמת היא שהאהבה היא מלודרמטית במדה מופלגת והטיפוסים המתוארים הם חד־ממדיים, אך אלה הן תכונות "לגיטימי מיות" בסוג כתיבה כזה. בדיעבד מצליח המחבר "למתוח" את הקורא ולעורר בו נימה סנטימנטלית, והן לכך נתן כוון. הרי זה סיפור טוב בסוגו, מן המעטים שנכתבו בשנים האחרונות הראויים למקרא בגיל הנעורים, זה הגיל שבו יאה אף מוסר־השכל פשטני במקצת.

אף באידיאולוגיה המוצעת בספר אין להקל ראש. כוון נתן של מילא אהל היא בלי ספק רצויה, והבחנותיו המדיניות, ככל שהן שגרתיות ופשטניות, נכונות הן. כלום אפשר לנו להטיל ספק בהנחה שארץ־ישראל היא מפלט יחיד לגלויות מעורערות שסביבתן דוחה אותן מתוכה? או האפשר לזלול בנסיון לקרב יוצאי גלויות שונות ול־הרבות הבנה ביניהם? הגישה המקובלת כיום בספרות העברית החדשה, זו הפוסלת מלכתחילה מגמתיות אידיית אית ביצירת־אמנות, ככל שהיא מובנת כתגובה על דור קודם — אף היא נוטה להכללה רחבה מדי. נכותו של הסופר מצדיקה את סוג הספרות הזה בין הרבה סוגים אחרים, ובמציאותנו שלנו אולי מן הדין היה לצפות לספרים מרובים יותר מן הסוג הזה. ואולם אם נתכוון מילא

תיב עברי, ושמות הספרים באנגלית, והמעייין יתקשה באיות שם המחבר אם יבוא לבקש את המקור. שיבוש תאריך המהדורה של כתבי אחד העם, שיצאה כביכול כברליון בשנת 1895, המצוי אצל שטיין חוזר ומובא בלי בדיקה. ספריהם החשובים של ריכרד ליכטהיים ואלכס ביין מובאים בעקבות שטיין לפי ציון אנגלי, ולא ב־הוצאותיהם המקוריות בעברית; הלפאנד, הידוע מקורות האינטליגנציה היהודית־רוסית, מופיע בתעתיק מדוייק מאנגלית כהלפאנד אנגלי למהדרין! הערה המפנה את הקורא למספר־עמוד במהדורה האנגלית תורגמה (עמ' 372 של המהדורה העברית) בצירוף אותו מספר־עמוד לעברית, אם כי מספר העמודים בשתי המהדורות שונה לחלוטין, כמוכן. מגוחך ממש הוא כאשר המתרגם חוזר ו"מתרגם" מאנגלית שמות הידועים היטב בשם העברי. לאונרד שטיין מכנה באנגלית את "הועד הפועל הציוני" (הגדול) בשם The General Zionist Council. מה עושה המתרגם? הוא מתרגם מאנגלית וקורא לו "המועצה הציונית הכללית" (עמ' 739 ועמ' 239). המכיר מאן־דהוא מוסד כזה? אלו דוגמאות מעטות מרבות.

ואם לא די באלה זיכה אותו המתרגם בתרגום חוזר מאנגלית לעברית של מאמר מאת אחד־העם: בעמ' 74 של המהדורה העברית מובאת פסיקה מן המאמר "סך הכל" (על פרשת דרכים "דביר" תש"ז, עמ' תכ"ג) כשהיא מתורגמת לעברית "מודרנית" מתוך קובץ כתבי אחד העם בתרגומו האנגלי של א. ל. סימון!

ההוצאה כחרה לספרו של שטיין את השם היומרוני "מסד למדינת ישראל" תחת השם הצנוע והנכון שבמקור: "הצהרת בלפור". צר מאד שלא הוציאה אותו בצורה הראויה לו והראויה לנו.

האספקלריה והמשתקף בה

אלי שביד

כאיש נדהם, סיפור מאת מילא אהל. הוצאת תמר תשכ"ג

אכן פלא: יותר מעשר שנים לאחר הקמתה של מדינת־ישראל אפשר עוד לכתוב ספר ציוני, ציוני במובנו התמימי של מונח זה, מן הימים שעדיין לא הוקף מרכז־אות. זהו סיפור על גלות לוב, על חשכתה וסבלותיה ועל התפשטותו של רעיון שיבת־ציון ממרכזיה העירוניים לעיירותיה הנדחות. הקמתה של מדינת־ישראל היא סיבת הפרעות שתיאורן פותח את הרומן, ושיבת־ציון היא הפתרון למצוקה הזאת, הן המצוקה המדינית והן המצוקה הרוחנית של בני־דור תוהה שאין בידם מדת הבטחון והאמונה של הוריהם. אולם "כאיש נדהם" הוא רומן ציוני לא רק מצד נושאו כי אם גם מצד כוונתו. בחירת הנושא — תיאור הויחיהם וגורלם של יהודי־לוב ביד סופר שאינו בן העדה הזאת והוא רחוק ממנה בחינוכו ובכל ארחות־חיו ודרכי מחשבתו — אינה מוסברת בלא הכרה ציונית; זהו מעשה ביודעים המכוון לעודד "מוג גלוי" יות" על־ידי חשיפת המכנה המשותף האנושי והלאומי בין בני העדות השונות בישראל. הרי שלפנינו רומן יוצא

והקורא יאבדו את נקודת-הראות שלהם שאינה זהה עם נקודת-הראות של גבורי הספור. המספר במקרה זה בהכרח יודע יותר, ועודף זה של ידיעה מן הדין שימצא את ביטויו בסיפור בעל פרספקטיבה. אך מילא אוהל ויתר על נקודת-ראותו של מי שבא מבחוץ. הוא מנסה לעורר את הרושם שהוא עומד מבפנים, והוא מזהה כאמור את נקודת-ראותו עם נקודת-הראות של ה"נאורים" בין גבורי ריו, והתוצאה: אנאכרוניזם תמים ואידיאליות מתקתק, שאדם מבוגר קשה לו מאד להיוון מהם.

אכן, בכך מוסברת תופעה שיש בה כמעט מן הפרדוכס: דוקא השתדלותו של המחבר לעורר את הרושם של תיאור מבפנים, מעלה את החשד שהוא עומד לגמרי מבחוץ, ועד כדי-כך, שאין הוא מסוגל להבחין בין נסיון-חייו וב-קיאותו האישית לבין הנושא שהוא מתאר. כאמור, אוהל משכנע בצירי ההוי שבספרו. אולם הוי הוא מה שמופגנה כלפי חוץ ונתפס בראיה ראשונה, אחד המרבה ואחד הממעיט. ההבדל בין סופר הגון לבין תייר בנדון זה אינו אלא הבדל של שקידה והבחנה בפרטים. אולם הבחנת המציאות שהוי זה עוטפה מחייבת ירידה לעומקה של תרבות ושל מנטאליות אנושית, והיא זוקקת יותר משקידה על פרטי הוי. אף דומה שהעומד מבחוץ אי-אפשר לו להגיע אליהם בלי שיבליט את ההבדל היסודי בינו לבינם. האחר לעולם לא יעמוד לפנינו כפי שהנו אם נתעלם מאחרותו. וזה הטעם שתיאורו של מילא אוהל מעורר את החשד שהוא אף לא ניסה לחרור אל מעבר להוי. את המניעים הפנימיים של חיי גבוריו הביא עמו כהכללות מן הספרות שעליה התחנה ויחס אותן בתום לב לגבוריו, וכך מבצבצת לפנינו דמותם של משכילים ציוניים ממזרח אירופה בראשית הציונות מבעד לנוף חייהם של יהודי צפון אפריקה בימינו. יהדות-לוב נעשית תה אספקלריה רומנטית שבה יכולים יהודים אשכנזים לראות את דיוקן עצמם בשנות נעוריהם...

האמנם בדרך זאת מגיעים אנו להבנה נכונה בין עדות שונות בישראל? האם סנטימנטאליות תמימה זו היא גשר של ממש? ספק גדול בדבר, שכן למרות הכוונה הטובה אין בתיאורים מעין אלה הרבה יותר מביטוי התאהבות של עדה אחת ברגשותיה ובהשקפותיה של עצמה, עד שאין היא מסוגלת להשיג את זולתה אלא עד כמה שזו מסתפגת בהם, ולו גם על דרך התיקוי השטחי. לעומקן של דבר אין כאן איפוא הבנת הזולת אלא דוקא התעלמות מן המיוחד לו.

אהל בספרו לא רק לבני הנעורים בלבד, הרי תפס את תפקידו תפיסה קלה מדי ועלי-כך סופו שהוא מחטיא את מטרתו למרות יתרונותיו הנזכרים.

ג.

רומן אידיאי שאינו מכוון לבני-נעורים בלבד מחייב גישה מעמיקה יותר הן מבחינה הגותית והן מבחינה אמנותית, ושני צדדים אלה בדין שיהיו נזונים זה מזה. המצע האידיאי ברומן צריך שיהווה חלק אינטגרלי באי-שיות שיש לה חיי-נפש שאינם מתמצים באידיאה זו ואי-נם מוסברים באמצעותה בלבד, שכן שום אידיאה חברתית אינה יכולה לשמש נקודת-ראות שממנה עולה דמות של אישיות שלמה, אף-על-פי שיוכלה היא להיות מסקנה מकरעת הנובעת מחייה הפנימיים של אישיות כזאת. המציאות המשוקפת ברומן צריכה איפוא להיות "קודמת" למוסר-ההשכל המוסק ממנה, וממילא משתנה על-ידי כך גם מקומה של החוויה האישית בעלילה. מאמצעי טכני המשמש את המתח והפעלת הרגשות, היא נהפכת לחלק מן התוכן עצמו. האיש מכל אישי הוא הכרחי במסגרת כזאת, מפני שהוא הדבר שיצירה סיפורית יכולה לאמרו לא רק אחרת מן המסה העיונית והמאמר הפובליציסטי, אלא יותר מהם. התימצא גישה כזאת בסיפורו של אהל — דומה שלא. ועל-כך את המבוגר אין בכוחו לשכנע, גם אם יהנה אותו בתיאורי הוי ויצליח לעורר בלבו נימה סנטימנטלית. זאת ועוד: אין הסופר יכול להתעלם מן הזמן שבו עומרים הוא וקוראיו, "כאיש נדהם" אפשר שהיה משכנע אפילו אדם מנוסה-חיים לפני עשרים שנה; היום שוב אין בכוחו לשכנע. ולא משום שנעשינו יותר חכמים ופחות תמימים, אלא משום שיש הבדל מכריע בין נטיית-נפש של תקופת-ציפיה לנטיית-נפש של תקופת-הג' שמה. אידיאליות תמימה כחזון לעתיד לבוא יכולה להיות חלק אינטגרלי בחיי-נפש של אישיות מבוגרת — אך תפיסה נאיבית כדיוקן בתקופת הגשמה מעידה לכל הפחות על כהות-ראיה. אמת, המחבר אינו מתאר את המציאות הישראלית, אלא הוא מתאר קהלה יהודית שעוברים עליה תהליך דומה לזה שעבר על קהלות ישראל במזרח-אירופה זמן רב קודם לכן. והרי זה מעין "רציי דיב", שהומרץ מבחוץ על-ידי תעמולה, חינוך וארגון. אך יש משהו אנאכרוניסטי ושטחי בכל חזון מעין זה, והסופר מן הדין היה שירגישי בו (כשם שהרגיש בו הזו ברומנים התימניים שלו), ומכל מקום אי-אפשר שהמספר

ספרים שנתקבלו

(זכות בקורת מפורטת שמורה)

תלמוד, יהדות, דברי ימי ישראל:

מבואות לספרות האמוראים. בבלי וירושלמי, מאת יעקב נחום הלוי אפשטיין. ערוך בידי תלמידו עזרא ציון מלמד. הוצאת ספרים ע"ש י. ל. מאגנס ירושלים — חברת דביר תל אביב (1962), 620 עמ'.

אוצר התלמוד ביאורי מונחים ומושגים, ענינים וכ"ללים בתלמוד הבבלי מאת ד"ר יוסף שכטר. הוצאת דביר תל אביב (תשכ"ג), 383 ע"ע.

מבוא לתלמוד. מעורא הסופר עד רבנן סבוראי. מאת נח ורטהיים. מהדורה שניה מורחבת ומתוקנת. הוצאת דביר תל אביב תשכ"ב, 214 ע"ע.

צמחי המשנה תיאורם הבוטני וערכם הכלכלי בעבר ובהווה. הוצאת דביר תל אביב, 388 ע"ע.

כך דרכו של תלמוד מאת פרופ' משה זילברג. פרסומי הקלוטה למשפטים מס' 8. מפעל השכפול. בית-ההוצאה של הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית בירושלים. תשכ"ב, 188 ע"ע + vii.

שערי התלמוד מאת ד"ר אברהם ארזי. הוצאת קרית ספר בע"מ. ירושלים 1961, 246 ע"ע.

סדרי חינוך מתקופת הגאונים עד בית הרמבם. מקורות חדשים מן הגניזה מאת שלמה דב גוטיין. מכון בן צבי, האוניברסיטה העברית על-ידי קרית ספר תשכ"ב, רכ"ב ע"ע.

תולדות החינוך בישראל בדורות האחרונים.

מאת צבי שרשפטין. כרך שלישי. מהדורה שניה, מתוקנת ומשוכללת. הוצאת ראובן מס, ירושלים תשכ"ב, 328 עמ'.

הכרך הזה סוקר בהרחבה את החינוך היהודי בארצות-הברית וביתר קיצור את החינוך היהודי בקנדה, אניגליה, אפריקה הדרומית, אוסטרליה וניו זילנד.

תולדות ישראל: ישראל בגולה. מקורות ותעודות ערוכים ומסודרים לפי העניינים והזמנים בתוספת פתיחות, ביאורים והערות על-ידי בן-ציון דינור.

כרך א': מימי כיבוש ארץ-ישראל על ידי הערבים עד מסעי הצלב. ספר ד': דמות עולמו של האדם היהודי. הוצאת דביר תל אביב ומוסד ביאליק ירושלים, 628 ע"ע.

ספר זה מסיים את הכרך הראשון ממהדורתו החדשה, המורחבת והמתוקנת, של "ישראל בגולה". פרופ' ב"צ דינור מציע בכך צעד רב קדימה את מפעלו הכביר, שהתחיל בו לפני שנים רבות, להגיש לנו את "ההיסטוריה החיה" של עם ישראל, המדברת מפי תעודות ועדים בני-הזמן, בלויית מבואות והערות מפורטות, ואמנם אין כספר הנה להקנות את תחושת החיים, אורה החיים והאווירה בתקופות השונות, ויש לברך את מחברו שזכה להקים את הבנין במלואו.

הרב שמשון רפאל הירש. משנתו ושיטתו. בהוצאת עזרא, ארגון הנוער החרדי בארץ-ישראל — קרן הלימוד. ירושלים תשכ"ב, 382 עמ'.

בספר חמשה שערים. בשער הראשון קבוצת מאמרים על הרב שמשון רפאל הירש, מנהיגה ומחדשה הרוחני של היהדות החרדית בגרמניה באמצע המאה הקודמת, מבחינות שונות: כמפרש התורה, ההלכה, טעמי המצוות, וכמוחנך קהלתו ודורו. בשער השני מפורשת תורת החיים שלו — "תורה עם דרך ארץ" — כהשקפת עולם וחיים וביקחה לתרבות האנושית בכללה. בשערים הבאים ניתנו ליקוטים מדרשות והערות שתורגמו מגרמנית, פירושים והערות שנכתבו עברית, וכן קצת שאלות ותשובות. בסיום הספר ניתנה סקירה ביבליוגרפית על כתבי הרב מאת הרב קלמן כהנא.

זכרונות. חמשים שנה בהיסטוריה של יהודי רוסיה מאת בן ציון כ"ץ. תרגם וערך ברוך קרוא. הוצאת ספרים ג. טברסקי תל אביב תשכ"ג, 307 ע"ע.

תולדות המחבר המנוח, שמילא תפקיד נכבד בעת-הולדת העברית ברוסיה, על רקע המאורעות בחיי היהודים משנות התשעים ועד עלייתו לארץ לפני שלושים ושלוש שנה.

ספרי שירה:

מלוא חפנים רוח. מאת יחיאל מר. הוצאת ספרית פועלים (1962), 147 עמ'.

כאותו החדר, כאותו האור. שירים מאת אורי ברנשטיין. הוצאת "יוכני" 1962, 69 עמ'.

שירי לחץ. מאת דוד אבידן. אלף הפצה והוצאת ספרים, 1962, 79 עמ'.

ממדבר מתנה. שירי אסיים מאת לוי בן-אמית. "תרבות וחינוך" הוצאת ספרים. תל אביב תשכ"ב, 82 עמ'. נשרה. מאת ע. הלל. הוצאת המחבר תל אביב תשכ"ב, 1962, 43 עמ'.

אמיר גלבע. מבחר שירים ודברים על יצירתו מאת דן צלקה. הוצאת מחברות לשירה, 24 עמ'.

נתן זך. מבחר שירים ודברים על יצירתו מאת דן צלקה. הוצאת מחברות ושירה, 24 עמ'.

דליה רביקוביץ. מבחר שירים ודברים על יצירתו מאת דן צלקה. הוצאת מחברות לשירה, 24 עמ'.

ישראל פנקס. מבחר שירים ודברים על יצירתו מאת דן צלקה. הוצאת מחברות לשירה, 24 עמ'.

אלף. פרקי זכרונות מן "הזמן" הראשון בחדר. מאת שמשון מלצר. ציורים מאת נפתלי בזם, הוצאת דביר תל אביב (תשכ"ג?), 184 ע"ע.

כתבי דוסטויבסקי:

עול-ימים. רומאן מאת פ. מ. דוסטויבסקי. מרוסית ש. הרברג. הוצאת הקיבוץ המאוחד. תשי"ט, ע' 522.

כינוס מאמריו ורשימותיו של אחד המעולים שבמציבי דלתותיו של האיגוד המקצועי בארץ ומבני התרבות שבשכבה הצעירה של מנהיגות תנועת הפועלים, שמת קודם זמנו לפני שמונה-עשרה שנה. לספר מצורפות רשימות הערכה של חבריו.

כדמי הסער. מבחר כתבים מאת גרשון חנוך. הוצאת הספרים של הסוכנות היהודית ירושלים, תשכ"ב, 336 ע"פ.

מבחר מאמרים, רשימות, סיפורים (ומחזה מן העובון) ממה שכתב ופירסם גרשון חנוך, מצעירי העליה השנייה ומעסקני התרבות של ציבור הפועלים. מדור מיוחד דן בשחקנים ומחזות ובבעיות התיאטרון היעברי.

שואת הנאצים

תולדותיה של מחתרת. הארגון הלוחם של יהודי קובנה במלחמת העולם השנייה מאת צבי א. בראון ודב לוי, יד ושם ירושלים תשכ"ב 422 עמ' + XVII עמ'.

סיפור תולדותיו המתועד של הארגון הלוחם של יהודי קובנה, ארגון המחתרת וגודי הפרטיזנים בעירות, על רקע השמדת יהודי ליטא, מתחלתה עם כיבוש קובנה ב-24 ביוני 1941 ועד שחרור קובנה בסוף יולי 1944. בספר תיאור הכשרת הלוחמים, הברחתם ליצרות, משימותיהם ומיבציהם במלחמה בגרמנים, יחסיהם עם הפרטיזנים הלא-יהודיים, ולבסוף אחרית הלוחמים בתוך הגטו המתחלל ומסעם של שרידי הגודים הלוחמים מן היערות אל קובנה המשוחררת.

חורבן יהדות סלובקיה תיאור היסטורי בתעודות מאת ליויה רוטקירכן. יד ושם. ירושלים. תשכ"א 257 עמ' + LXXV עמ'.

תיאור, בעיקר באמצעות תעודות, של תלאותיה של יהדות סלובקיה למן הקמתה של סלובקיה העצמאית בראשית 1939, והשמדתה הגוברת של יהדות זו בידי הנאצים מתוך שיתוף-פעולה עם ממשלת סלובקיה. בספר נרע מעט אור גם על עמדת הואטיקאן ושיעור מאמציו להשפיע על ממשלת סלובקיה הקתולית בענין השמדת היהודים, וכן מתפרסמות כאן תעודות על שליחות הצנחנים מארץ-ישראל.

עם הדיוויזיה השלישית על שם טראוגוט. יומנו של חייל יהודי בצבא הפולני העממי. מאת שאול קרצ'בר (תרגם מכ"י אידי צבי ברמאיר). יד ושם ירושלים תשכ"ג 266 עמ'.

יומנו של חייל יהודי בצבא הפולני, שנפל בשבי הגרמני, ברח לבריית המועצות ומשם גויס לצבא הפולני העממי. בספר מתוארים רגשותיו של יהודי, אחד מן המעטים שנותרו ונלחמו בשורות הצבא, יהודי די החוגר כל כוחותיו למאבק באויב מתוך סוליד-אריות עם חבריו הפולנים, והנכר והשנאה שהוא מוצא אף בתוך שורות הצבא הזר, שבהנהגה קומוניסטית, ואין צריך לומר, בנוף הפולני שמסביב.

רשימות מבית המורת מאת פ. מ. דוסטויבסקי. מרוסית מ. ז. וולפובסקי. הוצאת הקיבוץ המאוחד. תשי"ט. 264 ע'.

החטא וענישו מאת פ. מ. דוסטויבסקי. מרוסית מ. ז. וולפובסקי. הוצאת הקיבוץ המאוחד תשכ"ב. 470 ע'.

בארבע השנים האחרונות הוציאה הוצאת הקיבוץ המאוחד שלושה כרכים אלה מכתביו של דוסטויבסקי, ובהם "החטא וענישו" שתורגם עכשיו מחדש בידי מ. ז. וולפובסקי, המסביר באחרית-דבר מדוע בא לתרגם תרגום חדש לאחר תרגומו של ברנד. "אכן בצער נוכחתי לדעת כי הונח נתן אותותיו גם בתרגום זה".

ספרות הזמן

סיפורים רוסיים בני זמננו. בעריכת י. ברזלי (ברגר). י. גלבוץ, מ. גפן. הוצאת עם הספר תל-אביב 1962, 336 ע"פ.

בספר קובצו סיפורים מאת שולוחוב, פאוסטובסקי, דודינצב, גקראסוב, טנדריאקוב, יאמפולסקי, בונדארב ואחרים, ושולבו ביניהם שירים של אכמאטובה, טווארדובסקי, יבטושנקו ואחרים. חבל שחלק מן התרגומים בינוני ולמטה מזה.

הדרך לבית הלבן. מאת תיאודור וייט. תרגם שמשון אבידע. הוצאת עם הספר, 1962, 367 עמ'.

פנימו של המטבח שבו מתבשלת נשיאות ארצות-הברית אחת לארבע שנים, מוצג כאן ברפורטאז' מז' היר, שופע בקיאות בפרטי-הפרטים, לאור מערכת הבחירות שהולכה את קנדי לבית הלבן.

הגולה האחרון. רומן מאת ג'יימס אולדרידג'. שני חלקים. (חלק א' תורגם בידי אריה חשביה וחלק ב' בידי לאה זגנית). הוצאת עם הספר. תל-אביב 1963, 749 ע"פ.

רומן רחבי-ירעה שרקעו מצרים ויחסי המעצמות וצני רו מלחמת סואץ. שליטתו המיומנת של אולדרידג' במלאכת הסיפור מוגבלת על-ידי מגמתו המדינית המובהקת.

תנועת הפועלים

שדות ולב. פרקים בדרך חייו ופעלו של אברהם הרצי פלד מאת שמעון קושניר. "מגילות" הוצאת ספרים חיפה בע"מ (תשכ"ג?) 440 ע"פ.

סיפור צמיחתו, גידולו ומעשיו של אחד הסגוליים באנשי המעשה שהעמידה ארץ-ישראל העובדת. פקוח-עיניים ועתיר-החזון, יחיד ומיוחד הוא אברהם הרצי פלד בין אנשי המעשה, שידע להפוך כל תג בפרווה האפורה שהוא לש בה למעין נובע שירה וכל יום בלוח חייו לפרק בדומה, הדומה הממשית של תקומת אדם יהודי עובד על אדמתו.

בשירות העובד העברי. אהרן (רוינה) רבינוביץ ופעלו. דברים בכתב ובעל-פה. "תרבות וחינוך". ההס' תדרות הכללית של העובדים. 1962. 336 ע"פ.

פרקי ניתוח ועיון מפורט בסיפוריהם של שני המספרים הגדולים. הפרקים נדפסו קודם בכתבי-עת שונים.

תולדות הספריות. מאת אלפרד הסל. תורגם בידי

חיים תדמור. הוצאת "יחדו" איחוד מוציאים לאור בע"מ תל-אביב (1962), 180 ע"ע.

תולדות הספריות מימי קדם עד ימינו. ספר גרמני שתורגם לאנגלית ונוסף עליו פרק משלים ותורגם לעברית מאנגלית. הספריות הגרמניות עומדות במרכז הספר. לשון התרגום זרועה קוצים לרוב, הן קוצים סתם (כגון "על אף שאך לאטילאט", עמ' 72) והן קוצים שבחוסר חן ופשטות (כגון "משך עת מרובה היתה גרמניה" במקום "זמן רב היתה גרמניה וגו'", עמ' 100), או "בנוסף על כך ביצעתי גם את השינויים הנחוצים", במקום, פשוט "מלבד זאת עשיתי וגו'".

משפט נירנברג פסק-הדין של בית-הדין הצבאי הבין-לאומי. מבוא מאת מריון מושקט. יד ושם ירושלים 326 עמ'.

פסק-הדין המרכזי של בעלות-הברית במלחמה, שלפיו הוצאו להורג שנים-עשר מן הנאשמים ראשי הרייך השלישי, הוצא לאור בעברית חמש-עשרה שנה לאחר מלחמת העולם. לספר מצורף מבוא מאלף ומקיף מאת פרופ' מ. מושקט על משמעו של משפט נירנברג ומקומו במשפט הפלילי הבין-לאומי.

שונות:

ש"י עגנון וח' הזן. עיוני מקרא מאת יעקב בהט. הוצאת ספרים יובל בע"מ. 268 ע"ע.

בשולי החוברת

מאמרו של ש. הלקין נכתב בעקבות הרצאתו בירושלים על ג. שופמן במלאת לו שמונים שנה.

י. רוברט אופנהימר הוא פסיקאי אמריקני נודע, ששימש בימי מלחמת-העולם מנהל מרכז החקר האטומי בלוס אלמוס. בקהל הרחב נשתגר שמו בשעה שנחשד ונחקר לפני הועדה לפעולות בלתי אמריקניות. כיום הוא ראש המכון ללימודים גבוהים בפרינסטון.

פריץ שטרנברג, שהיה מראשי ההוגים הסוציאליסטיים בגרמניה בשנות השלושים ואחרי עליית היטלר, ישב בצרפת ובארצות-הברית. הוא מחבר הספרים "אימפריאליזם", "קפיטליזם וסוציאליזם במבחן", "המהפכות הצבאיות והתעשייניות של זמננו". המאמר נתפרסם ב"סיירוויי", רבעון לחקר ברית-המועצות והגוש המזרחי היוצא בלונדון, בעריכת ו. ז. לקויר ול. לאבדו.

הרב רטווי הוא חבר-מחקר במרכז ללימודים בין-לאומיים במכון מאסאצ'וסטס לטכנולוגיה, המאמר נדפס ב"סיירוויי".

מאת המערכת. החתמים יואילו לסלוח על האיחור בהופעת החוברת מטעמים שאינם תלויים בנו. שכר החתימה יחשב כרגיל בעד שנת חתימה תמימה. עד סוף השנה יופיעו שמונה חוברות (מהן ארבע כפולות), שיחזיקו שבע מאות וחמשים עמוד לפחות, שהן קיבולן של שתיים-עשרה חוברות. קוראינו ודאי יודעים ומבינים כי החוברות הכפולות, ככל ששפעתן רצויה ומרשימה לעצמה, אינן באות מרוב טובה אלא ממיצר תנאי עבודתה של המערכת. מצפים אנו כי בשנת 1964 יעלה בידנו לבסס את מעמדו של הירחון, להגיע להופעה מדויקת, ואגב כך למספר התקין של שתי חוברות כפולות בשנה.

מאת המנהלה כרכים. בחוברת הקודמת נסתיים כרך כ'. המעוניינים בכריכות (עם תוכן עניינים), מתבקשים להמציא למנהלה את החוברות ממס' 163 עד מס' 173 לכריכה.

מצויים בידנו כרכים במספר מצומצם משנים קודמות, המעוניינים יואילו לפנות למנהלה.

בשנת החתימה 1963 רואים אנו הכרח להעלות את דמי החתימה בלירה אחת — לשמונה ל"י לשנה.

למרות ההתיקרות לא העלינו דמי החתימה במשך שנים אחדות, והעלאה זו לא תכסה אלא חלק מועט מן ההוצאות המוגדלות.

אנו בטוחים בקוראים שיקבלו העלאה זו בהבנה, ואף יעזרו לנו בנשיאת העול של הוצאת כתב-העת על ידי תשלום החתימה מראש, פרעון חובם מאשתקד, והחתמת ידידיהם ומכריהם.

"תנובה"

מאגדת 500 ישובים חקלאיים ומאות רבות של משקים בודדים בכל אזורי הארץ לשם תעשית התוצרת החקלאית ושיווקה.

"תנובה"

משווקת למעלה מ-70% מכל תוצרת המשק המעורב של החקלאות העברית בארץ ישראל.

"סמל תנובה" ערובה לטיב תוצרתה

ניר בע"מ

מוסד כספי להתישבות העובדת

ההון הנפרע עם רזרבות — 1,418,000 ל"י

אגרות חוב במחזור — 508,000

שדרות רוטשילד 28א'

טלפון : 4423/24 ת. ד. 1294

המשביר המרכזי

חברה קואופרטיבית לאספקה של העובדים העברים בישראל בע"מ

החברה

הנדולה לאספקה בישראל

המשרד הראשי:

תל-אביב, בנין המשביר, דרך שלמה 58 ת. ד. 130, — טלפונים: (16 קוים) 84211

סניפים:

חיפה, רח' הנמל ת. ד. 295 טלפון 6794/9 ירושלים — ת. ד. 438 טלפון 3854 באר-שבע טלפון 5

חברות עזר

המשביר המרכזי

(כספים והשקעות) חברה בע"מ

קרן לקואופרציה צרכנית בע"מ "המשביר לצרכן" בע"מ

העולם ים זועף,
הזמן כחבל עליו מתוח;
בנטותך ימין או שמאל —
משענך הביטוח!
שים אל לבך דבר זה
ופנה עוד היום אל "הסנה".

הסנה

חברה ישראלית לביטוח בע"מ

המשרד הראשי: תל-אביב, מונטיפיורי 27 — סניפים וסוכנויות בכל הארץ.

בחג העצמאות לישראל

ברכותינו

למדינת ישראל
לראש הממשלה וממשלת הארץ,
לצבור הפועלים והסתדרותו,
לצבא ההגנה,
ולכל העם בארץ ובתפוצות

יתרון המעשה הגדול
תתלכדנה שורות המגשימים
ותרום חומת ישראל.

חברה לבנין ולעבודות צבוריות

מיסודו של סולל בונה בע"מ

סמול

ערובה לטיב

תוצרת השימורים

- משקה הדר קל
- מיצים טבעיים וממותקים
- שימורי פירות וירקות
- לפתני פירות שונים
- קליפות הדר מסוכרות
- פקטין

בית החרושת כפ"ת
טל. 912281

נרשאים

החכעל
החסכון לבנין

תנאי מימון נוחים השתתפות בהגדלת כרסים

מאג'היקן:
דירה מרווחת 4% רבית
גמול הבטחת ערך

כרטיס בלשכות ההרשאה של:
החכעל
החסכון
לבנין

משדד השיכון

ציון חברה לבטוח בע"מ

כל סוגי ביטוח
סניפים וסוכנויות בכל חלקי הארץ

" ארגמן "

מפעל לצביעת טקסטיל

בע"מ

★

בני-ברק

טל. 73246-7-8

חיים ירושלמי בע"מ

מפעלים ישראליים לחבלים וטקסטילים בע"מ
תעשייה ומסחר בחבלים חוטים ובדים

" צ נ ו ר ו ת "

חברה משותפת לתעשיות בע"מ

JOINT PIPE INDUSTRIES LTD.

- (1) מפעל לייצור צנורות פלדה — למים, דלק וכו' בקוטרים מ-3½" — 108"
- (2) מפעל לבדוד צנורות (פנימי וחיצוני) כאמצעי הגנה נגד חלודה ואכול
- (3) לשם קבלת יעוץ טכני, נא להתקשר עם מחלקת השדה שלנו

המשרד הראשי: רחוב לבונטין 30, תל-אביב, טל. 67661
ה מ פ ע ל: צריפין, ת. ד. 62 רמלה, טל. 961155

יכין-חקל בע"מ

עיבוד פרדסים

*

שיווק פרי הדר

*

נטיעה חדשה

*

גני ירק

*

התישבות עממית

*

תעשיה חקלאית

ברכתנו לחג העצמאות

צינקל בע"מ

יצרני צנורות קלים להשקייה

1. מאלומיניום 1½" עד 14" — באורכים של 6 עד 18 מטר ובכל אורך רצוי.

2. מפלדה מגולבנת 2" — 3" — 4" — באורכים של 6 עד 12 מטר ובכל אורך רצוי.

יצרני פרופילים שונים מאלומיניום לבנין, חקלאות ותעשיה

יצרני חלונות ודלתות אלומיניום למשרדים, מגורים ומפעלי תעשיה

ה מ ש ר ד ה ט כ נ י :

תל-אביב, רח' עליה 33, טל. 84790, 82048

ביחיר ומשרדי החברה:

אזור התעשיה החדש, פ"ת,

טל. 911170, 911794/7

ברזי דורות - לכל המטרות

- דגמים רבים, מתאימים לכל שיטות ההשקיה
- מיוצרים בהתאם לתקן הישראלי, ביעוץ מתמיד עם מומחי השקיה
- נבחנו על ידי מנהל המים של משרד החקלאות

דורות מפעלי יציקה ומתכת

תעושי אזורי פתוח בע"מ

תל-אביב, רחוב לילינבלום 33, טלפון 57168 ת.ד. 563

שמות המפעלים

(המופעלים במסגרת תעושי אזורי פתוח בע"מ)

1. "אופק" אריגי טקסטיל בע"מ — מפעל לאריגה ; אופקים בנגב.
2. "אזמל" בע"מ — מכשירים רפואיים ; אשקלון.
3. "אבני חן" בע"מ — ליטוש ועבוד אבני חן ; מעלות בגליל.
4. "בית שמש" תעשיות סריגה בע"מ ; בית שמש.
5. "הולי-אור" בע"מ — קישוטים לחג המולד, מוצרי פלסטיקה בציפוי ; רמלה.
6. "הצבי" תעשיות כפפות ומוצרי עור בע"מ — עזתה.
7. "חולה טקסטיל" בע"מ — מטויה ; קרית שמונה.
8. "חימופלסט" בע"מ — מוצרי פלסטיקה ; עפולה.
9. "מדד" מודדי חום בע"מ — מודדי חום רפואיים, בתיים ותעשייתיים ; שדרות.
10. "מוצק" מפעלי נחושת בע"מ — נחושת ומוצרי נחושת ; אשדוד.
11. "נורמק" מפעלי הנדסה בע"מ — מציתים לרכב, מוצרי חשמל לרכב, מקהי-שניים ; קרית-מלאכי.
12. "ניאו-טכנוגלס" בע"מ — מוצרי חשמל ; נס-ציונה.
13. "עצמון" מכונות תפירה בע"מ ; צפת.
14. "פים" מפעל מתכת בע"מ — פצירות ושופינים ; קרית מלאכי.
15. "פריה-גליל" בע"מ — ייבוש פירות וירקות, שימורים ; הצור.
16. "קורת-און" מוצרי בטון טרום דרוך בע"מ — קונסטרוקציות מבטון וגדרות מבטון ; אשדוד.
17. "קרן אלקטרוניקה" בע"מ — קשר, טלקומוניקציה, מכשירים אלקטרוניים ; אשקלון.
18. "תבור" מפעלי טקסטיל בע"מ — מוצרי סריגה ; עפולה.
19. מחלקה לתעשיות בית — מפעלים שונים באזורי פיתוח.

כיס-אזיר בע"מ — המדביר בע"מ

שרות חקלאי ע"י מטוסים והליקופטרים

עם הציוד החדש שרכשנו

מקבלים הזמנות מיוחדות

לבצוע עבודות ריסוס ואיבוק חקלאי

גם בשטחים מוגבלים

הסניפים

חיפה טלפון 67993
אשקלון טלפון 234

קרית שמונה טלפון 40175
עפולה טלפון 2198

המשרד המרכזי

תל-אביב שינקין 64/א
טלפון 61517/8

**בנק לחרושת ולמסחר
ישראל אמריקה הלטינית
בע"מ**

כל עסקי בנק

הסניף המרכזי תל-אביב, רחוב אלנבי 65
סניפים בכל הארץ

**ברכתנו
לחג העצמאות ה־15**

אוצר החייל בע"מ

הסניף המרכזי — תל-אביב
רחוב/ החשמונאים 84, טל. 223231

סניף הר-סיני 1 תל-אביב,
טל. 64443 — 65498

סניף צהלה
רח' צה"ל (המרכז המסחרי), טל. 77831

סניף חיפה
רח' הרצל 1, טל. 66594*5

סניף באר-שבע
רח' קרן קימת, טל. 2755*6

ליום העצמאות ה־15

ברכתנו הלבבית שלוחה

ליום החג

ל ע ם כ ו ל ו

בנק מימון לישראל
בע"מ

שרותי בנק

לכל

- בנאמנות
- יסודיות
- ותנאים נוחים

הלואה וחסכון יפו-תל-אביב
אגודה הדדית בע"מ

אחוד הקבוצות והקיבוצים

המוכירות:

קרן אחוד הקבוצות והקיבוצים,
משקי אחוד הקבוצות והקיבוצים
תל-אביב, רחוב הירקון 123
טלפון 223131/4, ת.ד. 3213

ייצור ופתוח בע"מ מפעל לפתוח הקלאי
במשקי אחוד הקבוצות והקיבוצים
תל-אביב, רח' טיומקין 13, טל. 61556/7

המחלקה הטכנית:

תל-אביב, רחוב ברנר 18, טל. 63875

המדרשה לחנוך משותף:
בית-ברל טל. 923303 כפר-סבא

משקי האיחוד:

תל-אביב, רחוב בן נר 2, טלפונים 64668, 65774

ברכתנו לחג-העצמאות ה"טו

בחג עצמאותנו שלוחה ברכתנו

לממשלת ישראל
לצבא ההגנה לישראל
לצבור הפועלים

לביצור בטחוננו
לקיבוץ נידחים
לעצמאות כלכלית
לאחדות פועלי ישראל

ההסתדרות הכללית
של העובדים העברים בא"י

הועדה הפועל

ההסתדרות הכללית

של העובדים העברים בא"י

לשכת המס המרכזית

תל-אביב רח' ארלוזורוב 93

טלפון 4-47121

ברכתנו לחג-העצמאות

למדינת ישראל ולאזרחיה
ביום העצמאות ה"טו

ב ר כ ת
ע ו ב ד י ה א ז מ ה
לפריחה, לצמיחה, לשגשוג

הסתדרות הפועלים החקלאים
ה מ ר כ ז ה ח ק ל א י

למדינתנו בת ה"טו

את פרי ההילולים
של כסופי כל הדורות:
בך ניאחז ואותך נשמור

הסתדרות המורים בישראל

לכל בית ישראל,
תעצומות עוז,
גבורת רוח,
ואהבת ישראל

בית המדרש ע"ש ב. כצלסון
בית-ברל,

לראש הממשלה ולשריה
לצבא הגנה לישראל
להסתדרות על מוסדותיה
לצבור הפועלים
ולכל בית ישראל

ברכותינו
ליום העצמאות ה־ט"ו
מועצת פועלי ירושלים

לראש הממשלה ושר הבטחון
לממשלת ישראל ולעושי שליחותה
להסתדרות על כל יחידותיה וחטיבותיה
למעמד הפועלים, לאזרחי ישראל
ולכל בית ישראל במדינה ובתפוצות

ברכת פועלי תל־אביב-יפו
לחג ה־ט"ו
לתקומת המדינה

כולנו חומה ומגן לה. במסירות,
בעבודה וביצירה נבנה ביתנו על
יסוד מוסד של עם עובד וחופשי

העובדים בישראל ובתפוצות
שולחים ברכותיהם לכל בית ישראל

לחג ט"ו לעצמאות ישראל

מועצת פועלי רמת־גן — גבעתיים

לממשלת ישראל
לצה"ל וליתר כוחות הבטחון
ולכל בית ישראל בארץ ובתפוצות
להסתדרות ולצבור הפועלים בארץ
לכל פועלי חיפה

נקבץ פזורינו
יעצם כוחנו
תגבר אחדותנו
תשגשג ותפרח מדינת ישראל
מועצת פועלי חיפה

חזק ונתחזק לכל בית ישראל

במלאות 15 שנה למדינה

מועצת פועלי קרית מלאכי והסביבה

ליום חג העצמאות ה־15

שלוחות ברכותינו

לממשלת ישראל, לצה"ל
לועד הפועל של הסתדרות העובדים הכללית
למרכז החקלאי, לצבור הפועלים
ולכל בית ישראל

מועצת פועלי בנימינה

ליום העצמאות

שלוחה ברכת עירית תל-אביב - יפו

למדינת ישראל

לכנסת

לממשלה

לצבא הגנה לישראל

לאזרחי עירנו

לכל תושבי המדינה

מרדכי נמיר

ראש עירית תל-אביב-יפו

ערב יום העצמאות, תשכ"ג

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל

הסתדרות פועלי הבנין

קרן הביטוח של פועלי הבנין ועבודות ציבוריות

קופת תגמולין, אגודה שתופית בע"מ בתל-אביב

הקרן מעניקה לחבריה:

הפרשי פיצויי פיטורים	ה ב ר א ה	ד מ י - מ ח ל ה
תוספת משפחתית	ד מ י - ח ג י מ	ד מ י - ח ו פ ש ה
ב ט ו ח ה ד ד י	הלוואות קטנות	הלוואות לשיכון

שיקום

וגימלת נכות מקצועית

בגיל 55-60

פנסיה

גימלאות מגיל 65

גימלאות פרישה מוקדמת מגיל 60

(מסיבות בריאות)

גימלאות לשאירים וגימלאות

לנכים מוחלטים

ההנהלה המרכזית, תל-אביב, רח' ארלוזורוב 93, ת. ד. 303, טלפון: 47145

לעם ולמדינה לנושאה ומגשימיה

ברכתנו הלבבית
לחג העצמאות

עירית בת־ים
ד. בן־ארי, ראש העיר

למדינה ולראשיה
ולכל עם ישראל

ברכת חזק ואמץ
לחג העצמאות תשכ"ג

עירית גבעתיים
ש. בן־צבי, ראש העיר

לכנסת ישראל וממשלתה
לכל היוצרים בעם
ולצבא הגנה לישראל
שומר ישראל ונצני יצירותיו

ברכה לחג העצמאות

עירית הרצליה
פ. יפהר, ראש העיר

למדינתנו בת ה־15

שרשרת מיסדייך הראשונים וחלוציך נתונה
להמשך בידים נאמנות — ידי עמלייך

ב ר כ ת

עירית כפר־סבא
מ. סורקיס, ראש העיר

ברכתנו ליום העצמאות
בטחון, שלום ויצירה

עירית חדרה
י. וידרקר, ראש העיר

ברכתנו לחג העצמאות
בטחון, שלום ויצירה

עירית לוד
א. קמיל, ראש העיר

לכנסת ישראל וממשלתה,
לכל היוצרים בעם
ולצבא הגנה לישראל
שומר ישראל ונצני יצירותיו

ברכה לחג העצמאות

מועצה אזורית עמק חפר

**ביום העצמאות תשכ"ג
שנת ה-15 למדינת ישראל
שלוחה ברכתנו**

לממשלת ישראל
לישובי הספר בגבולות הארץ
לצבא הגנה לישראל העומד
על משמר בטחוננו
לאחינו מעבר למסך הברזל
ולכל בית ישראל

קבוץ אפיקים

**ברכתנו שלוחה
לחג העצמאות ה-15**

עירית עכו

עירית נהריה

שולחת ברכתה

לחג העצמאות ה"טו

**ביום חגה של מדינתנו
יאמר לה ולעם כולו**

חזקו ואמצו, הגבירו חילים

מועצה מקומית קרית טבעון

**המועצה המקומית קרית מוצקין
מברכת את**

ראש הממשלה ושריה,
י"ר הכנסת וחבריה,
צה"ל וכל אזרחי המדינה

לחג העצמאות

ב ר כ ת
 ש ג ש ו ג
 ו ש פ ע
 *

המשביר המרכזי

ב ר כ ת נ ו
 ב מ ל א ת
 15 ש נ ה
 ל מ ד י נ ת
 י ש ר א ל

מ ר כ ז ת נ ו ב ה

ל ק י ב ו ן ג ל ו י ו ת, ל ב נ י ן ה מ ו ל ד ת

ב ר כ ת

" נ י ר "

מוסד כספי להתישבות עובדים
 ת"א, שדרות רוטשליד 28, ת.ד. 1294

ת ת ק ו ו ת ע מ נ ו כ ל ו
 י ת מ ל א ו ל ט ו ב ה
 ו ש כ ן ה ע ם
 ל ב ט ח ב א ר צ ו

ב ר כ ת

חברת "הסנה" בע"מ

ביום העצמאות הט"ו
ברכת חזק ואמץ

המגפר בע"מ
תעשית גומי והנעלה, חיפה

ברכתנו בשנת ה-15
לתקומת ישראל

תהא זו שנה של עלית התפוקה
הגברת היצוא וביסוס כלכלת הארץ

"נשר"
מפעלי מלט פורטלנד א"י בע"מ

"לפידות"

חברת מחפשי נפט לישראל
בע"מ

*

רמת אביב, רח' ברודצקי 19
טל. 4-3-2-47241 ת.ד. 14115

ליום העצמאות ה־15

ברכת בנין ויצירה

שיכון עובדים בע"מ
תליאביב רח' לאונרדו-דה-וינצ'י 21

ליום החג ה־15 לעצמאות ישראל

שלוחה ברכתנו
בטחון וביטוס

בנק משכנתאות לשיכון
בע"מ

עמידר

החברה הלאומית
לשיכון עולים בישראל בע"מ

עוסקת בניהול ובהחזקת 180,000 דירות
מפתחת ומשפרת את השיכונים הקיימים
מאפשרת לדייר
לרכוש את דירתו בתנאים נוחים
מארגנת עבודה קהילתית בתוך השיכונים

רסקו

RASSCO

רסקו למען פתוח המשק

יצאה • תכנון • בקו"א

ברכתנו הנאמנה

למדינה ולראשיה
לרגל חג העצמאות
תוסיפו להאדיר
ולפאר מדינתנו
למען עתיד עמנו

הארגז בע"מ

ברכתנו להסתדרות

תגביר עצמה
תרבה ליכוד

הנהלת "דן"

שרות תחברה ציבורי

חג העצמאות תשכ"ג
האחד במאי 1963

למדינתנו בת ה-15

כה תוסיפי שנים רבות
של עוצמה,
בטחון וקיבוץ גלויות

בתי יציקה "וולקן"
בע"מ חיפה

לבטחונך
זכויות
בטחון

IIG
זכויות בטחון

החברה הישראלית לזכויות בטחון בע"מ

חיפה - ת.ד. 192 · טלפון 71361

קלת אפיקים

תעשית עץ לבוד
פורנירים פנלים
למליים ומסרה

*

בית החרושת:

אפיקים, דואר נע עמק הירדן
טלפון צמח 45

המשרד בתל-אביב:

רחוב שד"ל 4, טלפון 65526

ביום העמאות ה-15

לכל עם ישראל

ברכת חזק

תעשית אבן וסיד בע"מ

חפה

ברכתנו

לחג העצמאות ה-15

"תעל" בע"מ

תעשית עץ לבוד

קב' משמרות

המשביר המרכזי

חברה קואופרטיבית להספקה
של העובדים העבריים בישראל בע"מ

ת.ד. 295, טל. 9-68371

חיפה, רחוב הנמל

מיטב הברכות והאיחולים

ליום חג העצמאות
של מדינת ישראל

חברה לשיווק בוטנים וכותנה
בע"מ

מיטב הברכות והאיחולים לעם כולו
בחג תקומת ישראל

הזרע בע"מ

זרעים מכל הסוגים
ירקות • מספוא • פלחה

חיפה, ת.ד. 1565, טל. 4-2-68171

ברכתנו

לחג העצמאות ה-15

חברה להנדסה חקלאית לישראל
בע"מ

חיפה, רח' הנמל מס' 48

ת.ד. 306, טל. 4613, 4986

מקורות

חברת מיים בע"מ

★

המשרד הראשי:

תל-אביב, רח' הגנב מס' 11
ת.ד. 2074, טל. 36211

"החקלאית"

אגודה הדדית לבטוח ושרותים וטרינריים למקנה בישראל בע"מ

חיפה, רחוב יפו 156, בסבוב לבת-גלים

ת.ד. 4129, טלפון: 51251

תל-אביב, רח' מוא"ה 52 א', טל. 66832

ב ר כ ת

פלמחים · מכורה · סוכריר

מפעלים לכריית זיפזיף

המשרד : תל-אביב רח' אלנבי 85 ת.ד. 2521
טלפון 66077

לחג העצמאות ה-15

ביום החג ה-ט"ו של מדינתנו

נוסיף להגביר את ייצורנו,

בבטחון ובנין מדינתנו

ב ר כ ת**"ספן" בע"מ**

בית חרושת לייצור לוחות בידוד וצפוי

ז י ק ה

אלקטרודות לרתוך חשמלי

ת.ד. 1619 — טלפון 71268

ח י פ ה

מברכת את כל בית ישראל

ליום עצמאותה ה-15

ליום העצמאות ה-15

אנו שולחים מיטב ברכותינו

למדינתנו ואישיה

לצוותות הדייגים של ספינותינו בים סוף
ובים התיכון, לעובדי החברה, במפעליה
בטירה ובעכו ולבני משפחותיהם ולכל
בית ישראל**"יונה"**

חברה לדיג ותעשייה בע"מ

ברכתנו הלבבית

למדינה ולעמה

ביום חג עצמאותה ה-ט"ו

פניציה

מפעלי זכוכית ישראליים בע"מ

"פלקרמיק"

בע"מ

תעשית כלי בית ומוצרי נוי

אבנית וחרסינה

★

מפרץ חיפה, טל. 71024 ת.ד. 4888

ברכתנו לחג העצמאות

למדינה, לממשלתה ושריה,
לציבור הפועלים לכל תושבי הארץ

ברכת

המקשר בע"מ, ירושלים

לכל בית ישראל
ביום העצמאות

ברכות

"אגד"

תקוות עמנו כולו יתמלאו לטובה,
ושכן העם לבטח בארצו

מפעלי מצברי וולקן חיפה

ברכה מירושלים הבירה
למדינה
ביום חגה החמשה-עשר

המהפך בע"מ
ירושלים

באם החלטת וביכלתך
סייר ותור עם הסתור

הסתור

חברת התיירות והנסיעות של ההסתדרות
רח' בן יהודה-32 בית אל-על
טלפון 59281

מכוניות משא, אוטובוסים
מפיצים של G.M.C. PONTIAC

בנוזן ודיזלים מחצי עד 50 טונה
שמנים וחלקיהם

סוכנים ומפיצים בישראל:

חברת, נוועי בע"מ

רחוב המסגר בנין "נוע"

ת.ד. 877, טל. 31431

סניף: חיפה, רח' יפו 94, טל. 66221

ליום העצמאות ה"ו
 בטחון שלום ויצירה
 מרכז הקואופרציה בע"מ

לממשלת ישראל
 לכנסת, לצה"ל
 לאזרחי המדינה
 ולאחים בתפוצות
 בחגנו
 פריחה וביסוס
 בטחון ויציבות
 וברכת יבולים ותנובות
 הקופה לבטוח חקלאי הדדי

ברכתנו לחג העצמאות
 ה"ו
 קופת הקואופרטיבים בע"מ

קופה מרכזית לתגמולים
 ופנסיה לפקיד בע"מ
 שולחת לכל אזרחי המדינה
 ביום החמישה-עשר לחג העצמאות
 ברכת שגשוג והתעצמות

למדינתנו ליום העצמאות ה"ו
 צעדי באון ובבטחון
 לקראת הבאות
 "נתיב" קרן הפנסיה של פועלי ועובדי משק
 ההסתדרות בע"מ רח' החשמל 5, תל-אביב

לשנת ה-15 של מדינת ישראל
 אנו מברכים
 את מוסדות המדינה, ראש הממשלה, שריה,
 צה"ל, ראש עיריית ת"א, מועצתה, חברה
 ועובדיה
 "תגמולים"
 של העובדים בעיריית תל-אביב
 אגודה שיתופית בע"מ

משמר לילדים

השבועון "משמר לילדים" מגיש לקוראיו שבועי שבוע ממיטב הסיפור והשיר, מקור ותרגום. המעלה בכרכי "משמר לילדים", ימצא בהם אוצר בלום של סיפורים, אגדות ושירים מכל חמש היבשות, מכל הארצות, העמים, השבטים והלשונות.

"משמר לילדים"

מבשר לילד כל מאורע חשוב המתרחש בעולם ומוסיף לו הסבר ופירושו.

"משמר לילדים"

מגמתו חינוכית הומניסטית.

"משמר לילדים"

ילד הקורא אותו, קונה לעצמו אותם ערכים המעצבים את דמותו של אזרח נאמן לעמו ולארצו, שותף חופשי, אוהב אדם, בונה ולוחם לערכים הללו.

4 סיבות מדוע נדאי גם לך להיות מנוי הדבר

כי מינוי "דבר" מקבל את:

- * **דבר השבוע** — המגזין הצבעוני 16 עמודים בדפוס שקע.
- * **מדרוך השבוע** — לתכניות הרדיו, הבידור, הקולנוע והתיאטרון.
- * **ספרית "דבר"** — המעניקה לך הנחות ניכרות ברכישת ספרים ממיטב היצירה בספרות ובאמנות.
- * **פנקס תלושיהנחה** — של "מועדון הקונים" המאפשר לך ליהנות מהנחה בקנייתך.

הכל ב- **הדבר** ממקור ראשון

דפוס ג'רוסלם פוסט

ירושלים רחוב התבצלת 9
טלפון 24233

★

בית הדפוס של הבירה
לעבודות משובחות

הוצאת ספרים נ. טברסקי

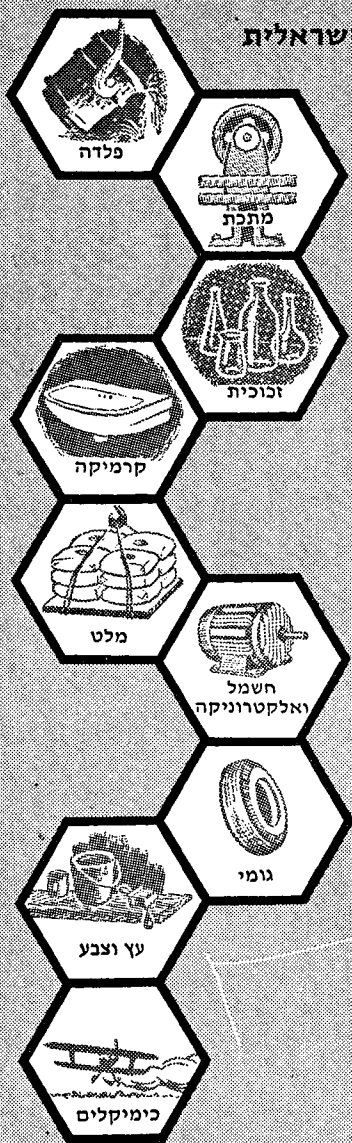
חברה בע"מ

בן-ציון כץ

זכרונות

50 שנות היסטוריה של יהודי רוסיה, משלהי המאה הי"ט עד לאחר המהפכה הבולשבית. קורות הציונות, הרוסית והכלכלית, ובפרט — תולדות הספרות והעתונות היהודית באותה תקופה, מפי מי שהיה מראשוני העיתונאים היהודיים ברוסיה וערך את העתון הראשון בשפה העברית בפטרבורג, בראשית המאה, מגילת-חיים מופלאה.

חלוצי התעשייה הישראלית

- מפעלי מלח ישראליים בע"מ — עכו
- צנרת המזרח התיכון בע"מ — עכו
- חישולי הכרמל בע"מ — סודת הכרמל
- בתי יצוקה וולקן בע"מ — חיפה
- מפעלי הודסה של וולקן בע"מ — חיפה
- סולתם בע"מ — חיפה
- חגת בע"מ — חולון
- סימט בע"מ — חולון
- הימ"ח בע"מ — חולון
- מרכבים מפעלי מחבת בע"מ — כנרת-תקווה
- מפעלי הודסה רמים בע"מ — קריית-שמנה
- מפעלי זכוכית ישראלים מנוצה בע"מ — חיפה
- החברה הישראלית לזכוכית בטחון בע"מ — חיפה
- מכשירי פניקה בע"מ — ירושלים
- מפעלי קרמיקה ישראלים חרשה בע"מ — בארשבע
- לפוד תעשיות קרמית בע"מ — תל-אביב-יפו
- מפעלי חסון אש (ורקטורי) נגב בע"מ — בארשבע
- מפעלי מלט פורטלנד ישראלים ושר בע"מ — חיפה-רמלה
- יבליגד תעשיות צנורות בע"מ — אשקלון
- מפעלי מעברים וולקן בע"מ — חיפה
- חרושת מנועים ומכשירים חשמליים בע"מ — רמלה
- תעשיות מוצרי חשמל וזרזים בע"מ — ירושלים
- טל-רד חברה מאוחדת לטלפון וידיו בע"מ — סוד
- נופעלי ראן-תדיר — חולון-ת"א
- אלואנס מפעלי צמיגים וגומי בע"מ — חזרה
- אלואנס קיסריה — מפעלי פולומרים בע"מ — אור-עקיבא
- המספר בע"מ — חיפה
- נמויד סוצרי גומי ומלטטיקה בע"מ — נתניה
- מפעלי לבדים באשקלון בע"מ — אשקלון
- סולגון בע"מ — חיפה
- מכתשים — מפעלים כימיים בע"מ — בארשבע

המפיצים:

סולכור חברה לשווק וקניית בע"מ

תל-אביב, רח' בריחודה 99, ת.ד. 3035, טלפון 233221
 חיפה, ככר סויל-בונה ת.ד. 4881, טלפון 44501
 ירושלים, רח' בני-יהודה 22, ת.ד. 195, טלפון 26321

„דלק“ חברה הרלק הישראלית בע"מ

**יש
מה
לראות
בעולם..**

כן, יש ויש!
 ספגת רשמים... חוויות...
 וגם עייפת — כי:
 הסיור מאלף אך גם מעייף.
 בשובך הביתה, הנפש, איפוא,
 על ספון אנית "צים" —
 סיום נאה לטיול יפה.
 אגב — בצאתך לטיול,
 תחילה על ספון אחת מאניותינו,
 והתחל הטיול רענן במלוא המרץ.

צים עשה חיים-סע ב"צים

נדסס במדינת ישראל, בדפוס גירוסלם פוסט, ירושלים

שולם
 תל-אביב יפו
 107

השולח: ירחון "מולד" תל-אביב, רחוב פינסקר 2, ת.ד. 4449